

Bessenyei György
összes művei

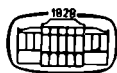
A HOLMI

BESSENYEI GYÖRGY ÖSSZES MŰVEI

BESSENYEI GYÖRGY ÖSSZES MŰVEI
FILOZÓFIA, PUBLICISZTIKA, TÖRTÉNETÍRÁS

SOROZATSZERKESZTŐ

BÍRÓ FERENC
KÓKAY GYÖRGY
TARNAI ANDOR

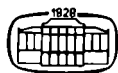
AKADÉMIAI KIADÓ,
BUDAPEST 1983

BESSENYEI GYÖRGY

A HOLMI

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE

BÍRÓ FERENC

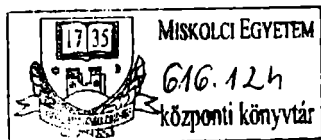
AKADÉMIAI KIADÓ.
BUDAPEST 1983

KÉSZÜLT
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
IRODALOMTUDOMÁNYI
INTÉZETÉBEN

ISBN 963 05 3129 1

© Akadémiai Kiadó,
Budapest 1983

PRINTED IN HUNGARY

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETÉS	7
A Holmi, Béts, 1779	10
A Holmi összeállításának idejéről	12
A debreceni Holmi	16
Az „Ősholmi”	21
Az „Ősholmi” filozófiája	31
A Holmi viszonya a „spinozizmus”-hoz	36
Az „Ősholmi” „spinozista” fogalmainak és frazeológiájának jelenléte A Holmi szövegeiben	38
Az „Ősholmi” és A Holmi időbeli viszonya	46
Az „Ősholmi” időbeli viszonya a debreceni Holmihoz	48
Az „Ősholmi” „spinozizmus”-ának nyomai a hetvenes évek második felében keletkezett Bessenyei-írásokban	51
Az „Ősholmi” kétes hitelességűnek vélt írásairól	65
A pályakezdő Bessenyei filozofálásának a „spinozizmus” felé mutató tendenciái	70
Bessenyei helyesírása az 1770-es évek második felében	80
Az „Ősholmi” alapszövegének kiválasztásáról	86
AZ „ŐSHOLMI”	91
A DEBRECENI HOLMI	169
A HOLMI, BÉTS, 1779.	197
JEGYZETSZÓTÁR ...	383
NÉVMUTATÓ	389

BEVEZETÉS

Bessenyei György 1747-től 1811-ig élt, és életének hatvannégy évéből mintegy két évtizeden át volt tevékeny, alkotói jellegű kapcsolata az irodalommal. Két termékeny időszaka közül az első az 1765 és 1782 közötti bécsi tartózkodás éveire esett és a nevezetes 1772-es évvel indult, látványosan, hiszen ebben az esztendőben négy kötete jelent meg egyszerre; a második pedig — több mint egy évtizedes hallgatás után — már a bihari visszavonultság csendjében kezdődött, az 1790-es évek első felében, és 1805 táján zárult le. A két periódus termése között a legfeltűnőbb különbség az, hogy a második (a bihari) időszakban nagy lélegzetű, összegező igényű bölcséleti műveket, az első (a bécsi) időszakban viszont inkább rövid terjedelmű, esszé és röpirat jellegű írásokat alkotott. A fiatal Bessenyei műveli gyakrabban a kifejezetten szépirodalmi műfajokat is (leíró vers, heroida, tragédia, vígjáték), az öregedő viszont — prózában és versben egyaránt — szinte kizárólag csak bölcsellettel foglalkozik; egy kivétel van, de az annál súlyosabb: egész életművének legjelentősebb szépirodalmi alkotása, a *Tariménes utazása* 1804 táján készült el. A filozófia persze fontos szerepet játszik a fiatal Bessenyei munkáiban is, hiszen szépirodalmi jellegű művei is telítve vannak bölcséleti kérdésekkel. A legjellegzetesebb megnyilatkozási formája azonban ekkor nem a nagy lélegzetű, a világkép rendszeres kifejezésére törekvő összefoglalás, hanem a változatos témájú s rövid terjedelmű prózai elmélkedés az a típus, amelyet — egyebek között — az 1779-ben megjelent, *A Holmi* című kötet írásai is képviselnek. Az a tény, hogy a hetvenes években Bessenyeinél a bölcsélet nem terjedelmes összegezésekben, hanem mozgékony, gyorsan témát és hangvételt

váltó elmefuttatásokban jelentkezik, látszólag a felvilágosodás kori gondolkodástörténet egyik s általános érvényűnek tekinthető tendenciájához kapcsolja a fiatal filozófust. A felvilágosodás szelleme (vö. Ernst Cassirer: *Die Philosophie der Aufklärung*. Thübingen 1932.) szembefordult az „esprit de système”-mel, a nagy metafizikai rendszerekben történő filozofálás módjával, és a XVII. század nagy bölcseleinek néhány, örök érvényű axiómára felépített gondolatrendszere által sugallt gondolkodásmóddal vitatkozva, a szaktudományokkal találta meg a szoros és termékeny kapcsolatot. A felvilágosodás filozofálásában elsősorban nem a gondolkodás rendszerépítő képessége, hanem analitikus és kritikai lendülete nyilvánult meg, s ez a jellegzetesség egészen más kifejezési módokat állított előtérbe. Így nőtt meg a szerepe a gondolat kifejtés hajlékonyabb és mozgékonyabb münemeinek (filozófiai levél, értekező vers, esszé, dialógus, vitairat, röpirat, szócikk egy szótárban, ill. enciklopédiában). Azt a vonalmat azonban, amelyet a hetvenes években filozofáló Bessenyei az értekező kispróza iránt tanúsít, mégsem kapcsolhatjuk egyértelműen és közvetlenül ehhez az általánosnak tetsző gondolkodástörténeti tendenciához. Filozofálásának fő ihletője az öt előző kor, a késő barokk már lazuló, de azért még összefüggő és virulens világképe elleni lázadás, s ez magyarázza, hogy ha a gondolkodásban feltűnő új axiómák végképp kétségessé is teszik már a hagyományos világkép érvényességét, ezek a sarkigazságok számára ugyancsak egy rendszer keretei között kaphatnák meg igazi súlyukat és jelentőségüket. Ezért írásaiban a rendszerépítés igénye éppen úgy megtalálható, mint az „esprit de système”-től való távolodás filozófiai elemei; nagy gondolati ívek törnek nála apró részekre, miközben csaknem mindig ott érezzük a sóvárgást a „minden”-t átfogó szisztéma iránt.

E kettős tendencia érvényesülésének számos változata jött létre, és számos következménye figyelhető meg az életműben. E kettős tendenciának felel meg az a jellegzetesség is, hogy a hetvenes években született rövid értekezései általában nem önmagukban állnak, hanem egymáshoz kapcsolódnak; amit az egyik írás érint, azt megtaláljuk kifejtve egy másikban, amely viszont — esetleg — egy olyan tételre épül, amit egy harmadikban bizonyított olvasójának. A fiatal Besse-

nyeinél a rövid értekezés műfaja egyúttal a rövid értekezések gyűjteményét, bokrárt, redakcióját jelenti; kimutatható, hogy nála még akkor is belső kapcsolat és kölcsönös feltételezettség van az azonos típusba tartozó írások között, amikor azok — gondoljunk például röpirataira — látnivalóan nem egy gyűjtemény kialakítása céljából készültek, és egymástól függetlenül is jelentek meg.

Azokat az írásgyűjteményeket viszont, amelyeket kötetünk foglal magába, éppen az jellemzi, hogy eleve gyűjteményeként jöttek létre, sőt: e gyűjtemények között az azonos, az összekapcsoló motívumok még (az egyébként lényeges) eltéréseken át is szembeötlenek, úgyhogy azt mondhatjuk: itt egyazon gyűjtemény különböző redakcióiról van szó. Ez annyira kézenfekvő, hogy a szakirodalomban, a meglehetősen szegényes Bessenyei-filológiában nem is merült fel kétely afelől, hogy a két íráscsoport esetében az 1779-ben Bécsben megjelent *A Holmi* című kötet variánsairól van szó. A Bessenyei kritikai kiadás jelen kötetének egységét éppen az a tény adja, hogy *Holmi*-redakciókat, *Holmi*-redakcióként elismert írásgyűjteményeket foglal magába: a hetvenes években bölcsekedő Bessenyei leginkább összefüggő, leginkább rendszer jellegű megnyilatkozásainak sorát. De ha az írásgyűjtemények összetartozását illetően nem is hangzott el ellenvélemény a szakirodalomban, annál eltérőbb nézetekkel találkozunk arra vonatkozóan, hogy mikor és milyen sorrendben keletkeztek ezek a redakciók, s hogy mi a viszonyuk az 1779-ben megjelent *A Holmi*hoz. Ezeket a kérdéseket természetesen nem kerülhetjük meg, s nemcsak azért, mert az egyes redakciók keletkezési idejének és sorrendjének tisztázása nyilvánvalóan Bessenyei szellemi életrajzának egyik alapvető kérdése, hanem mert a keletkezéstörténeti rekonstrukció nélkül nem képzelhető el e *Holmi*-redakciókat tartalmazó kötet szerves rendjének, felépítésének kialakítása sem. E keletkezéstörténeti rekonstrukció azonban csak a Bessenyei-filológia pillanatnyi eredményein épülhet fel, s így óhatatlan, hogy az általunk javasolt megoldásban viszonylag gyakran fordulnak elő hipotetikus mozzanatok és kérdőjelek is, de tudjuk, hogy minden összefoglalási kísérlet megsínyli az előmunkálatok hiányos voltát, „viszont összefoglalás megkísérlése nélkül sohasem jutnánk el a további teendőik világos kijelöléséig” (Horváth János).

A HOLMI, BÉTS, 1779

A *Holmi* (továbbiakban AH(1779)) a harminckét esztendő szerzőnek már a tizenhatodik vagy tizenhetedik nyomtatásban megjelent kötete. A pontos besorolás azért nehéz, mert az 1782-es visszavonulás előtti utolsó termékeny évében, 1779-ben napvilágot látott másik három kötetének nem ismerjük a megjelenési sorrendjét. Az AH(1779) pontos megjelenésére vonatkozóan nem mond semmit a datálatlan *Jelentés* című szerzői előszó, de Bessenyei egyik pesti barátjának, Kreskay Imrének híradása alapján tudunk rá következtetni. Pestről, *Bessenyei György Úrhoz 1779-ben írott verses levelében (Költői levelezések Kreskay Imre hátrahagyott irataiból... közli Hattyúffy Dezső, Bp. 1906. RMKtár XXII. 51—52.)* ír arról, hogy — mivel személyesen nem tud társalogni barátjával — „Holmiddel beszéllek”, és a jegyzetben hozzá is fűzi magyarázatként: „Illy nevezet alatt adott ki egy könyvet.” Az episztola folytatásából azután egyértelműen kiderül, hogy Bessenyei ekkor éppen Bugyin tartózkodik, s bár Kreskay nem ismeri ezt a vidéket, szépnek képzei el, s le is írja Faludi modorában; megérti barátját, ezt a vidéket „Nints miért felváltsad Pestnek lármájával”

Kreskay, a pálosok pesti könyvtárának vezetője, *tavaszi* tájat ír le Bugyi „vidéki”-t elgondolva, s tudjuk, hogy ezen a tavaszon, 1779 tavaszán Bessenyei valóban elég sokat tartózkodott Pesten, Pilisen és Bugyin is, Beleznai Miklós házaiban, bár korántsem azért, hogy idilli tájakban gyönyörködjék Pest „lármája” helyett. Helyzete akkoriban aligha volt olyan, hogy kedve lett volna hozzá. A vonatkozó szakirodalomból (Zoványi Jenő: *Bessenyei György mint ref. főconsistoriumi titkár*. Sárospatak 1909.; Gálos Rezső: *Bessenyei György életrajza*. Bp. 1951. 125—142.) ismeretes, hogy ekkor jut el befejezéséhez az az áldatlan küzdelem, amelyet a hazai protestánsok Beleznai Miklós és Teleki József által vezetett két tábora vívott jó ideje egymás ellen, és amelynek most már az volt a tétje, hogy a hazai reformátusság milyen álláspontot foglaljon el a felekezeti érdekeiket sértő *Ratio Educationisszal* kapcsolatban. Az udvarral való egyezkedésre, tárgyalásra kész Beleznaiékkal szemben ebben az időben már fölénybe

került a Teleki és a debreceniek által vezetett tábor, amely hajthatatlan, merev álláspontot képviselt: Beleznait még az előző évben lemondatták egyetemes főgondnoki tisztségéről, s attól kezdve Bessenyei sem volt a magyar reformátusok titkos udvari ágense többé, csupán Beleznai magánmegbízottja: fizetését is tőle kapta. 1779 tavaszán érik be Telekiék diadala, ekkor adja fel végleg a küzdelmet Beleznai is: egyebek között beleegyezett a Bessenyeit már régóta ellenszenvvel néző többség kívánságába, megbízottja nem lesz ott a júniusra tervezett ülésen, majd ő maga is elfogadja a *Ratio Educationis* ellen készült, az egyezkedésnek még a lehetőségét is kizáró felterjesztést. Így azután megszakad a Bessenyeivel régóta tartó szoros kapcsolata, bár lehet, hogy e szakítás háttérében nem csak hivatalos ügyek húzódnak meg. Kazinczy pl. arról is tud, hogy a „böven költő Bessenyei elunatta magát jóltevőjével s ez kénytelen vala visszahúzni kegyeit” (*Magyar Pantheon, Báróczy Sándor élete. Kazinczy Ferenc összes munkái*. V. Nemzeti Könyvtár. Bp. é. n. 70.) Akárhogyan is volt, bizonyos, hogy 1779 júniusa után Bessenyei aligha fordulhatott meg Beleznai házáinak bármelyikében is, az év augusztusában pedig, tehát igen hamar, sor került a mindennemű anyagi támasztól megfosztott hajdani protestáns ügyvivő katolizálására (Waldapfel József: *Bessenyei György áttérése*. ItK 1929. 227—228.), arra a lépésre, amelyet még élete végén is súlyos tévedésnek tart majd. Azaz: *A Holmit* már kézben tartó Kreskay levele bizonyosan 1779 nyara előtt keletkezett, nyilvánvaló tehát, hogy a kötet az év első felében jelent meg.

A megjelenés időkorét azonban valamivel szorosabbra is vonhatjuk, rendelkezésre áll ugyanis még egy, magától Bessenyeitől származó utalás is. Bessenyei Ányos Pálnak Bécsből, 1779. március 8-án keletkezett prózai levelében (Császár Elemér: *Anyos Pál verses könyveiből*. ItK 1907. 346—461.) válaszol ifjú költőbarátjának arra az — elveszett — levelére, amelyben az a Fénelon *Télémaque*-ját fordító Haller Lászlót kritizálja: „Nem szükség Hallertől megvonni a tiszteletet azért hogy néhol hibái találtaknak. — Minden idejében élt magyarokat fellyül haladott; de azért hibázhatott és hibázott is.” A levél folytatásában azután utal arra, hogy „Ebben meg fogsz világosodni, mert már a Hallerről tett jegyzéseim többekkel együtt

nyomtatás alatt van” Aligha lehet kétséges, hogy a munka, amely Bessenyei „Hallerről tett jegyzései”-vel s „többekkel együtt” nyomtatás alatt van, az AH (1779), csak ebben olvasható ugyanis Bessenyei tollából Haller-kritika (I. XXVIII. Rész. *Magyar írás módja*, 242—260.), amelynek értelme egyébként valóban ugyanaz, mint amit levelében Ányos számára summáz. Ebből egyértelműen következik, hogy a levél írásának időpontjában, „Béts, 8. Mart. 1779”, még nem jelent meg az AH (1779). Elképzelhető, hogy akkor hozta magával az exemplárokat, amikor — nemsokára — hazaindul, április végén ugyanis már „Pilsen, a Méltóságos Generális Beleznai ur ő nagysága kastélyában. magánosságá”-ban ír levelet Ányosnak. Május 10-én kerül sor a Hazafiui Magyar Társaság alakuló ülésére, amelyen jelen van Kreskay is — a Társaság őt szemelte ki a titkári teendők ellátására —, s végül is nagyon valószínű, hogy a példányt, amellyel imént idézett verse tanulása szerint Bessenyei helyett „beszél”, ott, az ülésen kapta a szerzőtől. A jelek így arra utalnak, hogy az AH (1779) 1779 áprilisában jelent meg.

A HOLMI ÖSSZEÁLLÍTÁSÁNAK IDEJÉRŐL

A kötet összeállításának idejére vonatkozóan is kevés, közvetlenül hasznosítható utalás áll rendelkezésünkre.

Bessenyeinek jó néhány olyan munkája van, amelynek készítésekor tudnia kellett, hogy azok nem jelenhetnek meg nyomtatásban (valláskritikai iratai, a *Tolerantia* című írásgyűjtemény), az AH (1779) azonban nem tartozik ezek közé: ez a kötet a cenzúra figyelembevételével készült. Bessenyei ebből a szempontból nem volt már tapasztalatlan, ha neki talán — jó kapcsolatai révén — kedvezőbb helyzete is volt, mint más, hasonló beállítottságú szerzőnek, a „becsületlen cenzúra” természetesen vele sem kivételezett nagyon: 1777—1778 folyamán például jó néhány írását (*A törvények útja, Tudós társaság, Magyar nemzetnek szokásairul* .) utasították vissza. Az AH (1779) 309. lapján (XXXVI. Rész. *Epictetes* című cikkelyben) leírt mondatából azután világosan kiderül, hogy most alaposan odafigyelt arra, mit ír, illetve mit vesz bele ebbe az írásgyűjteménybe: „Azt gondolhatnám

most: töllem füg, mitsoda gondolatokat irjak erre a papirosra, — nem igaz, mert szüntelen a *Censorra* kel gondolnom, hogy ne irjak olyyat, mit ő hivatala szerint ki nyomattatni nem engedhet.” Ebből nyilván levonhatjuk azt a tanulságot, hogy az AH (1779) szövegét író és összeállító szerző a cenzúra lehetséges kifogásaira számítva, tehát a nyomdába adás reményében dolgozott. A megjelenés kikövetkeztetett dátuma (1779. április) így némi támpontot jelent a szerkesztés befejezésére és a nyomdába adás idejére vonatkozóan is: a kézirat elkészülése nyilván csak néhány hónappal korábban, az 1778-as év végén, illetve az 1779-es év legelején történt meg.

A cenzori hivatal kötelmeinek figyelembevétele Bessenyei részéről azonban arról is árulkodik, hogy számára nem volt más akadálya sem munkája megjelentetésének, azaz: a kinyomtatáshoz biztosítva voltak az anyagi feltételek is. Ez az 1778-as esztendő vége táján Bessenyei számára alighanem alapvető szempont volt, hiszen familiájának anyagi helyzete ebben az időben nem volt kedvező. Széll Farkas monográfiájából (*A Bessenyei család története*. Bp. 1890. 93.) tudjuk, hogy a családnak a Báji Patay Sámuellel való pereskedése ekkor szerencsétlen fordulatot vett, és Bessenyei arra kényszerült, hogy 1779. január végén 6000 forintos kölcsönt vegyen fel Beleznai Miklóstól. Ez igen jelentős summa volt, hiszen Bessenyei egy esztendő ügyvivői fizetése — amelyből Laczka János tanúsága szerint (*Bessenyei György élete Laczka János által*, in: Ballagi Aladár: *A magyar királyi testőrség története különös tekintettel irodalmi működésére*. Pest 1872. 428—436.) „főgavallérként” élhetett Bécsben — csak 2000 forintot tett ki. Ilyen körülmények között erősen valószínű, hogy *ekkor* csak konkrét anyagi segítség reményében kezdett bele az írás, illetve (mert jelentős részben inkább erről van szó) az összeállítás munkájába, csak akkor tehát, amikor a kötet mecénása, az „Erdélyi igaz Magyar Hazafi”, Bartsai Péter megígérte támogatását. Bessenyei az AH (1779) bevezető *Jelentésében* mond köszönetet ezért a segítségért, itt mondja el azt is, hogy hogyan jött létre kapcsolatuk: „nevezet haza finak fia Bartsai György mellettem lakik”, és az ő „hiv indulatai” segítették Bessenyeit az apa jóindulatához s bőkezűségéhez. Talán ez a körülmény magyarázza, hogy az AH(1779) több írásán is sietség, sőt kapkodás

érezhető, mintha valamilyen, gyorsan kínálkozó alkalmat megragadva igyekezett volna kötetét összeállítva új írásokkal kipótolni. Bartsai György egyébként csak 1779. augusztus 20-án lett testőr (*A magyar testőrségek évkönyve*. 1760—1918. Összeállította Tisza-Beői Hellenbroth Kálmán. Bp. é.n. 76.), de nyilván ezt előkészítendő 1778 végén, 1779 elején is ott tartózkodott a császárvárosban, még nem testőrként, hiszen a Bessenyeivel való összebarátkozás idején nem a gárdapalotában, hanem kint a városban, Bessenyei „mellett” lakott. Elképzelhető, hogy az 1760-as születésű fiatalembert Bessenyei támogatása juttatta be a gárdába a kötelező 20. életév betöltése előtt, tizenkilenc éves korában.

Azt, hogy a szerkesztés munkáját 1778 vége táján végezte Bessenyei, megerősíti egy, magának az AH (1779)-nek a szövegében található támpont is. A XXVI. (cím nélküli) Részben Bessenyei azokat a leveleket közli, amelyeket bátyjával, Sándorral és Barcsay Ábrahámmal váltott, miután az utóbbiak 1778. április 13-án elindultak a „bavariai” háborúba. Az érzelmes és irodalmiaskodó, feltehetően eleve publikálásra szánt levelek közül az elsőt (s egyben a legterjedelmesebbet) maga Bessenyei írta az indulás napján, az utolsót pedig Barcsay, ezzel a keltezéssel: „Vigstalt Silesiában 23 9bris 1778” — amiből megállapítható, hogy a kötet anyagának végleges összeállítása november 23. után fejeződött be. A „végleges” persze azt is jelentheti, hogy Bessenyei egy, már kialakult gyűjteményhez illesztette utólag a szóban forgó levelezést, ennek azonban igen kevés a valószínűsége. Más körülmények is azt erősítik, amit az eddig számba vett tények sugalmaznak: a kötet kialakítását az anyagilag éppen kedvezőtlen helyzetben levő Bessenyei a megjelenés reményében (hiszen a cenzor szigorú tekintetét is számításba véve) végezte, a nyomdába adás pedig — a megjelenés dátumából lehet következtetni — valóban az 1778-as esztendő végén történt meg.

Az AH (1779) anyagának összeállítása nem tarthatott nagyon sokáig, egyrészt azért, mert az egyébként rohanó tempóban dolgozó Bessenyei nem előkészületek nélkül írta az egyes cikkelyeket, másrészt pedig azok egy része már korábban is készen volt. Az itt felmerülő kérdésekre azonban majd a többi AH-redakcióval kapcsolatban

térünk ki, most csak arra hívjuk még fel a figyelmet röviden, hogy a cenzúra az AH (1779) esetében mai logikánk számára elég furcsán működött, de különösnek ítéhető Bessenyeinek a „becsületes” hivatal iránt tanúsított viselkedése is: az AH (1779)-nek ebből a szempontból vannak egyelőre nehezen magyarázható mozzanatai. Néha egyenesen az a benyomásunk, hogy Bessenyei — mintegy túljátszva a lojalitást — gúnyolódik a hivatallal, hiszen például elég valószínűtlen, hogy a cenzor javaslatára írt volna a 192—193. lapon olvasható mondatban („Asszonyok, nagy U — — gyermekek, örökké egy seregbe fognak maradni, és olly hasonlók egymáshoz mint a tyúk tojás a tyúktojáshoz, hol van ugyan néha külömbség, de nem sok, annyira hogy válogatást sem érdemelhet.”) U — — -t Urak helyett. A behelyettesítés ugyanis több mint kézenfekvő: a szöveggörnyezetben, a cikkelyen belül mindenütt urak és gyermekek idétlen cselekedeteiről van szó, azokat hozza fel példaként. Ugyanakkor a *Mozgás* című VI. Részben elég nyíltan a korabeli materializmus nyelvén beszél, és senki nem zavarja meg benne. Nem tudni, hogy cenzori ostobaságról van-e szó, vagy arról, hogy az udvarnál változatlanul kegyben álló Bessenyei pozíciója érezteti előnyös hatását — a legvalószínűbb a cenzori jóindulat —, mindenesetre abban, hogy a megjelenésre (1779. április) nem kellett sokáig várni, minden bizonnyal közrejátszott a jóindulatúan (vagy felületesen) működő cenzúrahivatal is. Említsük meg itt, hogy az AH (1779) fogadtatásában az „utóéletében” más vonatkozásban is található tanulságos és további elemzésre szoruló mozzanatok. Így például igen figyelemreméltó, hogy Szaitz Leo Mária — akinek magatartása a vallási türelmetlenség szélsőséges példajaként idézhető, s aki árnyalatokért is kíméletlenül „megkorpázza” vitapartnereit — *Igaz Magyarjának* 1785-ös I. kötetében (*Az igaz és nem-igaz magyarokról áttalában*) a 184. lapon Bessenyei *A Holmijára* hivatkozik, és eszébe sem jut rosszat mondani a benne igencsak böven található s a hagyományos tanítások szerint több mint kétes jellegű filozófiáról. Mivel Szaitz hasonlóképpen óvatosan, sőt, tisztelettel kezel olyan szerzőket is, mint az 1780-as évek Kazinczyja és Batsányija, magatartásában — feltehetőleg — már a tisztán profánus és nemesi irodalom jelentős tekintélynövekedése tükröződik.

Bessenyeinek azonban nemcsak ez a — pillanatnyilag rendelkezésre álló tények szerint 1778 utolsó hónapjaiban összeállított és 1779 áprilisában megjelent — írásgyűjteménye viseli *A Holmi* címet.

A DEBRECENI HOLMI

A Bessenyei-szakirodalomban már Széchy (Závodszy) Károly tanulmánya (*Bessenyei György*. Pest 1872) óta ismeretes, hogy az 1779-ben megjelent AH mellett van Bessenyeinek egy másik, szintén *Holmi* című írásgyűjteménye is, amely kéziratban maradt, s csak Széll Farkas tette közzé 1894-ben (*Bessenyei György: A bihari remete vagy a világ így megyen — Holmi*. Debreczen MDCCCXIV.) a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában ma is megtalálható, R. 616 jelzetű — nem Bessenyei kezével készült — kéziratos kötetből. Gálos (I. m. 196.) tud ugyanennek a redakciónak egy, az OSzK-ban őrzött másolatáról is, ennek azonban nem sikerült a nyomára bukkanni. Az alábbiakban közöljük ennek a Gálos Rezső által „kéziratos Holmi”-nak elnevezett — itt pedig a továbbiakban AH II-ként idézendő — gyűjteménynek a tartalomjegyzékét; a tiz írást tartalmazó — s láthatóan befejezetlen, abbahagyott — gyűjteményből öt megtalálható az AH (1779)-ben is, a többi addig ismeretlen Bessenyei-írás volt.

AH II. Első szakasz. 1—4: Minden embernek természetiben van hogy valamely dologban, mesterségben, legyen az akár-melly, magát különböztesse, s' másokat sokakat ha lehet fellyül mullyon, ugy hogy ilyen érdemnek kibe kibe kell lenni, vagy valósággal, vagy ha így nem lehet képzelődéssel.

AH II. Második szakasz. 4—11: A Térítésnek Lelke Istene

AH II. Harmadik szakasz. 11—15: A Hitben való erőltetés, vakság, gonoszság, ostobaság.

AH II. Negyedik szakasz. 15—22: Testben, Fisikában van csak ellene álhatatlan

próba, igazság; de erkölcsben, törvényben, hitben nincs, nemis lehet.

AH II. Ötödik szakasz. 22—26: Áprilisnek 13^{dik} napján, mikor munkához fogtam, reggel nyolcz orakor hallám ablakom alatt az Leopold Herczeg Regementyét Trombitálva Bécsbül, a' Bavariai Háboruba kiballagni mely fegyveres seregben egy Testvérem, és egy Barátom, Ezek Bessenyei Sándor és Barcsay Ábrahám voltak, mint Kapitányok el hagytak. A Bátyám ablakom alá lovaglott, s tőlem egy szóval utolsó bucsutt vett. Én pedig utánok sohajtok magamban.

AH (1779) XXVI^{dik} Rész, 228—238: Áprilisnek 13^{dik} Napján. Mikor munkához fogtam. Reggel nyöltz órakor hallám ablakom alát a Leopóld Hertzeg Regementyét, Trombitálva Bétsből a bavariai háboruba ki ballagni mely fegyveres seregbe egy testvérem és egy barátom el hagytak. Én pedig utánok így sohajtottam magamba.

[AH II. szövege csak Bessenyei levelét tartalmazza, Sándor és Barcsay levele, Bessenyei újabb válasza csak az AH (1779) szövegében olvasható.]

AH II. Hatodik szakasz. 26—32: Emberi öröm, Nagyság, nyugalom.

AH II. Hetedik szakasz. 32—38: Lehet é aranyat csinálni?

AH (1779) XXII^{dik} Rész. 186—196: Emberi öröm, nagyság, nyugalom.

AH (1779) XXI^{edik} Rész. 196—205: Lehet é aranyat tsinálni.

[AH II-ben a szakasznak csak az első lapja van meg, az is — a cím kivételével — az olvashatatlanságig áthúzva. Széll Farkas nem említi kiadásában ezt a csonkulást.]

AH II. Nyolcadik szakasz. 39—42: Régi Magyarország.

AH II. Kilencedik szakasz. 42—48: Az emberi szabad akarat mindenkor érzésben határoztatik meg. Az ember a' természetnek részi lévén, olly szükséges képpen annak Törvényei alá van vettette, mint egyébb állatok, és a plánták.

AH II. Tizedik Szakasz. 48—51: Millyen jó lehet az ember által szerzetett leg jobb törvény, vagy uralkodása módgya.

AH (1779) XXI^{edik} Rész. 182—186: Magyar kezdet.

AH (1779) XXIV Rész. 206—218: Milyen jó lehet az ember által szerzetett legjobb törvény, vagy uralkodás módgya.

[Az AH 213. laptól következő szöveg hiányzik AH II-ben. L. jegyzet.]

A hitelesség kérdése a szakirodalomban szóba sem került, s ez teljesen érthető: nemcsak azért, mert már ismert, hiteles Bessenyei-írások adják ki a gyűjteménynek éppen a felét, hanem mert a kézirat címlapján a következő jegyzés olvasható: „Egyszer azt vettem fel magamba, hogy valamely dologgal elmélkedni fogok, reggel felserkenvén az ágyamba, arról írok, akkor Dél előtt nézd ilyen *Holmi* jött ki belőlle. Bessenyei György.” Dátum — sajnos — nem olvasható itt, de néhány sort valaki olvashatatlaná törölte a lapról, pedig lehet, hogy fontos feljegyzések voltak azok; mert ha a hitelességhez nem férhet is kétség, annál több feltételezés merült fel a gyűjtemény keletkezési idejére vonatkozóan. A fent idézett jegyzésből, valamint a Bessenyei Sándorhoz írott levél dátumából a munka első sajtó alá rendezője, Széll Farkas idézett kiadványának bevezető tanulmányában azt a következtetést vonta le, hogy Bessenyei 1778. április 13-án délelőtt írta a gyűjtemény írásait, ezen a napon „ballagott” ugyanis ki Bécsből Sándor és Barcsay a „bavariai” háborúba. Ez a feltételezés azonban már első pillantásra is valószínűtlen, hiszen így ennek a délelőttnek az eseményei képtelen sorrendbe állnak össze: Bessenyei eszerint reggel 8-kor érzelmes búcsút int ablakából hadba vonuló testvérének és barátjának, majd leül dolgozni, de mielőtt a friss élményről szólna, előbb négy másik s teljesen más témakörbe vágó írását veti papírra, és csak az Ötödik szakaszhoz érve jut eszébe a reggeli, rá láthatóan olyan mély hatást tett búcsúzkodás. De egyébként is elképzelhetetlen ezt a mintegy három ívnyi, töményen filozofikus szöveget egy délelőtt újonnan keletkezett termésének tekinteni, még Bessenyei ismeretesen rohanó írástempója mellett is az. Bizonyosra vehető, hogy Bessenyei jegyzése egy korábbi s szerényebb terjedelmű változatra vonatkozott, s hogy csak egy későbbi bővítés során alakult ki a jelenlegi gyűjtemény.

De vajon mikor? Mert az AH II-vel kapcsolatos legfontosabb kérdés természetesen nem a megírásra fordított idő tartamára, hanem a megírás időpontjára vonatkozik, s ebben Széll Farkas véleménye egyértelmű s világos: ez a redakció képezi „gyökerét” a megjelent *Holminak*, az AH(1779) e kézirat változataiból „sarjadt ki” Ezzel az állásponttal szemben Bruckner János, egy újabb *Holmi*-gyűjtemény felfedezője jelentett be ellenvéleményt 1950-ben (Bruckner

János: *A materialista Bessenyei György*. It 1950. 3. sz. 11—28.). Ő az AH II. keletkezési idejét Bessenyei Bécsből való távozása (tehát 1782) utánra teszi. Véleményét arra az elgondolásra alapítja, hogy a filozófus Bessenyei következetesen fejlődött a materializmus felé, amely fejlődés az általa megtalált *Holmi*-gyűjtemény írásában éri el tetőpontját, Bessenyei élete alkonyán, bihari éveiben. Ennek a fejlődésnek kiindulópontja az AH (1779) filozófiai írásában található, s e fejlődés közbeeső fázisát tükrözi az AH II. Mint Bruckner egyik utalásából kiderül, ezzel az elképzeléssel a Bessenyei-életrajz írására készülő Gálos Rezső is egyetértett, szóban. Gálos azonban a megjelent életrajzban megváltoztatta álláspontját (I. m. 196—197.), részben olyan egyszerű okok miatt, hogy az AH II. szövegében — figyelmesebben olvasva — észrevette azokat a félreérthetetlen utalásokat, amelyek a bécsi keletkezésre utalnak („Nézd meg őket itt Bétsben, aprólékokban.” írja pl. Bessenyei az Első szakaszban a módizókról), de azért is, mert az 1778. április 13-i dátum előfordulásának ő is nagy jelentőséget tulajdonított. A Sándorhoz írott levél előtti jegyzésben megjelölt időpont előtt nyilvánvalóan nem keletkezhetett a *Holminak ez* a redakciója — ami persze egyáltalán nem zárja ki, hogy egyes írások korábban keletkeztek —, de fontosabb, hogy Gálos a levelek datálásából kiindulva meggyőzően mutat rá arra, hogy ennek a gyűjteménynek a szerkesztése április 26-ára már be is fejeződött. Ekkor ugyanis Bessenyeinek már kezében volt az a levél (mivel ezzel a dátummal válaszol rá), amelyet az ő búcsúztató írására Sándor válaszképpen írt, s amely majd helyet fog kapni az AH (1779)-ben, de itt, az AH II. Ötödik szakaszában még nem olvasható. Gálosnak ezt az érvelését el kell fogadnunk, semmi nem szól ellene, s ugyanakkor egyéb megfontolások is megerősítik. Azonnal feltűnik például, hogy Bessenyei búcsúlevele feltűnően különbözik más leveleitől, bizonyosra vehető, hogy nem egyszerűen levélnek, hanem kifejezetten irodalmi igénnyel megírt levélnek készült, s ehhez az irodalmias hangvételhez teljes mértékben idomult bátyja válasza is. Márpedig tudjuk, hogy a kor irodalmában kedvelt és divatos műfaj volt a heroida, divatos volt közvetlen környezetükben is: Báróczi Sándor Dusch *Moralische Briefe*-jéből fordított *Erköltsi levelelt* (1775) éppen a Sándorral együtt

távozó közös barátinak, Barcsaynak ajánlotta, a hetvenes évek végén pedig egész kis testőr csapat fordítja Dusch, Dorat, Colardeau stb. prózai és verses leveleit. A divat hatása alá került maga Bessenyei is és igen tartósan, hiszen nemcsak pályája kezdetén ír heroidát (Parides Részushoz *Az embernek próbája*, Béts 1772. Toldalék.), hanem még az AH (1779)-ben is találkozunk effajta próbálkozással, *Tzérim* levelével, amelyet *Cariteshez* írt (XXX. Rész, 268—282.). A testvérek levelezésére — amelybe hamarosan Barcsay is belép — látnivalóan ez a divat hatott: a közzététel igényével készült, irodalmias leveleket írtak. Ha tehát — s ez támogatja Gálos állítását — az AH II. szerkesztése április 26. után történt volna, akkor a kor divatjának (s egyben saját ízlésüknek) megfelelően bizonyosan helyet kapott volna benne Sándor válasza is (ahogy az AH (1779)-ben valóban helyet is kapott), Bessenyei, az akkor még szerető testvér már csak illemből sem cselekedhetett volna másképpen.

De amellett, hogy az AH II-t Bessenyei az AH (1779) előtt, minden valószínűség szerint tehát mintegy fél évvel előtte állította össze, nemcsak az az érv szól, hogy az utóbbi teljesebb, csak később odaillesztett szövegeket is ad, hanem az is, hogy csonkábbat. Rövidebb az említett búcsúzó levél AH (1779)-beli változatának bevezető jegyzése is. Az AH II. szövege láthatóan friss élményt tükröz, erős felindultságban való fogantatásáról árulkodik például, hogy Sándor itt „utolsó búcsút” vesz testvérétől. Az érzelmes kis jegyzet az AH (1779)-ben olvasható, s már jóval tárgyilagosabbá rövidített változatában azonban már nincs szó utolsó búcsúról, de nem is lehet, hiszen az év végére kiderült, hogy Sándornak semmi baja nem esett a hadjáratban. Ugyancsak az AH II. korábbi keletkezéséről árulkodik a két *Holmi*-redakciónak az a lényeges különbsége is, hogy míg Bessenyei — szóltunk róla — az AH (1779) szerkesztésekor látnivalóan alaposan figyelembe vette a cenzúra lehetséges szempontjait, addig az AH II. cikkelyeinek készítésekor még bizonyosan nem törődött velük. Erről világosan árulkodnak azok a különbségek, amelyek a *Régi magyarság* című AH II. írás (Kilencedik szakasz) és az AH (1779)-ben olvasható változata, *A magyar kezdet* (XXI. Rész) között megfigyelhetők: a különbségek aligha származhatnak onnan, hogy Bessenyei az AH II.

szövegébe *utóbb* beírt jó néhány vaskos, főleg papokat csúfoló kitétel (miközben az írás többi részét érintetlenül hagyta), nyilván a kihagyások az utólagosak, olyan törlésekről van szó, amelyeket vagy a cenzúra kívánságára, vagy (inkább) a cenzúrának elébe menve maga hagyott ki a már sajtó alá készített szövegből. Hasonló óvatosságra utaló törlésekkel találkozunk egyébként a Hatodik szakasz (*Emberi öröm, nagyság, nyugalom*) AH (1779)-beli megfelelőjében is, a megállapítást például, hogy a nagyurakkal szemben a „szegényebb nagy embert” rabsága teszi „állandóbbá és tsendesebbé”, a nyomtatott szövegben már nem látjuk viszont. Egyértelműen az AH II. korai, az AH (1779)-nél korábbi keletkezéséről tanúskodik továbbá a kézirat első lapján található „Jegyzés”: aligha elképzelhető, hogy Bessenyei misztifikálna — egy délelőtt termésének mondaná kézirátát —, ha azt az AH (1779) után készítette volna el, hiszen a kéziratban található írásoknak fele része, láttuk, abban is olvasható.

Az AH II. keletkezése tehát megelőzte az AH (1779) összeállítását, minden valószínűség szerint az 1778-as év áprilisára tehető, és így — ahogy azt Széll Farkas vélte s ahogy Gálos Rezső állította — valóban a megjelent AH (1779) előzményének tekinthető. Az AH II-vel azonban nem merült ki a *Holmi*-redakciók sora: még két olyan írásgyűjteményrel találkozunk, amelyeket ugyancsak *Holmi*-redakciókként tárgyal a szakirodalom.

AZ „ÓSHOLMI”

Széll Farkas 1894-es *Holmi*-publikációja után csaknem hatvan évvel bukkant elő az újabb *Holmi*-anyag: Bruckner János találta meg az OSzK kézirtárában, az Oct. Hung. 508. jelzet alatt őrzött *Analecta Poetica* című kéziratos kötetben. Erről a gyűjteményről felfedezője egy, Bessenyei filozófiai fejlődéséről új elképzelést kifejtő tanulmányban adott hírt (It 1950. 11—28.), amelynek az AH II-re vonatkozó részleteire már az imént utaltunk: az újonnan megtalált Bessenyei-írások Bruckner interpretációja szerint Bessenyei filozófiai fejlődésének csúcspontját jelentik, itt jut el Bessenyei az AH (1779) filozófiai írásainak még bizonytalanokodó és gyakran kétértelmű álláspontokat megfogal-

mazó magatartásától — az AH II. közbülső fázisán át — a materializmusnak egy koherens változatáig; az írásgyűjtemény e felfogás szerint Bessenyei életének utolsó évtizedében keletkezett. E két, Bruckner tanulmányának alapját képező tézissel (1. az írásgyűjteményben materialista tanok olvashatók 2. Bessenyei élete végén jutott el a materializmushoz) Bessenyei-életrajzában Gálos Rezső szállt vitába: az ő véleménye szerint a Természet rendjének nevezett gyűjtemény még Bessenyei bécsi tartózkodása alatt, sőt az 1779-ben megjelent AH előtt készült, s benne nincs szó materialista világgépről, Bessenyei ebben az írásgyűjteményben is megmarad a világnézeti dualizmus keretei között. Gálos Rezső véleménye szerint a Széll Farkas által felfedezett és kiadott kéziratban kell látnunk az „Ösholmi”-t, ebből alakult ki az a változat, amelyet Bruckner talált meg, s ezekből nőtt ki az 1779-ben megjelent *A Holmi*. Vitájuk szövegkiadásunk szempontjából fontosabb részleteinek ismertetése és a rendelkezésünkre álló tényekből levonható következtetések megtevéle előtt azonban vegyük kézbe mi is a szóban forgó gyűjteményt.

Pontosabban: gyűjteményeket, mert nem sokkal utóbb előkerült a Bruckner János által megtalált AH-redakciónak egy másik variánsa is. Ez Széll Farkas hagyatékából került a prágai Egyetemi Könyvtár kéziratárának Széll—Kubelik-gyűjteményébe (6. XXII c. 72. *A holmihoz tartozó darabok*. Mikrofilmen: MTA Könyvtár Mikrofilmtára, A. 162/VIII. Bessenyei *Holmijához tartozó darabok*.), s Klaniczay Tibor hívta fel rá a figyelmet (*Magyar nyelvű verses kéziratok Csehszlovákia könyvtáraiban és levéltáraiban*. MTA I. OK VII. 3—4. 429.). Sajnos, sem az OSzK-beli, sem a prágai gyűjtemény esetében nem áll rendelkezésünkre a másolatok eredetére közvetlenül utaló tény. A prágai változat sorsáról mindeddig egy aprócska mozzanat került elő: Széll Farkas feltehetően erre a kötetre utal Toldy Ferenchez írott, 1860. dec. 24-i keltezésű levelében, amikor megemlíti, hogy 1858-ban egy „félreeső gyűjteményben” megtalálta Bessenyei egyik, a „cenzúra által eltiltott” munkáját. Ez a munka nem lehetett az általa kiadott AH II., mert ezt nem félreeső helyről szerezte, hanem a Debreceni Református Kollégium Könyvtárában őrzött kéziratból publikálta. Ugyanakkor a prágai variáns kétségtelenül szerzemény, és

nem családi örökség: a család iratanyagát a XVIII. század végétől őrző gyűjtemény jól mutatja, hogy a familia előző nemzedékei számára teljesen idegen volt az e kéziratos kötetbe foglalt szellemiség. A két másolat sorsának teljes felderítéséhez további kutatások szükségesek, s ez annál is érdekesebb eredményeket ígér, mert — miként szó lesz róla — e kettőnél több másolat létezését is feltételezhetjük: e kutatások tehát a titokban terjedő hazai szabadgondolkodás egy fontos fejezetébe világíthatnak majd be.

Az *Analecta Poetica* (továbbiakban: A.) című kéziratos kötet 1896 óta van az OSZK birtokában, s nem csupán a Bruckner János által értelmezett filozófiai írásokat tartalmazza. A gyűjteményben (amelynek tulajdonképpen nincs eredeti címe, az „*Analecta Poetica*” cím csak a láthatóan később készült kötés gerincén szerepel, s talán illetéktelenek félrevezetésére szolgált: a kötet anyagában szinte semmilyen „poetica”-i jellegű írás nincs) elsőnek, a 2/v laptól a 10/v lapig egy Kazinczy-fordítás olvasható, a következő szövegű címlap után: Anette és Lübin Marmontel után „Magyarra fordította Kazintzy Ferentz Érsemlyént, Biharban, 1804. április 9känn.” A 9/v laptól kezdve — más színű tintával, más tollal, de ugyanaz a kéz — A' Bonaparte *Proclamatióját* kezdte el másolni, az írás azonban a 12/v lapon megváltozik, s ez a másik kéz fejezi be a 16/v lapon a *Proclamatiót*. Ugyanezen a lapon egy latin nyelvű *Epitaphium Napoleontis* olvasható, bizonyára utólag írták oda, mert nem csak az írás különbözik az előzőektől, de látható, hogy úgy szorították rá a szöveget arra a féllapnyi üres helyre, amely a proklamáció befejezése után maradt. A 17/r lapon ismét egy újabb kéz kezdte másolni a *Visgálódás a' Mesés és Igaz vallásról Paine Tamás Amerikai Philosophus által* című elmélkedést, s az írás most már sokáig azonos marad, ez a kéz kezdi — a 22/v laptól — azt az íráscsoportot is, amely Bruckner János révén az érdeklődés homlokterébe került, s amelyről szinte az első pillantásra is nyilvánvaló, hogy *Holmi*-variáns. Ezt a 71/r laptól, az *Isten, természet* című résztől egy újabb kéz másolja, s most már majdnem a kötet végéig ő dolgozik. Ez a terjedelmes, a kéziratos kötetnek nagyobbik felét kitevő íráscsoport a 87/r lapon fejeződik be, utána, a *Világosítás* című bevezető után Bessenyeinek már régóta

ismert valláskritikai írásai következnek, s a 106/a lapon fejeződnek be. E tömb után különálló, egymással közvetlen kapcsolatban nem levő írások másolatát olvashatjuk: 111/r—111/v: *A' Szentek egyessége*; 111/v—112/r: *Toldalék a' külső és belső Világról, A Természetről*; 112/r—116/r. *A valóságról*; 116/v—118/v: *A megvilágosított Philosophia systemája*. Ugyancsak a 119/r lapon kezdődik a *Resignatio vagy az életről való Le-mondás Schiller által*, közvetlenül ezután, a 121/r laptól a 127/v lapig pedig — már más kéz írásával — a gyűjtemény záróírása található: „A kétségbeesés. Írta Koczebue fordította Csokonai V. Mihály.”

Nem tudjuk, hogy kik másolták a gyűjteményt, de az a tény, hogy több kéz is dolgozott rajta, arra enged következtetni, hogy azonos érdeklődési körű kis társaság készíthette; egy olyan típusú gyakorlat megvalósulása sejlik fel benne, mint amelyet pl. Kölcsey és barátja, Kállay Ferenc művelt az 1810-es évek körül (Szauder József: *Kölcsey világnézeti válsága az ifjúkori jegyzőkönyvek tükrében. Az estve és Az álom*. Bp. 1971. 308—347.) A másolatok keletkezési idejére, pontosabban: időkorére vonatkozóan egyébként ugyancsak az 1810-es évek elejére gyanakodhatunk: mindenképpen a Kazinczy-fordítás elkészülése (1804) és a napóleoni proklamáció (1807) után, de még nyilván a tizes évek közepe előtt készülhetett el, amikor a proklamációnak aktualitása ugyan már nem volt, de érdekessége még — Napóleon bukásáig — lehetett. De nemcsak filológiai megfontolások, hanem eszmetörténeti érvek is azt a véleményt erősítik, hogy a kötet az 1810 körüli években készült. Szauder József idézett Kölcsey-tanulmánya világított rá arra, hogy a „századfordulón, főleg az 1810-es év körül tűnik fel utoljára a francia radikális, materialista és ateista filozófiának a sugara”, s arra, hogy a tendencia nálunk is jelentkezett, az egyik, de korántsem egyedüli példa a filozófia kivonatait készítő Kölcsey érdeklődése. Ez a kései újjászületés azonban már másfajta hangon szólal meg: a hagyományos materialista és ateista gondolatok hatása csak a hagyományos vallásosság kritikája és rombolása szempontjából bír pozitív jelentőséggel, a jellegzetes tételek önmagukban — világmagyarazatként való — interpretációja itt már óhatatlanul szkeptikus és fanyar tanulságokkal jár együtt, s idealista irányú tájékozódásra

kényszerít. Az A. gyűjtemény írásaiból pedig éppen ez a tendencia és jellegzetesség rajzolódik ki: nagy hangerővel szól ugyan a hagyományos hit kritikája, de a régi típusú materialisztikus tételek önmagukban már igencsak nyugtalanító következtetések holdudvarát hordozzák. Érthető, hogy az egész gyűjtemény idealista és materialista gondolatok között csapongó érdeklődésről árulkodik, a másolók e tendencia alapján látnivalóan a fiatal Kölcsey kortársai voltak, bár ők jóval alacsonyabb színvonalon képviselték ezt a jellegzetes, végletek között mozgó, nyugtalanságot és keresést tükröző gondolkodásmódot. Az idealisztikus törekvéseket olyan jegyzetek tükrözik, mint Thomas Paine deista művének, az *Age of Raeson*nak (1792) kivonata vagy a modern idealizmus inspirációit sejtető *A valóságról* című írás. A valláskritikai és ateista okfejtésekhez viszont főleg Bessenyei munkáit használták fel: a Szinnyei Gerzson publikációjából (Protestáns egyházi és iskolai lapok, 1874. 44—48. és 1875. 2.) ismert Bessenyei-féle valláskritikai írások másolata előtti és a Paine-féle kivonat után következő részben olvashatjuk azt az anyagot, amelyben Bruckner János megtalálta Bessenyei új és addig ismeretlen *Holmi*-redakcióját, s amelynek nemcsak keletkezési idejéről és filozófiai karakteréről vitatkozott vele Gálos Rezső, hanem egy-két írás hitelességéről is, de az íráscsoportot egészben véve ő is Bessenyei sajátjának tekintette.

A prágai Egyetemi Könyvtár Széll—Kubelik-gyűjteményében őrzött kéziratos kötetről (továbbiakban B.) sem Bruckner János, sem Gálos Rezső nem tudhatott még. E kötet egészének anyaga eltér ugyan az A. anyagától, de számunkra — természetesen — elsősorban egyezéseiknek van jelentősége, hiszen a kötet első írása, az A-ban is megtalálható Paine-kivonat (1—13) után figyelemreméltó és lényeges eltérésekkel ugyan, de a Bessenyei munkájaként felismert A-beli AH-redakció következik, majd a 139. oldaltól — itt is Bessenyei valláskritikai írásainak másolata áll, s a két kötet a valláskritikai írások után is azonos tartalmú marad; a prágai változatban is a *Szentelek egyessége* nyitja és *A megvilágosított Philosophiának systemája* című írás zárja ezt a részt, illetve a prágai változatban egyúttal az egész kötetet is, mert Schiller és Kotzebue költeményeinek fordításai itt nem olvashatók. Ez a tömb külön vizsgálatot igényel, s nyilván kap is majd egy olyan

tanulmányban, amely Szauder idézett Kölcsey-írásának folytatásaként a XIX. század elejének filozófiai stúdiumok fölé hajló fiataljaival foglalkozik. Mi azonban most mellőzzük, s nem csak azért, mert nem *Holmi*-redakció, de azért is, mert aligha tekinthető Bessenyei munkájának, ahogy nem is tekintette annak eddig senki sem.

A prágai kötetet — ellentétben az OSzK-beli kötettel — végig egyetlen kéz írta, valószínűleg nem túlságosan hosszú idő alatt, hiszen az azonos írásmódon belül nem látható semmi olyan jel, amely a másoló munkájának hosszabb időre való megszakításáról árulkodna. Ebből pedig arra következtethetünk, hogy a prágai változat másolója előtt bizonyára egy egységes kézirat feküdt, míg az A. kötet — ahol még az AH-redakción belül is változik a másoló kéz — esetleg gyűjtőmunka eredményeként állt össze. Ez az eltérés azonban önmagában alig sejtet valami lényegeset a két másolat egymáshoz való viszonyáról, márpedig nekünk elsősorban erre vonatkozóan kell tenni néhány megállapítást.

A két gyűjteményben található szövegek viszonyára vonatkozóan az első kérdés az, hogy vajon egymásról készült-e az OSzK-beli (A.) és a prágai (B.) másolat? Erre vonatkozóan már az is megbízható támpontokat nyújt, ha egymás mellé helyezzük a két kötet AH-redakciójának tartalomjegyzékét:

Az *Analecta Poetica* című kötet AH-
anyaga (A.):

17/r—21/v: Vizsgálódás a` Mesés és Igaz
Vallásról Paine Tamás Amerikai Philo-
sophus által

22/r—37/r: Pariades térése

37/v—38/v: Systeme de la Nature

38/v—41/v: Emberi öröm, nagyság nyu-
godalom

41/v—45/r: Mitsoda az Isten? és hogy
lehet róla gondolkozni, Vallás, hit, reve-
latzió nélkül, tsak természet szerént Philo-
sophice?

A prágai kötet AH-anyaga (B.):

1—13: Vizsgálódás a` Mesés és Igaz
Vallásról Paine Tamás Amerikai Philo-
sophus által.

—

13—16: System de la Nature pag 527 et fg.
(?)

17—23: Emberi öröm Nagyság Nyúgoda-
lom

24—34: Mitsoda az Isten, és hogy lehet
róla gondolkozni Vallás, Hit, Revelatio
nélkül tsak természet szerint Philosophice

45/r—46/v: Az Emberi Igazság Hit szerént

46/v—48/v: A' Természetbenn annak örökös rendire nézve, van é ellenkezés vagy nintsen?

—

—

—

48/r—49/v: Minden ember irigy

49/v—50/v: Az érzésnek, történeteknek, Léleknek szabadsága okozzák, hogy az ember önnön hatalmábann nintsen, és magáról, önnön javát, 's gyönyörűségeit kivévén, semmibenn másnak állandóságot nem ígérhet és nem fogadhat.

50/v—52/v: Lehet é a' Természet felett való dolgokat hallomásból hinni?

52/v—53/v: A' Világnak teste miként függhet a' maga nehézsége és könnyüése között.

54/r: Minn áll a' Minden, vagy ez a' Világ

54/r—56/r: A' Világnak élete vagy lehellete

56/r—60/v: Ez az erő mitsoda?

60/v—65/v: Test, érzés, Világ. Lélek, gondolat, világ

65/v—67/r: Az emberi okoskodásnak, vagy esmeretségnek, próbának fonala, elszakad a' keresésnek útján.

67/r—68/r: Az emberi természetnek változása vagy állhatatlansága.

68/r—71/r: Az emberi szabad akarat mindenkor az érzésbenn határozatit: az ember a' Természetnek része lévén, oly szükségesképpen annak törvényei alá van vetette, mint egyéb állatok, plánták.

71/r—73/r: Isten Természet

34—39: Az Emberi Igazság Hit szerént

39—44: A' Természetbe annak örökös rendire nézve van é Ellenkezés, vagy nints?

44—47: Mi a' jó és a' Roszsz az Emberre nézve

47—49: Jó és a' Természetnek az a' mi Egy Embernek jó, és fájdalom é ellenbenéki is, a' mi nékem Fájdalom

49—51: Font, szám, mérték, Emberi Tudomány

51—54: Minden ember Irgy

54—56: Az Érzésnek, Történeteknek. Léleknek szabadsága okozzák, hogy az Ember önnön hatalmába nintsen, és magáról önnön javát, gyönyörűségeit kivévén semmibe másnak állandóságot nem ígérhez, nem fogadhat.

56—63: Lehet é a' Természet felett való dolgokat hallomásból hinni?

63—66: A' Világnak teste miként függhet a' maga nehézsége, és könnyüése között?

66—67: Minn áll a' Minden, vagy ez a' Világ

67—81: A' Világnak Élete vagy lehellete (Külön cím nélkül, az előző cikkelyhez tartozik)

81—93: Test = érzés Világ, Lélek = Gondolat Világ

93—96: Az Emberi Okoskodásnak, vagy bizonyos Esmeretségnek próbájának fonala elszakad a' keresésnek útján.

96—98: Az Emberi Természetnek Változása, vagy Állhatatlansága

98—105: Az emberi szabad akarat mindenkor érzésbenn határozódik. Az Ember a' Természetnek Része lévén oly szükségesképpen annak Törvényei alá van vetette, mint egyéb állatok, 's Plánták.
105—110: Isten. Természet

73/r—76/r: A' Tértítésnek Lelke, Istene
76/r—78/r: A' Hitbenn való erőltetés
vakság gonoszság, ostobaság
78/r—82/r: Testbenn, Physicábann van
tsak ellene áthatatlan próba, igazság; de
Erköltsbenn, Törvénybenn, Hitbenn
nints, nem is lehet.
82/r—87/r: Az Istennek Másáról

110—118: A' Tértítésnek Lelke Istene
118—123: A' Hitben való erőltetés
vakság, gonoszság, ostobaság.
123—131: Testbenn, Fizikábann van tsak
ellene áthatatlan próba igazság, de
Erköltsbenn, Törvénybenn, Hitbenn,
nints, nem is lehet.
131—139: Az Istennek Másáról.

Elég rápillantanunk a tartalomjegyzékre, hogy megállapítsuk: a két másolat nem egymásról készült, az A-nak nem volt előzménye a B., és a B-nek sem volt előzménye az A. Az A. készítője nyilván nem tudta volna lemásolni a B-ből a *Pariades térését*, amikor az ott egyáltalán nem szerepel, de természetesen a B. másolója sem használhatta előzményként az A-t, hiszen ott három olyan cikkely is hiányzik, ami nála szerepel a 41. laptól az 51. lapig. De ezeken a tartalomjegyzékek összevetéséből rögtön kiderülő eltéréseken túl a másolatok szövegén belül is számos olyan jelzéssel találkozunk, amelyek azt bizonyítják, hogy a két szöveg egymástól függetlenül készült. A B. másolója nyilván nem használta az A. szövegét a *Système de la Nature* részlet leírásakor, hiszen nála a címben meg van adva a pagina száma, ami az A-nál hiányzik, ugyanakkor az A. sem dolgozhatott a B. alapján, ha az ottani szöveg végén jelentős kimaradás van az ő szövegéhez képest (vö. 40. sz. lapalji jegyzet); a *Mitsoda az Isten.* című fejezetben, az első bekezdésből a B. változatban több sor hiányzik az A-hoz képest (vö. 3. sz. lapalji jegyzet), viszont az *Emberi Igazság Hit szerént* című írásnak a B-beli szövege hosszabb egy, az A-ban nem szereplő félmondattal (vö. 25. sz. lapalji jegyzet). S az ilyen példákat a lapalji jegyzeteink alapján sorolhatnánk tovább: a két szövegben sok olyan típusú, kölcsönösen megmutatkozó kisebb-nagyobb eltérés figyelhető meg, amelyek kizárják, hogy a két variáns egymásnak szolgálhatott volna előzményül. Feltételeznünk kell, hogy létezett legalább még egy olyan változat, amelynek alapján a gyűjtemények másolói dolgoztak, de természetesen az is könnyen elképzelhető, hogy nem egy közös forrásból válogatták ki gyűjteményük anyagát, hanem különböző gyűjtemények voltak előttük, s csak a végső, az ősforrás volt a közös.

Ezt ebben a pillanatban nem dönthetjük el, talán az egy (s feltehetően igencsak rendetlen állapotban levő) közös előzményre utal a keret, amelyben egyformán helyet foglalnak: az A. és B. változatot egyaránt a Paine-féle kivonat vezeti be, s ez — az AH-anyag szellemétől egyébként idegen írás — eredetileg nyilván alkalmoszerűen került csak az íráscsoport elé, ez az összeállítás tehát meglehetősen egyszeri variáció. Hasonló a helyzet a gyűjtemény másik „határával”, a folytatásban ugyanis mind a két kötetben Bessenyei valláskritikai írásainak gyűjteménye áll. Ez pedig nem tartozik hozzá szervesen semmiféle más Bessenyei-íráscsoporthoz, teljesen külön munkaként ismeri és kezeli a Bessenyei-filológia is, és jogosan, hiszen a *Világosításban* maga Bessenyei is ezt teszi. Számunkra persze — függetlenül attól, hogy a gyűjteménynek hány változata terjedt kéziratban a századfordulón — azért érdekes az anyag, mert Bessenyei munkáját kell benne (illetve a másolatok előzményében) látnunk, hiszen az íráscsoportot már első pillantásra is tisztán előtűnő szálak fűzik a már ismertetett AH-redakciókhoz, s ezt a kapcsolatot erősíti a valláskritikai írások jelenléte is. Mindenesetre az egész anyag hitelességének kérdésével — az egészel kapcsolatban nem merültek fel kételyek — külön nem foglalkozunk, az egyes, problematikusnak tetsző írásokra vonatkozó bizonyítékok elősorolására akkor lesz mód, amikor az eredeti összöveg keletkezési idejét kíséreljük meg kideríteni.

Az A. és B. variánsoknak az AH II. és az AH (1779) redakciókhoz való viszonyáról a következőket mondhatjuk.

Az *Analecta Poetica* című kéziratot kötetben található másolat huszonekét írása közül hat található meg az AH II-ben, s közülük egy, az *Emberi öröm, nagyság, nyugalom* helyet kapott az AH (1779)-ben is (ez egyébként az egyetlen írás, amely valamennyi *Holmi*-változatban szerepel), viszont csak az A-ban olvashatjuk a *Pariades térése* című írást, ez sehol másutt nem fordul elő. Hasonló a helyzet a prágai kézirat huszonhárom írásával is, annyi különbséggel, hogy itt — mint az a tartalomjegyzékből kiderül — három olyan cikkely is van, amelyek nem szerepelnek a másik két kéziratot redakcióban, de a *Font, szám, mérték, emberi tudomány* ott található közülük az AH (1779)-ben. A két utoljára felfedezett kéziratot gyűjteményben hat olyan írás van

tehát, amely ugyancsak megtalálható az összesen tíz szakaszból álló AH II-ben, de csak egy (az *Analecta Poeticában*), illetve kettő (a prágai kéziratban) olyan, amely megjelent belőlük az AH (1779)-ben is. A különböző *Holmi*-redakciók között így az AH II. teremti meg a szoros kapcsolatot, hiszen ennek a gyűjteménynek valamennyi írása szerepel a többi redakcióban: hat az *Analecta Poeticában* és a prágai kéziratban, öt pedig az AH (1779)-ben.

A korábban elmondottak kizárják annak a lehetőségét, hogy az AH II-t utóbb állította össze valaki az AH (1779), valamint az OSzK-beli (vagy a prágai) kézirat alapján, de hasonlóképpen kizártnak tekinthető annak a lehetősége is, hogy az OSzK-beli és a prágai kézirat másolói a hat közös cikkelyt az AH II-ből vették volna be a maguk teljesebb gyűjteményébe. Ebben a vonatkozásban már az AH II. Első Szakaszának (*Minden embernek természetibe . . .*) az A. változatbeli és a B-ben található megfelelőivel való összevetés is jól megvilágíthatja a helyzetet: ez utóbbiakban egyformán egy, *Isten természet* címmel elkezdett cikkely *részlete* csak az AH II-ben *önállóan* szereplő szakasz, s ami itt a cím, az a másik kettőben egyformán a szöveg része. Mivel igencsak valószínűtlen, hogy a két, egymástól függetlenül dolgozó másoló munkája során ennyire egyformán alakította volna a szöveget, a további példák idézése helyett talán meg is állapíthatjuk, hogy az ún. Természet rendje gyűjtemény két variánsának előzményei között nem szerepelt az AH II. A két újonnan megtalált másolat mögött tehát olyan közös összöveg állt, amelyhez az AH II-ben is szereplő hat írás eleve hozzátartozott, amelyről azonban nem tudjuk, hogy közvetlen vagy közvetett forrásként szolgált a két variáns másolója számára.

Azt már megállapítottuk, hogy az AH II. előzménye volt az 1779 áprilisában megjelent *A Holminak* (ez abból „sarjadzott ki”, ahogy Széll Farkas mondta), de vajon hogyan helyezkedik el hozzájuk képest az az összöveg, amely az OSzK-beli és a prágai változatok mögött áll, s amelyből e változatok (közvetve vagy közvetlenül) származtak? Erre a kérdésre eddig — utaltunk rá — két válasz hangzott el. Bruckner János szerint az AH II. a nyomtatásban megjelent AH (1779) leszármazottja és Bessenyei Bécsből való távozása (1782) után keletkezett, majd ebből jött létre az 1800-as évek elején az a redakció, amelyet bemásoltak az

Analecta Poeticába: ez utóbbi gyűjtemény így Bessenyei legérettebb nézeteit, világnézeti fejlődésének tetőpontját s egyúttal mintegy filozófiai végrendeletét foglalja magába. Gálos Rezső álláspontja szerint viszont az AH-gyűjtemények őse a Széll Farkas által kiadott és általunk debreceni *Holmi*-nak (AH II.) nevezett összeállítás, ennek folytatása és átalakítása az *Analecta Poeticába*: másolt írásgyűjtemény, s e kettőből alakult ki az 1779-ben megjelent *A Holmi*.

E két felfogással szemben a magunk részéről azt kívánjuk a következők során bizonyítani, hogy minden *Holmi*-redakció első változata és kiindulópontja az az összöveg, amelyből az *Analecta Poetica* című kötetbe és a prágai kéziratba belemásolt gyűjteményvariánsok leszármaztak.

Érvelésünket — Gálos és Bruckner álláspontjának vitatása mellett — pillanatnyilag semmi másra nem alapozhatjuk, mint bizonyos eszmetörténeti megfontolásokra, a szövegek belső kritikájára és más, ebben az időkorban (tehát a hetvenes évek második felében) keletkezett Bessenyei írások tanulságaira. A — nevezzük most már így — „Ösholmi” (AH I.) jellemzését, más Bessenyei-írásokhoz (mindenekelőtt természetesen a másik két AH-redakcióhoz) való viszonyának felvázolását és ezen az úton a keletkezési idő „bemérését” a két gyűjteményvariáns, az *Analecta Poetica*-beli — most már nevezzük AH I. A-nak — és a prágai kötetben olvasható változat (AH I. B.) által tükrözött filozófia vázlatos jellemzésével kell kezdenünk, egyrészt azért, mert több félreértés éppen e bölcselet értelmezéséből származott, másrészt pedig, mert a Bessenyei szövegek belső konkordanciáinak felderítéséhez a lényeges kiindulópontokat csak innen kaphatjuk.

AZ „ÖSHOLMI” FILOZÓFIÁJA

Az *Analecta Poeticában* megtalált írásgyűjtemény meghökkentően ellentétes interpretációra ihlette a felfedezőt, Bruckner Jánost és Bessenyei monográfusát, Gálos Rezsőt. Bruckner szerint — idéztük — Bessenyei materialista fejlődésének végső állomása az a filozófia, amely e gyűjtemény írásaiban kifejtésre kerül, Gálos szerint viszont ez már

csak azért sem lehet végső állomás, mert még Bessenyei bécsi tartózkodása alatt készült, ráadásul szó sincs benne materialista filozófiáról, öszerinte Bessenyei mindvégig deista maradt, „az isten és az általa alkotott természet dualizmusától nem tágitott” (I. m. 203). Ma már kissé nehéz beleélnünk magunkat e különös vita légkörébe, amelynek szinte irracionális mozzanatai is vannak: Gálos Rezső pl. monográfiájának 203. lapján bizonyítékként hosszan idéz az AH I. A. *Mitsoda az Isten* című cikkelyéből, de az idézet végére olyan mondatot ír le — „Azt mondd: az isten mint a legtökéletesebb lélek, igazság. ”, — aminek valóban nincs köze az itt megnyilatkozó filozófiához, de nem sok van az AH I. A. szövegéhez sem, mert a szóban forgó idézet pontatlan, helyesen így szól: „... azt mondd: az Isten, mint legtökéletesebb Lélek, Igazság: azért Igazságot szeret; azombann látod, hogy szabadon teremtven világát, edj igazra ezer rosszat szült közöttünk” (AH I. A. 43/r). Azaz: nem arra szólít fel, hogy mi állítsuk az Istenről a tökéletességet és igazságosságot, hanem a vele (esetleg) vitatkozó olvasó elgondolható állítását idézi. S rögtön vitába is száll vele: „azombann látod. ” Bruckner János pedig — tanulmánya második részében — azt igyekszik bizonyítani, hogy Bessenyei materializmusában nem voltak agnosztikus vonások, s ehhez az állításhoz abból a cikkelyből idéz, amelynek ez a címe: „Az emberi okoskodásnak vagy esmeretségnek fonala elszakad a keresésnek utján.” Az érdemes idős tudós és a tehetségesen indult fiatal kutató — nyíltta nem is váló — vitáját (Bruckner nem válaszolt Gálos ellenvetéseire) alighanem a tudományos problémától idegen elfogultságok zavarták meg, s talán azok is tették lehetetlenné a folytatást, mert úgy látszik, hogy az *Analecta Poeticában* megtalált *Holmi*-gyűjtemény ügyébe személyes indulatok keveredtek, s érthető, hogy más kutatók, a kérdésnek voltaképpen a legilletékesebb szakemberei (Szauder József, Mátrai László) inkább az életmű egyéb kérdéseit állították előtérbe Bessenyeiről szóló tanulmányaikban.

A rendelkezésünkre álló újabb adatok segítségével előbb tehát megkíséreljük a régi vita eszmetörténeti alapjainak kiszélesítését. Az AH I. gyűjteményekben foglalt filozófia jellege ugyanis az újabb szakirodalom tükrében egyértelműen meghatározható: annak a

„spinozizmus”-nak egy variánsáról van itt szó, amely a XVIII. század első felében (de már korábban is) az európai szabadgondolkodás egyik jellegzetes megnyilatkozása volt. Ismeretes jelenléte a német szellemi életben (Max Grunwald: *Spinoza in Deutschland*. Berlin 1897), de különösen fontos szerepet játszott a Bessenyei által elsősorban ismert és tisztelt francia irodalomban. Az erre vonatkozó legfontosabb kutatási eredmények alapján (amelyek egyébként Gálos és Bruckner tanulmányai után láttak napvilágot, vö. mindenekelőtt: Paul Vernière: *Spinoza et la pensée française avant la Révolution*. Paris 1954. I—II.) az azonosság viszonylag egyszerűen elvégezhető. A „spinozizmus” — az elnevezéssel ellentétben — nem kapcsolódott közvetlenül a nagy XVII. századi filozófus életművéhez, ha Spinoza neve elő bukkan is ebben a túlnyomórészt kéziratos és titkosan terjedő filozófiai vitairadalomban, a reá való hivatkozások mögött nem az Etika akárcsak megközelítően is pontos interpretációi terjedtek, hanem a materialista gondolat hagyományos, az antikvitásból és a reneszánsz természetfilozófiából származó koncepciói, amelyeknek mindössze egy, de annál lényegesebb ponton van kapcsolódásuk a spinozai filozófiával; ennek botrányos és annyszor elátkozott alapfogalma a híres „Deus sive natura” — a „spinozista” elmélekedések közös alapzata pedig szintén az Isten és a természet azonosságának tézisében van. Ez valóban alapvető kapcsolódási pont (nyilván innen származik a „spinozizmus” elnevezés is), de ezen túl azonban inkább az eltérések ugranak elő, így például már a „spinozizmus” körül kibontakozó küzdelmek középpontjában (ahogy J. S. Spink monográfiájában olvasható, vö. *French free—thought from Gassendi to Voltaire*. London 1960. 238—239.) sem kifejezetten spinozai fogalmak álltak, bár éppen az Isten lehetséges definíciójáról volt szó. Az Isten definíciója ebben az irodalomban ugyanis két módon történik: az egyik az ún. *grand Tout*-ként (= nagy Minden) való meghatározás, amely szerint az Isten az Univerzummal azonos, a másik pedig az *anima mundi* elgondolás, amely az Istent úgy fogja fel, mint lelket a testként felfogott anyagi világon belül. Az Isten e két meghatározása közül valamelyik mindenfajta „spinozista” gondolatnak döntő, elhatároló mozzanata. S ha végigolvassuk az AH I. A. (OSzK-beli) és B. (prágai) változatát, akkor könnyen felfedezhető,

hogy a két gyűjtemény között az eltérések csak formálisak és „mennységiek”, de nem érintik a bennük foglalt filozófiát, s így nem érintik az Isten meghatározására vonatkozó cikkelyeket sem. Ezek az azonos meghatározások pedig félreismerhetetlenül a két lehetséges „spinozista” definíció valamelyikével egyeznek meg. *A Világnak teste miként függhet a maga nehézsége és könnyűsége között* címmel kezdődő ciklus befejező cikkelyének (*Ez az erő mitsoda?*) zárómondata, egyben az egész sorozat konklúziója az Istennek „anima mundi”-ként való definíciójához jut el: „Van hát a’ Természetbenn ezek szerént oljan erő, mely a’ négy éltető állatok közt szabadon dolgozik szüntelen, és a melly erőnek ők tsak szolgálái, és ez az erő nem idő, hanem a’ Világnak Lelke, ereje, hatalma, az az ISTEN.” Ugyanakkor *A Természetben annak örökös rendire nézve van e ellenkezés vagy nintsen?* című cikkely viszont a *grand Tout*, tehát a természet és az Isten azonosságának a gondolatát fejt ki: „. . . a természetben és Istenbenn nints semmi különbség, minthogy ugyan azon egység mind a’ kettő.”

A „spinozizmus” e két alapfogalma mellett ugyancsak fontos szerepet játszik s mennyiségileg is jelentős helyet foglal el egy másik, szintén jellegzetesen „spinozista” téma, az éles polémia az Isten antropomorf felfogása ellen. A számos cikkelyben és sok részletben előbukkanó fejtegetések tulajdonképpen szintén az Isten „spinozista” definíciójának részét, mintegy kiegészítő mozzanatát képezik, a tagadással állítanak, bizonyítják, hogy a természettel azonosított és a világ lelkeként felfogott Isten fogalmához nem kapcsolhatók intellektuális és akarati tulajdonságok; az így felfogott természetnek (= Istennek) tévedés bármiféle tudatot és célszerűséget tulajdonítani, ez a természet (= Isten) tehát teljesen közömbös a jó és a rossz, de a bűn fogalmával szemben is, ez az öntudatlan világlélek láthatóan nem más, mint az élet princípiuma vagy az életet animális és vegetatív szinten irányító erő, amelyet nem tekinthetünk az anyagtól külön létező szubsztanciának, az anyagban ez eleve benne van, együtt értendő vele. S éppen ez a pont az, ahonnan tisztán megmutatkozik a „spinozista” rendszernek materialisztikus jellege, ezt a világnézetet valóban csak egy szubsztancia, az anyag alkotja, amely — szemléletes érvek szerepelnek — végtelen sok módosulásban létezik, és éppen a „grádusok” közötti

nagy különbségek tudomásulvétele bizonyíthatja, hogy az emberi lélek sem más, mint az egyik módosulás. S éppen a lélek önálló szubsztancia voltát tagadja, anyagi felfogását támogatja a gyűjteménybe foglalt emberkép, amelyben egyértelműen a test (= az anyag) a meghatározó tényező, amiből logikusan következik, hogy etikai problémák *szinte* fel sem merülnek: a gátlástalan önzés az, amely *természetes* az emberi viselkedésben, s minden más képmutatás. Az erkölcsös, emberhez méltó élet lehetőségét egyedül az erényes ateista, az *athée vertueux* alakja testesíti meg, e „spinozista” fogalom egyik példaként egyébként a szöveg magára Spinozára hivatkozik. A szóban forgó gyűjteménynek azonban igen figyelemreméltó — mert pillanatnyi tudomásunk szerint: eredeti — vonása az, hogy nem egy pozitív etikai program kiépítését tartja fontosnak, erről szinte csak utalásai vannak, hanem a másik bizonyítását, azt, hogy az ember olyan természeti szükségszerűségek foglya, amelyek „bölcsön, tudatlanon” egyformán uralkodnak, s amelyek az „állatokhoz és a plántákhoz” teszik hasonló sorsúvá és viselkedésűvé életében.

Materialista jellegű rendszer foglalata tehát az AH I. A-ban és B-ben olvasható gyűjtemény, csakhogy ez nem a XVIII. század holbachi materializmusa, hanem régiesebb és naivabb elemekből épült, bár gyakran a felvilágosodásban még igen virulens fogalmakat felhasználó szisztéma. Gálos Rezső téves idézetre alapozott érvelése semmiképpen sem fogadható el, de korrigálni kell Bruckner törekvését is, amely a materializmus modernizálására irányul: a „spinozizmus” ismeretelméleti vonatkozásai meglehetősen szegényesek, az idevágó fejtegetéseket elsősorban egy felületes agnoszticizmus jellemzi, tudásunk korlátozottságának tétele az érvrendszerhez tartozik. Az ész ebben a szisztémában csak a hittel való küzdelemben tud hatékonyan működni, rombolni képes, de építeni nem: innen nézve is törékeny és aláaknázott világnézés tárul fel az AH I. fejezeteiben. A jelentős kulturális teljesítmények helyes értelmezésének és megítélésének azonban feltétele a történetiség, e „spinozista” rendszer átvétele és kimunkálása sem azért értékes, mert a mi világnézésünkhöz közelít, hanem mert kivételes erkölcsi és szellemi bátorsággal jókora rést üt a régi kultúra eszmei alapzatán és hozzájárul új lehetőségek létrejöttéhez.

De számunkra most a másik vitapont az érdekes, az, hogy vajon mikor keletkeztek e gyűjtemény írásai: vajon — mint Bruckner János állította — Bessenyei életének utolsó korszakából valók, vagy — mint Gálos Rezső gondolta — a bécsi időszakból?

A válaszhoz éppen az imént felvázolt eszmetörténeti foglalat tanulságait figyelembe véve juthatunk közelebb, ennek ismeretében ugyanis megállapítható, hogy az AH (1779) szerzője már jól ismerte a „spinozista” filozófiát.

A HOLMI VISZONYA A „SPINOZIZMUS”-HOZ

Bessenyei filozófiai tárgyú írásaiban általában véve igen sok a közös motívum és az ismétlődés. Bruckner János egyik (s véleményünk szerint módszerintelligens helytálló) eljárása az *Analecta Poetica*-beli gyűjtemény keletkezési idejének megállapításához éppen az volt, hogy párhuzamos helyeket keresett Bessenyei késői filozófiai írásainak (*Természet világa, Az értelem keresése*) szövegei és az általa megtalált *Holmi*-redakció között: az összecsengések nyilvánvalóan érvek lehetnek arra vonatkozóan, hogy a művek azonos időkorban keletkeztek. A helytálló eljárást azonban Bruckner nem alkalmazta megfelelő módon; egyebek között azért nem, mert vizsgálódásait nem terjesztette ki Bessenyei mindkét alkotói periódusára, a hetvenes években keletkezett írásokat egyáltalán nem vette figyelembe, pedig éppen ezek az igazán tanulságosak. Elég feltűnő ugyanis, hogy míg az öregkori írásokkal az AH I. A. megfelelései inkább csak néhány — jórészt más frazeológiával előadott — gondolat párhuzamára szorítkozhatnak, addig az ifjúkori művekkel (főleg az AH (1779)-cel való összehasonlítás) jelentős számú konkordanciát mutat és igen sok, éppen a „spinozista” rendszer szempontjából lényeges fogalmi, frazeológiai megfelelést is feltár.

S ez éppen azért feltűnő, mert az AH (1779) kifejezetten filozófiai tárgyú cikkelyei erős bizonytalanságról, idealista és materialista tendenciák közötti tétovázásról árulkodnak; ezeknek az írásoknak egyik, bár inkább csak akart, deklarált s távolról sem megvalósított törekvése az, hogy megcáfolja vagy meghaladja a „vad gondolkodás”

módját, ahogyan ő itt a „Materialismus”-t nevezi. (Vö. AH(1779). 34—35 l.) Csakhogy rögtön a szemünkbe ötlük az is, hogy a „Materialismus” az AH (1779) írója és szerkesztője számára nem a holbachi mechanisztikus materialista filozófiát jelenti, hanem a „spinozizmus”-t. Az AH (1779) 34—35. lapján, az *Örök test, materia univer* (IV^{dik} Rész) című cikkelyhez tartozó lábjegyzetekbe foglalt polemikus meghatározások ezt nyilvánvalóvá teszik, hiszen itt éppen az oly jellegzetes Isten definíciókkal találkozunk, a materialista ugyanis szerinte az, aki — egyrészt — „Istennek, világnak egy természetet ad” (a „grand Tout”-ként való meghatározás), másrészt szó esik arról a „rémületes” gondolatáról is, hogy „a nagy Test az az e Világnak volta olyan, mint egy emberi test, és ő benne az Isten úgy él, mint az emberbe test lelke”, ez pedig az „anima mundi”-ként való definíció. Közbevetőleg jegyezzük meg, hogyha a polémia és a távolságtartás az idézett helyen egyértelműnek és erőteljesnek látszik is, a szövegekben — általában — szó sincs egyértelműségről. Már az idézett lábjegyzetek utolsó mondata is feltűnően eltér a polémia elkülönülő gesztusaitól: „Mikor érünk azon időkre, hol az embernek e részbe meg fogják magukat nyugtatni, és mindnyájan egy módon gondolkodni. Mikor mutatya fel köztünk az a halandó magát, ki meg magyarázza mi az örök test, és mi az Isten Természet.” (35.) Vagyis: a cáfolattól oda jut, hogy a kérdés voltaképpen nyitott, semmi sincs még eldöntve és természetes dolog a bizonytalankodás. Ebből a szempontból — később lesz szó róla — érdekes elszólásokkal találkozunk a VIII. Részben (*Böltességnek köve vagy lapis philosoph*), de hasonlóképpen furcsa kitételek ötlenek szemünkbe másutt is, így pl. Bessenyei lelkének imájában (XX^{dik} Rész. *Bessenyei György és a lelke*. Harmadik beszéd, 169—173.), ahol a lélek úgy szólítja meg az Istent, hogy a megszólítással félreérthetetlenül ama „grand Tout”-ra utal: „Örökké való Minden, Isten, ki a lett dolgokat karjaidon tartod ”, nem sokkal alább pedig ezt olvashatjuk: „... így szóllok magamba Isten, mert nem látom *kiterjedésednek* véghetetlenségét ”, ahol megint csak a „grand Tout”-ként felfogott Isten fogalma lopakodott vissza a szövegbe, s nem pedig azé van ott, aki a természetet „külön magától” alkotta. A „testi ember” filozófiájától „elfordult”, s az idealizmus útjait

kereső filozófus sem tudja magát függetleníteni — még e keresés során sem — a „spinozizmus”-tól. Bizonytalan polémia ez, amit jól mutat az eddigiek mellett az AH (1779)-nek talán legfeltűnőbb elszólása a 35. lapon: Bessenyei itt az „anima mundi”-felfogást is elfogadhatónak véli, amennyiben ama világlélek nem animális, hanem „Testetlen lélek” Ezt szinte nyílt „spinozista” vallomásnak is elfogadhatjuk, hiszen az „anima mundi” koncepció botrányos voltának nem volt feltétele, hogy a világ lelke meg legyen fosztva értelmi képességeitől.

Az 1778 utolsó hónapjaiban összeállított AH (1779) jó néhány utalása tehát arról tanúskodik, hogy a szerző pontosan és alaposan ismeri a „spinozista” filozófia alaptéziseit — éppen ezt tekinti „Materialismus”-nak, vagy a „testi ember” filozófiájának —, s bár őt itt ezzel a gondolkodásmóddal való polémia közben látjuk, félreérthetetlen jelzések utalnak arra, hogy e polémia voltaképpen korántsem annyira határozott és állandó meggyőződés ihleti. De a rendelkezésre álló adatok alapján nemcsak azt láthatjuk be, hogy az AH (1779) szerzője ismeri a „spinozizmus”-t általában, hanem azt is, hogy éppen az AH I. A. és B. gyűjteményben kifejtett „spinozista” szisztémát ismeri. Az AH (1779) szövegében minduntalan felbukkannak olyan fogalmak, kifejezések és gondolatmenetek, amelyek kétségtelenné teszik, hogy az 1778 végén az új redakció írásaival foglalatосkodó szerző alaposan és mélyen, mondhatni „belülről” birtokolja azokat a bölcséleti fejtegetéseket, amelyek az OSzK-beli és a prágai másolatokban maradtak ránk, ismeri és gyakran használja is őket, noha láttuk, hogy nyíltan főként a tőlük való polemikus távolságtartást hangsúlyozza. Vegyünk tehát sorra néhányat a legfontosabb megfelelések közül.

AZ „ŐSHOLMI” „SPINOZISTA” FOGALMAINAK ÉS FRAZEOLÓGIÁJÁNAK JELENLÉTE A HOLMI SZÖVEGEIBEN

1. Az AH (1779) VIII. Részében (64—73., *Böltességnek köve vagy lapis philosoph*) az első bekezdés után Bessenyei átadja a szót azoknak a tudósoknak (64—65.), akik azt gondolják, hogy valóban létezik egy

olyan kő vagy ital, amelyet ha valaki magához vesz, „sok száz esztendeig élhet betegség nélkül” Az idézőjelbe tett elmélkedés a következő mondattal kezdődik: „Van a Természetbe láttyuk olly titkos éltető erő, melly él, meg nem halhat, és magát magát meg ujítja ” — Ami ebben a mondatban mindjárt a szemünkbe ötlük, az a „láttyuk” szó, a fejezetben ugyanis — sem előbb, sem utóbb — *nincs* olyan részlet, amelyre ez az utalás vonatkozhatna: a „láttyuk” itt nyilvánvalóan egy másutt meglevő fejtegetésre utal. Azt, hogy Bessenyei maga is töprengett már ennek a „titkos éltető erő”-nek a létén, az idézőjelbe tett szöveg után következő első mondata rögtön elárulja („Ezen dolgokról magam is elmélkedvén ”). Mindent összevetve aligha gondolhatunk tehát másra, mint arra, hogy az AH (1779)-nek ezek az utalásai az AH I. A-nak és B-nek azokra a lapjaira utalnak vissza, amelyekben e témáról bőven esik szó, ahol valóban részletesen kifejtve „láttyuk” ennek az erőnek a működését. Az AH I. A—B. egyik s éppen Bessenyei „spinozizmusa” szempontjából lényeges íráscsoportjának zárótézise (*Ez az erő mitsoda?* 56/r—60/v.; a továbbiakban az AH I. A—B-ből vett idézetek esetében az AH I. A. lapszámára utalunk: kiadásunk számára — utalunk még rá — ez a gyűjtemény szolgált alapszövegként) elmélkedik erről a természet legmélyén működő erőről és részben éppen az emberi élet meghosszabbításának szempontjából is: számára persze már itt is az életvitel „mértékletességében” s nem másban mutatkozik meg az a lehetőség, hogy az ember befolyásolhassa ennek az életet fenntartó — az AH (1779) kifejezése bukkan elő többször az AH I. A—B. szövegében is — „titkos erő”-nek működését (60/r). Ez a titkos erő — az AH I. A—B. idézett írásának a végén ennek a definíciója adja a csattanót — nem más, mint a „Világnak Lelke, ereje, hatalma, az az ISTEN” (60/v), azaz: a „spinozizmus” oly jellegzetes Istene. Az Istennek ez a meghatározása — mint alternatív megoldás — jelen van az AH (1779)-nek ebben a cikkelyében is, de a 66. lapon olvasható mondatot azért is idéznünk kell, mert terminológiában az AH I. A—B-vel való rokonság itt is félreérthetetlenül megmutatkozik: „Az az erő, melly élő Lélekkel és testel a nagy Természetet fen tartya, vagy Isten, vagy a *Természetnek lelke*... melly sugáriba, minden dologra ki

terjedvén, a *maga határáig* minden dolgot el viszen, s' fenn is tart." Az AH (1779)-nek e bizonytalan s változatos mondatának létrejöttéhez — könnyű észrevenni — az AH I. A—B-nek ez a (véleményünk szerint: még) bizonyosságot tartalmazó és részletezőbb emléke működött: „A Természetnek láthatatlan lelke, s' ereje bizonyos perpendicularis mozgást tett *minden dologba*, mely erő vagy mozdulás, mindég jobb felé megy, mint az óra mutató de mikor *hat órára* [sic!] ér, onnan azonnal megfordul ” (59/v). Mindehhez tegyük hozzá, hogy a „kökeresőkkel” vitatkozó AH (1779)-beli cikkelynek megvan az a különbsége is, hogy az Isten felfogásának „spinozista” alternatíváját — legalábbis az írás beállítása szerint — a szerző, Bessenyei maga kölcsönzi a keresőknek („Ha a kökereső tudósok *hinni találnák* hogy az Isten különös természetibe nintsen, hanem csak a nagy természet maga Istenség”), a másik nézetről (hogy ti. „Isten van külön teremtésétől a maga Természetibe”) viszont tudja, hogy „hiszik”

2. A „titkos erő” fogalma bukkan elő — ha más jelzővel is — az AH (1779) VI. Részének (48—55., *Mozgás*) egyik jellegzetes mondatában is: „*Van a nagy éltető állat közt, valamely megmagyarázhatatlan erő, melly vagy oszlat, vagy gyűjt minden szempillantásba*” (48.). Hogy az ebben a mondatban szereplő erő az AH I. A—B. „spinozista” istenfogalmával van összefüggésben, azt azért állíthatjuk, mert a mondat más kifejezéseiben is az AH I. A—B. legjellegzetesebben „spinozista” fejtegetéseinek frazeológiája van jelen. Íme két idézet: „*Van hát az éltető állatok közt valami olyan erő, mely titkon ő nélkülük ugyan, de tőlük különböző módon dolgozik.*” (AH I. A—B. 58/r.) és: „*A Természetben szüntelen mozogni kell mindennek, oszlatni, gyűjteni*” (AH I. A—B. 60/r.).

3. Az AH (1779) *Vér tűz* (VII. Rész, 55—64.) című fejezetének egyik részletében (61—62.) az AH I. A—B. *A' Természetbenn annak örökös rendire nézve van é ellenkezés vagy nints* (46/v—48/v.) fontos gondolatmenete — s a gondolatmenetet megvilágító analógia — idéződik fel újra. AH. I. A—B-nek ez a nyíltan materialista jellegű írása azt bizonyítja, hogy csak egy szubsztancia van („sokféle a munka, de edj a valóság”), s így fontos helyre kerül benne az a kérdés, hogy a test, az anyag, azaz: a „négy éltető állat” munkájából hogyan származhat nem

testi minőség, más szóval: hogyan jöhet létre az anyag működése nyomán gondolat. Az AH (1779) és az AH I. A—B. gondolatmenete azonos példával él: a *hegedűével*. AH I. A. 47/r.: „fa, hur, enyv, lószőr, szurok mesterségesen öszvetsínálva” (AH (1779) 61—62: „Ló szőr, szurok, fa, bárány béle együtt”) olyan dolgot szül, amely „sem tűz, sem föld, sem levegő ég, sem víz” (AH (1779) 62.), mert „tűz-é, föld-é, levegő-é, víz-é” (AH I. A. 47/v) valóban ami itt létrejött, ti. a hang. A hegedű hangja szolgál analógiaként mindkét írásban az emberi lélek eredetének és természetének megmagyarázásához: mind a két esetben arról van szó, hogy „testből származot nem test” (AH (1779) 62.), illetve hogy létrejött „valami oljan erő, mely nem test, még is van, és benned dolgozik” (AH I. A. 48/r). A gondolatmenet folytatása is teljes párhuzamosságot mutat: „*Törd széljel a' hegedűt, szaggasd el húrjait, és keresd osztán, hová lett az a' szép, és erős hang, mely az előtt tőle származott*” (AH I. A. 47/v), illetve: „*Törd öszve azomba a hegedűt, és keresd fel hangját, notáját*” (AH (1779) 62.) — s ugyanígy nincs többé gondolat sem, ha „az emberi testnek hurjai szétszakadoznak” (AH I. A. 47/v), illetve ha megbontjuk „az Embernek véri folyását, agya velejét” (AH (1779) 62.). A két teljesen azonos tartalmú részlet azonban eltérő kontextusban szerepel, míg az AH I. A—B. idézett írása egyértelműen azt bizonyítja, hogy „minden létel a' 4 éltető állatokból van a' Természetben”, addig az AH (1779)-írás szerint az „éltető Lélekről” kell gondolni mindezeket, amely mellett van még egy „halhatatlan lelkünk” is, amely „szüntelenül gondol” Ez az elképzelés azonban távolról sem koherens: a materialista fejtegetéshez nem sikerült itt sem megfelelő fogalmi tisztasággal hozzáilleszteni az idealista elgondolást.

4. Az AH I. A—B-ben foglalt világbépből vonja el érveit Bessenyei akkor is, amikor az AH (1779) egyik írásában (XXIII^{dik} Rész. *Lehet é aranyat tsinálni*. 196—205.) azokkal vitatkozik, akik hisznek az aranycsinálás lehetőségében. Írása elején az aranykészítés második feltételeként azt szabja meg, hogy „. . . azt a *hidegséget* és bizonyos *gráduşba* meg határozot természetü *melegséget*, melly a föld mély gyomrában sok sok száz esztendök alatt, valami némü földbül, vagy keménységéből végre aranyat tsinál fel kel találni ” (197.) Abban az AH I. A—B-beli írássorozatban, amely a világ felépítettségére

vonatkozó elképzeléseket vázolja, éppen a hideg és meleg egymásra tett hatása, egymáshoz való viszonya játssza az egyik legfontosabb szerepet: „...*hideg és meleg*, a' Természetnek egész belső részeiben küszködnek, forognak edjmással, funak, huznak; és az ő jövések, menések [de nem egészen való elmenések] megint *grádusok* szerint láttatnak a' Természetnek szüntelen való életet, és szüntelen való lehelletet formálni” (AH I. A. 55/r). Ez azonban nem csupán a szerves élet különböző formáira vonatkozik itt, hanem általában „minden dologra”. Említsük meg, hogy itt, AH (1779)-nek ebben a cikkelyében nevezi újra — váratlanul, hiszen már bejelentette elfordulását — az Istent, a jellegzetesen „spinozista” kifejezést használva, a „*Világ lélké'*”-nek (204., igaz, azt is utána teszi gyorsan, hogy „s Ura.”).

5. Ugyancsak az aranycsinálókkal polemizáló AH (1779) írásban találkozunk egy olyan gondolatmenettel, mely szintén jellegzetesnek tekinthető, s amely előbukkan AH I. A—B-ben, sőt AH II.-ben is. Az AH (1779) 203. lapján arra szólítja fel az aranycsináló tudóst, hogy bizonyítsa be neki józan okoskodással: valóban lehet aranyat csinálni, vagy mutassa be neki a készítést a gyakorlatban. Mert ha egyiket sem tudja, „meg botsáss nem hiszek, mert azon okból hogy ember társam akarkiis valamit mond, nem hihetek úgy mint ő ha nem bizonyít, különben mindent kellene hinnem, mit mások hisznek” Pontosan ugyanez az érvelés kap fontos szerepet az AH I. A—B-ben: *Lehet é a' Természet jelett való dolgokat hallomáshól hinni?* című cikkelyben. — Az egész cikkely arra az évrre épül, hogy „Ha nem szabad eszemnek lenni a' hitre: tehát azt [ti. hogy Mohamet az „isten embere volt”] is el kell hinnem; ha mindent hiszek, a' mit mondanak, úgy az egész Világ hite az enyim lesz” (AH I. A. 52/v).

6. Az AH (1779) VII. Részben (*Vér tűz*. 55—64.) találkozunk gyakran egy első pillantásra rejtélyesnek, de legalábbis különösnek tetsző szóhasználattal: a cikkelyben felvetett filozófiai kérdésekről való töprengéseit „álmok”-nak nevezi. „Gyerünk 's beszélyük ki mit *álmodtunk* ebbe a dologba ” (56.), „Azt *álmodtam* egyszer ” (56.), „Láttam *álmomba* ” (57.), „Ez a' nagy kérdés, de ne fejsük meg, hanem *álmodjunk* tovább ” (59.), „Ne véld azomba, hogy ezeket az *álmokat* halhatatlan lélekről tettem volna ” (63.) A 63.

oldalon meg is mondja, hogy ez a szóhasználat nála nem véletlen: „Álomnak azért írom ezeket a dolgokat, hogy a Lélekről okoskodom vélek, melly okoskodássok eleiről fogva tsak olyanok, mint az álmok.” De az AH (1779)-nek más írásaiban is találkozunk ezzel a szóhasználattal, a XXXIV. Részben (*Monteskiö*, 298—303.) pl. azt írja: „Van annak valami helye, hogy a királyok fényességgel uralkodnak, hódoltatnak, a Respublikások pedig egyéb dolgokkal; de a' *tsak álom*.” (301.), jóval ez előtt, a IV. Részben (*Örök test: materia univer*, 27—35.) ilyen mondat fordul elő: „Igy szokot a' kis Természet *álmódolni* azon eszközöknek voltokkal, mellyeket nem ért” (31.). AH (1779) néhány más utalásából az is kiderül, hogy az így „álmom”-ként felfogott gondolattal szemben mi az, ami nem álmom, ami valóságnak tekinthető: a 190. lapon (XXII. Rész. *Emberi öröm, nagyság nyugodalom*, 186—196.) már útbaigazíthat bennünket az a tétel, hogy az ember nagyságát nem okoskodása, hanem „tselekedetei szerint itéllyed mivel a *tselekedet előtte van a gondolatnak*”, amit azután néhány lappal később (194.) terminológiailag is konkrét megfogalmazásban kapunk: „Itéld már végre, hogy e Világon indulat, érzékenség szerint minden ember gyermek, és tsak *okoskodással*, gondolkozással nagy, mellyek a tselekedethez képest tsak álmok” — ami azért különös itt, hiszen a hangsúlyozni kívánt álláspont éppen az okoskodás értékes voltát bizonyítja.

A „tselekedet” előtte van az „álmom”-ként minősített okoskodásnak. Ez az AH (1779) írásainak egy olyan jellegzetes motivuma, amelynek az AH (1779) szövegein belül nincs magyarázata, de háttere sem: innen végül is nem tudjuk meg, hogy milyen megfontolások miatt tekinti a gondolatokat álmoknak. Itt is az AH I. A—B. tanulságai igazíthatnak bennünket útba, e redakció egyik írásában (*Test, érzés, világ. Lélek, gondolat, világ* AH I. A., 60/v—65/v) olyan gondolatmenet kifejtésével találkozunk, amelynek tükrében az AH (1779) imént bemutatott megnyilatkozásai egy tudatos elgondolásra való utalásokként mutatkoznak meg. Ennek az írásnak ugyanis az az alapgondolata, hogy az ember két világban él, egy test-világban és egy gondolat-világban, s ez a két világ élesen szemben áll egymással: a test (azaz: az érzések, az indulatok, a cselekedetek) világa a valóságos világ, viszont

az okoskodás „nem valóságos világ, és abban senki sem él a földön, mivel *tsak álom, képzelődés*.” (62/v) és „... mihelyt a testi tselekedet lehetőségén túl mégy, az már *mind álom*” (63/r); azt a papot, aki a „gondolat világában szent, a test világában pedig gonosz”, úgy jellemzi, hogy „Ezek oljan emberek, voltak, kik jóról *álmottak*, de rosszat tsináltak” (65/r). Márpedig csak a test-világ számít, az érzések és cselekedetek valóságos világa, „nem a *gondolat ország, mely álom*” (65/v).

Említsük még meg itt, hogy ez a „gondolat-ország” az AH I. A—B. írásai szerint az emberi valóságnak az empirián kívül fekvő minden tartományára vonatkozik, s így azzal az ismeretelméleti szkepszissel is szoros összefüggésben van, amely az AH I. A—B-ben foglalt „spinozista” szisztémához láthatóan szervesen hozzátartozik, de ugyanakkor belejátszik a test-világnak és a „gondolatországnak” ebbe az anti-intellektuális szembeállításába a sztoikus morál elleni polémia indulata is. Az itteni érvek közül az egyik legjellegzetesebb újra felbukkan az AH (1779)-nek a sztoikus morálfilozófiával vitatkozó írásai egyikében is. A test-világ törvényei — írja az AH I. A. 65/r lapján — felbonthatatlan valóságos törvények, uralkodnak bölcsön tudatlanon, hiszen „Akármely mélyen okoskodol meg éhezél még is, akármely bolond vagy is kell aludnod, enned, innod; *kár mitsoda szent vagy ha jól pofon ütlek, meg haragszol rám* ” — Ugyanez a szemléletes „érv” jut eszébe akkor is, amikor az AH (1779) XXV. Részében (304—307.) *Marcus Aurelius* erkölcsi tanításaival hadakozik: „Ha mikor Aurelius gondolatait a szagotott testbe való léleknek tsendességéről írta, háta mellé kerülve ököllel, *egész erőmből ötet pofon vágtam volna*, ezeret tészek egyre, el felejtette volna mély lelkének tsendességét ” (305.)

7. AH I. A—B. *Mitsoda az Isten és hogy lehet róla gondolkodni Vallás, hit, revelatio nélkül, tsak természet szerint, Philosophice?* című írásában (A: 41/v—45/r) kerül elő az anyag és lélek viszonyának egy másik oldala, az ti., hogy a matériának mennyi változata, mennyire különböző minőségekben megmutatkozó munkája van. Egy „gyenge szagos rósa” s egy „darab vas” egyformán a négy elemből áll, de ugyanúgy a tűznek, víznek, földnek és a levegőnek a kombinációja

egy *vizsla* is, hiszen nyilván nem gondolhatja senki, hogy annak lelke van, márpedig megérti az ember szavát, s elhozza, amit kívánunk tőle. Más példák — a *majomról* („táncol”) és „dült fáról” esik szó — idézése után a logikusan felmerülő kérdésre („Mond meg már, hogy a’ Világnak teste ilj grádusokon és pontokon felfelé meddig mehet, mind meg, hogy van é arra tehetsége, hogy gondolatot teremthessen, vagy nints?”) az adandó válasz csak igenlő lehet.

Ez az anyag differenciáltságáról való s egyértelműen materialista ihletű gondolatmenet felmerül az AH (1779)-ben két alkalommal is, s még a legjellegzetesebb példák (*vizsla*, *majom*) is azonosak. Jelentős viszont az eltérés az interpretáció módjában, AH I. A—B. egyértelműsége mintegy megoszlik, előbb (III. Rész *Lélek és test*. 18—27.) ezt a gondolatmenetet — a *majom* példájával (aki „táncot jár notára”) s a *viszlével* (amely „ha beszélünk meg érti”) — azoknak a „tévelygőknek” tulajdonítja, akik gondolkodó erőt adtak a testnek, bár ellenérvet velük szemben (azon túl, hogy ők az embert az oktalan állatokkal helyezik egy sorba) nem tud felhozni. Néhány lappal hátrább (IV. Rész. *Örök test: materia univer*, 27—35.) viszont nemcsak az AH I. A—B. egyértelműségéről nincs szó, de arról sem, ahogyan az előző cikkelyben kommentált. A probléma szinte egyik pillanatról a másikra nyitottá válik; az anyagnak az a differenciáltsága, amely például egy darab kő és az ember szavát megértő kutya között van, nem bizonyít sem pro, sem kontra, hiszen nem tudunk választ adni a Locke által feltett kérdésre: adott-e az Isten az anyagnak „gondolkodásra és értelemre való erőt?” vagy nem. Ebben az írásban a 31. lapon egyébként előbukkan egy újabb, az AH I. A—B-ben is szereplő példa, a *rosá-é* is.

8. Az AH I. A—B-ben a *Mitsoda az Isten* című cikkelyben ugyancsak előbukkan egy jellegzetes példa, s szintén annak bizonyítására, hogy a „négy éltető állatok”-ból mennyire ellentétes, illetve egymástól távol eső testek állhatnak össze. „Tovább — a’ szőlő tőkére *ganajt* öntenek, annak *levét szivja magába, kóstold meg osztán* a’ Tokaji ganéj léből lett asszu szőlő bort, és a’ ganéjt szagold, fogadom nagy külömséget fogsz az *essentia* és ganéj között találni, de még is meg kell vallanod, hogy *testekre nézve edjek*, és mindenik a’ négy éltető

állatokból van” (42/r). Az AH (1779) VI. Részében (Mozgás) azonban nemcsak ez a példa bukkan elő, hanem — a megjelent AH (1779)-ben itt leginkább — a gondolatmenet is érintetlen marad: „Rosz, veszet rothadás még a *ganéj* azt mondod. Azonba a *szőlő tövére tészed*, hogy *levét a töke magába szivja s’ te osztán borba* mint jó dolgot *megiszod*, ugy de *nem ganéj az osztán, hanem bor*. Soha nem is volt a *ganéj*, tsak *Természeti test*” (52.).

AZ „ŐSHOLMI” ÉS A HOLMI IDŐBELI VISZONYA

A kérdés, amelyre a bemutatott dokumentáció alapján most már válaszolnunk kell, az, hogy a különböző *Holmi*-redakciók között milyen időrendi viszony van. A bemutatott konkordanciák — úgy vélem — ebben az összefüggésben első pillantásra is megerősíthetik azt a véleményt, hogy az *összes* AH-redakció az AH (1779) megjelenésének időszaka körüli esztendőkből, egymástól tehát nem *nagyon* távol keletkezett. Azaz: a Bruckner és Gálos Rezső között kibontakozott vitában itt nyilvánvalóan Gálos véleményét kell elfogadnunk. Most valóban *minden* jel arra mutat, hogy az AH-redakciók a bécsi évek alatt keletkeztek.

A bécsi évek alatt, de vajon milyen sorrendben? Mert egy, tulajdonképpen a Bruckner—Gálos vitában a leginkább lényeges kérdés továbbra is nyitva marad, az ti., hogy az 1779-ben megjelent AH filozófiai írásaiban valóban a — ha nem is Bessenyei élete utolsó éveiben, de mindenképpen később készült — „spinozista” rendszer „csírája” van-e benne, ahogy azt Bruckner János állította. Úgy vélem, hogy egyrészt a bemutatott példák tanulságai, másrészt az AH (1779) filozófiai írásainak jellege alapján válaszunk csak egy lehet: a megjelent AH (1779) gyűjtemény cikkelyeiben található „spinozista” elemek nem csírái egy későbbi és rendszeres kidolgozásnak, hanem maradványai egy korábbi szisztémának. Nem arról van tehát szó, hogy a filozófus Bessenyei itt *már* közeledik a „spinozizmushoz”, *később* pedig majd teljesen el is fogja azt fogadni, a dolog a rendelkezésre álló tények

alapján éppen fordítva történt: az AH (1779) filozófiai írásait készítő szerző a teljes „spinozista” rendszer birtokában ugyan meghaladni igyekszik azt, de a világra vonatkozó kérdéseire még nem talált jobb válaszokat azoknál, mint amiket a „spinozista” rendszerben oly markánsan összefoglalt.

Az eddig bemutatott részletek is világossá teszik, hogy az AH (1779) szövege voltaképpen nemcsak egy olyan szerző munkája, aki tökéletesen ismeri ama „vad gondolkodás” módját (amelytől immár igyekszik elszakadni), hanem egyúttal olyan szerző is, akinek voltaképpen nincs is más típusú filozófiai műveltsége. Erről az AH (1779) filozófiai tárgyú írásai meggyőzhetnek bennünket: Bessenyei gondolatmeneteket, érveléseket csak a „spinozista” témák, ill. problémakörök alapján tud leírni. A bemutatott konkordanciák jelentős része is gondolatmenet (vagy gondolatmenetre közvetlenül visszautaló fogalom), s felöleli a kötet filozófiai jellegű gondolatkészletének jóformán minden lényeges szegmentumát. Idealista pozícióból semmi hasonlóra nem futja az ereje (pontosabban: tájékozottsága), az ilyen helyeken csak e naiv materializmussal szemben való pusztá elégtelenség szólal meg, s inkább csak az igény egy modern idealizmus birtokbavételére. Bessenyeinek a „spinozizmussal” folytatott polémiája (amelyet tehát mély bizonytalanság kísér, és az igazán komolyan vehető ellenérvek hiánya jellemez) s ugyanakkor a „spinozizmus” mély ismerete (változatlanul gyakran használja a jellegzetes fogalmakat és gondolatmeneteket), e két tény együtt arra a következtetésre kell, hogy vezessen bennünket, hogy Bessenyei ezzel a gondolatrendszerrel nem mint „külső” ellenféllel viaskodik, hanem mint „belsővel”, amelyet nemcsak egyszerűen ismert, hanem amit el is fogadott; csak ez magyarázhatja, hogy vitáját átszövik a bizonytalanság mozzanatai, s hogy ugyanakkor gondolatmeneteiben változatlanul sok és nagyon is lényegesnek ítéhető „spinozista” elem (axióma, példa és érvelés) van jelen. Azaz: az AH (1779) szerzője nemcsak birtokában volt annak a tudásnak, amelyet számunkra az OSzK-beli és a prágai másolatok őriztek meg, hanem *sajátja* is volt ez a tudás; amikor tehát az AH (1779) filozófiai cikkelyeinek szerzője a szigorúan determinista, az embert a vak szükségszerűség foglyaként bemutató rendszerrel

szemben olyan idealista gondolatok felé tájékozódik, amelyek az ember szabadságát biztosítják, akkor önmagával vitatkozik, saját, mélyen átélt, de már elégtelennek érzett, naiv materializmusát akarja meghaladni. Az AH (1779) filozófiai írásai éppen ezt az állapotot tükrözik, annak a gondolkodónak a töprengéseit adják vissza, akit eddigi — „spinozista” — tudása már nem elégít ki, az új tudásra viszont még csak igényét jelentette be, a „csíra” állapotában ez az új tudás van.

Így tehát az AH (1779) írásai egy részének elkészülését és az egész összeállítását — amely az 1778-as esztendő utolsó hónapjaiban történt meg — megelőzte annak a redakciónak az elkészülése, amely forrásként szolgált az OSzK-beli és a prágai másolatok készítői számára. Nem fogadható el tehát Bruckner János álláspontja, amely szerint Bessenyei élete utolsó éveiben jutott el a materializmushoz — a „spinozizmus”-hoz Bessenyei már bécsi éveiben eljutott, az *Isten, természet* című cikkely „Nézd meg itt őket Bétsben, aprólékokban

” utalása — ahogyan azt Gálos Rezső vélte, nemcsak erre az egy írásra, hanem az egész írásgyűjteményre vonatkozatható, amelyről az elmondottak alapján immár leszögezhetjük, hogy nem csak hogy Bessenyei bécsi éveiben keletkezett, de keletkezése megelőzte az AH (1779) írásainak keletkezését.

AZ „ŐSHOLMI” IDŐBELI VISZONYA A DEBRECENI HOLMIHOZ

De vajon mi a viszonya az AH I-nek az általunk AH II. elnevezéssel jelölt *Holmi*-redakcióhoz? Bruckner véleménye szerint ez a Széll Farkas által megtalált és közzétett redakció a közbülső állomás az AH (1779) és a Bessenyei világnézeti fejlődésének tetőpontjaként értékelt AH I. között, Gálos véleménye szerint viszont ez, tehát az AH II., az „Ősholmi” a kiinduló változat, ebből származott az AH I., és csak ezután alakult ki az 1779 tavaszán megjelent redakció. Bruckner véleményére már — mivel az AH II. keletkezésére vonatkozó nézetét és azt a tézisét, hogy az AH I. a legfejlettebb változat, talán sikerült

kétségbe vonnunk — nem térünk vissza, Gálos Rezső véleményével viszont itt kell foglalkoznunk. Az előzőekben — Széll Farkas és Gálos Rezső eredményeit is felhasználva — megkíséreltük felvázolni az AH (1779) és az AH II. elnevezésű redakciók keletkezési idejét, s megállapítottuk, hogy az AH II. írásának és szerkesztésének időpontja 1778 áprilisára valószínűsíthető, az AH (1779) írásának és szerkesztésének ideje pedig ugyanennek az évnek utolsó hónapjaira, Gálos Rezső elgondolása alapján tehát a „spinozista” szisztéma kialakítására e két időpont között került sor. Ezt az álláspontját arra alapozza, hogy az *Analecta Poetica* gyűjteményben lemásolt AH I. redakciót Bessenyei valláskritikai írásainak korpusza követi, s mivel annak *Világosítás* című bevezetésében dátum is szerepel („... mult éjjel, július 10-dik napjára virradóra nem alhattam ...”), úgy véli, hogy ez csak 1778 júliusa lehet. Az 1778 áprilisában készült AH II. anyagát továbbépítve Bessenyei ezek szerint ez év július 10-e előtt dolgozta ki azt a redakciót, amelyet megőrzött nekünk az *Analecta Poetica* gyűjtemény és a prágai kézirat másolója, együtt a július 10-e után írott valláskritikai írásokkal. Ez utóbbiaknak azután külön másolatai is készültek, közöttük az a Sárospatakra került kézirat, amelyből Szinnyi Gerzson publikálta őket a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok-ban. Ha az *Analecta Poetica*-beli és a prágai kéziratot kötetben egyaránt megtalálható másolatok sorrendjét keletkezési sorrendként fogjuk fel, akkor a gondolatmenet logikusnak látszik, de nemcsak ennek feltételezésére nincs semmilyen alapunk, hanem — s itt éppen ez a döntő — arra vonatkozóan sincs semmilyen támpontunk, hogy vajon melyik év júliusára vonatkozik a *Világosítás* utalása. Gálos álláspontja végső soron azon alapult, hogy a filológiai okfejtéshez előbb egy eszmetörténeti feltételezést konstruált, amely két pilléren nyugszik. Egyrészt: Az AH II-ben még csak töredékesen kifejtett filozófiát Bessenyei itt alakítja rendszeressé, ami tehát 1778 áprilisában csak kezdemény volt, az itt kerekedik szisztémává; másrészt: e világgép, azaz az AH I. A—B. által megőrzött redakció világgépe nincs lényegi ellentétben az AH (1779) filozófiai írásainak szellemével. Gálos Rezső szerint ugyanis — álláspontját már ismertettük — Bessenyeit minden írásában „rendíthetetlen deizmus” jellemzi, a

különbség a két *Holmi*-redakció között legfeljebb taktikai: az AH (1779) szerkesztésekor nyilvánvalóan gondolnia kellett a cenzúrára, az AH I. cikkelyeinek írásakor pedig nem, de mind a két gyűjteményben ugyanaz a filozófiai beállítottság van jelen.

Valójában azonban láttuk, nagyon is nagy különbség van az AH I. és az AH (1779) redakciókba foglalt világnézeti tendenciák között: az AH I. kételyek nélkül fejt ki egy szélsőséges „spinozista” rendszert, az AH (1779) viszont pontosan e „spinozista” rendszer fogalmi fegyverzetének birtokában, sőt: sok vonatkozásban továbbra is „spinozista” evidenciák foglyaként ugyan, de meg akarja haladni ezt a szisztémát. E végső redakció szerzője számára már nyilvánvalóan nem a cenzúra miatt fontos annak a filozófiának a korrekciója, amely a vak, mechanisztikus szükségszerűség jármájában látja az embert. Igaz, egy ilyen filozófiai elégtelenség kialakulásának a tempója — elvontan nézve — elgondolható a Gálos által javasolt időrendbe illesztve is, tehát az 1778-as év második felében, az *Analecta Poetica*-beli és a prágai kéziratot követően olvasható másolatok eredetijének Gálos Rezső által elgondolt keletkezési ideje és az AH (1779) redakciójának elkészülése közötti néhány hónapban is. Csakhogy Bessenyei gondolkodói útjának ilyen felfogását semmi nem támasztja alá, viszont minden jel egyértelműen arra utal, hogy itt egy hosszantartó és permanens gondolkodói küzdelem zajlott: a „spinozista” meggyőződés és műveltség, valamint a vele való elégedetlenség ugyanis nemcsak az AH (1779)-ben figyelhető meg, ez a küzdelem rajta hagyta a nyomát — némi túlzással — szinte valamennyi, a hetvenes évek második felében keletkezett Bessenyei-íráson. Egy több évig elhúzódó filozófusi küszködés jelzéseivel találkozunk lépten-nyomon, s ezek a jelzések egyúttal arra is utalnak, hogy Bessenyei nem 1778 közepére jutott el a „spinozista” rendszer áthasonításáig és rögzítéséig, e bölcséleti fordulat már ennél jóval korábban megtörtént.

Milyen tanulságokkal járnak tehát (ebből a szempontból) Bessenyeinek az 1770-es évek második felében keletkezett írásai?

AZ „ŐSHOLMI” „SPINOZIZMUS”-ÁNAK NYOMAI A HETVENES ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN KELETKEZETT BESSENYEI-ÍRÁSOKBAN

1. 1777-ben jelent meg Bécsben a *Bessenyei György társasága* című kis antológia, amelyben Orczy Lőrincnek, Barcsay Ábrahámnak, Báróczy Sándornak, Szluha Demeternek és — természetesen — magának Bessenyeinek az írásai kaptak helyet. Az Orczyval és Barcsayval váltott (s részben még a hetvenes évek elején keletkezett) verses levelek és néhány politikai tárgyú írás mellett Bessenyeinek három olyan munkája is van ebben a kötetben, amelyekről kimutatható, hogy már egy materialisztikus rendszer téziseivel való viaskodás jegyében születtek, olyan tézisekkel, amelyek pontosan az AH I. világképében játszanak fontos szerepet. Mivel a kis kötet (Gálos Rezső szerint) 1777 tavaszán jelent meg, ezek az írások azt a tanulságot kínálhatják, hogy a spinozista rendszerrel való küzdelem még az 1777-es esztendő előtt megkezdődött. Nézzük tehát sorban a *Bessenyei György társasága* című kis kötet szóban forgó három írását.

a) *Egy Professorhoz*. A „spinozista” szisztémába foglalt erkölcsan egyik — az egész rendszer által egyébként nem támogatott — tétele az, hogy létezik egy erkölcsi természettörvény, amely törvény létezését a filozófusnak éppen a nagy ateista gondolkodók (Spinoza, Hobbes) érvényes élete igazolja, az ő példájukra hivatkozva állapítja meg, hogy „van természetnek törvénye bölts embereknek szívébe” Ezt az optimista véleményt azonban a rendszer más vonatkozásai nemcsak hogy nem támogatják, hanem cáfolják: más (s az írásgyűjtemény szellemével, az egész munka gondolatvilágával pontosan összhangzó) fejtegetések szerint ugyanis csak egy természeti törvény van, az önzés, amely nem ismer erkölcsi korlátokat, példákat is bőven talál működésére. Az írásgyűjtemény szövegeiből nem derül ki, hogy a szisztéma áthasonítója és összeállítója tudatában lenne az így felmerülő ellentmondásnak — hiszen ezek szerint a természet törvénye egyszer vak és kegyetlen, máskor viszont erkölcsös hatalom —, egyik gyűjteményváltozat sem tartalmaz olyan írást, amely szembenézne ezzel a kérdéssel. Viszont: a *Bessenyei György társasága* szóban forgó

írásának az *Egy professorhoz* írott levélnek a „természet törvénye” nemcsak a fő témája, hanem úgy látszik, mintha éppen ennek az ellentmondásnak tudomásulvétele ihlette volna a szerzőt levelének megírására. Az ismeretlen „professor”-nak egy — de négyszer (!) megismételt — kérdést tesz fel a filozófus, s ez így szól: „Mióta a természet magát megérzette, szüntelen kérdezi magától, hogy minémű törvényei vannak, és mégis abban meghatározást tenni nem tud. Régen törekedtem megtudni, hogy a természet törvényének igazsága ott, hol benne sem hit s vallás nem ismértetik, szívtül vezéreltetik-é bizonyosabban avagy lélektül?” A kérdés tulajdonképpen igen nyílt beszéd: a filozófus kérdése ugyanis *csak* az, hogy hogyan lehetne valamit megtudni e természeti törvényről, de pusztán és kizárólag *természeti* törvényről van szó, amelyet nemcsak elkülönít, hanem egyértelműen szembe is állít a vallásos gondolkodásban meggyökeresedett törvényekkel. Egy kizárólagosan „természeti” erkölcs az, amely érdeklí, s ennek az érdeklődésnek egyirányúságát mi sem árulja el jobban, mint a gondolatmenet első része, amelyben azt fejtegeti, hogy a régi nemzeteknél mindenütt látunk vallást, de ebből a tényből ő nem arra a kézenfekvő (s ebben a században különösen kézenfekvő) következtetésre jut, hogy maga a vallás a „természetes” dolog, hogy erre a tényre nyugodtan felépíthető egy olyan gondolatmenet, amely számára ama *csak* „természeti törvény” értelmetlen fogalom, tehát így kérdésének sincs értelme; ő ebből pontosan azt állapítja meg, hogy „Ezektől [ti. a régi népektől] már meg nem tudhatta a következő világ, hogy a léleknek és testnek törvényei a természetben mitsodások, mivel látjok, vallások volt” Ez a szembeállítás a továbbiak folyamán csak elmélyül, hiszen az érdeklődő számára hasznavehetetlenek nemcsak a régi (s hamis), hanem az új s igaz vallás tanulságai is: „Ha a természet magános törvényeit s igazságait a legrégebb nemzetekben nem láthatjuk, nehéz lesz azok között megtanulni, akik már anyjok tejétől fogva akár igaz, akár hamis vallásban nevelkedtek ” A *Bessenyei György társasága* szóban forgó írása tehát korának közgondolkodásával szemben kérdez rá egy, a vallásoktól független „természeti” törvény jellegére és minőségére, pontosan arra a fogalomra, amely magában a „spinozista” szisztémában kettős értelemben, tehát

problematikusán szerepelt. Az *Egy professorhoz* című levél úgy hat, mintha az AH I. filozófusa rendszerének egy nyilvánvaló ellentmondását most felfedezvén fordulna tanácsért az ismeretlen professzorhoz, töprengéseinek bizonytalanságát feltárva, de ennek ellenére meglehetősen fölényes, sőt, gúnyoros hangon. Látnivalóan annak a gondolkodónak a magatartása mutatkozik meg e levél háttérében, akinek tudása rendszeres és mélyen átélt, annyira, hogy rendszere gyenge pontja felett töprengve sem fél attól, hogy a „professor” esetleges válasza megrendíti őt alapelveiben.

A levél hangja azonban fokozatosan átalakul, a levélíró végül is mintha elfeledkezne arról, hogy egy — képzeletbeli vagy valóságos — partnerhez beszél, a fölényes, olykor hetyke hangot az írás eredeti céljáról elfeledkező komor és zavarodott monologizálás váltja fel. Egyre erőteljesebben kerül előtérbe — mert egyre inkább nyugtalanítja — ama erkölcsi természettörvény vadsága és kegyetlensége, s ellene neki, a „spinozista” rendszer erkölcstana miatt láthatóan csak most, az írás közben szorongani kezdő filozófusnak voltaképpen semmilyen érve sincs: „... tsak nem mindenre érzékenységeink kívánságai által ösztönöztetünk s vonattatunk, mely utunkba a lélek okoskodása tsak világosítani láttatik de ez nagy indulatokba elotlatik és az erős vágyódásokba nem világosíthat ” Minden jel arra mutat, hogy az ellentmondás, amely az AH I. erkölcstani vonatkozású részében még csak hallgatólagosan van benne, itt immár tudomásul vétetik, sőt, éppen ez kerül a meditáció előtérébe, olyannyira, hogy a filozófus levele végére teljesen belezavarodik a tépelődésbe: éppen úgy ragaszkodna az eredetileg a vallástól-hittől függetlennek gondolt, „Isten ismeretén kívül tsupa józan okoskodásbul” hozott, azon is alapuló természeti törvényhez, ahogyan — ugyanakkor — nem is tud már hinni benne voltaképpen: a természet szavát csak a szív és nem az okoskodás diktálja, maga az okosság, a lélek okossága óhatatlanul Istenhez vezeti vissza a gondolkodót, hiszen a természet alapján ő nem tudja bizonyítani a lélek autonómiáját.

Ez a különös levél így azoknak a korai pillanatoknak az egyikét őrizte meg, amelyben az AH I. indulatos filozófusa nem az Istent támadva, hanem az ember sorsa szempontjából tekint rendszerére, s

így rögtön manifesztálódnak e naiv materialista rendszer ellentmondásai, nyomukban pedig előlépnek a kételyek. Az „Őshelmi” spinozizmusával szemben a kételyek azonban nemcsak erkölcsi oldalról merülnek fel: a *Bessenyei György társasága* egy másik írásában ismeretelméleti oldalról történik meg ez a megrendülés. Számunkra persze itt is az a fontos, hogy a már birtokolt „spinozista” rendszer megrendülése történik meg.

b) *Futó darabok. Az elmének hánykódásáról* című írás gondolatmenete első pillantásra csapongónak tetszhet, de ha az AH I. gondolatvilágával vetjük össze a benne felmerülő kérdésköröket, akkor jól kitűnik, hogy itt éppen azokat „futja” át, és ismeretelméleti szempontból végez el egy sietős — s bizonyosan alkalmi — revíziót. A kis írásból kiderül, hogy mi az az újonnan felmerült szempont, amely revízióra készíti: ez az ún. „âme matérielle” kérdés, melyet eredetileg Locke tett fel, s amely különösen jelentős szerephez jut Voltaire gondolatvilágában (vö. René Pomeau: *La religion de Voltaire*. Paris 1969. 190—255., Ch. IV Le Dieu de Locke, de Clarke et de Newton és Pierre Chaunu: *La civilisation de l'Europe des Lumières*. Paris 1971. 301—302.), s többször felmerül Bessenyeinél is (vö. pl. AH (1979) 30.), a *Bessenyei György társaságának* kis írásában a következőképpen fogalmazza meg: „az Isten materiális dolognak gondolkodásra való erőt adhat é, vagy nem?” Bessenyei a maga részéről — egyetértésben (?) Locke-kal, Voltaire-rel, de ellentétben Fénelonnal, Younggal és „több ezekkel, kik a lélek halhatatlanságát hiszik” — igennel válaszol. Az AH I. ismeretelméleti szempontból védtelen materialistájának (aki szerint „Az emberi okoskodásnak vagy esmeretségnek fonala elszakad a keresésnek útján”) Locke éppen ateista meggyőződését ingatja meg, hiszen így feltéve a kérdés — s különösen figyelemre méltó, hogy Bessenyei éppen *ezt* vonja le tanulságképpen — „soha meg nem engedi ezt, hogy valaki materialitásból is a léleknek halandóságát egy hívő keresztyénnek meg-mutathassa.” Amikor a szintén 1777-ben megjelent *A filozófus* című vígjáték hőse, Parménio arról beszél, hogy „Ez a Lokk-is csak a sok kétséget tsinálja” (III. felv. 5. jelenet), akkor nyilván erre a kérdésre gondol, csakhogy ezzel óhatatlanul lelepleződik a szerző pozíciója, hiszen Locke-nak e kérdése semmiképpen a hívő,

hanem kizárólag a hitetlen számára okoz kétségeket: abból az AH I-ben bizonygatott állításból, hogy az anyag gondolkodik, innen nézve távolról sem maradhat bizonyos, hogy szubsztanciálisan valóban „tsak edj” a valóság, s hogy nem létezik egy isteni intelligencia.

A kis írás e problémafelvetése előtt az „önmagához vonzó szeretetről” beszél s ami vele jár: az emberi ambícióról, feltűnési vágyról, tehát arról, amelyet az AH I. A—B. és az AH II. szövegei mindenkin uralkodó „véres igyekezet”-ként írtak le hosszan és plasztikusan; de az „âme matérielle”-kérdés után is szintén jellegzetesen AH I. téma, a „lélek” és a „matéria” kérdése következik, de erre itt már szkeptikus választ ad, s nem dönt egyik irányban sem. Innen azután a „külsőbb dolgok” felé haladva a „spinozista” írásgyűjtemény filozófusának újabb kérdése következik: eredendően, természet szerint jó-e az ember vagy rossz? A válaszban — hiszen ebben az írásban e rendszerrel szemben csak ismeretelméleti oldalról merültek fel kértelyek — érvényben marad az AH I. erkölcsi felfogása, ha más, gorombább szavakkal fejezi is ki itt magát: „velünk származott a pusztító dühösség” Innen tér rá azután arra a kérdésre, hogy hogyan is éljünk ebben a világban, ahol ilyen törvények irányítják az emberi életet, s ahol ezért nagyon is sok figyelmet és bölcsességet igényel a helyes viselkedés kialakítása. Ez pedig megint csak olyan problémakör, amellyel részletesen foglalkozik az AH I. Azt állapíthatjuk meg tehát, hogy ennek az írásnak a terét éppen az AH I. A—B-ben olvasható „spinozista” felfogás problémavilága határozza meg: az írásgyűjtemény és e kis esszé fő témakörei átfedik egymást, hiszen itt újra felmerül az emberi természet problémája, a szubsztancia kérdése, és szó esik a lehetséges, egy ilyen világban lehetséges modus vivendiről is.

Ez a két írás úgy mutatja tehát, hogy szerzőjük gondolatvilágában *már* jelen vannak az AH I. A—B-ben leírt rendszer problémakörei és tételei, és *már* — jórészt — mint meghaladni kívánt tételek. Ily módon Bessenyeinek 1777-ben olyan írásai jelentek meg, amelyek arra utalnak, hogy gondolkodói helyzetét már a kialakított materialista világkép és idealista vonzalmak közötti helyzetként kell látnunk, vagyis: az 1777-ben megjelent (de bizonyára előbb keletkezett)

írásokban is jelen van a jellegzetes, az AH (1779) filozófiai írásait jellemző megosztottság. De azt, hogy a gondolkodói bizonytalanság milyen mélyen befolyásolja magatartását, egyéb írásai az eddig idéetteknel is feltűnőbben mutathatják meg. Mert e két munkában a dilemma tárgyilagosan, mintegy a gondolkodó „szakmai” problémájaként merül fel. Másutt viszont azt látjuk, hogy a két világvélemény közötti helyzet a legszemélyesebb, kedélyvilágát is mélyen befolyásoló kérdéssé vált már erre az időre.

c) E közbülső helyzet szabatos leírását és a hozzá való személyes, tulajdonképpen lírai viszonyt világosan mutatja meg a *Bessenyei György magához* című költemény, amely szintén a *Bessenyei György társasága* című kötetben kapott helyet. A vers a híres voltaire-i kérdéssorozattal indul, a Désastre de Lisbonne majd Csokonainál is visszhangzó kérdéseivel („Ki vagyok? mi vagyok? merről s miből lettem?”), de ez a bizonytalanság itt — az egész vers tanúsítja — Bessenyei sajátja. Arra kérdez, vajon melyik univerzum bocsátotta őt újtárra, azaz: anyagi vagy szellemi lényként létezik-e, mert mind a kettő egyszerre nem lehet, választás pedig a vers költője számára nem lehetséges: teljes, önmagában megálló magyarázatot már egyik alapján sem tud adni. Az emberi lét a „vagy-vagy” dilemmáját veti fel, s közbülső megoldás nem kínálkozik. A vers tulajdonképpen nem más, mint a lélek tanácstalan, tépelődő futkosása olyan bizonyosságok között, amelyek kizárják egymást. A vers gondolatvilágának két sarkalatos (s leginkább axiómaszerű) állítása közül az egyik az, hogy: „Tsak az Isten maga örökös igazság”, a másik pedig: „Érzékenységimnek rabságában vagyok | S mindenkor ezeknek kezek közt maradok”, de az Isten létezésének elismerésétől — pedig *itt* ez lenne a célja — nem vezethet út a lélek önállóságának elismeréséhez, hiszen ezt cáfolja a másik meggyőződés, az ti., hogy az ember „érzékenysége rabságában” van. Innen nézve éppen a bizonytalanság, a kétely merül fel a lélek szubsztancia voltát illetően: „Testemben hánykodik valamely valóság: | Lélek, elme, tűz, ész, milyen világosság! | Nem tudom érteni; formája sem színe | Nintsen, melybe létem valamit meg-hinne.” Azaz: semmilyen hagyományos magyarázat nincs már érvényben, s egy — érezhetően kívánt — idealista álláspont előtt túlságosan is sok akadály

tornyosul, csak annyit tud bizonyosan, hogy a lélek „raboskodik” a fájdalmas testben. Igaz, ez az állítás azonban már nem mutatkozik olyan „ellene álhatatlan” igazságnak, mint az AH I.-ben (sőt az AH (1779) bizonyos helyein is), de hogy ellentétben van azzal, amit az előző sorban állít — „Örökös étellel biztatgat létembe” — azt a sorkezdő „Ámbár” árulja el („Ámbár raboskodik fájdalmas testembe”): az „örökös élet” reményét teszi kétségessé számára a lélek testi meghatározottsága.

Az „Ég” és a „föld” egymást kizáró gondolatmeneteket, világfelfogást képviselnek, s a filozófus a kettő között, a bizonytalanság állapotában lebeg: „Igy az Ég, föld között, szüntelen hánykodva | Nyögök, s' majd nevetek élvén sóhajtozva”, felette „kékellik az Égnek térsége”, alatta pedig „Reng gyakran e' földnek mélysége”, az „örökké valóság kiáltja lelkét”, *de* (!) testét a „halál árnyéka fedezi” Pontosan olyan mély zavarról árulkodik itt ez a — tulajdonképpen értelmetlen — „de”, mint az, hogy az Isten „örökös igazságába” vetett hit éppen arra a két sorra csap rá furcsa fordulattal, amelyben magával a halandó test reménytelen, semmiségbe vesző sorsával azonosítja a világot, az egész világot, a teremtés sorsát s önmagáét is: „Minden semmivé lész, látom e' világban | S' el múlok magam is, jól érzem, vóltomban

” A költemény tehát már egy, az idealista és materialista világfelfogás között meghasonlott lélekállapotot tükröz 1777-ben, s talán nem is kell felhívni arra külön a figyelmet, hogy számunkra itt a materialista gondolat intenzív és nyugtalanító jelenléte a figyelemreméltó, amellyel szemben az idealista megoldás nem nyugtatja meg, a filozófus mintegy két univerzum közé került, amelyek az ő felfogásában cáfolják egymás érvényességét, de amelyek között még így sem tud választani.

2. Ez a vers tehát azt a gondolkodói helyzetet mutatja meg, ahol a filozófus az 1770-es évek második felében, de már 1777 előtt is *van*, az 1778-ban keletkezett *Tudós Társaság* című írás viszont arról árulkodik, hogy a materialista gondolatok által foglyul ejtett gondolkodó — bizonyos pillanataiban — milyen erőteljesen *szeretne* visszatérni a megnyugtató idealizmushoz. Írásának központi alakjáról, Kodorról elég nyíltan elárulja, hogy hitetlen, de ugyanígy nyilvánvaló az is, hogy

a szerző alteregója: magatartása és gondolatai egyképpen összevágtnak néhány más, ekkor keletkezett Bessenyei-írásban, így például az iménti versoen is megfogalmazott magatartással, s ezen belül olyan gondolati elemekkel is, amelyekkel az AH I-ben találkozhatunk.

Öten beszélgetnek itt: Sondi, a teológus, Rollai a politikus, Landos, a történész, Dondi, a „státista” és végül Kodor, a filozófus. Államelméleti, politikai, történelmi elmékedéseikkel egymás gondolatmenetét egészítik ki, nemigen vitáznak egymással. A kis társaságtól csak Kodor és a teológus Sondi különül el, nézeteltérés is csak közöttük van, már amennyire azt nézeteltérésnek lehet nevezni. Kodor, a filozófus nem is vitatkozni akar, hanem a lelke nyugalalmát szeretné megtalálni, éppen ezért szívesen hallgatja meg Sondit, s érezhető, hogy *akarja*, hogy megnyugtassák a teológus szavai. Nem nehéz észrevenni, hogy Kodor nem más, mint az „Ősholmi” filozófusa — töredékesen előadott filozófiájának tételei a „spinozista” rendszerre utalnak vissza —, csak éppen a viszony változott meg a bölcselekedéshez: a korábbi agresszív, leleplező, ama kegyetlen természeti törvényt a „sajnálom Atyámfia” fölényes, szinte kárörvendő indulatával kommentáló hang helyett — ugyanazzal a törvénnyel szemben — a szomorú tépelődés hangján szólal meg, azon a hangon, amely a jelek szerint a már bemutatott *Egy professorhoz* című írásban szólalt meg először. Úgy látszik, hogy a lázadó indulatban fogalmazott materialista szisztémától elsősorban az abban foglalt, belőle következő rideg, mizantróp, az emberek világát szinte lakhatatlannak mutató etikai konzekvenciák távolítják el. S hogy itt valóban ugyanarról a törvényről s ugyanarról a „spinozista” világrépről van szó, azt jól jelzi, hogy a hős beszédében olyan jellegzetes fordulatokkal, kifejezésekkel találkozunk, amelyek az „Ősholmit” idézik. Az írás elején Kodor magánosan elmélkedik, s elmékedése meglehetősen zavarosnak látszik, csak ha jobban odafigyelünk s ha emlékezetünkbe idézzük az „Ősholmi” megfelelő helyeit, akkor derül ki: inkább bujkáló, rejtőzködő beszéd ez. Arra az önmagának feltett kérdésre, hogy „mi tsinálja a mozgást”, a válasza: „erő”, de „kérdésbe marad, hogy *az az erő mitsoda*” — az AH I. A—B. egyik s igencsak kulcspozícióban levő, hiszen Istennek, mint a „világ lelkének” definícióját megfogalmazó kis fejezetének címe is éppen ez:

„Ez az erő mitsoda?” — „Ez lélek, azt gondolom” — folytatja itt is — „és örökké tartó erő”, csakhogy itt közben, a descartes-i „impulsion” és a newtoni „attraction” vitájára való utalás közben, váratlanul és — tulajdonképpen — értelmetlenül arról az erőről kezd el beszélni, ami a mi „keblünkben” „nyugoszik”, azaz: az egyes ember lelkéről. Az Istennek mint a világ lelkének definícióját így az emberi lélek definíciójával kódósítja el, s egyben: leplezi is le — magát: a fogalmazó elmének ez az asszociációja ebben az összefüggésben elég nyíltan utal a „spinozista” tudásra; az emberi lélekre való áttérés sejteti az előzőleg elhallgatottat: az *anima mundi* képzetét. Az emberi lelket Platón, Arisztotelész és Szókratész halhatatlannak állítják, viszont Locke csak „kerülget körülötte”, és most is előbukkan az, amit Parménio állapít meg *A filozófus*-ban: „mindig kétséget tsinál” — mintha Locke egy igazán hívő lélekben képes lett volna az „âme matérielle”-problémával kétségeket ébreszteni!

Kodor azonban valóban nem hívő lélek, s hogy hitetlensége milyen gondolati tájakról ered, azt az eddigiek alapján már sejtethetjük, de tovább erősödhetnek bennünk ezek a sejtelmek, amikor a kis társaság tagjai közé lépve nyomban arról kezd beszélni, hogy „különös természet felett való munkát kell a nagy Istennek még velem elkövetni, hogy azokat ismertetni kívánja velem, melyeket *tsupa természetből* nem esmérhetek” E kifejezések ugyanis megint csak jellemzőek, egyebek között Pariades, az AH I. A. egyik írásának hőse beszélt pl. úgy a csodáról, mint „*természet felett való dologról*”, és az „Ősholmi” egyéb cikkelyeiben is állandó, szinte sztereotip fordulatként találkozunk a „*tsupa természetből*” való (azaz: a hit állításainak figyelembevétele nélkül történő) okoskodás kifejezésével. Azt azonban, hogy Kodor ateista — megérténi szándékozó ateista —, a szövegben elég nyíltan tudomásunkra hozza Bessenyei: e hős magatartása éppen annak a világfelfogásnak tulajdonított magatartással mutat mély, pontról pontra egyező azonosságot, amelytől a Sondival való beszélgetések során igyekszik magát elkülöníteni. Az, aki „mennyei hitet nem esmérhet” — mondja —, ha „körülnézi magát” e világnak „setét lármái között, olyan, mint egy kietlenségen magánosan elhagyatott ember, ki forró melegségnek, fojtogató hidegnek vagyon kitevé.

Szomorú térséget lát mindenfelé s keserves állapotjában életének remenségétől is megfosztatván, az emberi szívnek örömétől meddő kietlenségeken csak szerencsére tévelyeg és semmibe tovább vigasztalását nem találhatván, minden szempillantásban halálát várja.” Így beszél tehát az, aki „mennyei hitet nem esmérhet”, csakhogy ebben az írásban éppen ezek az elkülönülést kifejező szavak válnak árukkodóvá, mert amikor ő, Kodor, néhány lappal előbb bemutatkozik a társaságnak, akkor filozófusi önmagát ezzel a jellemzéssel azonos módon festi le. A hitetlen hol forró melegnek, hol fojtogató hidegnek van kitéve, ő, aki a jó és rossz között „ide s tova hányattatván” csupa szükségből él, azt tapasztalja, hogy „Ami ma rossz volt, holnap jóvá lett, ami pedig tegnap jó volt, ma már rossz”. A hitetlen csak tévelyeg, s Kodor itt is tévelygőként jellemzi önmagát: „Nem tudom, honnan jöttem világosságra, nem tudom, miért taszigáltatom itt ebbe a nagy lármába ide-tova, nem tudom, hová megyek s mit kívánjak”; a hitetlen semmiben nem találhat vigasztalást — ő pedig éppen arra biztatja a többi tudóst, hogy „... ne tanuljatok, mert majd ha sokat láttok, semmi e földön nem fogja örömtöket szülhetni, csak ülni, nézni és busulni fogtok”; a hitetlen minden szempillantásban a halálát várja, ő pedig így fejezi be bemutatkozását: „Látjátok, hogy az ember örökös rabság és járom alatt nyög e földön, melyet kinek kinek csak halála vesz le nyakáról. Bizzátok erre a jó orvosra az ember dolgát...”

Kodor azt bizonygatja, hogy az „embernek tsupa természet szerént való sorsa e világon csak fájdalom, vakság és neveltség”, azaz: ő a „tsupa természet” nézőpontjából filozófál (innen nézi a világot az „Ősholmi” szisztémája is), csakhogy Kodor szabadulni szeretne ebből a pozícióból és hitre vágyik, helyzetére az a jellemző, hogy éppen úgy elkülöníti magát a hitlentől („az”), ahogyan — egészen nyíltan — elkülöníti magát a hívőtől is: pontosan az ő annyira hangsúlyozott szomorúságával szemben „Boldogok azok, kik a jóltevő Istennek irgalmából mennyei hitet vehettek”. De Kodor nem általában a hitlenségtől van távolodóban, hanem — s itt nem csak a frazeológia az árukkodó, hanem maga a dilemma is — az „Ősholmi” hitlenségétől; Sondival, a teológussal való vitájának középpontjában ugyanis éppen a „spinozista” rendszer erkölcsstanának nyomasztó

konzekvenciája áll, az ti., hogy „tsupa természetből az embereket úgy, mint közjavok és örökös boldogságok kívánja, vezérelni nem lehet” Kodort Sondi válasza nyilvánvalóan csak azért nyugtatja meg, mert mindenképpen meg akarja nyugtatni magát, látnivalóan a moralitás vágya, s így az ember földi sorsának érdeke hívja itt új életre a hitet, amely „kell”, amelyre „szükség van”, s nem pedig más típusú megfontolások. Így és ezért válik szét újra az, ami az „Ósholmi”-ban egy volt, a természet és a Teremtő, pedig Kodor azt is mondja még, hogy „A természet, barátom, isteni dolog”

A *Tudós Társaság* Kodorjának esetében Bessenyei nemcsak összefüggésbe hozza a hős melankóliáját és rossz közérzetét gondolkodói helyzetével, hanem nyíltan meg is határozza e gondolkodói helyzet mibenlétét: e hősben annak a hitetlennek a szomorúságát ábrázolja, aki hitre vágyik, azaz — ez is egyértelműen kiderül az utalásokból — valamilyen módon szabadulni szeretne a „spinozista” rendszer nyomasztó erkölcsi konzekvenciáitól. A *Tudós Társaság* hőse szerzőjének különleges (majdhogynem egyedülálló) lélekállapotát tükrözi, mégis, a hetvenes évek második felében keletkezett Bessenyei-írások egy jelentékeny csoportja szempontjából kulcsfiguraként mutatkozik meg, hiszen az az egyértelmű kapcsolat, amelyet Bessenyei itt a filozófus hős melankóliája és egy meghatározott gondolkodói helyzet között nyilvánossá tett, nyilvánvalóan értelmezi a hetvenes évek második felében viszonylag nagy számban keletkezett Bessenyei-írásokban viszonylag nagy hangsúlyt kapó szomorúságot is: joggal következtethetünk arra, hogy az ezeket az írásokat és a bennük megszólaló töprengéseket létrehozó gondolkodói helyzet megegyezik azzal, amely Kodor töprengéseit hívta életre. Az *Egy professorhoz* írott levél hangvételének elkomorodása, *A filozófus* című vígjáték filozófus hősenek, Párméniónak magányos szomorgásai és világidegensége, a *Bessenyei György magához* című vers önkörükbe visszahulló meditációi, a *Geschäfte der Einsamkeit* című, ugyancsak 1777-es kötethez csatolt francia nyelvű levelezésének utalásai, az AH (1779) egyes cikkelyeinek — vö. V^{dik} Rész. *Emberi szív*, 36—48. — tanácsstalanságot és kétségbeesést kifejező töprengései, a Magyar Nézőt kísérő *Gondolat e világról* című kis esszé meglehetősen kusza, gondolatfutamai, minde-

zekben a megnyilatkozásokban (számukat szaporíthatnánk még) ugyanakkor, bár nem a Kodoréhoz hasonló egyértelműséggel, de kivétel nélkül találunk utalást az „Ósholmi” világméretűnek valamely, főleg erkölcstani vonatkozására. Aligha tévedünk, ha megállapítjuk: az ezekben az írásokban megnyilatkozó szomorúság ugyancsak a hitetlen, de materializmusának naivságával immár elégedetlen filozófus helyzetéből következő lélekállapot.

Pontosabban: e lélekállapot egyik variánsa, mert e filozófusi viaskodásnak természetesen különféle típusú fázisai és változatai vannak, voltaképpen e küzdelem következményei közé tartoznak a programírások, de ide az AH-redakciók, az AH II. és az AH (1779) is! A komor filozófus hősök, Parménio, Kodor vagy a Galant levelek Lindora (megannyi alterego!) mellett így találkozunk egy jókedvű kisasszonnyal, Bessenyei *Lais vagy az erkölcsi makacs* című vígjátékának hősnőjével.

3. Az „Ósholmi” keletkezési idejének tisztázása szempontjából érdekes tanulságokkal járhat e vígjáték szövegének vizsgálata is.

E mű keletkezését Gálos — azon az alapon, hogy Laczka János nem szól róla emlékezéseiben — 1779 utánra teszi (Gálos i. m. 172.), ami önmagában aligha elégséges érv egy megnyugtató megoldáshoz: Laczka beszámolója ebből a szempontból felületes, és semmiképpen nem tekinthető perdöntőnek. Meggyőzőbb Waldapfel József véleménye, ő így érvel monográfiájában (*A magyar irodalom a felvilágosodás korában* Bp. 1957². 135.): „Többnyire éppen verses formája miatt is szokták »A filozófus«-nál későbbinek tartani, pedig a verses forma elhagyása Európa-szerre maga is lépés előre, elhagyása a klasszikus formának, közeledés a polgári vígjátékhoz. Ugyancsak a klasszicizmussal való szakítás egy lépése a tiszta fajú komédia elhagyása, a komikum vegyítése komoly-érzelmes elemekkel. A *Lais*ban még mindennek nyoma sincs, »A filozófus«-ban annál inkább.” Az általános megállapítás érvényességét a konkrét esetre példákkal igazolhatjuk: a verses forma elhagyása vagy háttérbe szorulása Bessenyei egyik jellemző vonása a hetvenes évek második felében: egyszerű statisztikai tény, hogy nála megszűnik a verselésnek az a kényszere, amely első, induló pályaszakaszában annyira jellemző volt

rá. Ezt a fordulatot az 1778 körül keletkezett Voltaire-fordításában, a *Hármas vitézekben* szinte tetten is érhetjük: itt ugyanis a versben elkezdett fordítás vált át menet közben, váratlanul és megokolatlanul, prózába, mit sem törődve az eredeti mű formájával, sőt, tulajdonképpen hangvétellel sem. A jelek tehát arra utalnak, hogy a *Lais* az 1777-es év, mindenesetre a prózában készült és 1777-ben már ki is nyomtatott *A filozófus* előtt készült, még érdekesebb tehát a kérdés: vajon milyen tanulságokkal jár a vígjáték szövegének összevetése az AH I. A—B. szövegével?

A vígjáték szereplői — a színműíró Bessenyeire ez általában is jellemző vonás — sokat elmélkednek, és éppen úgy feltűnő a különböző szereplők szájába adott életbölcességek vagy erkölcsi leckék azonos jellege, mint az, hogy a darabnak e morálfilozófiai rétege milyen szoros kapcsolatban van azokkal az erkölcsi tanításokkal, amelyeket az AH I. A—B.-ben olvashatunk: az első pillantásra is előtűnnek olyan nyomok, amelyek az sejtetik, hogy a *Lais* szerzője már ismerte a feltételezett „Ósholmi”-ba foglalt filozófiát, hiszen azt fel is használta darabjának írása közben. A szereplők által oly gyakran hangoztatott életbölcességnek és erkölcsi elveknek legáltalánosabb, közös vonása, hogy a „spinozista” rendszer etikájával mutatnak mély rokonságot, a „vágyódás”, az „érzés”, a szív”, a kívánság”, a „haszon” meghatározó szerepét emelik ki az emberi viselkedésben, egyezőval azokat a fogalmakat, amelyeket az AH I. A—B. vonatkozó írása alapján a *testvilág* elnevezéssel lehet összefoglalni, s mint meghatározót, elsődlegest szembeállítani a „gondolatvilággal” De fontosabb, hogy a bölcselekéseknek e közös irányultságán belül a részletekben is megmutatkoznak a megfelelések.

Íme néhány jellegzetes példa. Kolombina e szavai: „A' *kinék* termetet, szépséget *nem adott* | S eszet a *természet* — mutassék bolondot | Csak *csudálkozzanak* rajta, egyre megyen *valamint* Kukulini egész figurája mögött rögtön észrevehető ama „véres igyekezet”, amely az *Isten, természet* című AH I. A—B. fejezetben olvasható: „... Lásd azokat, *kiknek a természet* különös erőt, semmiben nem látatott *adni*, melyben meg nyugodhatna a magok szereteti, arra vetemednek, hogy oly nemű ruhákat szedjenek magukra,

melyeknek rendetlenségek, idéetlen *csudállatosságok* miatt nevetned kell.” Lais Kukulinire vonatkozó meghatározása („... Ki együgyűn hiszi, hogy csupa értelem | Agyon kiabálják az okos világot | S okoskodva tésznek magokból bolondot ”) egyébként ugyancsak az *Isten, természet* egyik fejtegetésének kivonataként hat: „Némely ember a bölcs elmének dicsősségét kívánván meg, reá fogja magára a nagy okosságot, ki ostobasággal szüntelen bölcsekedni kívánván, nem veszi észre, hogy örökké bolondozik s csufoltatik.” De a józan rezonőr, Xenozis egyik megállapítása is kimutatható kapcsolatban van ezzel a cikkellyel, hiszen ezek a mondatok: „Ne bizzál az ember okoskodásához | Hivalkodás ragad kívánsághoz. | Hogyha *mutathatja magát többek felett* | S felső rangja által parancsolóvá lett ” (I/3) a szóban forgó írásnak arra a tanulságára épülnek, hogy: „Igy minden emberi teremtett állatnak halálos törekedése, véres igyekezeti minekutána kenyerét megnyerte, az, hogy *magát mások felibe vihesse* ”

Esik szó a vigjátékban a színlelés, tettetés fontosságáról is. Pelosis állapítja meg: „... egész világ tetet | E nélkül sem okos, sem bolond nem lehet.” Ez a tétel — könnyen megfigyelhető — az AH. I. A—B-be foglalt erkölcstannak és viselkedési tanácsoknak lényeges eleme, egyenesen következik a spinozista rendszer emberképéből.

„*Asszony, gyermek, nagyur* egyforma hagyások | Kevélyek, makacsok, ezer a vágyások” — olvashatjuk a *Laisban* (I/3 Hippodon véleményét, de a valamennyi AH-redakcióban megtalálható *Emberi öröm, nagyság, nyugodalom* című cikkelyben szintén van szó a nagyurak szeszélyességéről és makacosságáról, s ez a tanulság szűrődik le a fejtegetésekből: „*Asszonyok, nagy Urak, gyerekek* örökké egy seregbe fognak maradni”, hiszen úgy hasonlítanak egymáshoz — éppen szeszélyességük miatt —, mint tojás a tojáshoz.

Pelosis Laisnak arra a kérdésére, hogy mindig fogja-e szeretni, így válaszol: „*Ösztön és természet hatalmában nintsen* | Ezek lántza között ülünk mint bilintsen.” Ez ugyan nem valami taktikus lépés egy „pénzes leánynak” udvarló „szegény legény” részéről, de híven követi a *Laisban* mindvégig jelen levő gondolati tendenciát. Híven követi azonban az AH. I. A—B-be foglalt filozófiát is, Pelosis itt az első redakció egyik fontos, címbe foglalt tételét mondja fel újra: „Az

érzésnek, történeteknek, léleknek szabadsága okozzák, hogy az ember *önnön hatalmában nintsen*”, s a folytatás is éppen arról szól, amiről Pelosis beszél: „... s önnön javát, s gyönyörűségét kivévénn semmiben másnak állandóságot nem ígérhet és nem fogadhat.”

Az első redakció egyik fontos cikkelye szembeállítja egymással a testvilágot és a gondolatok világát, s egyebek között arról is beszél, hogy „... az a' Test világ látod, hol az ember tsak *nyereség után* megyen *különbféle színek alatt*” Ez a keserves filozófusi tapasztalat jelen van s azonos szavakkal szól a *Laisban* is, akár Pelosist („A haladó tudod, *nyereséghez* forr”), akár Kolumbinát hallgatjuk: (az igazság) „Takarodzó: és tsak ugy nézzük, mint eszközt | *Melynek színe alatt* forog a *nyereség*”

AZ „ŐSHOLMI” KÉTES HITELESSÉGŰNEK VÉLT ÍRÁSAIRÓL

Gálos monográfiájában a Bruckner által felfedezett AH I. A. gyűjteményvariáns két írásával kapcsolatban vonta kétségbe Bessenyei szerzőségét (Gálos i. m. 198—199.). Az egyik a *Pariades térése* címet viseli (22—37.), és az írások sorrendjében éppen az első helyen áll. E párbeszédű mű [jegyezzük meg: Bessenyeinek ebben a formában több munkája is készült, így pl. a Montezuma és Cortez közötti párbeszéd a *Tolerantia* című, Némedi Lajos által kiadott írásgyűjteményben (Nyíregyháza 1978. 41—52.)] hőse egy halálosan beteg Pariades nevű férfi, akit több vallás képviselője igyekszik megtéríteni hitére, ő azonban, a szerencsére bízva a választást, hitetlenül hal meg. Illetve: a „spinozizmus” hitében, az Isten és a természet azonosságának hitében, mert erre vonatkozóan hitvallása — amelynek néhány kifejezésével már találkozhattunk a *Tudós Társaság* Kodorjának szövegében is — félreérthetetlen: „Ugy de mimódonn hidjem én el természet szerint a természet felett való dolgokat? Az egész természetnek rendi, törvénye és e nagy véghetetlen természetnek állapotja, az Isten hatalmának egész kiterjedését és rendét teszi. Nem hagyhatott az Isten dolog nélkül való

hatalmat a természetbenn, sem ürességet a mindenben; hogy tsinálhatna még valamit maga felett? de mi szükség is vólna erre? Olj emberek kedvéért kíván természet felett — — — maga felett levő dolgokat szülni, kik ötet a természet nagyságábann sem elégségesek tsak egy milliomod részben is megfogni, sem soha eleget tsudálni. Tehet e annál nagyobb tsudát, hogy semmiből — mint hiszitek — olj nagy Vant és Világot teremtett, mint látjátok” (34/r.).

A „természet felett — — — maga felett” fordulat félreérthetetlen: az Isten jellegzetesen „spinozista” definíciója, és így — a már említett frazeológiai megfelelésekkel együtt — organikusan kapcsolja ezt az írást a gyűjtemény egészéhez. De van ennek az írásnak egy olyan vonása is, amely nem is magával az AH I. A. gyűjtemény cikkelyeivel, hanem Bessenyei más írásaival hozza ezt az írást szoros kapcsolatba. Pariades ugyanis — kínai: „. . . én chinai ember vagyok, ki tsak Confutiusnak törvényeit tanultam, és hittem benne azt, mit lehetett”, mutatkozik be mindjárt az írás elején (23.). Ezzel kapcsolatban pedig két dolgot kell tudnunk: 1. A hős kínai volta és filozófiájának „spinozizmusa” természetesen kapcsolódik össze, hiszen a XVIII. század első felének filozófiai vitáiban Konfucius alakja a „spinozizmus” távolkeleti képviselőjévé vált. (Vö. P. Vernière i. m. 346—355; de az egész kérdéstről külön monográfia is szól, Virgile Pinot: *La Chine et la formation de l'esprit philosophique en France*. Paris 1922.) 2. A kínai bölcs kedvence marad Bessenyeinek a továbbiakban is, a hetvenes évek második felében, amikor is írásaiban gyakran találkozhatunk a kínai bölcselő nevével. Mindjárt az *Egy professorhoz* írott levélre is utalhatunk, ahol ezt olvashattuk: „Konfutiust mindenek felett találtam”, de hasonló jellegű megjegyzésekkel, kitételekkel találkozhatunk *A törvénynek útjában*, a *Magyar Nézőben* és az AH (1779)-ben is (166.). Bessenyei tehát azt a Konfuciuszt dicséri, aki a kor gondolkodásában elsősorban annak az erényes embernek a mintája, aki „spinozista” módra ateista — alakját pontosan így idézi majd meg *A lélek halhatatlanságát* író Csokonai is —, a *Pariades* téréésébe foglalt filozófia tehát nemcsak az AH I. „spinozizmus”-ával egyezik, de Konfucius alakja révén olyan motívumot tartalmaz, amely visszavisszatér Bessenyei későbbi, e filozófiát már meghaladni kívánó

gondolkodó írásaiban is. Kétségtelen: Pariades vitatkozó hangja néhány ponton élesebb, mint Bessenyei vitatónusa, de azért természetesen Pariades is erényes és türelmes ember és hangsúlyozottan az („Tudom mely alatsynység légyen, Hitet tsúfoljon” — mondja például). Az egyébként igen agresszív térítőkkal szemben gunyorosabb hangot Krisztus rovására enged meg magának — de hát az „Ősholmi” filozófusa nem hisz, nem hihet a Szentháromságban, „könnyebb természet szerént való okossággal” elhinni, hogy Isten „edj, tsak edj”; a természet-isten hívője számára Jézus valóban nem több, mint egy ember. Ezt az írást — akinek címszereplője egyébként Bessenyei ifjúkori heroidájának hősét, Paridest juttatja eszünkbe — az elmondottak alapján, jelenlegi ismereteink szerint joggal tekinthetjük az „Ősholmi” szerves részének s szerepeltethetjük a gyűjteményben. Különösen akkor, ha emlékezetünkbe idézzük azt a vitát is, amelynek során a *Tariménes utazása* című regény (1804) Harmadik könyvének Negyedik szakaszában a különböző vallások hívői meg akarják téríteni a kirakadest. A szituáció egyértelműen a *Pariades térésére* emlékeztet, s ráadásul a hívők is azonosak az *Ősholmi* főszereplőivel — újra találkozunk itt is a katolikussal (Pápiposzi), a kálvinistával (Kálviposzi), a kvékerrel (Quakkiposzi), a zsidóval (Zsidiposzi), az ariánussal (Áriaposzi) stb. A kirakades azonban itt már nem a „spinozista” hitet vallja, a szerzője egy minden valláson felülemelkedő deista álláspontot fogadtat el vele, mintegy jelezve, hogy távol van már az „*Ősholmi*”-t szülő filozófusi lázadástól.

Az AH I. másik, Gálos Rezső által kétes hitelességűnek tekintett írása és az A. és B. variánsban egyformán *Système de la Nature* címet viselő cikkely, amely az ekkor még Mirabaud neve alatt ismert, 1770-es megjelenésű holbachi mű, a *Système de la Nature* egyik nevezetes részletének (II. P. 10. Ch.), az (állítólag Diderot által sugallt) ateista imájának a fordítása. E különös imának a lényege az, hogy a hitetlen magának az elképzelt — a mégis létezőnek gondolt — teremtőnek bizonyítja be, hogy ő, az erényesen gondolkodó és erényes ember éppen azért vált hitetlenné, mert erényesen gondolkodott és élt, azaz: az igazi erényességből okszerűen következik (vagy következhet) az Isten megtagadása. Gálos érvelése — azért kétséges, hogy Bessenyei e

részlet fordítója, mert ő általában nem fordított olyan híven, ahogy ez a részlet követi az eredetit — aligha állja meg a helyét Bessenyei olyan hűségre törekvő fordításával szembesítve, mint pl. éppen a hetvenes évek közepe táján készült *Lukánus első könyve*, de fontosabb, hogy ez az ötlet (a Teremtővel való vita „műfaja”) láthatóan mélyen megragadta őt, hiszen hasonló logika szerint épül a léleknek az az imája is, amely az AH (1779)-ben olvasható (169—173.) és az is, amellyel a *Tolerantia* című írásgyűjteményében találkozhatunk Montezuma és Cortez beszélgetése során. Hogy Bessenyei „Mirabaud”-nak nemcsak a nevét ismerte (vö. a *Die Geschäfte der Einsamkeit* utalását), hanem a művét vagy annak valamilyen részletesebb kivonatát is, arra egyéb és elég egyértelmű szöveg, illetve gondolatmegfelelések is utalnak, kezdve az AH I. egyik írásának címébe foglalt tételtől („Az emberi szabad akarat mindenkor az érzésbenn határozottatik, az ember a Természet része lévén, oly szükségképpen annak törvényei alá van vettetve, mint egyéb állatok, plánták” — a vele egyező kijelentés, hogy ti. „Az ember a természet alkotása, a természethez tartozik, alá van vetve törvényeinek és ezektől nem szakadhat el még gondolatban sem”, nemcsak a *Système de la Nature* kezdőmondata, hanem egyik axiómája is) az AH (1779) XXIV. Részéig, amelynek első bekezdései a *Système de la Nature* XV. *Haszon, erény, boldogság* című fejezetével mutatnak fogalmi és logikai megfeleléseket. Általában véve egyébként a Bessenyei-szövegekben található holbachi nyomok ugyancsak az „Ösholmi” korai, 1775 körül való keletkezésének hipotézisét erősítik tovább. Nagyon is feltűnő, hogy a *Système de la Nature*-nak az „Ösholmiba” foglalt bölcslethez hasonlóan teljesen fejlettebb és konzekvensebb rendszerét az „Ösholmi” szerzője nemcsak rendszerként nem használta fel, de elemeiből sem építkezett, noha az 1770-es évek második felében készült írásainak tanulsága szerint ismerte és fel is használta részleteit. Gondolhatóan arról van szó, hogy az „Ösholmi” írásakor még nem, az 1770-es évek második felében már ismerte Holbach művét. Csak így érthető, hogy az AH I. miért csak egy részletet tartalmaz a *A természet rendszeréből*, de ha visszagondolunk az eddig elmondottakra, érthető lesz az is, hogy a későbbiekben miért csak részleteket hasznosít a már ismert műből. A gondolkodó

Bessenyei helyzetét a hetvenes évek második felében úgy jellemezhettük, hogy egy materialista világmagyarázat erőteljes vonzásában ugyan, de már kimutathatóan egy modern idealizmus igényeivel beoltva találkozott a *Système de la Nature*-ral, amely — mint ismeretes — a kor mechanikus materializmusát a legmagasabb színvonalon összefoglaló munka volt.

Az elmondottakat összegezve világosan elótűnik, hogy:

1. Bessenyei filozofálásában már 1777 előtt is jelen van az a megosztottság, amely az AH (1779) filozófiai írásait jellemzi, s amely ugyanakkor e filozófiai írások legdöntőbb jellegzetessége is;

2. Bessenyeinek az 1777 utáni és előtti filozofálásában egyértelmű jelek utalnak arra, hogy — miként az az AH (1779) filozófiai írásainak esetében is megfigyelhető és részletesen dokumentálható volt — szerzőjük jól, lényeglátóan és részletesen ismeri a „spinozista” bölcséletet, amely a század első fele szabadgondolkodásának egyik jellegzetes típusa volt;

3. sőt, gondolkodásának oly különböző magatartásváltozatokat eredményező megosztottsága voltaképpen nem más, mint részben az ezzel a régi típusú, materialista jellegű bölcsélettel való mély és egyoldalúan erkölcsstani eredetű elégedetlenségnek, részben pedig bizonyos alapvető tételei továbbra is „ellene álhatatlan igazságként” való szemlélésének egyidejű jelenléte gondolkodásában. Menet közben azonban az is világossá vált, hogy

4. az 1770-es évek második felében gondolkodó Bessenyei nem általában a „spinozista” gondolkodásmódot ismeri, hanem azt a meghatározott — jellegzetes fogalmakkal dolgozó és jellegzetes fráziskincsel kifejtett — rendszert, amely az AH I. A. és B. másolatokban őrződött meg számunkra. Ezek alapján viszont megállapítható, hogy

5. már 1777 előtt létezett az az „Ősholmi”, amely — esetleg közvetlenül, de inkább közvetetten — az általunk AH I. A. és B.-nek elnevezett másolatok forrása, s amely ugyanakkor Bessenyei számára őse a későbbi *Holmi*-redakcióknak is.

Mielőtt azonban összefoglalóan rekonstruálnánk a *Holmi*-redakciók jelenlegi tudásunk szerint elképzelhető keletkezéstörténetét, vessünk egy pillantást az előtörténetre: Besenyei szellemi életrajzában ugyanis már az évtized első felében is előbukkannak azok a félreismerhetetlen és erőteljes nyomok, amelyek gondolkodásának „spinozista” irányultságát jelzik, illetve készítik elő.

A PÁLYAKEZDŐ BESENYEI FILOZOFÁLÁSÁNAK A „SPINOZIZMUS” FELÉ MUTATÓ TENDENCIÁI

A jelek arra utalnak, hogy a fiatal költőt már az 1772-es év, az *Ágis tragédiája* megjelenése előtt, a *Hunyadi László tragédiája* és *Az embernek próbája* című kötetéhez csatolt *Toldalékok* verseiben és rövid prózai elmékedéseinek írásakor láthatóan megragadták és mélyen befolyásolták az Istenről alkotott „immanentista” jellegű elképzelések: ezekben az írásokban az Istenben éledő természet látomása könnyen, a század első felének hitvédői által annyiszor elátkozott „spinozizmus”-tól való félelem látható jelei nélkül tűnik át a természettel összeolvadó, illetve annak „tápláló lelkéül”, „erejéül” szolgáló Isten képzetébe. S hogyha az AH (1779) 35. lapján — már idézett — lábjegyzetében oly látványosan jelenti be elfordulását a „vad gondolkodás módja”-ként, „materialismus”-ként emlegetett „spinozizmus”-tól (hogy azután a kötet számos más helyén leírt megnyilatkozásával alaposan kétségessé tegye ennek az „elfordulás”-nak egyértelműségét), akkor az 1772 előtti megfogalmazások hasonlósága az 1779-ben elítélt tézisekkel igencsak meglepőnek tetszhet. Hiszen ha a „vad okoskodás” módja szerint „valamit látsz e Világban, úgy annak mind Isten részeinek kellene lenni” (AH (1779) 35.), akkor vajon nem pontosan e vad okoskodás módja kísért *Az elmerül* című ifjúkori költeményben: „. . . Ennek [ti. az Istennek] keblébül a világ el terjedt / Belső részeiben a természet éledt. / Felettünk, alattunk, bennünk, mindenütt van / Élünk vagy múltunk bár, megmaradunk abban ” / Ez az erő nekünk úgy tetszik sehol sints / De mégis szemléled, akármerre tekint ” Vagy egy másik ifjúkori vers, az *El-ragadtatás* példáját is idézhetjük, ahol egyenesen a „nagy természet láthatatlan

lelkének” mondja az Istent, ő, aki az AH (1779)-ben „rémületes”-nek nevezi ezt az elgondolást. S ugyancsak ebben a költeményben, tehát az *El-ragadtatás*ban állítja a teremtőről azt is, hogy „E világon körül elterjedett léte | Semminek ő rajta kívül nincs élete ”, amely vélemény igen goromba ellentétben áll azokkal, akikkel az AH (1779) szóban forgó lábjegyzeteiben majd egyetért, s akik „igen józanul gondolkodván” az „Istent testetlen volttnak veszik, kik az örök testet külön magától alkotta, melly szerint attul Természetibe ugy különbözik, mint a nem Test a testtől, és a Teremtő a teremtéstől” De *Az embernek próbája Toldalékának Istenről* szóló prózai elmékedésében, kegyesnek tetsző szólamokban ágyazottan ugyan, de nem éppen a teremtőtől a transzcendens létet megtagadó „vad okoskodás” módja sejlik-e elő? Itt ezt olvashatjuk: „... nintsen olyan elevenség, mellynek tápláló lelke ne volna. Mitsoda a Világnak ereje, melly életet ád? Isten, örökkévalóság, véghetetlen hatalom, ki mindenbe van s személye sehol sem találtatik.”

Szóltunk már (vö. *A fiatal Bessenyei és iróbarátai*. Bp. 1976. 47—60. és 96—131.) az ifjú filozófus további útjáról is, itt csak röviden utaljunk arra, hogy ilyen gondolkodói helyzetben a század bölcseletének az egyik nagy kérdése, a rossz problémája, a nevezetes „problème du mal” (vö. Paul Hazard: *Le problème du mal dans la conscience européenne du dix-huitième siècle*. The Romanic Review 1941. 147—170. vagy René Pomeau i. m.) így különös élességgel merül fel, hiszen a „rossz”-nak a forrása az ő számára éppen az a természet, amelyet ő a teremtővel látott annyira szoros kapcsolatban. A világban létező rossz oka így szükségképpen az Isten, s Bessenyei a teremtőt csak úgy tudja mentesíteni a vádak alól, ha éppen az ellenkező irányba, a távolba, az individuális sorssal való közömbösség irányába mozdítja el. Ehhez Pope *Essay on man*je szolgált kalauzul: az Isten itt csak a „minden” gondviselője, és semmilyen egyes kedvéért nem szegi meg az általános törvényeit; nem hibáztatható tehát a világban található, de csak részlegesnek bemutatott rosszért (hiszen az teremtés egészének tökéletességét nem vonhatjuk kétségbe, „a minden jó”, a rossz csak epizodikus az univerzumban). Ily módon a teremtő fogalma a fiatal Bessenyei számára előbb úgy jelent meg, mint ami szinte magába

olvasztotta a természetet s összekeveredett vele, azután viszont úgy, hogy csak minimális, igen távoli kapcsolatot tart fenn ezzel a természettel. A pope-i világgép optimizmusát — egyáltalán: a pope-i világgép érvényességét — az Ágis tragédiáját író fiatal politikus vonja kétségbe az 1772-es esztendő vége táján, e tragédia utójátékában voltaképpen le is számol vele. Itt, az *Agiáris keserve* című dráma toldalékában a pope-i mű által sugallt, csak a „minden”-re kiterjedő, az individuálissal szemben pedig közömbös providencia-fogalommal elégedetlen, ellene fellázadó költő tolla alatt a „természet” hatalmas, az „istenek”-kel dacoló s őket végül is megsemmisítő erővel támad fel újra. A tragédia utójátékának igazi „cselekménye”, a természet-fogalomnak ez a szinte sorról sorra követhető metamorfózisa az Agiáris filozófiai deklamációjának csúcspontján mintegy összeolvad, és szélsőséges megfogalmazást kap az imént még külön, egymást követve jelentkező két tendencia, a természetbe olvadó, azzal elkeveredő teremtő képzet és Pope-é, amely nemcsak külön létezik a természettől, hanem távol is, olyan távol, hogy már közömbös az egyes ember sorsával szemben. Agiáris filozófikus kifakadásainak csúcspontján a közömbös „istenek”-et elnyeli a természet, amely így — döntő pillanat — maga válik istenné: „Hatalmas természet! Isten voltod hogy áll?”

Ez a kérdés, Agiáris több mint száz soros filozófusi monológjának ez a gondolati csúcspontja, amelyben tulajdonképpen az *Ágis tragédiájában* foglalt politikai tapasztalatok váltanak át bölcséleti ítéletté, valamikor 1772 végén (esetleg 1773 elején) hangzott el Bessenyei képzeletbeli színpadán, s a kor filozófiájának mégoly hozzávetőleges ismeretében is állíthatjuk: ez a kivételesen vakmerő kérdés az egész régi magyar világ metafizikai alapjaira irányuló támadást foglal magába. Szempontunkból azonban most csak az az érdekes, hogy — ezek szerint — már 1772 végén, vagy (ez is elképzelhető) 1773 elején elhangzik, pontosabban: kiérlelődik és elöbontakozik a „spinozista” filozófiának a hagyományos világgép elleni lázadás döntő mozzanatát magába foglaló alaptétele, pontosan az a tétel, amely az Isten és a természet azonosságára kérdez, s amelyet az „Ósholmi” írásai fejtenek majd ki. Azaz: nemcsak az 1770-es évek második felében készült írások sora tanúskodik arról, hogy már

Bessenyei gondolatvilágát mélyen befolyásolta az, és éppen az a „spinozista” szellem, amely a (feltételezésünk szerint) AH I. A. és B. másolatokban ránk maradt „Ősholmi”-ban van jelen, hanem a másik oldalról, a kezdetek felől is hasonló gondolati tendenciák erővonalai rajzolódnak elő: az 1772—1773 év fordulóján filozofáló Bessenyei írásai is éppen e „spinozista” rendszer felé mutató gondolati fejlődés félreismerhetetlen és elhatározó pillanatait rajzolják ki. Vagyis: minden jel arra utal, hogy az 1773 eleje és az 1776-os esztendő közötti időközben született meg az írásgyűjtemény, amelyben Bessenyei kifejti „spinozista” világgképét.

Ezt az időszakot Bessenyei csendes, kevésbé termékeny periódusának ismerjük: egyetlen műve jelent meg ekkor, a diák Kazinczy által hamarosan lefordított *Der Amerikáner*, egyebeket illetően a Gálos Rezső által összeállított kronológia (I. m. 372—375.) is inkább csak feltételezésekbe tud bocsátkozni. A szakirodalom hagyományos — és ugyancsak Gálos által összefoglalt — magyarázata szerint Bessenyeit részben az 1773-as év elejével felvett s valóban sok gyötrelmes emberi helyzetet hozó új hivatal, a hazai protestánsok udvari ágensének tiszte, részben pedig egy súlyos betegséggel, a vesehomokkal járó szenvedések távolítják el az irodalmi tevékenységtől. Ez utóbbi valóban hosszú időre munkaképtelenné tette őt — Orczyhoz 1774. december 15-én írott s majd a *Bessenyei György társaságában* is közzétett verses levelének tanulsága szerint több mint hat hónapig szenvedett teste „tsatai” között —, egyéb adatok azonban nem igazolják az ennél hosszabb, a betegség előtti és utáni hallgatást. Még Laczka János emlékezete sem őrzött meg semmilyen cezúrát az 1773-as év elejével a testőrséget odahagyó Bessenyei életét felidézvén, éppen ellenkezőleg, ő ezt írja: „Már most elég ideje volt a mi Bessenyeinknek az ő tanulására s írásra vágyódó indulatainak eleget tenni; hogy régebbi pajtásait annál többször láthassa és elfogadhassa ” — két esztendő csendről az egyébként állandóan dolgozó Bessenyei bizonyosan megemlékezett volna a fiatalember előtt. Mellesleg: a hivatalba lépő Bessenyeit körülvevő torz emberi világnak számunkra inkább az ihlető szerepe tűnik elő, az „Ősholmi”-ba foglalt és igencsak mizantróp etika — amely jelenlegi tudásunk szerint e szisztéma legegényibb oldalai közé

tartozik, hiszen még a XVIII. század legmerészebb szabadgondolkodói is gyakran maradtak konformisták az erkölcs területén (vö. Erhard: *L'idée de nature en France dans la première moitié du XVIIIe siècle*. I—II. Paris, 1963. II. 383.) — kialakítása éppen hogy tápot kaphatott ezekből az élményekből. S ne feledjük azt sem, hogy az ebben az időben kinyomtatott kis könyvecskében, a *Der Amerikaner*ben is a Nap istenvoltában hívő indiánok játsszák a főszerepet, és az illedelmes befejezés sem takarhatja el a mű valódi hangsúlyait, arányait és (nem utolsósorban) érdekességét, főleg, ha tudjuk, hogy ez a téma — a tűz isten volta — ugyancsak közvetlen érintkezésben van a „spinozizmus-sal” (Vö. Spink i. m. 247—248.).

Foglaljuk most tehát össze az eszmetörténeti és filológiai tanulságokat, s vonjuk le belőlük azokat a következtetéseket, amelyek a három *Holmi*-redakció keletkezése szempontjából — s ezért kötetünk felépítése szempontjából is — a legfontosabbak.

Bessenyei — egészen korai verseinek tanúsága szerint — már pályája legelején megismerkedett egy „spinozista” (az Istent a természettel azonosító vagy az Istent a világ, a természet testébe vegetatív lélekként beábránduló), de legalábbis egy „immanentista” (az Istent általában a természetben belül látó) rendszerrel. Igen viharos tempójú, politikai indulatok által is szított gondolkodói fejlődése során, valamikor az 1773-as esztendő-től kezdve, mintegy az *Agis tragédiájá*-nak utójátékában leírt filozófusi monológ csúcspontján elhangzó kérdésre („Hatalmas természet! Isten voltod hogy áll?”) válaszolva hasonítja át és alakítja ki azt a filozófiai rendszert, amely egymástól csak filológiailag érdekes pontokon eltérő, de az alapvető filozófiai intenciókat illetően teljesen azonos másolatokban maradt ránk. Az „Ősholmi” (=AH I.) így tehát csak egy A. és egy B. másolatokból rekonstruálható — de talán meggyőző érvek alapján rekonstruálható, hiszen elég világosan látható és leírható már az a lázadó filozófusi út is, amelyen az 1770-es évek elején egy „spinozista” rendszer felé halad a fiatal Bessenyei, akinek nem is lesz erősebb érve e rendszerben egy isteni értelem és célszerűség létezése ellen, mint a „rossz” létezése a világban. E rosszat maga az anyagi lényegűnek és meghatározottságúnak belátott ember létezése hívja életre, hiszen hiányzik belőle az erkölcsi

principium: az erkölcs csak álarc és tettetés, amelyet a minden emberi cselekvés mögött munkáló önzés ölt magára, vagy ha *valóban* van, akkor az a hitetlen bölcseké lehet csupán, akik erényes életűek, pedig nem hiszik a túlvilágot és a feltámadást. Ez ellentmondásos etika mögött álló világmagyarázatnak csak egyik, bár alapvető pillére a természetnek és az Istennek az azonossága, a másik (amely ebből következik) a lélek és a test viszonyára vonatkozik: ebben a vonatkozásban a rendszer lényeges tézise, hogy a lélek az öntudatlan természetből származott el, és annak is van alávetve; az emberi viselkedésben sem látunk mást, mint ennek az alávetettségnek megannyi változatát.

Az „Ósholmi”-nak (= AH I.) ez a világképe a mindenható hagyományos képzetét nem csupán letaszítja annak a hierarchiának a csúcjáról, ahol a barokk világképben vitathatatlan helye volt, hanem meg is semmisíti (mintegy belefojtja a természetbe), ezt azonban csak azon az áron teheti, hogy az ember számára egy tulajdonképpen lakhatatlan világot teremt meg. Ez a rendszer így olyan gondolkodói helyzetet foglal magába, amelyben benne van a felülvizsgálatra, az újragondolásra, a meghaladásra való kényszerítés mozzanata: e világ felett nem uralkodik ugyan a gondviselő Isten, de gyötrelmes benne laknia az embernek is. Nemcsak az állapítható meg, hogy Bessenyei új, az 1770-es évek második felével nyíló s rendkívül termékeny időszakának már legelső (mindenesetre még 1777 előtt keletkezett) műveiben is megkezdődött e világképpel, fontos: nem egy *ilyen*, hanem éppen *ezzel* a világképpel való küzdelem, hanem az is, hogy az ebben az időszakban keletkezett írásainak bizonyos mozzanatai nem is érthetők meg, ha nem látjuk mögöttük az „Ósholmi” (= AH I.) rendszerét. A tények, a jelek, egy filozófusi viaskodás jelei — láttuk — egyértelműen arra utalnak, hogy az 1770-es évek második felében (de már 1777 előtt) gondolkodó és író Bessenyei tudatában mélyen, legbensőbb meggyőződésként él az a filozófiai rendszer, amelyet az „Ósholmi” írásai tartalmaznak; a vele való küzdelmének láthatóan éppen az az alapja, hogy miközben szeretné meghaladni ezt a nyomasztó erkölcsi konzekvenciákat tartalmazó szisztémát, annak számos tétele igazságáról változatlan marad a véleménye. A hetvenes évek második

felében készült írások túlnyomó része éppen ennek az elmélyült (a nemzeti művelődés szerepének felfedezésével ugyan a megnyugvás felé is haladó, de bölcseletileg mindvégig megoldhatatlan problémákkal küszködő) gondolkodói erőfeszítésnek valamely fázisát tükrözik. A legkülönfélébb megnyilatkozásokkal találkozunk itt, a szinte cinikusan támadó hangtól a kétségbeesettig, a rezignáltságtól a derűs felülemelkedésig, sőt néha (vö. *A magyar nemzetnek szokásairól* című történelmi esszét) egy bizonyos fajta történeti szemléletig is eljutva, a legkülönfélébb magatartásokkal és álláspontokkal kísérletezik a filozófus, s e megnyilatkozások háttérében mindig ott látjuk valamilyen módon és valamilyen színben az „Ósholmi” (AH. I.) filozófiáját, illetve a kihívást, amelyet e filozófia magába foglal.

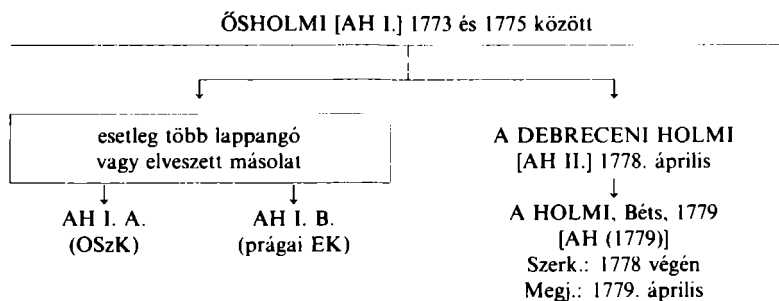
E megnyilatkozások — voltaképpen: újragondolások — sorába tartozik a ma ismert másik két AH redakció is.

Ebben a változatos sorban a debreceni *Holmi* (AH II.) tíz írásból álló gyűjteményét (amelynek összeállítását Gálos Rezsővel egyetértve 1778 áprilisára valószínűsítettük) a „spinozista” metafizika háttérbe szorítása és ugyanakkor a „spinozista” etikai világbép, azaz: az önzés, az önszeretet által uralt emberi világ képének az előtérbe hozása jellemzi; itt nem a megriadt s menekülni akaró filozófus hangja szól, hanem a támadó, a leplező moralista éles hangja. Talán nem tévedünk, ha e félbehagyott szerkesztés keletkezését azokkal a keserves élményekkel hozzuk összefüggésbe, amelyek az 1778-as év elején Bessenyeit saját hitsorsosai részéről érték, amelyeknek ugyan folytatása még bőven volt hátra, de intellektuális hatásuk mégis átmeneti jellegű volt, s igen rövid ideig tartott: az írók világa felé való tájékozódás, a programírásokba már be is foglalt lehetőségek, a Hazafiúi Magyar Társaságot is magukba foglaló tágas horizontok nyilván korán kikökönyvöztek a keserű, részben a romlott emberi természet leplezésére irányuló, részben viszont érzelmes-személyes mozzanatokkal átszőtt indulati és hangulati körből. Az általános orientációváltás már — láttuk, de magából e redakció anyagából is láthatjuk — korábban kezdetét vette; innen magyarázható a metafizika elmaradása, s innen, hogy voltaképpen e munka során kezd már készülni az a vállalkozás is, amelybe pedig csak az év utolsó hónapjaiban kezd bele, az AH (1779).

Az AH (1779) egyik megkülönböztető vonása az AH II-vel szemben az, hogy benne — jóllehet szerzője nyilvánosan és hangsúlyosan bejelenti elfordulását a „testi ember” (a „materialista”, azaz az ő értelmezésében: a „spinozista”) filozófiájától — viszonylag gyakran találkozunk a gondolati rendszernek nem csűpán nyomaival, hanem olyan fogalmak újjáélesztésével és olyan tézisek újrafogalmazásával is, amely az „Ősholmi” (AH I.) világmépének lényege és alapzata volt (a szembeötlőbb gondolati-fogalmi terminológiai megfeleléseket nyolc terjedelmes témakörre osztva tekinthettük át), viszont háttérbe szorul, illetve teljesen más pozícióba kerül az „Ősholmi” etikai világmépe, amely oly hangsúlyosan kelt életre az AH II-ben. A tényt, hogy az AH (1779)-ben Bessenyei deklaratíve, de hangsúlyosan elutasítja a spinozista *rendszert*, ugyanakkor viszont minduntalan felhasználja e rendszer *részleteit*, nemcsak azt tanúsítja, hogy Bessenyeinek lényegében csak (bizonyos mértékű holbachianus tudással erősített) „spinozista” jellegű filozófiai műveltsége volt, hanem azt is, hogy a „spinozizmus” az AH (1779) írásakor, illetve szerkesztésekor — tehát 1778 utolsó hónapjaiban — már ismét változott szerepet tölt be a világmépében: kétségtelen, hogy e részletek közül elhalványodtak azok a baljós és fenyegető, mizantrópiára kényszerítő összefüggések, amelyekkel számos, 1777 körül, de már az 1777-es év előtt keletkezett írásban annyit viaskodott. Minden valószínűség szerint e filozófusi nyugtalanság komoly szerepet játszik abban, hogy Bessenyei rádöbben a profán művelődés jelentőségére: az AH (1779) anyagát éppen az különbözteti meg az előző AH redakcióktól, hogy bennük már jelentős szerephez jutnak a kulturális programmal közvetetten és közvetlenül kapcsolatban levő írások, az itt található cikkelyeknek mintegy harmadát éppen ezek teszik ki. Az AH (1779) bölcséleti tónusát alighanem a művelődés jelentőségének felismerése által nyújtott lehetőségek befolyásolják, innen sejlik elő az a megnyugtató metafizikai távlat is, amely visszatérni engedi a „spinozizmus” lényeges részleteit, de meg kell jegyezni, hogy ez a befolyás elsősorban valóban csak a gondolkodás hangoltságában s csak kisebb mértékben a gondolkodás tartalmában — a korábbi AH-redakciókhoz viszonyított — újszerűségében nyilatkozik meg. Bessenyei számára már sem a

rendelkezésre álló idő, sem a körülmények nem tették lehetővé, hogy az AH (1779) gondolati anyagában feszülő lehetőségeket kibontsa és továbbépítse.

A pillanatnyilag a rendelkezésre álló tények alapján tehát arra a következtetésre juthatunk, hogy az AH-redakciók első változata és kiindulópontja az az összöveg („Ósholmi”, AH I.), amelyből az OSzK-ban őrzött *Analecta Poetica* című gyűjteménybe (AH I. A.) és a prágai Egyetemi Könyvtárban található kéziratos kötetbe (AH I. B.) bemásolt variánsok leszármaztak. Ennek az 1773 és 1775 között létrejött s elveszett vagy lappangó összövegnek a felhasználásával alakult ki 1778 tavaszán egy félbehagyott redakció, a debreceni *Holmi* (AH II.) — a benne olvasható írások közül hat már ott volt az „Ósholmi” cikkelyei között is —, s e két összeállítás írásai talaján, de számos új cikkellyel és egy új, de a filozófusi dilemmákkal szerves kapcsolatban levő problémavilággal, a művelődés témakörével gazdagodva pedig megszületett a végső változat, az 1778-as év utolsó hónapjaiban látható sietséggel kialakított és 1779 tavaszán megjelent kötet, *A Holmi*.

*

A szövegek gondozásával kapcsolatos munkát eleve meghatározták a fenti ábrából jórészt leolvasható körülmények, elsősorban az, hogy egyik *Holmi*-redakcióról sem maradt ránk eredeti kézirat. Az AH I. A. és B. — mint többször is volt róla szó — egyaránt kései másolat, s

bizonyosra vehető, hogy nem egymásról, s lehet, hogy nem is az eredetiről készültek: feltételezhetjük közbülső (elveszett vagy lap-pangó) másolat vagy másolatok létezését is. Ugyancsak másolatban maradt ránk a Debrecenben megőrzött *Holmi*-redakció (AH II.) is, az 1779-ben nyomtatásban is megjelent *A Holminak* (AH/1779) pedig — a nyomtatásban megjelent Bessenyei műveknek általában ez volt a sorsa — elveszett a kézirata. Az AH I. és az AH II. sajtó alá rendezésénél nyilvánvalóan a másolatokat kellett alapul vennünk, követve természetesen a másolók Bessenyeiétől (s egymásétól is) alaposan eltérő írásmódját, ahogyan az AH (1779) esetében is csak a kinyomtatott mű szolgálhatott kiadásunk alapjául. Ez a helyzet látszólag leegyszerűsítette a szöveggondozás munkáját (a másolók tiszta s jól olvasható kéziratokat hagytak ránk, ezen kívül pedig egy nyomtatott szöveg áll a rendelkezésünkre), valójában azonban legalább annyira meg is nehezítette, hiszen két olyan kérdést is felvetett, amelyekre — jórészt a fenti körülmények miatt — aligha adható megnyugtató válasz, valamilyen válasz viszont mégis adandó. Egyrészt el kellett döntenünk, hogy az AH I. A. és B. variánsai közül melyiket tekintsük alapszövegnek, másrészt pedig körvonaloznunk kell Bessenyei helyesírásának állapotát az 1770-es évek második felében. Ez utóbbi feladatra az AH (1779) redakció kényszerít, hiszen alapszövegként itt egy nyomtatott szöveget kapunk ugyan, csakhogy ez a nyomtatvány a nyomdai munka minősége s a szerző korrektori buzgalmának minimális volta miatt igen gyenge produkció, tele nyilvánvaló s kevésbé nyilvánvaló sajtóhibával, amelyek emendálásra szorulnak. Bessenyei helyesírásának bizonyos mértékű ismerete éppen az emendáláshoz szükséges, egyrészt azért, hogy lehetőleg ne javítsuk ki a szerző helyesírási jellegzetességeit, másrészt pedig azért, hogy a javítások ne általában, mai helyesírási tudatunk szerint, hanem Bessenyei valószínűsíthető írásmódjának szellemében történjék.

BESSENYEI HELYESÍRÁSA AZ 1770-ES ÉVEK MÁSODIK FELÉBEN

Bessenyei helyesírásáról még nem született rendszeres anyaggyűjtésen alapuló, rendszeres tanulmány, noha alapvető nyelvészeti munkákban elhangzottak már lényeges megállapítások. Itt mindenekelőtt Benkő Lorándnak *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában* (Bp. 1960.) című művére kell hivatkoznunk. S bár ez a szükségképpen sok kérdést érintő s főleg a jelen kötet problémáira összpontosító bevezető nem vállalkozhat ennek a helyesírástörténet szempontjából igencsak érdekes és tanulságos munkának elvégzésére, bizonyos tanulságok levonására, a fent elmondottak miatt, ha a magunk irodalomtörténész módján is, de vállalkoznunk kell.

Bessenyei bécsi időszakában keletkezett művei túlnyomórészt sajtó alá kerültek, s kéziratuk a nyomdában elkallódott. Tudomásunk szerint a hetvenes évek Bessenyeijének csak egy műve maradt ránk saját kezének írásával, a *Buda tragédiájának* az OSzK-ban őrzött manuscRIPTUMA, amely azonban bizonyosan az évtized legelején, 1771-ben készült (Benkő Loránd jól megalapozott véleménye szerint az 1773-as kiadást másolat alapján nyomták), s így a mi szempontunkból kevésbé használható, mivel a *Holmi*-redakciók 1775 után készültek, s ez alatt az öt esztendő alatt a szüntelenül tanuló Bessenyei változhatott ebből a szempontból is. De — pillanatnyi tudásunk szerint — elkallódtak a cenzúra által betiltott kéziratok is, ma már e munkák csak másolatokban férhetők hozzá, Toldy Ferenc előrelátásának köszönhetően. Így a szóban forgó időszakra vonatkozóan elsősorban Bessenyei levelei állnak rendelkezésünkre ahhoz, hogy bizonyos képet alkothassunk írásmódjáról. Bessenyei levelei jelentős részben a Ráday-levéltárban található (Ladányi Sándor igen pontos jegyzéket állított össze, s begyűjtötte számos, másutt található Bessenyei-levelet xeroxmásolatát is), de tanulságos levelekre hívta fel figyelmünket, illetve segített a másolatok megszerzésében F. Csanak Dóra (MTA Kézirattár) és Láng József (Petőfi Irodalmi Múzeum) is. Ha szembesítjük ezekkel az 1774 és 1778 között keletkezett levelekkel a helyesírását és az AH (1779)

szövegét, akkor némi meglepetés ér bennünket: a nyomtatott szöveg rendezetlen, egyneműsége még csak nem is törekvő jellegével szemben egy, bár jellegzetes provincializmusokat őrző, de meglepően következetes kézírás áll.

Melyek a levelek tanulsága alapján Bessenyei írásmódjának főbb jellemzői?

Amennyire meg tudtuk ítélni, 1774 és 1778 között Bessenyei helyesírása nem változott, noha — érthető módon — elsősorban az ejtéshez és nem normákhoz igazodott még. Ez elsősorban abban figyelhető meg, hogy a századok alatt kialakult ún. katolikus és protestáns helyesírás (vö. Kniezsa István: *A magyar helyesírás története*. Bp. 1952.) közül már az övé sem tartozik egyik csoporthoz sem: a XVIII. század végén kibontakozó tendenciának — hogy ti. a két felekezeti helyesírásból most van kialakulóban az egységes helyesírás — Bessenyei írásmódja az egyik átmeneti típusát képviseli, s leginkább a Kniezsa által megállapított három fő keveréktípus egyikéhez (protestáns tz, ts + katolikus láttya) áll közel. Az alábbiakban tehát bemutatjuk a levelekben megmutatkozó helyesírás néhány jellemző vonását.

1. Mássalhangzók

a) Nyúlás és rövidülés

Rögtön feltűnik, hiszen következetesen érvényesülő sajátosság az, hogy a szóvégeken rövidülés figyelhető meg. A múlt idő -t jele (*mutatot*), a középfok -bb-je (*édesebb, jobb, több*), a -t határozórag (*itt*) és más esetek (*kel*) egyformán arra utalnak, hogy Bessenyei írásmódjának ez a jellegzetessége nem hanyagság következménye, már csak azért sem, mert hasonló következetességgel érvényesül egy másik s ezzel voltaképpen ellentétes tendencia: a mássalhangzók nyúlása a szavak belsejében. Néhány jellegzetes példa: *nállam, egygyek, szóllók, mellyet, személyyemet, édesset*, sőt olyan alakokkal is találkozunk, mint *közzelgetés* vagy *tettzik*. Az, hogy a szó belsejében következetes a nyúlás, a szó végén pedig a rövidülés, nyilván a kiejtési sajátosság tükröződésének fogható fel.

b) A *cs* és a *c* helyett Bessenyei rendszeresen *ts*-t és *tz*-t ír (*mitsoda, szerentsétlenség, tselekszik, tsudálkozot*).

c) Következetes ypszilonista, kivétel nélkül *mongya, parantsolattyyai-tul* féle alakokkal találkozunk nála.

2. Magánhangzók

a) Időtartam

Bessenyei helyesírása itt a legkövetkezetlenebb, s ez voltaképpen érthető, hiszen a hagyomány nem diktálta neki a jelzéseket. Nem meglepő, hogy gyakran nem tartotta fontosnak a hosszúság jelzését sem (*mulásomat, szomorú, iro asztalomnál*), viszont furcsa, hogy néha ott sem tesz jelet a magánhangzókra, ahol a jel nem a hosszúságot, hanem a zárttságot jelölné. Így pl. többször elmarad az *e* és az *é* közötti különbség jelzése (*erzéseket, epüljön, epithessen*), de itt nincs szó következetességről, másutt megteszi a különbséget. Ez a probléma azonban már a

b) nyíltság, zárttság

témakörébe tartozik. Az *é* ékezésének bizonytalanságára mindenesetre fel kellett figyelniünk, az AH (1779) ilyenfajta hibáit azonban — úgy véljük: joggal — igyekeztünk következetesen emendálni. Egyéb hangokat illetően Bessenyei következetesen őrzi nyelvjárásának sajátosságait: *hordobul, kezébül, részrül, tulajdonságoktul, naprul napra* stb. Ugyancsak következetesen a zárt változatot használja a módthatározó ragjának írásánál is: *nyájason, barátságoson*.

3. Központozás

Meglehetősen összekeveredik írásában a vessző és a pont jelölése, néha olyan pontot tesz ki, hogy vesszőnek nézhetjük és viszont: az AH (1779) nyomtatott szövegének ilyenfajta hibái — amelyek gyakran értelemzavaró hibák, s ilyen esetekben emendáltuk őket — nyilván innen származnak. Általában egyébként következetesen tagolja mellékmondatait is, a leginkább figyelemreméltó sajátossága, hogy a *hogy* előtt nem tesz vesszőt, az *és* előtt pedig minden esetben kiteszi. Ha találunk is ezen a renden belül következetlenségeket, írásmódja ebből a szempontból lényegében következetesnek tekinthető.

4. Egybeírás, különírás

Bessenyei minden vonatkozásban a szavak különírására hajlik; külön írja az igekötőket (*meg tanultam, meg maradok, össze borult*), a felső fokot képző leg- szócskát (*leg első*) s szinte minden, a mi mai tudatunk számára összetettnek számító szót. Külön szerepel nála az *a ki* vonatkozó névmás, az *a* után nem tesz aposztrófot.

5. Idegen szavak

Ezek írására a levelek kevés támpontot nyújtanak, mivel a bennük előforduló idegen szavak szinte kivétel nélkül latin szavak, s ezeket Bessenyei latinosan is írta (*status, instantia* stb.), latinosan írta a levelekben előbukkanó görög nevet (*Diogenes*) is.

Valószínűnek tarthatjuk — hiszen kiadványok sorában ismétlődő sajtóságról van szó —, hogy az AH (1779) szövegében gyakran szereplő idegen szavak, illetve nevek magyaros átírása az ő eredeti írásmódját tükrözi (*Voltér, Lok* stb.), s ezért az emendálásnak a nevek esetében nincs helye.

6. Bessenyei idézési módja

Erről is szót kell ejtenünk, az AH (1779) szövegében ugyanis gyakran találkozhatunk régi és kortárs magyar szerzők (Bornemisza Péter, Gyöngyösi István, Haller László, Lázár János, Sándor István, Dugonics András) műveiből, illetve fordításaiból vett idézetekkel, sőt, idéz Johann Christoph Schwarz *Aeneis*- és Mme Dacier Homérosz-fordításából, és felhasználja (hogy kicsúfolhassa) Molnár Gergely *Grammatikájának* egyik kiadását is. Mivel az idézett szöveg közlésekor helytelen lenne emendálni (voltaképpen ugyanis nem Gyöngyösi vagy más szerző szövegéről van az adott esetben szó, hanem arról, hogy Bessenyei milyen módon idézi őket), az eredetiekkel való összevetés alapján kialakult benyomásainkat itt kell közölnünk, hiszen Bessenyei írásmódjának és szövegkezelésének kérdésköréhez tartozó problémáról van szó. Megállapítható, hogy hűen igyekszik idézni (a talán legkevésbé hű idézet saját művéből, az *Ágis tragédiájából* való, nyilván fejből írta le Ágis büszke, Jupiterrel szembeszegülő monológját), de furcsa eltérések is megfigyelhetők. A Dugonicsból vett

idézetekben előforduló szóvégi kettőshangzók nála megrövidülnek (*óhajtott — ohajtot*), a szó belsejében levők pedig nyúlnak (*tetszhetett — tettzhetet*), vagyis: a *Trója veszedelmének* idézésekor érvényesül saját írásmódja a más típusba tartozó eredetivel szemben. Ugyanakkor azonban feltűnő, hogy Bornemisza Péter *Elektrájának* idézésénél mennyire törekszik a pontosságra (noha az ajánlásból három sornyi rész valahogyan kimaradt), s igyekszik őrizni azt az archaikus magyarságot, amelynél egyébként saját s meglehetősen jellegtelen verses átírását különbnek tartja. Ugyanilyen pontosan idézi Gyöngyösi Istvánt, Teleki Ádámot vagy a *Télémaque*-fordító Haller Lászlót, s bár, mint az szövegkritikai jegyzeteinkből is kiderül, egy-egy kifejezést megváltoztat és néha tévesen jelöli meg az idézet helyét, mégis: a pontosságra törekvés észrevehető, s így kialakulhat bennünk az a benyomás, hogy az idézés hűsége vagy szabadossága nála nem minden esetben követendő norma, az mintha inkább a szóban forgó szöveg régiségével vagy (még inkább) az idézett szerző tekintélyével függene össze.

Ez a vázlatos áttekintés is elég talán arra, hogy kialakíthassuk véleményünket: Bessenyei rendelkezett egy következetes írásmóddal, s a jelek mindenképpen arra utalnak, hogy ő nem tartozott az írásgyakorlatukat változtató szerzők közé. Szemben áll viszont ezzel a megállapítással az a Benkő Loránd által megfigyelt s vitathatatlan tény, hogy Bessenyei nyomtatott művei „igen gyenge nyelvi és helyesírási szinten” állanak (Benkő i. m. 125.). S ebből a szempontból még fejlődés sem figyelhető meg nála, hiszen pl. (vö. Benkő i. m. 217.) az 1772-es *Ágis tragédiája* lényegesen jobb szöveget ad, mint az 1777-ben kinyomtatott vígjáték, *A filozófus*, az 1779 elején napvilágot látott AH (1779)-ről nem is beszélve. A magyarázat aligha lehet az, hogy Bessenyei másképpen írta leveleit és másképpen műveit, hiszen ő azt a nyughatatlanságot, amellyel írásait készíti, egyik, Ányos Pálhoz intézett levelében éppen úgy jellemzi, hogy „... én minden munkáimat olly sebességgel írom, mint a levelet, mert nyughatatlan vagyok ha dolgozom ” (ItK 1907. 346—347.), s semmi okunk nincs, hogy kételkedjünk vallomása őszinteségében. A lehetséges magyarázat azonban részben összefüggésben van ezzel a nyughatatlansággal,

amelyet írásai egyébként jól mutatnak, hiszen gyakran tükrözik a gondolatmenetek zökkenőit, a gondolkodó bizonytalanságait, sőt, tehetetlenségét is valamely problémával szemben: gyakran tűnnek egy-egy gondolkodási folyamat közvetlen lejegyzésének. S ha nincs okunk feltételezni, hogy Bessenyei másképpen írta egységes írásmódot tükröző leveleit s másképpen gyenge s zavaros helyesírási színvonalat tükröző műveit, a létező, sőt, feltűnőnek tekinthető eltérés magyarázata az lehet, hogy olyan írói alkat volt, aki számára a *megírás* fontosabb mozzanat volt, mint a *közzététel* — erre költött ugyan, de nem viselt rá gondot. Ő még nem volt modern, polgári értelemben felfogható — tehát az olvasóközönsséggel szemben álló, mert az olvasóközönstől függő — író, bár írásaihoz való viszonyában nem is egy nemesi mentalitás gögje és felületes nagyvonalúsága nyilatkozott meg, egyszerűen arról van szó, hogy ő olvasóközönsségként egy olyan szűk körű nemesi elitre számított, amelyről feltételezte, hogy együtt gondolkodik vele. Nem volt igénye a részletek korrekciójára — „hibáimat látom gyakran, mellyeket meg is hagyok”, írja Ányosnak — mert nem tartott semmiféle kritikától, s nem csak azért, mert az irodalmi kritika ekkor nem is létezett, hanem mert nyilvánvaló volt: dilemmáira nem lehetett válaszolni a hetvenes évek Magyarországon.

Ez a kérdés azonban már írói státusának, irodalomfogalmának s egyéb fontos, de nem ide tartozó problémák irányába téríti el figyelmünket. Számunkra most ebből az a lényeges, hogy minden jel arra mutat: Bessenyei — miután nyomdába küldte őket — nem törődött műveivel, s azok minden valószínűség szerint teljes mértékben ki voltak szolgáltatva az esetleges másoló és a szedők, az esetleg magyarul sem tudó szedők módosító hajlamainak, a szerző aligha nézett a körmükre. Az AH (1779) pontosan egy ilyen helyzetet tükröz, azzal a különbséggel, hogy itt különösen figyelmetlen szedő dolgozott.

Az egyik legkomolyabb problémát az AH (1779)-ben olvasható szöveg ékezésének visszaadása okozta. Az ékezés a régiségben és (mint említettük) Bessenyei írásgyakorlatában is kialakulatlan volt még. Kiadásunkban igyekeztünk megőrizni az olyan alakokat, amelyek Bessenyei ejtésének és írásmódjának sajátosságait tükrözhetik, egyébként a mai helyesírás felé közelítve módosítottuk a láthatóan a

szedő tetszése szerint, összevissza kitett jelzéseket. Nekünk minden-
esetre az ő szövege áll rendelkezésre alapszöveggként, s természetesen
nem tehetjük meg, hogy Bessenyei kikövetkeztetett helyesírásának
szellemében „renováljuk” a kiadványt: a helyesírás vázlatos ismerteté-
se — utaltunk rá — azt a célt szolgálja, hogy az esetleges emendációk-
hoz megfelelő iránnyal szolgáljon. De azt is, hogy mintegy érzékeltesse:
mennyire nehéz támpontot találni az „Ősholmi”, az AH I. A. és B.
változata közötti választáshoz.

AZ „ŐSHOLMI” ALAPSZÖVEGÉNEK KIVÁLASZTÁSÁRÓL

Itt kell rátérnünk arra a kérdésre, hogy a feltételezett „Ősholmi”
ránk maradt két másolata közül miért az OSzK-ban őrzött A., s miért
nem a prágai Egyetemi Könyvtárban található B. másolatot választot-
tuk alapszövegül. A rendelkezésünkre álló tények alapján a kérdést
nem tudtuk megnyugtató módon eldönteni, választásunk — végül is —
ismét csak hipotetikus, nem filológiai, hanem Bessenyei kikövetkezte-
tt szellemi életrajzával kapcsolatos mozzanaton alapul.

Az Ányoshoz intézett levélrészlet alapján nyilván joggal szögez-
hetjük le, hogy a nyughatatlanul dolgozó s önnön hibáit látva sem
korigáló (a korrekció helyett inkább újraíró) Bessenyei által készített
— s ráadásul a nyomdába adás reménye nélkül készített! — „Ősholmi”
szövege aligha lehetett tökéletes fogalmazású és példás külalakú,
amelyen a másolók a későbbiek során csak ronthattak; nincs tehát
alapunk arra, hogy a helyes vagy helytelen, a hibás vagy hibátlan (vagy
annak tetsző) változatokat a jelen esetben olyan kritériumnak
tekintsük, amelyeket összegyűjtve és megszámlálva következtetéseket
vonhatnánk le az illető másolatoknak az eredetihez való viszonyára
vonatkozóan. A „jobb” szöveg általában véve sem jelenti azt, hogy
közelebb is áll az eredetihez: ha pl. az A. változatban Gvineában
helyett Pvineában szerepel (44/v), akkor ez csak arról árulkodik, hogy
(1) a másoló nem ismerte az illető ország nevét, és (2) nem tudta jól
kibetűzni az előtte fekvő szöveget, ahogyan az ugyancsak az A.

változat 48/r lapján kihagyott szó (*alkodtatása*) is legfeljebb arra utalhat, hogy az A. változat másolója rosszabb írású előzmény alapján dolgozott, amelynek tudomásulvételével azonban a fent elmondottak alapján aligha megyünk sokra. Ráadásul, ha szemügyre vesszük az A. és B. eltéréseit, akkor arra az eredményre jutunk, hogy közel egyenlő számban találunk bennük jobb és gyengébb változatokat. Az A. 59/v lapjának egyik részleténél (vö. 13. lapalji jegyzet) a B. változat feltétlenül jobb, sőt, „bessenyeisebb” változatot tartalmaz (A.: *edjmasra háborognak* B.: *egymásra háborognak s egymást veszti*), de már erősen kérdéses, hogy az ugyanezen a lapon található s torzult *szokásainak* nem áll-e közelebb Bessenyeihez — a torzulás ellenére — a B. másolat (vö. 16. lapalji jegyzet) egyértelmű *szokásainak* alakjánál, hiszen a *sokaságainak* nemcsak értelemszerűen illik inkább a mondatba, de közelebb áll a sok törvény világa miatt oly gyakran nyugtalankodó Bessenyei gondolatvilágához is. Az pedig szinte nem is tűnik kétségesnek, hogy az A. másolat 50/r lapján (vö. 5. lapalji jegyzet) olvasható *énekléseddel* jobb s Bessenyei stílusához illőbb szó, mint a B-ben e helyen található, szinte értelmetlen *emlékezetteddel*. Olyan szórendi változatok között, mint az A. változatban található *s világon néki semmit nem adhatsz* s a B-ben e helyett olvasható *hogy semmit a'világon néki nem adhatsz* között pedig aligha lehet érdembeli különbséget sem tenni. Az A. változat 53/r lapján (vö. 3. lapalji jegyzet) olvasható *de erről nem szóllott az Apostoloknak a Próféták soha nem irták* nyilván logikusabb s kiegyensúlyozottabb mondatszerkezet, mint a B-ben olvasható megfelelő (*nem szóllott, a' Próféták Apostolok soha nem irták*), viszont az A. 54/r oldalon található mondat s B-beli változata (vö. 14. lapalji jegyzet) (A.: *Vegyük fel! — A világ 4 részben áll* B.: *Vegyük a Világ 4 testből van*) között Bessenyei írásmódjának ismeretében sem lehetne jó szívvel választani, az A. 54/v lapján a 22. lapalji jegyzet által rögzített eltérés (A.: *sem Holdnak* B.: *sem Napnak, sem Holdnak*) közül viszont a B. a teljesebb s nyilvánvalóan jobb változat. Az A. 49/r lapján (vö. 6. lapalji jegyzet) az A. és a B. másolat olyan eltérést mutat, amely arra utal, hogy a B. őrzi a „materialistább” változatot (A.: *az irigységet szabadossá tette Isten* B.: *az irigységet szabadossá tette a Természet*) és — mint arról szóltunk — Bessenyei

gondolkodói útjának az „Ősholmi” világhoz köthető fázisához mintha éppen ez, a materialisztikus nézet, tehát a B.-ben olvasható változat illenék. Csakhogy ez a bizonyíték is visszájára fordul, ha arra gondolunk, hogy Bessenyei az „Ősholmi” írása idején nem egyszerűen materialista volt, hanem „spinozista”, azaz olyan gondolkodó, aki azonosnak fogta fel a természetet és az Istent. Így pedig a két változat között nemcsak hogy újra eltűnik a különbség, de éppen az derül ki, hogy a B. másolat már egy értelmezett, egyértelműséghez közelítő formulázást őrzött meg, míg vele szemben az A. variáns pontosan őrzi a „spinozista” istenfogalom kétarcúságát. A szöveg ráadásul éppen így igazán kihívó s lázadó, hiszen az adott esetben az Isten szó használata voltaképpen blaszfémia: a mondatban ti. arról van szó, hogy az irigységet — a morális rosszat — tette szabadossá az Isten az emberek között. De idézhetnénk egy megint ellentétes példát, hogy azután ezt is cáfolja egy újabb: voltaképp még azt az általános benyomásunkat sem tudnánk igazán megnyugtatóan dokumentálni, hogy a B. változat értelmezőbb, okoskodóbb (néha művelkedőbb) másolatnak tetszik, szemben az A. puritánabb, egyöntetűbb szövegével.

Miközben tehát olyan szövegek felett meditálunk, amelyek valószínűleg nem az eredetiről készült másolatok, s míg az egyik másolat mellett felmerülő érv gyorsan felbukkan az ellenérv, közben az is kérdéses, hogy megfelelő érvekről van-e szó, hiszen említettük: ebben az esetben a jobb nem feltétlenül az eredetibb is. A szövegek által közvetlenül kínálgató tanulságok alapján a magunk részéről tehát nem tudunk választani az A. és a B. másolat között: az A. változatot nem filológiai jellegű megfontolás alapján részesíthettük előnyben. Megfigyelhető ugyanis, hogy az időben egymás után következő AH-redakciók közötti eltérésekből egy bizonyos tendencia rajzolódik elő, nevezetesen: a „spinozista” filozófus érdeklődése folyvást alakul, közben el is bizonytalanodik, s új utak s lehetőségek keresésére tesz erőfeszítéseket. Az AH I. A. és B. változatokban megőrzött „Ősholmi”-ban a szó eredeti értelmében vett *metafizika* játssza a főszerepet (végső soron minden gondolatmenet az egy szubsztancia létezésére fut ki, s azt támogatja különböző oldalakról), az 1778 tavaszára datálható debreceni *Holmiban* (AH II.) ezzel szemben már csak a „spinozista”

világképnek közvetlenül az emberi világnak, az emberek viselkedésére vonatkozó következhései és tanulságai, tehát *morális* mozzanatai kerülnek előtérbe. Az 1778 legvégén összeállított AH (1779)-ben pedig egy új filozófiai esélyeket is kínáló téma, a *művelődés* erőterében s észrevehetően a feloldás reményében térnek vissza újra a „spinozista” filozófia elemei s merülnek fel az új igények. Ha ezt az osztódást és átalakulást tükrözö tendenciát figyelembe véve tekintünk rá az „Ös-holmi” szövegét megórzö A. és B. másolatok anyagára, akkor talán érthetővé válik, hogy az a változat kerül előtérbe s mutatkozik eredetibbnek, amelynek „spinozizmusa” nem következetesebb ugyan (hiszen ebből a szempontból mind a két másolat következetesnek tekinthető), hanem amelyik egyneműbb és osztatlanabb, s amelyik a legtávolabb áll a többi AH-redakciótól. Így a mérleg érthetően billent annak a változatnak a javára, amelyben helyet kapott a *Pariades térése* című írás, hiszen ebben megjelenik még a kétely és bizonykodás nélküli „spinozizmus”-t képviselő filozófus alakja, Pariadesé, a kínai bölcsé, aki Istent és természetet azonosító bölcsessége révén haldokolva is főlényben van a különböző vallások képviselőivel szemben, azaz: olyan írásról van szó itt, amelynek szerzőjében (vagy fordítójában) szinte hitként élt még a frissen elsajátított s lázadó tan.

Márpedig mindenképpen azt kell gondolnunk, hogy a *Holmi*-redakciók megszületésében a hagyományos Isten elleni lázadás volt a legősibb, a legeredetibb mozdulat, a vak és öntudatlan eröként felfogott természettel azonosított Isten világa maga csak ezután tárulhatott fel a fiatal filozófusnak. A *Pariades térését* nem találjuk meg a B. másolatban, viszont azok az írások, amelyek ott olvashatók, és az A-ban nem, világosan a későbbi redakciók felé mutatnak előre: a *Font, szám, mérték, emberi tudomány* helyet kap majd az AH (1779)-ben, *Mi a' Jó és a' Roszsz az emberre nézve* valamint a *Jó é a' Természetnek az, a' mi egy Embernek jó és fájdalom é ellenbe néki is, a' mi nekem fájdalom* című cikkelyek már a természet és Isten azonosítása révén megmutatókozó világ részleteit tárják fel, s így inkább a debreceni *Holmiba* (AH II.) foglalt írások gondolati anyagával vannak rokonságban.

AZ „ÖSHOLMI”

Pariades térése	95
Systeme de la Nature	119
Emberi öröm, nagyság, nyugalom	121
Mitsoda az Isten? és hogyan lehet róla gondolkozni, Vallás hit, reveláció nélkül, tsak természet szerént, Philosophice?	121
Az Emberi Igazság Hit szerént:	127
A' Természetbenn annak örökös rendire nézve, van é ellenkezés vagy nintsen?	130
Mi a' Jó és a' Roszsz az Emberre nézve	132
Jó é a' Természetnek az a' mi Eggy Embernek jó, és fájdalom é ellenbe néki is, a' mi nékem Fájdalom	134
Font, szám, mérték, emberi tudomány	135
Minden ember irigy	135
Az érzésnek, történeteknek, Léleknek szabadsága okozzák, hogy az ember önnön hatalmábann nintsen, és magáról önnön javát, 's gyönyörűségeit kivévén, semhibenn másnak állandóságot nem ígérhet és nem fogadhat:	137
Lehet é a' Természet felett való dolgokat hallomásból hinni? —	138
A' Világnak teste miként fűghet a' maga nehézsége és könnyűsége között.	142
Minn áll a' Minden, vagy ez a' Világ	143
A' Világnak Élete vagy Lehellete	144
Ez az erő mitsoda?	146
Test, érzés, világ. Lélek, gondolat, világ	151
Az emberi okoskodásnak vagy esmeretségnek, próbának fonala, elszakad a keresésnek útján	157
Az emberi természetnek változása vagy álhatatlansága	159

Az emberi szabad akarat mindenkor az érzésbenn határozatitk: az ember a' Természetnek része lévén, oly szükséges képpenn annak törvényei alá van vettetve, mint egyéb állatok, plánták	160
Isten, Természet	160
A' Térítésnek Lelke, Istene	161
A' Hitbenn való erőltetés vakság gonózság, ostobaság	161
Testbenn, Physicábann van tsak ellene álhatatlan próba, igazság: de Erköltsbenn, Törvénybenn, Hitbenn nints, nem is lehet	161
Az Istennek Mássáról	162

PARIADES TÉRÉSE.

A.

Lehelhetsz még Pariasdes? tartóztathatod benned az életet? Keserves, de rettenetes dolog is edj oljan embernek halálos nyavalyábann nyögni, mint te vagy, ki világi élete utánn magának életet nem reményl. Ah hidj kérlek és szűnjél eltévedt okoskodásodnak megátalkodásától!

P.

Jaj barátom ne fáraszd magadat kéréssel, hanem adj hitet inkább! Láttam azomban hívő embereket is haláloktól rettegni, nyavalyájokban hánkódni, békételenkedni, 's jövendő boldogságok felől kételked-[22/r]ni. A' ki nem hiszen, senkitől nem fél, semmit nem reményl.

A.

De valld meg! hogy jobb vólna jót reményleni, mint a' nélkül örök semmiségbe vettetni.

P.

De mond meg, hogy Lelkemnek tsupa okoskodásával, mimódon láthassam meg a' természetbenn, hogy testemnek rothadása utánn, hamvaim végre öszvetapadnak, tőlem, mint gyertya lángja, eltűnt Lelkemet vissza nyerik, és magokat még élő testemnek képibenn a' magos Egekre valahova, örökké való örömrre 's életre felemelik. Nints e tsudának elhitelére sem érzés, sem gondolat a' tsupa természetbenn.

A.

De van a' Természetnek Kútfejében, és annak kijelentett akaratjában. Minekutánna az Isten magát kijelentette, 's igazán hívőinek örök életet ígért: nem szükség, de nem is lehet jövődöbeli böldögságunkról tsak természetből okoskodni.

P.

Hát miből okoskodjunk mi természet szerint való emberek, kik józan okosság nélkül oljanok lennénk, mint a' barmok, ugy hogy, ha Isten beszélne is hozzánk, sem értenénk meg ötet. Ha e' Világnak Ura akarta, hogy róla valamely homályos esméretünk légyen kétség kívül kellett néki testünkbe, valamely gondoló, okoskodó Lelket önteni, mely által nagyságának [23/v] némely részit meglátván, *Vóltát* tsudálván, ötet imádhassuk. Hát mikor ezt az Istent akarom esmérni, ki belém okoskodó Lelket adott, hogy esmérjem, legyen é szabad okossággal élnem?

A.

Szabad az okoskodás Istenünk kijelentett akaratjának meg-esmérésére: hanem azok ellen a' dolgok ellen nem szabad okoskodni emberi módonn, meljeket az Ur Isteni módonn megmondott, mint hidjünk. Az légyen pedig erre ok, hogy nem foghatjuk meg, mimódonn eshetik meg Istennél valamely dolog, mely nekünk lehetetlenségnek lenni látszik; mert nem értjük azt is, hogy ez a' Világ hogy kezdődhetett, vagy ha nem kezdődött, mint némeljek hiszik, kezdet nélkül hogy van itt? de mégis hiszszük létit.

P.

Hinnem kell e' Világot, mert látom, érzem, tapasztalom, hallom: de ha nem érezném, nem látnám, sem hallanám nem hinném. Hol vagynak érzékenységeimben az Isten természet felett, és az ellen kijelentett akaratjának tsalhatatlan bizonyosságai? hol látom Lelkemnek örökké valóságát, vagy miben? oly bizonyosan mint a' Napot az égenn? Én velem nem beszéllet az Isten soha különösen,¹ sem nem érezhettem az ő

¹ AH I. A: <bizonyosan> [javítás a törlés után]

Voltát egyébütt, tsak a' szivembenn 's Lelkembenn, hogy tsinálta e' Világot — mikor, mivégre? — Igy a' legtökéletesebb a' mint [23/r] van, vagy lehetett hatalma még jobbat tsinálni? Ha jobbat nálla tsinálhatott volna, miért tsinált rosszabbat? Van é ezenkívül jobb Világ valahol, amelybenn az emberek közt gyilkosok, tolvajok, nehéz nyavalyások, bennák, vakok, éhezők, szomjúhozók nem léznek (:mert tsak elhiheted, hogy ezek itt a földönn nekünk nem boldogságaink, hanem nyomorúságaink:) Minek teremtett az Isten bünt nyomorúságot, ha a' jósságot, boldogságot teremteni szabad vólt. Vagy ha ezeket nem teremtette, ki teremtette ezeket ő rajta kívül? és ha valamely teremtése elkezdett gonosz lenni, miért nem ölte meg mindjárt, mikor szabadok kezébbenn menykövei? Mi végre enged oljan dolgokat országábann, meljekre haragszik azon okból, hogy sz. Nevének gyaláztatjára vagynak? ki gyalázhatja Ötet? mimódonn? és mivel? miért nem öli meg az Atheust, ki soha nem ád néki tiszteletet, sem Voltát nem hiszi?

A.

Ezékenn tehát te semmit sem tudsz? nem isméréd Mózzest, kinek e' Világ Teremtője kezdetbenn való munkáit kijelentette, 's véle itt e' földönn társalkodott.

P.

Kitsoda vólt ő? tudott é valamit róla Confutzius? járt é Chinábann? mert úgy értsd meg, hogy én chinai ember vagyok, ki tsak Confutziusnak törvényeit tanúltam, és hihettem benne azt, a mit hinnem lehetett.

[23/v] A.

Te nem vagy tehát elfájult keresztyén,² hanem tsak szerentsétlen Atyáktól születtél: örvendem életednek, mellyet vigasztalhatok. Miért nem nyilatkoztattad ki elébb magadat, hogy világosságra jöhetnél vólna? De én azért nem tanítottalak Hitemre, hogy tégedet, néha beszédedet halvánn, attól elpártolt embernek lenni véltelek. Tudd meg azért barátom, hogy nálunk az Istennek akaratja írva vagyon, meljet maga beszéllett és iratott meg.

² AH I. A: keresztyén [beszúrás]

P.

Áh be szerentsés vagyok ezeket hallani! Szólj Barátom, mondjad hogy tsinálta Istenünk e' Világot! Had haljam mit mondott maga, miből huzta ki, 's mi volt az előtt?

A.

Azt mondja hogy míg ezt a' Világot nem teremtette, addig tsak Semmi vólt mindenütt: Ó pedig a' *Semminek közepette* egyedül lakott, és úgy osztán jött kedve, edj valamelly pontjábann az örök időknek, a' semmit világgá teremteni.

P.

De mitsoda az a' Semmi? hogy lehetett Semmiből Világ?

A.

Azt nem foghatjuk meg, de hisszük, mert Isten mondta.

P.

Jól van — eredj tovább, lássuk a' többit.

A.

Teremtette osztán Isten elébb a' *Világosságot*, és így [24/r] elválasztotta a' világosságot a' setétségtől; úgy lett az *első nap*. Mert *hat nap alatt* teremtette az egész Világot. — Más nap teremtette az *Eget*. 3^{ik} nap a' *földet, vizeket*, 4^{ik} naponn teremtette a' *világosító napot*. 5^{ik} nap a' *halakat, madarakat*. 6^{ik} nap a' szárazon lakó *vadakat* és az *Embert*.

P.

Úgy de mimódonn esik hogy a' Világosságot legelső nap teremtette, meljet elválasztott a' setétségtől? Hát a' *setétséget mikor teremtette?* Kétség kívül a' *Világosság előtt*, mert különbenn *nem válhatott volna el a' setétség*. Még edjet kérdek: *hová lett a' 4 nap³ tartott világosság*, mikor az Isten a' napot teremtette; mert ha a' Világosság első nap lett,

³ AH I. A: 4^{ik} nap

világosító nap nélkül is volt éjjel, és nappal; most pedig tudjuk, hogy csak a' nap világosít, ő nála nélkül csak setét lakna a' teremtésbe. Azt pedig nem hiszem, hogy az *Isten teremtéseiből valamit, meg ismét semmivé tett volna valamikor*. Azomba nem mondja hova tette az első nap teremtett világosságot, mikor osztán a' napot teremtette; vagy mitsoda okból teremtett osztán világosító napot, mikor már világosság volt? Hát a' setétséget hogy alkotta? mert ha a' világosság edj napot érdemlett teremtésével, a' setétség is megérdemlett annyit. De az ő létit még nem [24/v] lehet napnak mondani, mert nem volt világosság: hanem úgy tsináljuk ki hogy az Isten e' Világot hat nap, és edj éjtszaka teremtette, és az éjtszaka, az az a' setétség volt első mozdulás. De még ezenkívül, nem is hallottam hogy a' hódat, és a' több planétákat, a' tsillagokkal edjütt mikor teremtette?

A.

Azt el is felejtettem mondani. A' nappal edjüt minden égi testeket a' 4^{ik} napon teremtett.

P.

Az lehetetlen — hiszen úgy nagyon egyenetlenül osztotta volna fel az Isten a' maga napi munkáit. Nagyon különösnek tetszik az nékem, hogy az Isten a' Vadak és Ember teremtésével edj napot; a' számtalan és véghetetlen Égi testek seregének, a' semmiből való előállításával ugyan annyit töltött volna. Talán inkább sokkal az előtt, vagy azután, edjszóval más alkalmatossággal, úgy apródonként és edjenként teremtette azokat, mikor a' teremtéshez kedve jött; mert azt elhiheted, hogy *az mindenik edj edj világ magábann*.

A.

Jaj barátom, nem kell ezekben okoskodnod, [25/r] mert éppen ezek már azok a' dolgok, mellyeket az Isten maga beszéllett meg, nem értheted, hanem hinned kell.

P.

No jól van hát jól! csak meny tovább, hanem siess nékem megmondani, hogy teremtette az Embert?

A.

Az Embert agyagból tsinálta egészen, és annakutánna Lelket lehellett az orrába, mely ötet felelevenítette, és testé változtatta. A' maga képére teremtette pedig azt, halhatatlanságban, tökéletességben test és Lélek szerént. Dolgozni nem vólt élelmére köteles, ruházkodni sem kellett, mert mezitelenen járt, semminémű testi és Lelki fájdalom benne nem vólt, bünt nem ismért sem rosszat, 's így edj gyönyörű kertbe helyeztette.

P.

De ha ruhája nem vólt, mivel takaródzott Télbenn? mert háza sem vólt, mivel nem dolgozott. Házat pedig az Isten talán tsak nem teremtett. *Áfrikábann vólt az a' kert a' melegenn?*

A.

Nyár vólt ott akkor mindég, — nem vólt hideg.

P.

Hát azután teremtette az Isten a' hideget nékünk? osztán mond meg nékem, hogy mimódon lett, hogy mi fjai oly tökéletlennékké lettünk utánna, teli nyavalyákkal bünökkel.

[25/v] A.

Ugy lett, hogy az első ember tökéletességét tökéletlenséggé változtatta, pedig az Isten nem akarta, mert meg mondotta néki, hogy ha azt tselekszi; megöli halálnak halálával. De ő mégis engedetlen lett, és az ellen tselekedett, a' mit Isten parantsolt néki; onnan jött osztán minden gonosz e' Világra.

P.

Azt mondod: az Isten fújt orrába magából élő Lelket, mely Lélek ötet elevenségre, okoskodásra hozta. E' hát Istentől jött Lélek vólt; ha ez így van, mimódonn eshetett meg, hogy e' tökéletes Isteni Lélek a' maga örökös kútfejének parancsolatja ellen, önnön veszedelmére tökéletességét szánt szándékkal gonoszságra vihette? Osztán mibenn állott az a' gonosz 's veszedelmes tselekedet?

A.

Látod tsak edj alma fának gyümölsét tiltotta meg Istene tőle, és oly erőtelen, engedetlen, háládatlan vólt, hogy meg nem állotta a' parantsolatot, és megszorította Istenét, e' miatt veszett el egész neme.

P.

Gaz ember vólt hát az, nem tökéletes ember, ha igaz hogy úgy tett. — De még azt sem tudom én képzelni, hogy az a' tökéletességben teremtett ember mimódonn érdemlette, annyival inkább azok, kik ő tőle származ-[]⁴vétkébe legkissebbé sem részesültek, mimódonn [26/v] érdemlettek iljen kemény ítéletet? Osztán vóltak é' annak a te emberednek, az alma meg evése előtt gyermekei?

A.

Minthogy arról a' mi Sz: Könyvünk halgat, azt hiszszük, hogy edj sem volt.

P.

Be nagy kár. be más emberek vólnának most ezeknek maradéki, a' ki az alma megevése előtt született vólna. Tsak közéjek menne az ember házasodni: 's ha maga nem, leg alább az oljan tökéletes eredetű feleségétől származott gyermekei jobbak s bódogabbak vólnának a' mostaniaknál. — De meg mit akart az Isten azzal az alma fával? A' maga számára tartotta vagy mi? és minek teremtett engedetlen embert? hiszen ő vólna úgy minden rosznak erőszakos oka. Hogy lehessen ily igazságtalanságot, kegyetlenséget, 's gonoszt róla feltenni?

A.

Söt inkább ezen dologból tetszik ki jósága, 's hozzánk való szeretete, mert annakutánna, hogy az embert boldoggá tehesse, 's veszedelme alól felszabadítsa, a' maga szülött fíját adta halálra.

B.

No az oljan formának tetszik előttem, mint mikor a' borbély azért törí bé valakinek fejét, hogy azután megmutathassa, mely szivesen

⁴ AH I. A: [olvashatatlan a szó folytatása]

iparkodik [26/v] gyógyításánn. De mond meg Barátom ki volt az az edj szülött fiú hogy hívták?

A.

Názáretbeli Jézus Krisztusnak hívták ki ember volt, 's egyszersmind egyenlő örökké való Isten az Atyával.

P.

Hát van több edj Istennél? magyarázd tsak magad?

A.

Edj Isten van kit Atyának hívnak: de annak van edj magával egyenlő fia, kibizonyosan őtőle származott, hanem kibeszélhetetlen módonn. Ez született itt a' földönn emberi természetére nézve edj Szüz Leánytól, ki férjfit nem esmért, és a' Szent Lélek Istentől megárnnyékoztatott.

P.

Hát az a'Sz: Lélek Isten honnan jő?

A.

Az a' harmadik Isteni Személy, és az Atyától származik, lehet hogy a' Fiútól is; oly örökké való mint a' többi. És ez a' három Istenség tsak edj, az az Atya.

P.

Épülök már, menj tovább, de kérlek hogy ha rosszúl vagy szólj, valami véletlen dolog ne essék köztünk. Hiszen te nem mutattál hajlandóságot eddig az elme háborodáshoz, sem mások tsúfolásához. Hát osztán hogy volt? halgatlak, tsak ne bántsod.

A.

Osztán az Isten szüztől született (:a' mely Szüz azután is annak maradt:) felnött, és mint edj 30 esztendős korában [27/r] a' bűnnek 's pokolnak rabságábann való emberek megszabadításokért, keresztfára feszítette magát, 's azon meghólt.

P.

Mitsoda? meghólt az Isten?

A.

Meghólt mint ember, de ismét feltámadt, és felszabadítván, megváltván bennünket az Ördögtől, felment Attyához az Egekbe, meggyőzött ördögöt, bünt, poklot 's halált.

P.

Hát már nintsen sem bűn sem halál e' Világonn, és mindnyájann utánna megyünk, ha mi is meghalunk, mint ő meghólt; miért van hát annyi gyilkos, tolvaj mond meg.

A.

Azért mert igen kevesenn vagynak a' kik ő utánna mennek, az emberi nemnek edj része mind ördögé, és pokolba mégyen.

P.

Kitsodák hát azok a' szerentsés kevés számúak? hogy győzettek meg az ördögök, ha annyi sok száz ezerrel több embereket hordanak el a földről, mint a' győzedelmes Isten? Hogy győzetett meg a' halál, ha mind meg halunk. Hogy fojtódott el a' gonosz, és a' bűn, ha edj jó emberre ezer gonoszt találunk? — Ne bánj így velem Atyámfia! Láddé nyavalyábann fekszem úgy is, — ne tégy bolondá! —

A.

Mimódonn tehetsz fel rólam ily ostoba értetlenséget, hogy mostani sorsodbann erántad gúnyolodással kíván[27/v]nék viseltetni. Ne véld barátom! hogy magamtól meséljek; valamit mondtam, úgy értsed azokat, mint a' mi Istenünktől kibeszéltetett és elrendelt dolgokat, meljeket én Hitemnek Sz: Ágazatainak tisztelek. Fájdalom, hogy azokat láttatol tsúfsággal illetni.

P.

Védelmezzen a' Teremtésnek Istene engemet az olj paraszt méregtől, mely szerént hitedet motskolhatnám. — Megbottsáss hogy oly hamar

nem hihettem valóságát beszédedbenn, de ha tsak ugyan hited, a' mit elő adsz, és valósággal Isteni Tudománynak vallod: engemet tiszteletére, vonsz. Tudom mely alatsónyság légyen, Hitet tsúfoljon. Beszélj tovább, hadd halgassalak 's épüljek. Kitsodák a' szerentsések?

A.

Megbotsáss. — hát azt az Isteni könyvet nem érthették meg az emberek; és lehetett, szabad volt, mert valamely halandó néki magától magyarázatot adni!

P.

Úgy de ha az Isten nem magának, hanem néktek embereknek irt, hogy akaratját értsétek: tehát a' ti értelmetekhez kellett magát alkalmaztatni; mert írni; vagy iratni valakiknek olj végből, hogy akaratomat értse, de még is úgy írni, hogy írásomat ne érthesse, nem józan okoskodásból és böltességből származott dolog szokott lenni.

A.

Az Isten úgy kívánt írni, hogy ne értsék ötet a' természet szerént okoskodó emberek szabadonn; hanem tsak a' választottak, azok t.i. kiket az ő Sz: Lelke 's Kegyelme [28/r] megvilágosit, mely világosság által írásait érthetik.

P.

Vagynak hát oljan Sz: embereitek, kik Sz: Lélek által sugároltatván, az egész Sz: Könyvet megértik, úgy mint Istenetek akarja? Ha abbann nem kételkedhettek, és már volt oljan Szentetek, kibenn világosító kegyelem lakott, meljel osztánn magyarázott, tsak annak magyarázatjánál kellene maradni.

A.

Nintsen oljan Sz: halandó közöttünk edj is, ki a' mi Sz: Írásunkat tökéletesenn mindenütt érthette volna valaha, mert az Isten életben senkinek nem ád olj nagy Lelket, hogy mind azokat értse, meljeket ő maga irt és iratott: de megengedi azt érteni, mi idvezíthet; — a' többire nints szükségünk, ha nem értjük is.

P.

Hát kinek iratta Istenetek azokat a' dolgokat, meljeket emberek nem érthetnek, nem is akarja, hogy értsék? de nem is szükséges nekik érteni, mivel ha értenék is, részekről haszontalanság volna.

A.

Ezekben csak azt kívánta mutatni, hogy felettünk van böltsességével.

P.

De hiszen azt eléggé megmutatta a' Világnak teremtésével; mert a' természet éppen olj Isteni Könyv, meljet olvashatunk, de nem érthetünk egészen.

A.

Látod é Sz: Könyvünknek is erre a' formára kellett elkészülni; — a' bizonyítja hogy Istentől származott.

[28/v] P.

Jólvan de szeretném már az Isteni Könyvnek emberi mód szerént való külömbféle magyarázatját hallani, az oljan dolgokbann, meljeket érteni lehet, és szükséges is idvességekre: szólj tehát a magadéról.

A.

Szivesen, látod azon Isten és ember, ki e' Világnak váltságáért megholt 's feltámadt Vatsorát adott Tanitványinak halála előtt, annak örök emlékezetire. Mikor a' Kenyeret megtörvén, nékiek adta, így szólott: vegyétek, egyétek ez az én testem. Tanitványi vették és ették. Már úgy hisszük, hogy valahányszor ezt a Vatsorát közöttünk szerezzük, a szánkba befalt, megrágott, süttött kenyérbenn, ezt az egész Isten embert, testi Lelkiképpen, — Isteni emberi természetben magunkhoz vesszük és elnyeljük.

P.

Soha nem hallottam még iljen mélységes Isteni Tudományokat Barátom. Óh örök Isten be tsudálatos dolgok vagynak te alattad az

emberek között. Hát hiszen sokan áldoztok ti, 's mindenik azon edjet eszi, vagy vagynak többen is? Mert ha történik hogy sok Egyházakbann, Templomokbann külömbféle helyeken több papok ugyan azon edj órábann, szempillantásban vatsorálnak, és mindenik vatsoráló edj Isten embert eszik: tehát sok Isten embernek kell lenni; pedig mondád feljebb hogy tsak edj van.

A.

Itt úgy gondolkozz, hogy az Isteni mindenhatóság és hatalom, ennek végbevételére elégséges, meljet mi [29/r] véges elménkel meg nem foghatunk.

P.

Ha mindenekre elégséges is az Isteni hatalom, erre bizonyosan tudom nem elégséges, hogy maga magát újra teremtsen; mert mivel ő örökké való egység: nem lehet hogy kezdetbenn való sokasággá tégye magát. Soha az Isten magának kezdetet nem adhat. Ha mindenik ember vatsorálván, egész Isteni természetet, és nem részt nyél el Megváltótokból; bizonyos hogy edj Megváltó Istennél többnek kell lenni, vagy az az edj Isten osztja magát annyi sok felé, de így nem lehet igaz, hogy minden ember egész Megváltó Istent egyék. Továbbá ha ismét azt hisszük, hogy az Isten sokasíthatja magát, és sok millióknak adattathatik egészlen, ugyan azon órábann: tehát mond meg, hogy minekutánna az emberek harmintzszor 's negyvenszer vatsorálnak, mind meg tarthatják é benne az Istennek számát, kiket már beszédtek.

A.

Ki mégyen belőlök — de hogy — nem marad meg.

P.

Ha kimégyen belőlök hová lesz, mert mint Isten kétség kívül halhatatlan úgy é? semmivé többé nem lehet, sem az az edj Isten nem maradhat; mert úgy hiszed, hogy minden vatsoráló ember olj tökéletes egész különös Isteni természetet nyél el, mint megváltottak volt. Ezek közt hát mindenik olj hatalmas egész Isten lévén, mint a' többi edjik

személybenn a' többi, valamennyi magát [29/v] el nem rejtheti, ez oljan dolog, meljet az Isten végbe nem vihetne soha. Testére nézve vegyük már fel: Ez az én testem mely érettetek törettetik: de hány teste törettet? tsak edj úgy é? ha tehát maga hatalmával teremt is több testet: már azt tsak nem teheti, hogy az is mind szúztól született, és megfeszítettett test légyen. Nem érthetem ezeket: látszik — mélj dolgok.

A.

Látod te természet szerént kezdesz okoskodni, és nem nyugszol meg az Isten mondásánn; de tévelyegsz is már. Mit tudom én hogy hogy van? Isten mondotta, azért hinnem kell.

P.

Kérlek beszéltél é magad véle, hallottad é mikor estek azonn dolgok? mond meg.

A.

1700 esztendővel ez előtt; de meg van irva, miket mondott az Isten. Hihetünk kételkedés nélkül.

P.

Úgy é? de elég régi dolog, a' mi azt illeti. Egyre kérdelek még; de meg ne neheztelj: a' Megváltótoknak teste, oljan vólt minden résziben mint a' miénk?

A.

Igen is; tsak bün nem vólt benne.

P.

Megbotsáss — evett é, ivott é, mint mi?

[30/r] A.

Igen is; evett, ivott, éhezett, szomjúhozott szint úgy.

P.

Tehát (:rosszra ne magyarázd:) vizellett, és ganéjlott is — alfele, férjfiassága — szemérem teste, hogy-hogy?

A.

Igen is; de ilj kérdésekre nem szükség fakadni.

P.

Úgy é? de mikor hiszed, hogy egész testét megeszed, hát ezen részek? — mert mind testhez tartoznak.

A.

Aha' hadd el, hadd el — ilj gúnyolást teszel é?

P.

Elhagyom Atyámfia, de hidd meg nékem, hogy bizony hitedhez tartozik. — Valami zörgést hallok, talán valaki jön, nyisd fel az Ajtót.

(:Edj Kálvinista, edj Lutheranus, edj Arianus, edj 'Sidó, edj Ó hitű, edj Quakker bejönnek, és jelentik magokat, hogy ők edj beteges Pogány Philosophusnak ott létét meghalván, megtérítésére jöttek; azon okból, mivel ők, úgy mint most edjűtt vagynak. Hiteknek ágazatain vetélkedvén, abbann határozták meg magokat, hogy menjenek azon Philosophushoz, és néki előadván hiteket, a' meljik mellé áll, tehát az legyen leghatalmasabb igazságú, és annak hódoljon a' több; ezekbenn a' vételkedésekbenn legalább:) — Ezeket halván

P.

Épen jókor jöttök Barátim! ezen betsületes emberrel régen beszélgetünk már a' Sz: Irásról, melynek magyarázatja szerint ő' a' maga hitit többek felett [30/v] nagyon ajánlja.

KÁLV:

Meljik magyarázatból való, hogy nevezi Hitit?

P.

Nem tudom; hanem azok közzül lesz, kik az Istent megeszik; mert ezt lehető dolognak hiszi.

KÁLV:

És elhitted, a' mit beszélt néked?

P.

Áh! hogy hittem volna? egy szót sem — de hogy.

KÁLV:

Hallod é ha mind elhiszed azt, a' mit az az ember mond, pokolba mégy; de ellenben, ha semmit el nem hiszel szavaiból, hitiből, úgy is elkárhozol, mert Szent Háromság tagadó leszel: azt hidd a' mit én mondok tökéletesen, ha idvezülni kívánsz. Ezek hamisann magyarázzák az Irást.

LUTH:

Hallod é Lelkemenn el nem vihetem tsalattatásodat; ezek közül ne hidj egészen sem edjiknek, sem másiknak, hanem mindeniknek hívénn valamit, a' mit én meghagyok, nékem hidj tsak a' többibenn.

ARIÁNUS.

Kérlek az Istenre, verd ki ezeket a' csábitókat, hiszen ezek Isten tsinálók; edjik oljan hazug mint a' másik, hidj nékem, nem tsalatkozol.

'SIDÓ.

Jaj Uram hiszen én tudom legjobban, miből beszélnek azok az emberek. Én vagyok az ő hitek szerint [31/r] is, az Isten választott népéből való; az én született 'sidó nyelvemenn iratta az Isten Sz: Könyvét; ezek pedig, kérdezd őket — 'sidóul sem tudnak. Született 'sidó volt az ő Megváltójok azt mondják: de nem volt az Isten hanem hogy annak mondotta magát, megölték. Nekünk nem oljan Messiás volt jövendölve, a'kit megöljenek; hanem oljan a'ki uralkodjék, 's minket az idegenéknék járma alól megszabadítsék. De mivel még mi mindég rabok voltunk: bizonyos, hogy a' nem szabadító, és Prophétia szerint való Isten volt, kit ők annak hisznek. Hogy lett volna, mikor ők magok valják, hogy szegény bujdosó volt, alamizsnából élt, 's végre meg is öletett. —

ARIÁNUS.

Végy ki abból a' seregből 'Sidó! mert azt én sem hiszem: de te is bolond vagy, hogy még a' Messiást várod, hogy ő eljöhet menyből titeket ostoba rühösseket uralkodokká tenni. Hát hiszitek azt mind, a'mit Mozesnek irt, hogy az Istennel a' Sinai hegyen lakott, fűrt, faragott; hogy fűrj-eső, kenyér-eső esett, hogy Jósuának a' nap az égenn megállott, míg ember társait gyilkolta az Isten tetszéséből?

'SIDÓ.

Uram hiszen a' keresztyénség is hiszi ezeket.

Ó HITŰ.

Uram! ha ezeket az embereket halgatod, soha el nem igazodhatsz, mert ezekmind tévelygésben vannak; hanem, ha mit akarsz, velem tarts.

[31/v] QVAKKER.

Jaj néked szegény nyavalyásnak, ha ezen Sz: Irásunk elfajúlt fiai és magyarázói után indulsz és engemet nem követsz.

P.

Megbottsástatok Uraim! ha merem kérdezni: ti mindnyájan Sz: Irást magyaráztok? és vagynak é több emberek is Európábann értelmeteteken, vagy ti magátok vagytok kik így gondoltok?

KÁLV:

Óh mi országostól vagyunk, Királyok, Fejedelmek edjűtt.

A.

Többen vagyunk mi. Mit akarsz te elpártolt?

LUTH:

Hiszem mi kezdtük a' romlott Vallást igazítani, 's nekünk vagynak a' legszebb Országaink. Kálvinus is mi belőlünk támadt.

'SIDÓ.

Mi az egész Világon vagyunk, és a' földnek golyóbissát lakjuk. —

ARIÁNUS.

Hiszen ti 'Sidók Profétia szerént éltek; mert az Izraél Istene úgy is néktek ígérte a' földnek nemzetségeit. Minden nemzetség közt laktok; de az a bajotok hogy néktek parantsolnak, nem ti másoknak. Hanem mit akartok mindnyájan számotokkal? Az én hitemet legtöbb ember valja e' Világonn, mert tsak edj Istent hiszek. A' ti hitetekbenn is az elsőbkek; 's okosabbak, mind hitemenn vóltak. Egész világonn, minden hitbenn, nemzetségbenn valják hitemet.

[32/r] P.

Hát vóltak ezek közt az Urak közt oljanok, kik ámbár hitekbennevelhettek; még is azt végre önként megtagadják?

ARIÁNUS.

Számtalan soknak a' Papja Tanítója sem hiszi.

A.

Vagynak Uram, és eleget sajnálkozunk rajta: ezek Világnak fjai, 's oljanok kik természetből okoskodvänn, Istentől elhagyattak, 's a' magok emberi bolonságöknak általadattak.

P.

Csudálatos dolog, hogy oly hitet hirdettek, melynek elfogadására okoskodás nem kell. Szükség hát hogy Isten Lelke száljon abba, ki azt elkívánja fogadni, mert különbenn nem lehet vallani. — (: Edj Török bé lép:) Kitsoda az a' betsületes, nagy ruha süvegű, bő nadrágú ember?

KÁLV:

Török — ennek Mahomet az Istene, — edjikönkel sem tart — különös hite van és Pogány.

TÖRÖK.

Mit tsinál itt ez a' sok Pogány ezzel a' beteggel?

P.

Halljátok é? az a' Török Pogányoknak nevez —

TÖRÖK:

Hogy nem mondanám, mikor nem hisznek Mahometbe, az edj igaz Istennek Világra küldött követjébe, ki az ő Törvényét, akaratját kijelentette, és a' kinek Tudományát ezer annyi népek hiszik, mint ezek. Légy [32/v] Törökké. Nálunk tsak edj Istened, edj ember Prófétád lessz, és szép Paraditsomba mégy.

P.

Megbottsáss Barátom, nem láthatom által igazságod, mert azt mondják hogy nem szabad Lelkemnek okoskodni a' hitbenn; és így nekem több okoskodó Lelkem edjnél tudtomra nem lévén, látod barommá tétetem, mert elvetetik okosságom, és tsak hinnem kell a' mit mondanak. De éhol idvességemért megtagadom eszemet, és kész vagyok hitet elfogadni. Talám azt hiszem, melyet legtöbb ember mond igaznak.

TÖRÖK

Nem bánom; úgy Törökké kell lenned.

A' többiek mindnyájan (:edjszerre:) Ne tselekedd azt; mert az igazság nem sokaságbann áll.

P.

Jól van: de tegyetek hát tsudát, vagy hagyjatok elmém szerint okoskodni, vagy engedjétek hogy a' nagyobb számhoz álhassak; mert sem Istent, sem tsudát soha e' földönn edjitek részéről sem láttam, sem bennem, más Sz: Lelket a' magamén kívül nem érzek. Mimódon vegyek hát hitet; mert mindenitek azt mondja, hogy a' másikótok hazud.

A.

De nem úgy indulj, hanem vizsgálj meg a' dolgot; és általláthatod ügyünket. Én néked mindenek felett ajánlom hitemet; mert az az eredet szerint [33/r] való igaz Keresztyén Római Sz: Hit, és ettől szakadtak el a' többiek mindnyájann.

P.

Jól van Barátom hát — ha megengeded hogy eszem szerint vizsgálódhassam: tsak nem botránkozol meg abbann is, hogy az Istennek embertől lehető megehetőségét soha el nem hiszem.

KÁLV.

Ha-ha-ha! jól mondod — reám figyelmezz. — Lásd én tőled megkívánom ellenben, hogy természetből is okoskodj, hogy hitemnek igazságát megesmérjed. Bezzeg nem hiszem én az Istennek megehetőségét. Egy Sz: Háromságot edj hitet vallok.

P.

Mivel te is megengeded hogy természetből okoskodjam: tehát szenvedd el ha kérdelek, hogy azt a' személyébenn három edj edjmástól nem tudod mint származott, de még is egyenlő idős edj Istent, hogy hidjem el? Kinek edjik ága vagy része itt e' földönn Aszszony hasába lakott, meghólt, feltámadt, mig a többi oda fel vólt Egébenn? —

TÖRÖK.

Ha-ha-ha! Látjátok hogy megmutatja az igazság magát. Vizsgáló tsak az én hitemet; nem lesz ott olyan dolgokat, kivévén a' Mahomet tsudáit, meljek szükségesek vóltak az Isteni hatalomnak megmutatására.

P.

Tett Mahomet csudát?

TÖRÖK.

Igen is; — hiszen azért hiszünk benne.

[33/v] P.

Úgy de mimódonn hidjem én el természet szerint a' természet felett való dolgokat? Az egész természetnek rendi, törvénye, és e' nagy véghetetlen természetnek állapotja, az Isten hatalmának egész kiter-

jedését és rendét teszi. Nem hagyhatott az Isten dolog nélkül való hatalmat természetbenn, sem ürességet a' mindenben; hogy tsinálhatna még valamit maga felett? de mi szükség is vólna erre? Olj emberek kedvekért kíván természet felett ÷ maga felett lévő dolgokat szülni; kik ötet a' természet nagyságábann sem elégségesek tsak edj milliiod részben is megfogni, sem soha eleget tsudálni. Tehet e' annál nagyobb tsudát, hogy semmiből, — mint hiszitek — olj nagy *Van*-t, és világot teremtett, mint látjátok.

ARIÁNUS.

Ez ugyan nagyobb tsuda, mint a' Kánábeli Lakadalombann a' viznek savanyú izt adni 's bornak mondani. Rendes dolog hogy az Isten ezt a' Világot teremti; de tovább mint két ezer esztendeig halgat felőle, és az idő ölta 's utánn 247^{dik} esztendőbenn szólítja meg Mózeset a' csipke bokorból, 's ott ő neki beszél meg, mint teremtette e' világot; Ádámnak pedig nem enged irni sem tudni. — A' szent, mindentlátó, tökéletes, hatalmas Isten Angyalokat teremt magának tökéletességbenn, a' maga szolgálatjára, kiknek teremtéséről Mózesnek semmit nem szól, mert erről nem [34/r] ir. Ezeknek az Angyaloknak hitetlenséget gonoszást plántál léttekbe, hogy ellene pártot üssenek. — Mert ha valamely órás, oljan órát tsinál, hogy edj órakor tizenkettőt üssön, nem tehet arról az az óra soha. Az Angyalokat is Isten teremtette o'janokká, hogy hitetlenké lehessenek, ellene támadnak tudvánn mely hatalmas ő felettek. Jegyezd meg hogy iljen dolgot tudva, nem tökéletes Lelkek, de féleszűek sem követnek el: egész bolondnak kell lenni; hogy az ember arra fegyvert foghassék, kit meg nem győzhet, 's nálánál hatalmasabbnak lenni bizonyosan tudja. Ha pedig az Angyalok Urokat ennyibenn sem esmerték: nem lehetett nekik, sem tökéleteseknek, sem azt tudni, hogy tőle teremtettek. No osztán ő tsak pártot ütnek. — Az Isten őket lehánya az égből, kiket rossz Lelkeknek, sátánoknak, ördögöknek, és ellenségének nevez. Ezek a' földön neki mennek az Isten edjetlen edj gyönyörűségének, ki önnön képe vólt, Ádámnak, Évának, mely tselekedet által az egész emberi nemzetet elnyerik, nevét általa szidalmaztatják; őök pedig e' földön, meljet Isten a' maga ditsőségére teremtett, neki tsúfoltatásával

uralkodnak. Az Isten törődik, mimódonn nyerhesse világát vissza azoktól, kik szintén oly szabad hatalma alatt vóltak, mint a Világ, — ebben a' fájdalombann 3999 esztendőig halgat, gondolkozik, — akkor jelenti Szüz Máriának, [34/v] hogy Istent fog szülni, — a' Megváltó születik, megfeszítettik, — no már ekkor vissza lett nyerve a' Világ, meg lántzoltatott az ördög, megfojtatott a' halál, — azomba a' Keresztyének, kik neki népei, mind azt hirdetik 's hiszik, hogy tsak ök idvezülnek, 's köztök is tsak vagy Kálvinista, vagy Pápista, vagy Lutheránus, vagy Ó hitü: de ezek sem hiszik hogy vólna oljan külön Vallás, melyből minden, a' ki azt hiszi, mennyországba menne. Az igaz hitbenn is alig idvezülhet századik. Már akármeljik Keresztyén Vallásnak vegyed századik embereit, mint idvezülteket, és vesd hozzájuk egész világunk népét elkárhozandókat: majd meglátod, hogy a' Válságnak tsak oljan győzedelme vólt, mely szerént az Istennek megvetett Ördög ellenségei, száz ezer embert nyernek ott el, hol a' győzedelmes Isten számára edjet kaphat.

P.

Ha-ha-ha! De minek teremtette az Irgalmas Isten azokat az ördögöket, és minek ád nékik embert a' maga teremtéseiből, hogy azokat gyötörjék.

KÁLV:

Óh Uram, az Istennek több tulajdonságai vagynak. Irgalmas, de igaz is, a' jót jutalmazza, a' rosszszat bünteti: az elsőnek jutalma Menyország, a' másiknak büntetése Pokol.

P.

Jól van, értem — de mond meg nékem ha az [35/r] Isteni természetbenn egyenlők é a' tulajdonságok, vagy edjik sok ezer grádussal nagyobb a' másiknál?

KÁLV:

Az lehetetlen, hogy az Istenbenn edj tulajdonság, a' másiknál nagyobb lehetne: mert így rendtelenség, hijjánosság, grádus, talál-

tatnának benne, mivel a' kissebb tulajdonságonn a' tetszene meg, hogy néki hibázik az egész tökéletes nagyság, azon okból, mert nála van még nagyobb dolog Istenbenn. Ugyan erre nézve az Isten irgalmassága szülte magának elégtételül a' maga fíját és a' Paraditsomot; ellenbenn igazsága áldozatúl engedte a' Poklot, és így edjik tulajdonság pokollal, másik menyországgal munkálkodik egyenlő mértékben.

P.

Azzal a' kis külömbséggel t.i. hogy az Isteni büntető igazság pár ezer embert kíván és véssen magának áldozatúl ott, hol az Isteni irgalmasság tsak edjet választ. Engedd meg hát hogy értelmetek szerént az Igazság az Irgalmasságot Istenetekbenn, sok ezernyi ezer grádusokbann feljül haladja; mert ha ezek egyenlők vólnának: egyenlő számmal kellene lenni mind idvezülteknek, mind kárhozottaknak. Osztán mi szüksége lett vólna Istennek ördögöket teremteni, kik világát tőle elnyerték? mi szükség azután a' maga fíját azoknak győztetésekre megöletetni, és az elveszett emberi nemzethez, olj módos könyörületességet mutatni, hogy tsak[35/v] Pápisztának vagy Kálvinistának idvezüljön század része, a' többi mind ördögé légyen? Nem nagyobb igazság lett vólna é igazságtalanságot épen nem teremteni, mint azt elébb szabadon tsinalni engedni a' maga boszszújára, Világ romlására, — azután azokat a' szerencsétleneket verni, kikbe belé alkottattak? Mert hiszitek hogy a' kit az Isten világositani akar, azt megvilágositja, 's kiket vakítani akar, megvakítja; miért nem világosit hát mindent?

LUTHER:

Nem jól veszed fel a' dolgot, mert így tehát nints bűn, minek öli meg edjik ember a' másikat? nem bűn hát ez? és minek teremtett hát az Isten iljen embereket?

P.

Nem is bűn az Isten 's egész természetre nézve, tsak a' mi érzésünk, értelmünk 's Törvényeinkre nézve a' bűn bűn. Rontsd el a' Törvényeket, Vallásokat, 's nem leszs bűn.

LUTHER:

Ha soha sem törvény sem Vallás nem volna, még is bűnnek esmérnéd természetbenn, ha most neked mennék, 's beteg ágyadba megölnélek?

P.

Bűnnek esmérnénk mi emberek de a' termék[36/r]szet nem. Bűn é hogy edj bika a' másikat általdöfi; bűn é ha a' farkas a' bárányt megeszi, bűn é ha a' Szélvész az élőfákat kidönti. Mitsoda kérek Isten előtt a bűn? az az emberi tselekedet úgy é, mely által haragra búsulásra 's kedvetlenségre indittatik, mert a' mely tselekedet haragra nem indítja, a' nem bűn 's azt nem is bünteti? Ki hitet el tégedet arról, hogy te edj szem por az egész teremtésbenn, akármely vintzogásoddal, 's akárminémű fetrengéssel is az egész Világnak alkotóját, véghetetlen örökké való nagy természetit haragra hozhassad? Ki vólt olj ostoba, ki fejedbe verte, hogy az Isten, mint mi, haragszik, szeret, búsul, örül, utál, gyűlöl, kíván? Ha az igaz volna feltévén, mintsen oljan minuta, melybenn ezer milliom bűnt ne tennének az emberek. Ugyan mitsoda sorja lenne a' Világ Istenének, kit szüntelen haragnak búsulásnak kellene emészteni? Nékünk adott az Isten indulatokat, de van é magának? Szánakozás tsinálja benne a' bűnt 's igazságot. Ha edj kutyát látok más kissebb kutyát erősen sokáig marni, vérezni, szánakozásra indittatván, oda szaladok 's a maró kutyát, mint érzékenységembenn igazságtalant, megverem. Nem e' szerént indulok é meg, ha edj embert látok, más emberenn kegyetlenkedni? De mikor látod, hogy az Isten edj kegyetlent közöttünk a' mennykövel üttetne? Mikor nyelt vala el a' föld edj Ármádiát, mely mindent, a' mit te bűnnek gondolsz, kötelességből követett el? Pedig ha az Isten a' te bűnödre úgy haragudna, mint én mikor a' szeretőmet elszereted, megölne mindjárt: úgy kell azomba hinni, hogy ő sokkal jobban [36/v] haragszik a' bűnre, mint mi. Azonkivül a' bűn is mindenn Törvénybenn, Vallásbann más más, ebbenn nem bűn valami, amabann bűn. Ma te miért halgatsz vétkezel, ha amaz nem halgat kárhozik. Meljiktöké az Isten, meljitek igaz? Tsak a' természet Törvénye legbizonyosabb, de azt megvizsgálván bűn é természetbenn, ha a' feleségem engem utál, téged megszeret 's veled hál? Az én természetem-

benn bűn, mert irigylem tőled a' jót; de a' feleségembenn nem az, kinek törvénye abbann áll, hogy jót érezzen, és nem ahhoz vonson, hol utálatot tsömört érez, hanem ahhoz, ki gyönyörűséget ad néki. Hiszed é hogy az Isten szintén úgy megharagszik, ha a' feleségemmel hálsz mint én? Bizonyítsd meg elébb, hogy e' Világnak Istenét megbosszonthatod, 's azután mondhatod hogy vétkezhetel ellene. Meljiken haragszol te meg inkább, azon é hogy valamely hangya edj Jegénye fának északi-, vagy hogy a' déli oldalán mász fel az ágakra? Te pedig meszszebb vagy az Istentől, mint a' hangya tetőled.

LUTHER:

Jaj már oda vagy, mert emberi módonn okoskodol.

P.

Megbotsáss, — én nem tehetek róla, hogy okoskodom, oljan nehéz elfelejtenem vagy hinnem, hogy ember nem vagyok; és emberi eszemmel értenem, okoskodnom nem szabad, ámbár arra láttatom is teremtve lenni. Nehéz vólna hallod é még a' halakat is, hogy úszásra nintsenek teremtve: énnékem is nehéz azt okossággal elhinni, hogy okoskodásra nem vagyok származ[37/r]va: de a' hol nem okoskodom, elvesztem az eszem, és szememet béhúnyva Hitet választok.

A' TÖBBIEK MINDNYÁJAN EDJÜTT.

Bravo, bravo — megnyertük. Szent Lélek szállott belé. Bóldogok az edjügyeek, mert övék az Istennek országa! Az enyimet fogadd el — az enyimet — az enyimet —.

P.

Nem halljátok é? én edjiket sem vehetem el, hanem ihol minde-nikötök teygen edj kis czédulára edj betüt, az A' betütől fogva, a' mennyinn vagytok, mondja meg mindenik mitsoda betüt irt fel, ezekhez a' czédulákhoz osztán teyünk edjet, meljen semmi ne legyék; azután vegyük őket edj zsatskóba, rázzuk el: úgy nyilat fogok húzni. Azomban mindnyájann imádkozzunk erősen Istennek, hogy azt adja

kezembe, a' meljik legigazabb; minden hit köztetek tsudán kezdődött — legyen ez is csudás.

MINDNYÁJAN.

Szentül van — úgy legyen — Imádkoznak. — a' Török elkezde allázni; a' Pápista susog, olvasót forgat; a' Kálvinista 'soltárt kezd énekelni; a' 'Sidó rikólt, vinnyog; az Ó Hitű Liturgiát koledál, a' Lutheranus Evengyéliomot olvas; az Ariánus mormog magába; a' Qvakkerek ragadtatik buzgóságábann, húzza, vonnya ábrázatját, tajtékkzik szája, mintha nyavalya törné; — a' Philosophus csudálkozik sohajt, 's szánakozásból nevet, — Végre húz — és — azt a' czédulát kapja meg, mellyen semmi sem vólt. —

[37/v] SYSTEME DE LA NATURE.¹

Ha lenne valósággal edj Isten,² 's ha ez az Isten, edj okossággal, igazsággal és jósággal teljes valóság lenne, nem pedig edj érzéketlen 's büntető erő, — ha oljan lenne mint azt a' Vallás gyakran mutatni szokta: — edj virtuosus³ Isten⁴ tagadó, a' ki halála óráján azt hitte, hogy örökre elalszik; azombann felébredvén, azon Isten előtt találna magát, a' kit élete egész⁵ lefojta alatt elesmervén,⁶ megvetett, azon Istenhez igy szólhatna:⁷

Óh Isten! — Atyám! ki magadat gyermekeid előtt láthatatlanná tette! Lételemnek elrejtett 's megfoghatatlan oka, meljet én fel nem fedezhettem! Engedj meg ha az emberi meghatározottatott értelmem,⁸ Tégedet meg nem esmerhetett azon természetbenn, hol nékem minden szükségesképpen lenni látszott! Engedj meg, ha az én érzékeny szivem azon kegyetlen Tyrannusnak ábrázolása alatt, meljet a' vak buzgóság irtódzva imád, a' te felséges nyomaidat még által nem láthatta! azon⁹

¹ AH I. B: System de la Nature pag 52 [?] ² AH I. B: valósággal Isten ³ AH I. B: virtuosus ⁴ AH I. B: Istent ⁵ AH I. B: egész élete ⁶ AH I. B: el nem esmervén ⁷ AH I. B: szólana ⁸ AH I. B: ha az én meghatározott értelmem ⁹ AH I. B: láthatta (<!) [felkiáltójel áthúzva] azon

megfoghatatlan tulajdonságok summájábann, meljet te reád ruháztak, nem láthattam egyebet edj valóságos¹⁰ tüneménynél. Hogy vehettek volna észre téged az én homályos szemeim azon természetbenn, a' hol minden én érzéseim tsak testi valóságokonn 's mulandó formákon határozódtak? Hogy juthattam volna azon¹¹ érzéseim segedelmeikkel, a' te Lelki valóságodnak esméretére, midőn azt azok a' tapasztalás alá nem vehették? Hogy találhattam volna bizonyos bizonyoságit a' Te [38/r] Jóságodnak azon munkáidbann, meljek előttem gyakran éppen oljan láthatatlanok,¹² mint kedvezők az én nememből valóknak? Hogy tudott volna e az erőtelen agyvelóm, mely maga utánn kéntelen itélni, a' Te czéledről, okosságodról, értelmedről hasonlóképpen itéletet tenni, mind addig, mig eleibe ezen egészben a' természetben, vagy tsak szüntelen tartó¹³ öszve elegyedése a' rendnek¹⁴ a rendtelenséggel; a' jónak a rosszal; a származásnak vagy születésnek a' romlással vagy elenyészéssel?¹⁵ Hódolhattam é a' te Igazságodnak mind addig, mig a' vétket oly gyakran győzedelmeskedni, a' virtust pedig könnyezni láttam?¹⁶ Hogy esmerhettem volna meg edj bölts valóságnak szavát, ama kétséges edjmással ellenkező, 's gyermeki oraculumokbann, meljeket az Impostorok sok részénn¹⁷ hirdetnek azon földnek, mellyet most hagytam el? — Ha létedet¹⁸ nem hittem, oka vólt az hogy nem tudtam, mi légy? hol lakhatol? nem esmerhettem azon tulajdonságokat, meljeket az ember reád ruházott. Megbotsátható tudatlanságom azért, meggyőzhetetlen¹⁹ vólt — Értelmem nem hódolhatott meg azon emberek méltóságoknak, kik éppen olyan keveset tudvänn a' te Lételed felől, mint én, azt kívánták, hogy azon okosságot,²⁰ meljet te adtál, nékik áldozzam fel.²¹ — De óh Isten! ha szereted teremtéseidet, szerettem én azokat,²² mint te, törekedtem őket bódlogítani azon környékben, melyben éltem, ha te vagy szerző oka az okosságnak: én szüntelen azt halgattam és követtem. — Ha néked²³ a' Virtus

¹⁰ AH I. B: rémitő ¹¹ AH I. B: vólna el ezenn ¹² AH I. B: éppen olly kedvetlenek
¹³ AH I. B: való ¹⁴ AH I. B: elegyedése ötlött a rendnek ¹⁵ AH I. B: a' rontással vagy romlással? ¹⁶ AH I. A: könnyezni (nem) láttam [a *nem* áthúzva] ¹⁷ AH I. B: részben
¹⁸ AH I. B: Ha lételedet ¹⁹ AH I. B: azért tudatlanságom, mert meggyőzhetetlen ²⁰ AH I. B: hogy az okosságot ²¹ AH I. B: meljet te adtál nékik, áldozzam fel. ²² AH I. B: én is azokat ²³ AH I. B: azonn környékben, melyben éltem. Ha néked

tetszik: az én szívem azt mindég [38/v] tisztelte, és a' mennyire tehetségem engedte gyakorlottam is — férj — jó atya — tiszta szívű barát, hűséges hazafi voltam — segitettem a' szerentsétlent, vigasztaltam a' szenvedőt. —

EMBERI ÖRÖM, NAGYSÁG, NYUGODALOM

AH I.A: 38v—41/v

AH I.B: 17—23

AH II: 26—32

AH (1779): XXII Rész. 186—196. A szöveget l. e. redakció írásai között.

[41/v] MITSODA AZ ISTEN? ÉS HOGY LEHET RÓLA GONDOLKOZNI, VALLÁS, HIT, REVELÁTZIÓ NÉLKÜL, TSAK TERMÉSZET SZERÉNT PHILOSOPHICE?

Arról kell előbb szölnünk, mitsoda a' *matéria, substantia* vagy a látható világnak *teste*?¹ hogy ez mennyi féle módonn változtathatja magát, és miljen nemű test? Sokat okoskodtak rajta² a' böltsek; de még soha sem tudta edj is megmagyarázni, hogy mennyire terjeszkedhetik ki e' nagy test? Edjnehány példával világositani kívánlak benne. Valamit láthatsz, foghatsz, érezhetsz, a' mind test, és azt mondják sokan, hogy tsak az ember Lelke nem test, mert azt nem lehet tapasztalni³ — majd szólunk erről alább.

Nézd e' matériának mennyi munkái, 's változójai⁴ vagynak? Végy fel edj gyenge szagos rózsát 's edj darab vasat: megisméred é rajtok hogy

¹ AH I. B: teste? [nincs kurziválva] ² AH I. B: a' felett ³ AH I. B: mennyire terjedhetik ki e' Nagy Test, mert azt nem lehet tapasztalni ⁴ AH I. B: változásai

edjféle testek, ha nem tudnád,⁵ hogy mind kettőnek tűz, víz föld, Levegő ég voltak?⁶ Mennyünk tovább! Végy elő edj jó vizslát, beszélj vele; ha tanult megérti szavadat, és azt hozza el, a' mit kívánsz tőle. Lásd [42/r] ő benne ugyan azon test, mely a' föld méhében vaskövet fogant⁷; annak levegő-egeibenn⁸ rózsát tsinál:⁹ ebben a kutyába, értelem, érzés, izlés, és szaglássá változik; mert azt nem hiszed hogy edj vizslának láthatatlan Lelke van.¹⁰ —

Gondolj¹¹ még előtted edj darab dült fát és edj majmot,¹² mely veled nótára tántzot jár: eltsudálkozol, hogy a' Világnak nagy, és közönséges teste a' majomban érez, ért, tántzol, eszik, iszik, a' dült fábann halgat rothad. Elhitethetné az a' tőke a' majmot, hogy ő ebből a' testből és szerből van,¹³ a' melyből ő. Tovább — a' szőlő tőkére ganajt öntenek, annak levét szivja¹⁴ magába; kóstold meg osztán a' Tokaji ganéj Léből lett aszszú szőlő bort, és a' ganéjt szagold, fogadom nagy különbséget fogsz az essentia és ganéj között találni, de még is meg kell vallanod, hogy testekre nézve edjek, és mindenik a' négy éltető állapotból van. Mond meg már, hogy a' Világnak teste ilj grádu sokonn és pontokonn felfelé meddig mehet, mond meg, hogy van é arra tehetsége, hogy gondolatot teremthessen, vagy nints?

Menjünk már az *Immateriálításra* ≡ arra a' lételre és Vanságra,¹⁵ mely van, de nem test, t. i. sem tűz, sem víz, sem levegő,¹⁶ sem föld. Kérlek minek gondolod te azt, a' mi nem test? te, ki testenn kívül edj gondolatot sem adhatsz. A' mi nem test, annak sem képe, sem színe, sem semmi szaga¹⁷ nintsen; minek gondolod hát? Azt kell felelned: ¹⁸ *tsak valaminek*:¹⁹ Vald meg, hogy ezen szorúltságból az *Istent*, minden²⁰ ember, *vén embernek gondolta 's festette*. — *Az Angyal edj fő két kis szárnyal*. — a' *Szent Lélek galamb [42/v] tüzes nyelv*. — A' *Fiú Isten férfi*.²¹ Igy van az Istenség fejedbenn? az é hát az Istenség, meljet

⁵ AH I. B: hanem *ha* [beszúrás] tudnád ⁶ AH I. B: a voltak. ⁷ AH I. B: fogan ⁸ AH I. B: levegő *Egeibenn* [beszúrás] ⁹ AH I. B: szül ¹⁰ AH I. B: vólna. ¹¹ AH I. B: [nincs új bekezdés] ¹² AH I. A: és edj majmot [beszúrás] ¹³ AH I. B: áll ¹⁴ AH I. B: bé szivja ¹⁵ AH I. B: vagy *Van-ságra* [kurzíválva] ¹⁶ AH I. B: levegő Ég, ¹⁷ AH I. B: sem szaga ¹⁸ AH I. A: feleldnek[!] ¹⁹ AH I. B: tsak valaminek [nincs kurzíválva] ²⁰ AH I. B: minden [beszúrás] ²¹ AH I. B: vén embernek [végig nincs kurzíválva]

más oldalról immaterialitásnak hiszel ÷ nem testnek. Lásd össze török ebben az emberi ész. — Hid el már hogy a' mi nem test, annak formájával még tsak edj gondolatod²² sem lehet. — Gyere²³ — tovább menjünk rendre, és lássuk: ha megfoghatod é az *Istennek tulajdonságait*.²⁴ — Soha sem kezdődött, soha sem végződik.²⁵ Mit gondolsz ezen a' két dologon? 's mond meg nékem, mikor megérted. Létében az Istennek nintsen teste, következésképpen se színe, se formája; idejében nintsen se kezdete, se vége — fogd meg ezt természet szerént.

Menjünk tovább, 's vizsgáljuk meg, mitsoda természetű 's akaratú erántunk? jó é hozzánk, vagy nem? Feltévén már, hogy az Istenről, maga léte szerént, edj gondolatot sem formálhatsz²⁶ fejedbenn; tedd fel azt is, hogy ötet magábann éppen nem esmérheted edj zikkelyre nézve is: hol kell hát néki belső tulajdonságait, akaratját igazságát esmérni tanulnod? úgy é abban a' természetben meljet bizonyosan tudsz, hogy ő teremtett. ha hiszed Istenségét 's Létét, mellyen bolondulás nélkül nehéz kételkedni? Virgiliust, Horatziust soha se láttad; azért ha ismérni akarod őket, munkájokat²⁷ kell olvasnod, abból tapasztalod tulajdonságaikat, a' mennyire erejeken ítélhetsz;²⁸ valakit személyében²⁹ nem esmérhetsz: azt munkájából,³⁰ 's tselekedeteiből kell esmérned; azt pedig kinek sem személyéhez, sem munkájához [43/r] nem férhetsz, soha semmiképpen nem fogod esmérni. Itéljünk már róla, hogy Vallás, revelatio nélkül, tsak természet szerént, emberi nemünket esmérvén, tulajdonn sorsunk szerént, az Istent hogy esmérhetjük? azt mondod: az Isten mint legtökéletesebb Lélek,³¹ Igazság: azért Igazságot szeret; azombann látod, hogy szabadon teremtén világát, edj igazra ezer roszzat szült közöttünk. Ártatlanságban gyönyörködik, még is edj ártatlanra³² ezer gonoszt tsinált. Szereti az embert: még is minden embernek ezer panaszsza, baja,³³ nyavalyája, veszélje van, mint nyugodalma, öröme. Az a' dolog, melj

²² AH I. B: még tsak gondolatod ²³ AH I. B: [új bekezdés] ²⁴ AH I. B: [nincs kurziválva] ²⁵ AH I. B: *Soha sem kezdődött, soha sem végződik.* [kurziválva] ²⁶ AH I. B: tsinálhatsz ²⁷ AH I. B: akarod, munkájokat ²⁸ AH I. B: a' mennyire ítélhetsz ²⁹ AH I. B: személyéből ³⁰ AH I. B: munkáiból ³¹ AH I. B: az Isten legtökéletesebb Lélek ³² AH I. B: egy ártatlan[!] ³³ AH I. B: ezer annyi baja, panasza.

sem jót, sem rosszat nem érezhet, jónak mondhatja é az Istent magához vagy nem? Hát az, a' ki egyenlő mértékben érez jót, rosszat,³⁴ minek mondja? sem jónak, sem rossznak és mindeniknek — mikor a' jóban van, akkor jónak; mikor a' rosztban fetreng, akkor rossznak tartja.

Miólta az Isten van, azólta te születésed napjáig sem jót, sem rosszat nem éreztél, miólta vagy, minden emberi jót fájdalommal kell érezned. — nem lehet oly gyönyörűség semmi sorsbann,³⁵ hogy annak más oldalról, éppen annyi terhe ne volna. Ismét³⁶ látod, hogy ha legszerentsébb vagy is, jót, rosszat,³⁷ egyenlően tapasztalsz. — De³⁸ vegyük fel, menyi kinnak vagyunk gyönyörűség nélkül kitétetve: tudod é nyomorúságaidnak³⁹ számát? Hány ember van, a ki azt mondja, hogy több⁴⁰ gyönyörűsége van, mint gondja, baja és szenvedése. Jónak mondhatja é hát az [43/v] az érzés Teremtőjét⁴¹ magára nézve edj átalján fogva, mely ennek rendeléséből annyit, vagy többet fáj, mint nem. Ha az Istent tsak magadból itéled, munkájából találni fogod, hogy ő sem jó, sem rossz néked. Ha éltél edj kevés ideig; nagy kinok közt meg kell halnod, és soha többé vóltodat nem fogod érezni. Ez a' nagy jóság és szeretet erántad!

Gyere! öldjuk fel itt a' Gordiusi kötést, hogy az Istent igazságtalan-nak, kegyetlennek ne véld.⁴² Halod é, itt a' hiba, hogy az ember a' világnak Istenéről⁴³ semmit meg nem érthetvén, tsak a' maga testi indulatai, 's tudományai⁴⁴ szerént itél róla. Ne kívánd magadat Istenné, 's az Istent emberré tenni: mindjárt eligazodhatsz.

Valamit mi igaz Vallásnak, igaz országos törvénynek, ártatlanság-nak, tudománynak tartunk: az Isten előtt mind semmi. Mond meg, meljik ember e' Világon ártatlan vagy igaz, az embereknek közönséges megedvezésével? Az Isten pedig senkit sem néz köztünk. Tehát a' mi igazságunkat, ártatlanságunkat, igazságtalanságunkat, gonoszságunkat, azok a' Törvények szülik, meljeket magunk tsináltunk. Ha a'

³⁴ AH I. B: jót, rószzsat érez, ³⁵ AH I. B: semmi nemü emberi sorba ³⁶ AH I. B: Innét ³⁷ AH I. B: gonoszt ³⁸ AH I. B: [új bekezdés] ³⁹ AH I. B: nyomorúságainknak ⁴⁰ AH I. A: több [beszúrás] ⁴¹ AH I. B: önnön Teremtőjét ⁴² AH I. B: vélnéd ⁴³ AH I. B: nagy Istenéről ⁴⁴ AH I. B: Tudománya

katona elszökik, hogy ne verjék, éheztessek, 's meg ne löjjék: úgy é felakasztják? Törvény szerint igazság é?⁴⁵

A' ki Kálvinus után jár, azt a' Pápista itéli, kárhóztatja: Igazság é? A Leányt sokszor az Atyák annak⁴⁶ adják, a' kit útál, mert gazdag. Igazság é? Ha a' Leány osztán mást megszeret; büntetik törvény sze[44/r]rént; Igazság é? Nézd meg valamennyi igazsága van az embernek; Törvénybenn, hitbenn, a' természet kútfeje ellen, mind hamisság.

Kérdésbe jön még itt tovább, hogy az Isten az én igazságomat mind úgy veszi é mint én? Megharagitja é az az Istent, mikor a' sas edj Ludat megfog, 's megeszi.⁴⁷ — Nézd — a' lúdnak van igazsága abban, hogy ő néki életét ne vegye el a' sas, mert nem adta azt néki. — A' sasnak ellenben van igazsága mondani: hogy nékem az, a' ki életemet adta, éhséget és erőt adott tefeletted: tehát azzal azt jelentette, hogy te eledelem légy: azért⁴⁸ ő reá panaszolj. — Én nem azért vagyok teremtve,⁴⁹ hogy a' Világ, 's természet Törvényére vigyázzak; hanem hogy magamra a' meddig lehet gondot viseljek. — Lásd! az ember mivel minden állatokonn⁵⁰ erőtt vett, reá fogta hasonlól, hogy minden állatot ő érette teremtett az Isten, melyből élhessen: de mikor a' farkasok megkapták az embert a' pusztánn, és meg ették; akkor ők mondhatták hogy ő érttek van az ember teremtve. — Brosibann,⁵¹ Pvineábann hizlalják az embereket és eszik⁵² mint a' marhákat. Hát ezt hogy érted? A' matska az egeret, a' matskát a kutya, a' kutyát a' farkas prédálja ezekre nem háborog az Isten, és e' nékik nem igazságtalanság, tsak te erántad légyen szorgalmatos. Honnan van hát a' fejedelmeknek az az igazságok, hogy özvevesznek a' prédákon 's 3—4 ezer⁵³ embert megöljenek a' verekedésbenn? Igazság é. Edj ember ítéljen a' maga igazságáról; de nem⁵⁴ az Istenéről, és ne nevezze a' maga igazságát Isten igazságának [44/v] mert úgy annyiféle Isten leszz,⁵⁵ a' mennyiféle Vallás Haza Törvénye, 's ember van e' Világonn.

⁴⁵ AH I. B: úgy é felakasztják Törvény szerint, igazság é ez? ⁴⁶ AH I. B: a' Szülék sokszor annak ⁴⁷ AH I. B: a' ludat megfogja, s' megeszi azt? ⁴⁸ AH I. B: tehát ⁴⁹ AH I. B: teremtve ⁵⁰ AH I. B: állatonn ⁵¹ AH I. B: Brusiba ⁵² AH I. B: és ölik, eszik ⁵³ AH I. B: (?) Három [javítás a törlés fölött, az áthúzott szó olvashatatlan] 400 000 ⁵⁴ AH I. B: ne ⁵⁵ AH I. B: lenne

Mihelyt az ember, az Istent, kinek sem vóltát sem akaratját a' természetenn kívül nem tudhatja, ügyebe belekeverte: azonnal meg-tébolyodott, és soha sem is fog az egész emberi nem eszére jönni. — Maradjunk abbann a' mit érzéseinkből⁵⁶ kitanúlhatunk. — Legyen az Igazság nem igazság, úgy is minden Királynak, Hazának, embernek tsak a' maga java igazság. Látod hogy valami az edjes emberekenn bűn és megbüntettetik: az az egész Országann még kitsinység,⁵⁷ nem hogy bűn vólna. Ha te ölsz megölnek, de ha egész Ármádia öl, minél többet öl, annál nagyobb ditsőséget szerez, és még Te Deum laudamust⁵⁸ tsinál, akár légyen igazsága a' szomszéd országát elvenni, akár nem.

Ne vizsgáld te azt, hogy az Isten jó é vagy nem neked — miljen igaz, miljen nagy, miljen⁵⁹ hatalmas, miljen örökké való, hol lakik, mit tsinál? mert bele sülsz mindenbe:⁶⁰ hanem élsz⁶¹ a' Természetbe, a' mint vagy, és lehet, akármely úton módon segíthetsz magadonn, igazságot tészel természetednek; mert az az Istennel úgy sem köz. Néki nem szerzel sem magadnak keresvén, tőle semmit el nem veszel, tsak vigyázz, hogy kárt ne tégy magadnak:⁶² mert a' több ember is vigyáz⁶³ körülted, és éppen úgy igyekezik mint te. — Ha nagyon megboszszantod az embereket elvesztenek. — fel kell néked is azt a' köpönyeget 's lárvát venni magadra, meljet az emberek viselnek magoknak,⁶⁴ és Törvénynek, Betsületnek [45/r] hivnak. — ezek alatt kell mindent elkövetned; mert ezek nélkül megköveznek! —

Az Istennel ne tsatázz; mert te néki sem lételéből, sem természetéből, soha semmit meg nem foghatsz sem tulajdonságait érteni elégséges nem vagy.

⁵⁶ AH I. B: érzéseinkel ⁵⁷ AH I. B: ditsőség! ⁵⁸ AH I. B: *Te Deum laudamust* [kurzíválva] ⁵⁹ AH I. B: jó é, vagy nem, néked mijen jó, mijen nagy, mijen igaz, mijen
⁶⁰ AH I. B: mindenikbe ⁶¹ AH I. B: élj ⁶² AH I. B: másoknak! ⁶³ AH I. B: mind vigyáz
⁶⁴ AH I. B: az emberek viselnek,

AZ EMBERI IGAZSÁG HIT SZERÉNT:

Mit értesz e' szónn *Igazság*? különösen nekünk kijelentett Isteni akarattól jelented 's állítod é¹ azt, vagy csak a' természet² Törvényeiben határozod meg? Ha kijelentett Isteni akarattal lakik: mond meg mitsoda emberrel³ volt valaha oly tökéletes Isteni akarat közölve különösen, mely az által minden halandóknál⁴ mennyei Törvénynek esmérthetett⁵ volna?

Minden nemzet mondotta eleitől fogva, hogy ő vele beszélt Istene, kiki⁶ tetszését Előjáróinak szájából hallgatta. Hol van oly Próféta kit ezer annyi nép nem hazudtol mint igazol? Mi hitethet el tégedet arról, hogy e' Világnak⁷ Istene valamely emberrel különösen e' földön társalkodott 's mulatott volna? Ha vélt valaha oly emberi kép, melyet némelek Istennek, mások halandóknak lenni állítottak: mond meg hogy azok, kik őtet Istennek vették,⁸ mi okból állították fel éranta hitüket? Volt olyan azt feleled⁹ a' földön, a' ki természetet felett, és az ellen való dolgokat követett el. Mivel pedig tudjuk hogy azt csak az viheti véghez, a' ki a' természetet teremtette, s' annak most is hatalmas Ura: tehát bizonyos hogy a' tsuda tévő Isten volt.¹⁰

Ez előtt 1700 esztendőkkel voltak emberek azt mondják s írják, hogy láttak¹¹ tsuda tévő embert: de meg esmérhették é azt az embert mindenek tsudatévőnek lenni — [45/v] kik körülte voltak 's vele beszéltek, úgy hogy elhitethetett mindent Istenségéről? Nem — sőt a nagyobb résztől igazságtalannak¹² lenni állítatott, annyira hogy sok alkalmatlansága miatt végre fel is¹³ függesztetett. Egynehány heverő paraszt¹⁴ ember, és valamely paraszt Aszszonyok jártak vele fel 's alá, kiknek míg meg nem ölettetett, mindég Meny országot ígért. Ezek osztán irták 's beszéltek,¹⁵ hogy az ő Mesterek Isten¹⁶ volt, mivel szemek láttára csudát tett. A' paraszt és tudatlan embernek,¹⁷ minden

¹ AH I. B: Isteni akarattal állítod é ² AH I. B: vagy a' Természet ³ AH I. B: emberrel
⁴ AH I. B: halandóktól ⁵ AH I. B: esmérthetett ⁶ AH I. B: kinek ⁷ AH I. B: a' Világnak
⁸ AH I. B: állították, ⁹ AH I. B: volt olyan feleled ¹⁰ AH I. B: *Isten volt.* [kurzíválva]
¹¹ AH I. B: kik láttak ¹² AH I. B: igazságtalanságnak ¹³ AH I. B: miatt fel is ¹⁴ AH I. B: heverő korhely paraszt ¹⁵ AH I. B: irtak s' beszéltek ¹⁶ AH I. B: <hol> Isten [javítás a törlés fölött] ¹⁷ AH I. B: <emberek> embernek [javítás]

jó physicus vagy kártya játékos tsudát tehet, mert ők valamely történet előttök¹⁸ megfoghatatlan módonn esik, azt mind csudának hiszik.¹⁹ A' csuda,²⁰ vagy természet ellen esett²¹ dolog, oljan, meljet²² edj okos embernek sem lehet hinni, ha tsak maga nem látja: de ugy is meg kell magát vizsgálni, ha tud é minden titkos munkát, vagy mesterségeket a' természetben, meljek által természet szerént előtte oljanokat²³ végbe ne vihessenek, a' meljeknek okát által nem láthatná.

Ha a' *Csudát*²⁴ tsak azon okból megengedhetjük; mivel mások mondják: úgy Mahumed is Istenné lesz és a' Görögök Istenei is mind igaz Istenekké változnak. Ugy de feleled: ez már mind hazugság volt, mert Isteni és emberi természettel ellenkezik, hogy Jupiternek Minerva nevű Leánya lett volna — ha Jupiter²⁵ Világ Istene, miként szülhet, — osztán²⁶ miként lett²⁷ annyi Isten, mint ők írják?²⁸ Hát te mimódonn ál-[46/r]líthatod,²⁹ hogy Istened férjfiat³⁰ szült és fogant? hogy bizonyitod természetből?³¹ hogy osztán az Atya, fiu Isten 3^{dik} Isteni személyt³² szültek, ki mindég oktalan állat ÷ galamb képibenn mutatja³³ magát? Azt mondod, ezt nem lehet megfogni; de azért hiszed, hogy néked lehetetlenségnek látszik;³⁴ mert emberek írják, hogy úgy volt. — Kérlek itélj edjkevéssé igazánn! — nem de nem azért hiszed é mind ezeket, hogy oljan emberek által neveltettél, kik néked gyermekségedtől felmondották,³⁵ hogy: *hidj Sz: Háromságot*. Ha 'sidó, Muhamedánus, Ariánus közt nevelkedtél³⁶ volna, úgy é hinnéd azt szinte úgy mint ők? — de ha tovább megyünk is másokat azzal czáfolsz, hogy *nints igaz hitek*,³⁷ mert Istennel természettel ellenkező dolgokat tanitanak, tsak azért hogy emberek mondották azt³⁸ nékik. Ő tenéked arra ezt³⁹ feleli: hát az természet szerént való dolog é, hogy Isten születtesen Aszszonytól és megfeszittessen? miért hiszed te is

¹⁸ AH I. B: mert ő valamely történet előtte ¹⁹ AH I. B: hiszi. ²⁰ AH I. B: [nincs kurziválva] ²¹ AH I. B: való ²² AH I. B: olly eset, mellyet ²³ AH I. B: ollyat ²⁴ AH I. B: [nincs kurziválva] ²⁵ AH I. B: nevű leánya lett volna, kit Öreg Istennek véltek. Ha Jupiter ²⁶ AH I. B: vagy ²⁷ AH I. B: lehet ²⁸ AH I. B: hitték? ²⁹ AH I. B: mimódonn állíthatod te, ³⁰ AH I. B: fiat ³¹ AH I. B: hogy bizonyíthatod te azt s' miből? ³² AH I. B: az Atya, és Fiu más Isteni Személyt ³³ AH I. B: mutatta ³⁴ AH I. B: lenni látszik, ³⁵ AH I. B: gyermekségedtől fogva mondották ³⁶ AH I. B: neveltettél ³⁷ AH I. B: [nincs kurziválva] ³⁸ AH I. B: azokat ³⁹ AH I. B: azt

ezt? azért úgy é, mert⁴⁰ mások mondják. Úgy de több ember van e' Világon oljan, ki⁴¹ azt hamisságnak tartja, mint a' ki igazságnak esméri; azomba te veled beszélt é az Isten, vagy tett é előtted tsudát? úgy é nem? hát te is hiszed a' leg természet ellen valóbb dolgot, csak azért, hogy azok hiszik, kik neveltek,⁴² és néked mondták. Lád! ezen az úton hiszik a' Törökök, hogy Muhamet⁴³ Isten követje vólt; ezen az úton hiszik 's hitték a' görögök⁴⁴ is, hogy Minerva Jupiternek Le[46/v]ánya lehetett. — Azomba mitsoda próba hitethet el tégedet arról, hogy valami a' Sz: Irásbann van, azt mind azok irták, kiknek neveik ott felvagnak irva? Irt é Habakuk, Náhum valaha? Tamás, Péter, Pál, János irtak é? Azt mondog: hiszen Keresztyénségünk kezdetibenn, a' papi Atyák, mint meg annyi okosok, öszveszedték azokat az Irásokat, és jól megvisgálták. Származott é kérlek sok⁴⁵ papnak végezéséből valaha akármely Hitbenn 's Vallásbann Igazság? nem gonoszság vólt é mind az⁴⁶ a' mit elkövettek? Hát azok a' papi Gyűlések, meljek a' római Pápák alatt, annyi száz Püspökök jelenléttébenn tartattak, nem hazudtak é ezerszer? Osztán a' Keresztyén hit márma Görögre, Páristára, Kálvenistára, Lutheranusra oszolván,⁴⁷ mond meg meljik legigazabb?⁴⁸ Úgy é ki⁴⁹ meljikbenn neveltetett,⁵⁰ azt mondja⁵¹ igazabbnak?

És⁵² így bolond az, a' ki olj religióknak igazságát,⁵³ meljek természet felett, és ellenvalóknak láttatnak,⁵⁴ tsak tsupa nevelésnek nem tulajdonítja.⁵⁵ A' természet szerént való Hit pedig oljan, meljet az ember, neveltetésének tudományai (: praejudiciumai:) ellen⁵⁶ is, józan okoskodásból elfogad.⁵⁷

⁴⁰ AH I. B: hogy ⁴¹ AH I. B: a' Világon, ki ⁴² AH I. B: kik tégedet neveltek ⁴³ AH I. B: Mohamed ⁴⁴ AH I. B: uton hitték a' Görögök ⁴⁵ AH I. B: igen sok ⁴⁶ AH I. B: az mind ⁴⁷ AH I. B: Lutheranusra sat. oszolván ⁴⁸ AH I. B: a' legigazabb mellyik? ⁴⁹ a' kik ⁵⁰ AH I. B: neveltettek ⁵¹ AH I. B: mondják ⁵² AH I. B: [nincs új bekezdés] ⁵³ AH I. B: <igasságát> igasságait [javítás] ⁵⁴ AH I. B: Természet felett valóknak látszatnak lenni, ⁵⁵ AH I. B: tulajdonítja lenni. ⁵⁶ AH I. B: tudományai ellen ⁵⁷ AH I. B: [az egész mondat kurzíválva]

A' TERMÉSZETBENN ANNAK ÖRÖKÖS RENDIRE NÉZVE, VAN É ELLENKEZÉS VAGY NINTSEN?

Már a' Világnak élete, lehellete,¹ vagy Istene munkáit², a' Teremtésnek minémüségébenn rend[47/r]re állította: akkor a' nagy Természetet és annak belső részét, nem az emberi érzés Törvényei szerint osztotta el; hanem csak magára való nézve tett mindenbe határozást. A' nagy természetbenn néki magának semmi rossz nints; — nem is lehet.

Mond meg mit nevezel te *rosznak*?³ Úgy é azt, a' mi érzéseidnek, vagy test vagy Lélek szerint fájdalmat okoz? Tudnál é már oljan természetet vagy esetet e' Világon⁴ nevezni, mely az egész emberi természetben háborodást, vagy fájdalmat szülhet? Talán úgy ítélnék sokan, hogy a' változás különbségtől⁵ származik? Ne hidd — a' természetben 's Istenbenn nints semmi különbség, minthogy mindenkor⁶ ugyan azon egység mind a' kettő. Különbséget csak a' mi érzékenységeink tesznek itt e' Világon, de ugyan erre a' Világra, 's természetre való nézve különbség itt e' Világon nints.⁷ Ha elég éles szemünk⁸ 's elég böltsességünk vólna, az egész természetnek belső⁹ részeit meglátni, tehát tapasztalnánk, hogy ő benne minden dolog edj, a' mi annak valóságát illeti.

Az egész természetnek testét így nevezzük: *ég, föld, tűz, víz*.¹⁰ Ennek a' négy dolognak edjmásba való alkotatása¹¹ szül osztán sok ezer dolgokat, meljek nem testek sem nem Lelkek; de még is sok módon éreztetnek. p.o. végy elő edj *hegedűt*, nézd meg, hányféle dolgokból van öszveszedve: fa, húr, enyv, Lószőr, szurok, mesterségesen öszvetsínálva, 's bizonyos grádusokig felvonva, hangot adnak magokból. Edj hegedűn hány ezerféle [47/v] nótát ellehet húzni, melj nóta közzül távolról, füledenn által, az elmédbenn, mindenik más változást szül. Mond meg most, hogy az a' hang, mely 2, három szobánn¹² keresztül füledenn szivedbe megyen,¹³ tűz é, föld é, levegő é, víz é?¹⁴ Úgy é hogy

¹ AH I. B: Lelke, ² AH I. B: Istene a' maga munkáit ³ AH I. B: [nincs kurziválva] ⁴ AH I. B: ojjan történetet a' világon ⁵ AH I. B: különbségektől ⁶ AH I. B: különbség, mindenbe mindenkor ⁷ AH I. B: e' Világon itt nints. ⁸ AH I. B: szemeink ⁹ AH I. B: külső ¹⁰ AH I. B: [nincs kurziválva] ¹¹ AH I. B: alkotása ¹² AH I. B: két 3 szobán ¹³ AH I. B: szivedbe meglátni ¹⁴ AH I. B: víz é, levegő é.

edjik sem ezek között 's nem is Lélek?¹⁵ valami olj erő, mely nem test, mégis van, és benned dolgozik — nem fa az az erő, nem lószőr, nem szurok,¹⁶ sem nem húr, hanem ezen holt dolgokból elevenedik fel a' hang oly módon, meljet te látsz, még is meg nem foghatsz. Törd széljel a' hegedűt, szaggasd el húrjait, és keresd osztán, hová lett az a' szép, és erős hang, mely az előtt tőle származott. —

Vizsgáld meg az emberi testet,¹⁷ csontból, vérből, inakból, erekből, szivből, veséből, májból sat. van tsudállatosann öszvecsinálva. — Ezen dolgok mind látható, és tapasztalható testek; de még is oljan dolgot szűlnék osztánn, mely nem test, mint a' hang, még is dolgozik, 's tapasztaltatik: az az a' *Lélek*. Mig az emberi testnek húrjai meg nem szakadoznak: addig a' Lélek hangzik, de ha azok bennünk elszakadoznak: ő is oda lesz, a' hová edj húratlan hegedűnek hangja szokott lenni.

Azt mondod: *a' Test nem adhat Lelket, mert a' Lélek nem test.*¹⁸ Hát a' hideg fagyos kő, és vas, meleg é Télbenn? vedd elő tsak őket 's verd öszve, — tüzet adnak¹⁹ magokból. Ha edj sustorékoló tüzes szikrát edj fagyos kő mellett meggondolsz;²⁰ nem meszszebb leled a' [48/r] szikrát a' kötől, mint az én okoskodásomnak hevét a' véremtől, melyből származik: még is igaz, hogy ' szikra a' kőből jön.

Nints a' természetnek magábann különbsége, tsak formára nézve van az; de valóságra nézve, mindég mindenütt tsak ugyan az edj valóság és dolog. Ezen dolognak igazsága a' többek közt megtetszik a' szemnek a' földel, a' papirosnak a' zöld kenderrel való edjségéből. —

Az²¹ oktalan állatok öszve alkodtatása²² bögést,²³ ugatást, 's egyéb a' féle hangokat szűlnék, ha már edj farkas meg döglük, hová lett orditása, és mi vólt az az ordítás, mig ő élt. Hát a' te szavadnak hangja hová lesz, ha meghalsz? oda é hova értelmed és melegséged megoszlik?

Kitetszik²⁴ innen, hogy minden létel a' 4 éltető állatokból²⁵ van a' természetbenn, és hogy valóság szerént sehol sints különbség, hanem

¹⁵ AH I. B: között nem is test, nem is Lélek, ¹⁶ AH I. B: nem lószőr, és szurok ¹⁷ AH I. B: az ember Testét ¹⁸ AH I. B: [nincs kurziválva] ¹⁹ AH I. B: adnak ki ²⁰ AH I. B: gondolsz ²¹ AH I. B: [nincs új bekezdés] ²² AH I. A: [a szó helye üres, pótolva a B-ből] ²³ AH I. B: sok bögést, ²⁴ AH I. B: [nincs új bekezdés] ²⁵ AH I. B: (<?) állatokból [javítás, alatta a szó olvashatatlan]

tsak formájára, színére, ábrázatjára 's tulajdonságaira nézve látszik edjik dolog a' másikkal ellenkezni. Edj darab viaszt előveszek, fonalat húzok közzé meggyújtom a' fonalat, lángot ad. Lásd! e' két²⁶ dolognak edjbe köttétése²⁷ hogy szüli a' harmadikat, mely ezekkel minden részben ellenkezik. De merné é még is állítani, hogy a' láng nem viasz, sem nem fonal, és a' viasz 's fonal nem föld, mely őket szálakbann, virágokbann neveli? Edj darab fekete sárt tégy edj gyertya világ mellé: úgy é hogy, ha a' gyertya [48/v] világnak szava vólna, nem engedné meg a' sárnak, hogy ő vele edj dolognak tartsa magát, és a' sár magát hozzá hasonlítani sem merné? Mitsoda hát a' gyertya világ a' goromba fonalbann és viaszbann? mitsoda e' szerént a' hang is edj²⁸ fülemilének nyelvén? Az, a' mi a te Lelked testedbenn,²⁹ mely azon dologtól, melyben lakik mindenbenn különböz³⁰ még is valóságára nézve ugyan azon dolog. — Rontsd a'³¹ testet — oda van a' Lélek; — vedd el a' viaszt 's fonalat: oda a' láng; — vágd el a' nyelvet: oda a' szó, magyarázat.³² — Itéld meg már ezekből hogy *sokféle a' munka*, de *edj a' valóság*.³³

MI A' JÓ ÉS A' ROSZSZ AZ EMBERRE NÉZVE¹

Mondj nékem egyetlen egy gyönyörűséget a' természetbenn, mely magánál nagyobb fájdalmat nem szülhetne? — Nevezd olyan szerentsét, melybe szerentsétlenség nem vólna — születésed napján éreztél é jól, vagy gyönyörűséget? tellyes életedbe pedig többek é örömeid, mint fájdalmas gondjaid? Ha valaki elégséges lehetne halála órjann [45] életébe éreztett fájdalmát, gyönyörűségét mérő serpenyőbe vetni, hogohogy láthassa, mellyik haladja fejül a' másikat? 's azt mondhatná, még több jót tapasztalt e' tellyes életében, mint rosszat. Tudom, hogy egynek se lehetne több jó, mint rossz, több öröm, mint

²⁶ AH I. B: ad-ládd é, két ²⁷ AH I. B: egybevetése ²⁸ AH I. B: a' hang, edj ²⁹ AH I. B: a' te lelked a' te testedenn ³⁰ AH I. B: azon dologtól mindenbe különböz, melybe lakik ³¹ AH I. B: Rontsd el a' ³² AH I. B: oda a' szó hang. ³³ AH I. B: [csak a' valóság kurzíválva]

¹ Csak az AH I. B-ben van meg (44—47).

fájdalom — de talán soknak lenne több rossz, mint jó. Egy ember se tudhatja, ha akkor é szerentsébb, mikor él, vagy mikor halva van, mert egyenlő jó és rossz között élni, vagy sem jót, sem rosszat egyenlő mértékben nem érzeni, ugyan azon sorsot teszi — mivel az embernek minden öröme, 's gyönyörűsége fájdalomból, veszedelemből jön, és mond oda megyen vissza. Tehát ő neki nints egy általjábann sem szerentséje, sem szerentsétlensége egész életére való nézve, hanem idő, óra 's szempillantás szerént mondja magát boldognak, vagy boldogtalannak lenni, a' mint öröme, vagy fájdalma, most bővebb; majd kevesebb mértékbe van nálla, mert azok az érzések szüntelen egymást szülik benne, úgy hogy egy embernek szive félig fájdalom, félig pedig öröm, néha egyik rész idő 's alkalmatosság szerént meg győzi a' másikat, de a' másik rossz is győzelem után bizonyosan győzedelmeskedni fog. Egy Ifjúnak a' szive sok örömet érez, úgy é mikor olyan szépséget jegyez el, kit halálból szeret, de mikor osztán annak a' kedves feleségének karjai között más Ifjat kap, úgy é, hogy akkor poklot érez. Gondolj több ijj ezerféle dolgokat, és szerentsétlenségeket, jobban meg fog előtted világosodni az Igazság.

Az Istenre való nézve az egészsz emberi Nemzet téssen egy Embert. Ez a' szó *Isten*, nem téssen egyebet, hanem örök és véghetetlen, mindenüvé kiterjedő lételt, és Természetet. Vedd fel az egészsz Emberi Nemet, oszd kétfelé boldogságra, és boldogtalanságra, jóságra, és rosszszaságra, úgy fogod [46] találni, hogy egyik rész mindenbe olly nagy, és tellyes leszsz, mint a' másik. Az emberi Nemnek fele gonoszság, és kegyetlenség; fele pedig Igazság, jóság; fele kin gyötrellem, fele nyájasság, öröm. Nézed meg a 4. éltető állapotokat, mellyek egymásba laknak, felére táplálnak éltetnek bennünket, felére nézve pedig emésztenek, és haltatnak. — mond meg, hogy az egész Természetbe hideg van é több, vagy meleg — majd azt is meg tudhatod, ha az egészsz ember Nembe több rossz van é, vagy jó. — Szerentse, vagy szerentsétlenség az a' mérték, mely egymást feltartja. — Lásd az egészsz emberi Nemnek ijjen a' sorsa, a' mi egygetlen egy *Emberbe is ugyan azonn sors*.

JÓ É A' TERMÉSZETNEK
AZ A' MI EGGY EMBERNEK JÓ, ÉS FÁJDALOM É
ELLENBE NÉKI IS, A' MI NÉKEM FÁJDALOM.¹

Hallod mihelyt Istent, és egész Természetet gondolsz, mindjárt nem találsz, sem örömet, sem fájdalmat, Mikor a' Természet megépült, nem [47] vólt Város, sem Törvény a' földön úgy é? azután építették az Emberek. Ha már most a' Bétsi Torony Templomostól együtt ledülne, egész Bétsnek fájdalmat, és kárt okozna, de mond meg fájna é az a' Természetnek is? Gondolod, hogy ha az emberek fájdalma az egész Természetnek, 's annak Lelkének is fájdalmat okozna, a' szabadonn uralkodó Mennyei Teremtő alkotó Mindenhatóság vélek magát gyötrené é? Hiszed é, hogy az Isten, ha egy Embernek egy *Kutya adta* szava hallik, nyúgodalmát az által megháborítaná? mond meg fáj é az Istennek, vagy Természetnek, mikor a' Tüz egy Várost megemészt, vagy mikor a' Pestis egy Országot elfojt? Fáj é az Istennek, vagy Természetnek, mikor a' Feleséged gyermek szülésbe nyög, és te halállal küszködöl. A' mit mi magunk részéről fájdalomnak szerentsétlenségnek nevezünk, az az Isten, és Természet részéről rend, törvény. Minden száz esztendőbe meghal az egész Világ Embere, fáj azoknak, kik haldoklanak, de nem fáj az Istennek [48] ki azok helyett Újj Világot, 's újj embereket teremt. Abba hibáznak Embereink Eleitől fogva, hogy az Istenből is embert tettek, indulatokat adtak ő néki, szeretettel, haraggal felruházták, igasságot, hamisságot, szépet, rútat eleibe tettek, osztán a' magok értelme 's hasznok szerént külömbféle módonn magyarázták. Csudállatos Isten vólna az, ki magának szánt szándékkal ellenségeket, nevének szidalmazóit, ditsőségének káromlóit, és mindennémű boszszúságot, nyughatatlanságot szúlne a' maga Természetibe, és ojjanná tenné magát, hogy egy szempor is megboszszanthassa, 's Egeibe nyúgodalmát felfordithassa. Hatalmas Isten! még azt is mondják, hogy Ördögöket teremtett, hogy azok ötet boszszantván a' Világnak nagyobb részét tőle *el foglalják* — *értsd meg ezt!!!*

¹ Csak az AH I. B-ben van meg (47—49).

FONT, SZÁM, MÉRTÉK, EMBERI TUDOMÁNY

AH I. B: 49—51.

AH (1779): XXXI. Rész. 280—282. [A szöveget l. e. redakció írásai között.]

MINDEN EMBER ÍRÍGY.

Minden vérnek légyen az emberbenn, vagy barombann; edj élete és érzése van a' természetbenn; az az edj érzés változik benne, a' hozzájutott, vagy tartozó dolgoknak minémúségek szerint fájdalommá gyönyörűséggé. Ha fáradt testemet lágy eszközre teszem: jót szül; ha tövisbe hágok: rosszszat okoz. Minden embert kényszerít érzése, hogy magának gyönyörűséget szerezzen; úgy hogy edj embernek akár Isteni jóságú, akár ördögi gonoszságú legyen, a' földön éjjeli¹ nappali fáradsága, minden külső belső erejével, eszével, tehetségével, egész létével mindenkor tsak oda mennek² ki, hogy [49/r] ő magának jót, melybenn legtöbb gyönyörűséget lehessen, mimódonn szerezhesen. Ilyen nagy tárgya az érzésnek gyönyörűsége 's öröme.

Innen³ van, hogy ha edj ember, más embert oljan dolgokkal lát⁴ bővölködni, meljek néki gyönyörűséget szülhetnek, magábann eránta irigységet érez. Ez a' szó *Irigység* jó értelembenn vévén tsak jónak kívánását téssen, mint magának, edj⁵ nálánál szerentsésebb embernek sorját kívánni: az iljen irigységet szabadossá tette az Isten⁶ minden emberbenn. Edj haldokló ember irigyli az egészséges papnak életét, ki ötöt a' más világra készítgeti; edj szegény irigyli a' gazdagnak sorsát; rút a' szépre, bénna az épre; ostoba az okosra irigykednek; de az semmi nem⁷ egyéb, hanem a' maga boldogságának kívánása, és szerentsétlenségénn való szomorkodás, mely minden emberbenn meg van, és szabados dolog. Más⁸ része is van még az Irigységnek: t.i. mikor két okos, két szép, két gazdag edjmásra irigykednek, és az veszedelmes is

¹ AH I. B: legyen a' földön, éjjeli ² AH I. B: megyen ³ AH I. B: [nincs új bekezdés]

⁴ AH I. B: egygy Ember lát más Embert oljan Dolgokkal ⁵ AH I. B: úgy ⁶ AH I. B: a' Természet ⁷ AH I. B: semmi, és nem ⁸ AH I. B: [új bekezdés]

bűnös is; mert mivel az embereknek erántunk való tiszteletek, és szeretetek edj azonn dolgok közül, meljek érzésünkben gyönyörűséget szülhetnek; tehát ha szépségünkért sokaktól szeretetünk, és mást is látunk hogy szépségéért hasonlóan sokaktól szerettetik: azt meggondoljuk,⁹ hogy amaz kitsinyiti szeretetünknek számát és gyönyörűségünket is azzal,¹⁰ azért néki rútságot kívánunk. Innen származik, hogy soha két hadi vezér, a' ki hires,¹¹ két szép Aszszony, két tudós, két jó ember stb. [49/v] két hatalmas¹² Fejedelem nem szerethetik edjmást igazánn, hanem mindég edjmást vesztegetik, edjmásra háborognak.¹³ Nézz széljel a' Világnak golyóbissán, vizsgál meg az emberi nemzet viselt dolgait: fogod ezen dolgok¹⁴ igazságát tapasztalni. Az emberi kívánságoknak nintsen határok semmiben, és a' mennyiféle dolog előtte forog, néki is alkalmaztatás, idő, sors, történet, vigyázás szerént, annyiféle dolog szülheti javát vagy rosszát. Gondold meg már, ha edj ember kisebb vagy nagyobb észszel, rosszabb vagy jobb sorsal bir, mennyi irigységnek, hányattatásnak, jónak, rosznak, igazságnak, hamisságnak van kitéve, úgy és annyira, hogy okosságának,¹⁵ érzésének, vallásának, országa Törvényeinek szokásainak¹⁶ miatta, soha sem tudja, ha igaz é, vagy igazágtalan munkáibann¹⁷ és hitetéseibenn? — — —

⁹ AH I. B: azt gondoljuk, ¹⁰ AH I. B: gyönyörűségünket, azzal ¹¹ AH I. B: két hires hadi vezér ¹² AH I. B: két Tudós, két jó Szabó, két jó Csizmadia sat. két hatalmas ¹³ AH I. B: és mindég egymásra háborognak, s' egymást veszítik. ¹⁴ AH I. B: e dolognak ¹⁵ AH I. B: okoskodásának, ¹⁶ AH I. A: szokásainak; AH I. B: szokásainak ¹⁷ AH I. B: ha igaz é munkáiba

AZ ÉRZÉSNEK, TÖRTÉNETEKNEK,
LÉLEKNEK SZABADSÁGA OKOZZÁK, HOGY AZ EMBER
ÖNNÖN HATALMÁBANN NINTSEN, ÉS MAGÁRÓL
ÖNNÖN JAVÁT, 'S GYÖNYÖRŰSÉGEIT KIVÉVÉNN,
SEMMIBENN MÁSNAK ÁLLANDÓSÁGOT
NEM IGÉRHET ÉS NEM FOGADHAT:

Valameddig a' nem lesz a' Természetbenn, hogy a' mely dolog edj ideig az embernek hasznót hajtott, és a' mely tárgy ötet gyönyörködtette, ugyan azon dolog és tárgy ötet meg ne szűnjön soha egyenlően gyönyörködtetni: addig az emberek örökké hitetlenek, és háládatlanok fognak maradni, mivel ők semmit önnön hasznokonn 's gyönyörúségekenn kívül¹ nem szerethetnek 's nem szenvedhetnek: [50/r] Valameddig látod, hogy valakinek használsz,² és gyönyörúséget adsz: addig hiheted hogy szeret; de mihelyt látod, hogy 's világonn néki semmit nem adhatsz,³ hanem csak ő adhat tenéked: ne hidd, hogy kívánna többé, vagy szerethetne;⁴ nem hogy embernek ne hidj, de e' részben Istennek se hidj, mert annak sem kellesz, ha gyönyörúséget nem tsinálhatsz néki énekléseddel⁵ 's jó tselekedetteddel. — Mivel már a' természet oly tsúfos törvények alá van vetetve, hogy ezer dolog közzül edj alig akad, mely ötet, ha vele él, egyenlőül gyönyörködtesse; mert az ember mindég újságot kíván: tehát ne hidj egészen edj teremtett állatnak is e' Világonn. A' szép Űri Aszszony ládd é végre⁶ kotsist, az Űr pedig szolgálót kíván. Az Isten maga elsöben a' 'sidó népet szerette; osztán elvetvén őket⁷ a' Görögökbe, Rómaiakba szeretett. Ha beléd szeretnek akár emberek,⁸ akár Aszszonyok, és te magadat megtagadod tőlök elüldöznek, kergetni, útálni fognak;⁹ ha pedig velek sokat leszel, bizonyosan megúnnak, megvetnek. Azért csak úgy tégy: légy — ne is¹⁰ — kitsint — kitsint — tégy — adj; de ne vond el

¹ AH I. B: önnön hasznokonn kívül ² AH I. B: Valameddig valakinek látod, hogy használsz ³ AH I. B: hogy semmit a' Világonn néki nem adhatsz. ⁴ AH I. B: kívánna többé téged szeretni, ⁵ AH I. B: emlékezeteddel, ⁶ AH I. B: ládd é e' végre ⁷ AH I. B: megvetvén azt ⁸ AH I. B: Férfiak ⁹ AH I. B: útálni, 's kergetni fognak; ¹⁰ AH I. B: légy is, ne is

magad, hogy reménység légyen hozzád, éljenek is veled, de a' sok élés miatt meg ne ünnyanak! — Ezt teheted, de tsak ugyan legfőbb szerentséd, és legjobb segedelmed abban az, ha a' természet igen sokak¹¹ felett ajándékozott meg szépséggel és nemes értelemmel,¹² — ezek eltartanak, mert az emberek nagyon szeretik a' szépet és okost. Edj embernek tetszése sem függ magától, hanem a' környül álló dolgoknak minemüségektől;¹³ a' mint tárgyai, vagy törté[50/v]netei állapotival változnak, úgy változnak az ő tetszései is külömbféle¹⁴ módonn; már pedig a' dolgoknak edjmasba való ütközések és változások az embernek hatalmába nem lévén, azok által néki változni kell arra, a' merre tárgyaitól¹⁵ vonattatik. Mintsen oljan ember, a' kinek tetszései érzékenységei, tsak 24 óráig is, minden körülötte lévő dolgok eránt, változás nélkül megmaradjanak. Mitsoda hát edj ember? Edj oljan hab, meljet a' szél szüntelen hajt, és végre a' parthoz ütvén széljel csap.¹⁶

LEHET É A' TERMÉSZET FELETT VALÓ DOLGOKAT HALLOMÁSBÓL HINNI? —

Hogy valamely természet felett való történetet annak lenni elhiess: tudnod kell bizonyosan, ha a' természetenn kívül, és az ellen megeshetik é valami, vagy nem? Tudnod kell azt is, hogy mennyiféle dolog vitetthetik, csuda formán véghez, minden kitanúlt mesterségével is az egész természetnek, és emberi eszességnek.¹ Tudnod kell még, ha akar é az Isten a' természet ellen dolgozni, hogy a' Világ teremtésének az által nagyobb csudára való hatalmat mutathasson? Ha magad szemével látod, hogy edj város előtted megindul, és a' szelekkel edjütt² helyéből kirepül; ha látod, hogy az égnek bólozatai alatt a' csillagok öszekeverednek, és mint a' forgó szelek közt kóválygó porszemek, felettünk³ úgy tsavarognak; ha edj torony

¹¹ AH I. B: a' természet sokak ¹² AH I. B: szépséggel 's értelemmel ajándékozott meg;

¹³ AH I. B: dolgoktól, minemüségektől; ¹⁴ AH I. B: állapotival változnak az ő tetszései is külömbkülömbféle ¹⁵ AH I. B: tárgyától ¹⁶ AH I. B: *ütvén széljel tsap.* [kurzivalva]

¹ AH I. B: Emberi Ékességnek. ² AH I. B: az épületekkel együtt ³ AH I. B: feletted

előtted aludt téjjé, vagy hóvá változik: úgy tartozol tsudát hinni, de ha iljen dolgoknak történetét tsak másoktól hallod, hiheted é? Nem igaz é hogy minden tsudának esetét, tsak emberektől kell hallanunk? Ezek pedig oljan teremtett állatok, kiknek a' hazugság legnagyobb mes[51/r]terségek, erköltsök és hitek. — Felteszem hogy esmersz edj felette hazugot: hihetsz é neki, ha hozzád megyen 's elkezdi beszélni, hogy edj órával az előtt, mint hozzád érkezett,⁴ látott a' Dunából edj⁵ nagy vizát repülni, és a' Sz: Gellért hegye tetejére szállani, onnan osztán a' Dunába vissza botsátkozni? nevetnél úgy é iljen beszédre? Én azombann néked megmutatom, hogy az emberi nemzet sokkal hazugabb, mint edj oljan ember, ki azt hirdetné, hogy látott a' Levegő égbenn⁶ halakat úszkálni, és hartsákat, mint sas-keselyüket a' nap sűgáriba repülni. Kezd el a' legelső népenn, és jöjj le a' Krisztus születéséig: találni fogod, hogy az emberi nemzet, csalárdságbann, hazugságbann tsinálta hitit.

Istenség vólt é a' Nubis, Apits⁷ az Egyiptomiaknál mint azt hitték? Isten vólt é Márs és Vénus a' Görögöknél 's Rómaiaknál? Isteni próféta vólt é Muhamet is. Ezeknek még is vóltak csudáik részekről, meljeket a' Világnak népei, természet felett való dolgoknak lenni hittek.⁸ Nem vólt é ez mind hazugság? vagy hidték é őket⁹ az akkori Bóltsek? soha sem, semmi időbenn, semmi nemzetnél, edj okos is. — De hiszik é Keresztény Philosophusaink és Bóltseink, hogy Sámson 300 rókákat, farkoknál fogva öszvekötözött, és a' megdöglött oroszlán szájában a' méh, ez a' tiszta állat fészket rakott? Hitték é Nevton, Locke, Leibnitz satb,¹⁰ hogy a' mennyei nagy Úr Mózesnek (: mint írja:) a' köszikla hasadékjábann a' [háatulját]¹¹ megmutatta hogy Jákóbbal birkozott, és tulkok áldozatját kívánt magának? Hitték é hogy a' Prófétának ezt¹² paran[51/v]tsolta: menj ki, feküdj mezitelen, süss¹³ lentse kenyeret ember szarnál,¹⁴ meljet egyél? — Hogy¹⁵ az Isten embertől, mint ember megölettetett? és nap, hold megállott Jósué-

⁴ AH I. B: hozzád jött, ⁵ AH I. B: egynehány ⁶ AH I. B: a' levegőbe ⁷ AH I. B: Anubis, Apri ⁸ AH I. B: dolgoknak hittek; ⁹ AH I. B: azokat ¹⁰ AH I. B: Leibnitz, Malebranche, Volff, Copernicus, Rousseau, Voltair, ¹¹ AH I. A: [a szó hiányzik] ¹² AH I. B: azt ¹³ AH I. B: menj ki a' városból, süss ¹⁴ AH I. B: szarral ¹⁵ AH I. B: Hitték e, hogy

nak?¹⁶ Valamennyi okos van a' Világon, mind valja,¹⁷ hogy természet felett való dolgot nem látott, a' meljet meg sem foghat.

Vóltak régen e' világbann csudák, de¹⁸ mégis honnan tudod? — emberek mondják. — Ugy de, ezek az emberek ezerszer megtagadták, meghazudtolták¹⁹ már magokat, mert miólta élnek, vólt ezerféle Istenek, Hitek, csudájok, — meljeket idővel mind²⁰ másokért csudáltak 's vallottak. — Istenek²¹ játszódtak é így velek, vagy magok vóltak bolondok? mond meg? Helyesnek találoed é, hogy természet felett való dolgot elhídj, mihelyt azt sok emberek elhiszik és mondják? Mert ha ez helyes Hit, úgy a' Muhamedánoknak igaz²² Hitek van, mert nekik is azt mondják Tanítóik, szüleik, Hazájokfiai, hogy Muhamed²³ Isten embere vólt, 's csudákat tett.

A' Csudatételek tudjuk, hogy minden nemzeteknél tsak Vallására nézve estek meg, Papok, Apostolok, Próféták által: már pedig örökösebb igazság ennél nintsen, hogy vallásábann e' világonn minden nemzet hazudott legnagyobb részénn,²⁴ és tsak akkor mondott igazságot, mikor vallotta, hogy van erős hatalmas, ki uralkodik bölts és örökké való létébenn.²⁵

Mond meg hol van az az igaz²⁶ keresztyénség? Pápistánál é? Lutheránusnál é? Sidó[52/r]nál é? Te tudom annak tulajdonitod ötet, a' mellybenn nevedtél, 's a többi is azt tselekszi. — Ezekből a' következik, hogy *nem nevelés után, mely mindenféle bolondságot adhat az embernek, 's abban rabúl tarthatja, hanem természet és józan okoskodás után kell hinnünk a' minden időben élt okos férjfiakkal edjűtt, és tsak akkor valljuk a' csudát, mikor azt magunk érzésünkel tapasztaljuk.*²⁷

Már engem, ha 'sidók neveltek vólna, és természet szerént okoskodni nem tudnék, vagy nem akarnék, tehát Messiást kellene várnom az Égből, mint a' Bolondnak, és disznó helyébe Ludat' ennem. — Valamely dolgot az emberi nemzet a' természetbenn, természet szerént

¹⁶ AH I. B: Josnének ¹⁷ AH I. B: mind azt valja, ¹⁸ AH I. B: tsudák azt mondog, de ¹⁹ AH I. B: meghazudtolták ²⁰ AH I. B: mejjeket mind ²¹ AH I. B: 's vallottak, 's idővel azokról mind le mondottak. Istenek ²² AH I. B: Mahumedánusoknak is igaz ²³ AH I. B: Mahumed ²⁴ AH I. B: nagyobb részénn, ²⁵ AH I. B: *hogy van* [végig kurziválva] ²⁶ AH I. B: meg hát hol van az igaz ²⁷ AH I. B: tapasztalhatjuk.

való dolognak ki nem²⁸ esmérhet, azt elég idő lesz néki hinni, mikor tapasztalja, hogy előtte megeshetik. A' természet ellen pedig, sem a' felett semmi nintsen. — — Próbáld meg hogy van; azt feleled: megpróbálsz, meg is bizonyítod, csak ne menjek emberi józan okoskodásom után természet szerint, és vegyek hitet magamba, hogy emberi mód szerint nem okoskodjak! — Elhiszem, hogy ha kell²⁹ emberi eszemet vetkezni, úgy megbizonyíthatok mindent. De minek bizonyítanál vagy okoskodnál osztán oljan embernek valamit, a' kinek nintsen esze, sem okoskodása, és önnön érzékenységeinek próbáit is magától megtagadta; annak csak mondd mindent, és hiszen. Hanem megbótsáss, ha ezt mondd,³⁰ hogy emberi okossággal ne okoskodjam, ha hármat edjnek, és azon szempillantábann azon edjet, háromnak nem akarom³¹ hinni. De csak hidjem! — mivel te azt sokat magaddal hiszed, azt mondd [52/v] írásbann is mutatod. Ne vedd rossz neven mondom ha kérlek,³² hogy taníts meg hát, mit tsináljak osztán emberi ész nélkül, ha sok Török közzé jövök,³³ mert ők is írásbann mutatják Muhamet Törvényeit, hiszik is, mondják is, hogy Isten embere volt. Ha nem szabad eszemnek lenni a hitre: tehát azt is elkell hinnem; ha mindent hiszek, a' mit mondanak, úgy az egész Világ Hite az enyim lesz. — Úgy de mondd, ne hidj másnak, senkinek csak nékem — úgy de mikor mások mind azt mondják, hogy te hazudsz. Azt feleled: de vizsgálj meg csak okosann, én mit³⁴ mondok, és a' Török mit mond, majd megitélheted³⁵ önnön okoskodásoddal, hogy ő hazud, ő p.o. azt állítja, hogy csak edj³⁶ örökké való Isten van, ki a' Világnak teremtője, Ura, Birája; te pedig azt mondd, hogy 3 Isten van, ki edjik a' másiktól származott, még is egyenlő idős, és csak edj. E' felől ládd é nem merek okoskodni természet szerint, mert félek, hogy akaratom ellen Törökké leszek; mert könnyebb sokkal természet szerint való okossággal elhinni, hogy edj, csak edj. Te még is csak abban maradsz, hogy csak néked hidjek. — Hadj békét az Istenért, kit edj Háromnak, és három edjnek hiszel.³⁷ — — —

²⁸ AHI. B: dolognak lenni nem ²⁹ AHI. B: ha le kell ³⁰ AHI. B: mondom ³¹ AHI. B: háromnak akarom ³² AHI. B: neven ha arra kérlek; ³³ AHI. B: ha a' sok Török közzé megyek ³⁴ AHI. B: a' mit én ³⁵ AHI. B: meg itéled ³⁶ AHI. B: hogy eggy ³⁷ AHI. B: *kit eggy Háromnak* [végig kurziválva]

A' VILÁGNAK TESTE MIKÉNT FÜGHET A' MAGA NEHÉZSÉGE ÉS KÖNNYŰSÉGE KÖZÖTT.

Levegő Ég s' tűz felfele nyomó 's vonó erők; föld, víz lefelé nyomó erők 's terhek. A' ki Szent Irást nem hiszen [53/r] mimódonn bizonyithatja a' Teremtésnek nagyságát, és a' Planétáknak sokaságát 'sat : Mi a' teher, mi a' könnyűség, mi nyom és mi húz? Ezt az örökös megállást mozgathatja é valami létébenn, keserűségébenn?¹ Vagy lehet é ereje magától magát mozgatni? a' vagy pedig a' nagy kerektség álván, mozgása tsak önnön kebelébenn apro részei között, Planétáibann tapasztaltatik é? Illyet² úgy kell gondolni, mint a' Vérnek zúgó folyását, a' tsendes és mozgás nélkül való testbenn?

Sem Istentől sugároltatott (: a' mint szokták mondani:) sem magától okoskodott ember, nem vólt még a' földönn oljan, ki meg mondotta vólna, hogy az egész természetnek kiterjedése, mitsoda meszsziséget és hány mérföldet foglal magába. Mózesnek mindent megmondott az Isten, de erről nem szóllott az Apostoloknak, a' Proféták soha³ nem irták: tehát ebből következik, hogy a' Szent Irásból a' Világnak nagyságát nem tudhatod. Teremtett földet (: ily szólt Mózes:), de mitsoda nagyságút nem mondja, teremtett Tengert, de mennyit, 's mitsoda térségút — elhalgatja. Ezen dolgokat tehát a' Szent Irásból nem tudhatod, ha meg a' Sz: Irásnak nem hiszel, mimódonn határozhatod meg a' teremtett dolgoknak sokaságát, és kiterjedésének végső határit? Hol van a' Levegő égnek széli? mond meg. — De tegyük fel hogy a' teremtésnek, akarmely meszsziére vagyon széli és kerületi: mond meg [53/v] ha ezt a' nagy kerületet mozgóvá tészed é, vagy tsak gondolod? hogy a kebelébenn lévő részek, u.m. Nap,⁴ Hóld, Föld, Jupiter, Venus, Saturnus. Márs forognak, és ismét oda visszajönek, a' honnan elmentek, mi tsak ezekbenn tapasztalunk mozgást, de azért, hogy a' mi földünk golyóbissa mozgásbann van, mivel látjuk a' Tüllel, nyárral, hogy majd messzebb, majd közelebb esünk a' naptól, nem következik,⁵ hogy az egész teremtésnek kereksege forogjon. A'

¹ AH I. B: kerekiségébenn? ² AH I. B: melyet? ³ AH I. B: nem szóllott, a' Proféták Apostolok soha ⁴ AH I. B: u.m. a' Planéták, Nap ⁵ AH I. B: nem következik é.

semmisség közepinn kellene néki forogni. Semmi nintsen, az lehetetlen dolog hogy légyen, megsem foghatjuk elménkel.⁶ Ha már fel lehet tenni, hogy a' természet minden lehető hézakot, üreget bétöltött: hol lel magának helyet a' fordulásra, vagy mitsoda erő⁷ által mozdittathatik meg, és mi végre? mert egészen fordul Északnak, Délnek, nyugotnak, Keletnek is kell vele fordulni; és így minden edj helybe fog találatni. Ha pedig⁸ nem próbáljuk, hogy az egész természet forog, próbálhatjuk azt, hogy benne belől forgás⁹ vagyjon. Ez tagadhatatlan igazság, mely nem bizonyítja azért, hogy¹⁰ az egész mozogjon. Órák, harangok mozognak, kiáltanak a' toronybann;¹¹ de nem következik, hogy a' torony is mozogjon, forogjon, és kiáltson. — Már¹² alszom, a' vér bennem kővárog, de én nekem azért nem szükség mozognom. Így foroghatnak a' Planéták az álló egész meghatározhatatlan Teremtésnek nagy kebelébenn.¹³ — — —

[54/r] MINN ÁLL A' MINDEN, VAGY EZ A' VILÁG.

Nem lehet meg is gondolni, hogy ötet valami fenék vagy fundamentum tarthatná: mert a' meddig dolog van; addig Világ is, azontúl pedig semmi nints. — Semmi pedig nem tarthat terhet. Vegyük fel! — A Világ 4 részben áll: ¹⁴ tűz, víz, Levegő, Föld. Valaki él az érzékenységekkel, 's tapasztalással birhat; elihheti, hogy e' négy erők közül kettő felfelé megyen, kettő alá siet. A' tüzet ereje ragadja felfelé; iljen természete lesz a' Levegőnek is. Nékik pedig nintsen sem fel sem alá,¹⁵ tsak azért tetszik a' nekünk alá, a' fel,¹⁶ hogy fejünk 's lábunk van. E' négy állat¹⁷ szem közt tolja edjmást, edjmasba keveredik, és így egyenlő erejek lévén, szüntelen való erőlködések miatt függenek, mert ha a' tűz, és levegő annyi erővel tolják a' földet 's vizet, mint a' föld, 's víz

⁶ AH I. B: elménkbe ⁷ AH I. B: mimódonn ⁸ AH I. B: találatni, Észak örökké Észak, Dél örökké Dél fog maradni. Ha pedig ⁹ AH I. B: mozgás ¹⁰ AH I. B: azért azt, hogy ¹¹ AH I. B: harangok mozognak a' Toronyba ¹² AH I. B: [olvashatatlan szó] ¹³ AH I. B: kebelébenn. Azt kérde végre ¹⁴ AH I. B: Vegyük fel a' Világ 4. Testből van. ¹⁵ AH I. B: sem alá, sem fel ¹⁶ AH I. B: nekünk a' fel, 's alá ¹⁷ AH I. B: négy éltető állat

öket nyomják: tehát a' Világ önnön erejénn függ. Tudd meg már, ha lehet, hogy ezen négy éltető állatnak ereje, mimódon van könnyüségre, — sokaságra, nehézségre edjmás eránt kiszabva.

A' VILÁGNAK ÉLETE VAGY LEHELLETE.

Mitsoda az az apró élő állatokbann, a' mit *életnek* nevezünk? úgy é Lehellet? beszívja magába a' Levegő eget 's megint kifujja; sziv, 's fúj és így¹⁸ él; az életnek tehát huzó 's taszító e-[54/v]reje van, melyben lebeghet.

Vegyük fel e' Világot, és az egész nemző Természetet a' szerént, mely magában úgy láttatik lehellni szüntelen, mint mi gondoljuk¹⁹ a' Lehelletet, hidegnek, melegnek. Az egész Természet termő és tenyésző ereje, e' két rugó tollal szül²⁰ *Hideg, Meleg*. Kevesebb vagy nagyobb mértékbe edjmással elkeveredve tsinálnak iljen vagy oljan *Lételt*. A' hideg úgy látszik, hogy taszít²¹ 's fú, a' meleg pedig huz és sziv. Az egész világbann sehol nints oly hely, hol minden időbenn egyenlő pontba való Hideg vagy Meleg vólna; mert a' szerént edj planétának sem lehetne mozdúlni, sem Hóldnak.²²

Nints²³ Afrikábann mindég egyenlő meleg, nints nálunk is egyenlő hideg; a' nagy hideg altat, a' nagy meleg éltet,²⁴ vagy helyesebben szólván, a' több meleg serkent a' természetbenn, a több hideg pedig altat. Mikor töb hidegünk van mint melegünk, akkor meghalnak plántáink, virágaink; mikor több melegünk jó, mind felébrednek. De még is kell hidegnek a' melegbe lenni, és melegnek a' hidegbe; mert ez a két dolog a' természet tenyészésébenn [55/r] edjmástól el nem szakadhat.

Ha nyárbann a' gabona vagy búza töről földet veszel a' kezedbenn, hidegnek tapasztalod, ha szél indul, hasonlóann hideget érzesz a' melegbenn. Két²⁵ erő: *hideg* és *meleg*,²⁶ a' Természetnek egész belső

¹⁸ AH I. B: 's fúj magába és úgy ¹⁹ AH I. B: nevezzük ²⁰ AH I. B: rugó tollat szüli
²¹ AH I. B: úgy látszik, taszít ²² AH I. B: mozdúlni, sem Napnak, sem Hóldnak. ²³ AH I. B: [nincs új bekezdés] ²⁴ AH I. B: a' nagy hideg által a' Nagy Meleg éltet ²⁵ AH I. B: E két
²⁶ AH I. B: [nincs kurzíválva]

részeibenn küszködnek, forognak edjmással, funak, húznak; és az ő jövések, menések (:de nem egészen való elmenések:) megint grádusok szerént láttatnak a' Természetnek életet, és szüntelen való lehelletet formálni. E két erőnek szivása, fuvása tartja fel az életet, tenyész: ²⁷ a' 4 éltető állatnak pedig edjmással való küszködése , e' világot függeszti fel. Minden jövés menés az egész Világban!²⁸ A' Föld az emberi nemet, minden 100 esztendőbenn elnyeli, és újra szüli, szivja, fújja mint te a' lehelletet, adja veszi. A' hideg meleg²⁹ azt követik el a' plántákkal, gyümölsőkkel, a' hideg elveszi őket — a' Tavasz előadja: ³⁰ úgy jön a' Természet szájából hideg, meleg, édjik kifúvás, másik beszívás. *Ha valaki valami mesterséggel annyira tudna menni a' természetbenn, hogy a' meleget mindenkor, minden időben tudná alkalmaztatni életének fogyó melegéhez, és növő hidegéhez: mindég elégséges³¹ vólna, és nehezen halna meg; mert az élet tsak több me-[55/v]leg, a' halál pedig több hideg.*³² Mikor fogyunk,³³ öregsünk: hidegszünk úgy é? *Lásd!*³⁴ az ifjú melly heves, mig erejébenn van. Mihelyt hidegedni kezd, halni indul. Add meg magadnak a' véredbenn azt a' meleget, mely bizonyos grádusban³⁵ Ifjúságod szüli benned; vagy ne hagy el fogyni: sokáig ifjú maradsz.³⁶ Ha valamely házban apró gyümöls fára télen reá fütöd a kementzét: úgy é virágozik és terem mint Tavaszszal 's Nyárbann? Találj edj³⁷ üveg házat a' természetbenn: virágozni fog 70 esztendő korábann is, és az életednek telébenn Ifjui erővel leszel. — Kérdésbe marad, hogy az emberi tehetség ezen mesterséget a' Természetbenn feltalálhatja é? vagy, ha a dolgot megleli, megmérheti é? hogy éppen annyi meleget szivjon magába mesterséggel 24 óra alatt,³⁸ a' mennyit azon időbenn, mozgással Természet szerént elvesztett; mert ha több vagy kevesebb, nem tart meg.

Rövidedenn már a' természetnek lehellését így mondhatjuk ki: *Tél, Nyár.* A' Planéták edjmást ezen hideg és meleg szerént húzzák, taszítják; de nem tudhatjuk hány Planéták lehetnek még ezeken kívül,

²⁷ AH I. B: tenyészést; ²⁸ AH I. B: menés a' Világba! ²⁹ AH I. B: A meleg hideg ³⁰ AH I. B: a' meleg Tavasz visszaadja ³¹ AH I. B: egészséges ³² AH I. B: [nincs kurziválva] ³³ AH I. B: [nincs kurziválva] ³⁴ AH I. B: [nincs kurziválva] ³⁵ AH I. B: grádusokba ³⁶ AH I. B: el fogyni sokáig, ifjú maradhatsz. ³⁷ AH I. B: Találj életednek egy ³⁸ AH I. B: 24 órába,

a' mellyeket látunk. A' mi Földünk golyóbissa olyan lehet [56/r] az egész Természetbenn, mint edj szeplő testemen. Az ember pedig ebben mitsoda? hogy tudná ő,³⁹ minn áll a' Világ egész nagyságábann vagy belső kerekébenn? A' hideg és meleg közt van még oly láthatatlan erő, mely mindent szüntelenül fogyaszt vagy éleszt.⁴⁰ A' virágot meleg hozza, meleg emészt; mikor edjik dolog elfogy ugyan abban a melegbenn, mely őtet szülte, más dolog éled s virágzik is. Próbája ez annak, hogy még a' melegbenn⁴¹ hidegbenn van edj megfoghatatlan⁴² erő mely ront és épít.⁴³

EZ AZ ERŐ MITSODA?⁴⁴

Szóllottunk már feljebb róla, hogy a' Világ ugy állhat fel, ha oly erő van benne, mely edjmást egyenlően nyomja szemközt, és⁴⁵ az által edjmást örökre fel függeszti. Ezt az erőt a' könnyűségebenn és nehézségebenn kell felállítani: úgy hogy a' könnyűség felfelé, a' nehézség pedig lefelé nyomjanak.⁴⁶ De meg kellene még⁴⁷ mondani, mi a' könnyűség és nehézség? Ha azt meggondolom: hogy minden Testnek kell terhének lenni, mimódon állítom fel a' Világot mely tsak edjfelé fog nyomni? A Tűz p.o. semmi sem magában, hol láttál lángokat magokbann, mint⁴⁸ szeleket égni 's ide 's tova repesni? vagy fába, vagy fübe, vagy kőbe lakik, a' pedig mind alá siet. A' tűz, a' mit [56/v] melegnek⁴⁹ nevezünk, meleg szél, meleg Levegő ég, nyárba nem tudjuk alá⁵⁰ száll é, vagy inkább felfelé. Ha Levegő-ég — tehernek kell lenni: azt kell mondanunk, hogy a' Nap szivja felé⁵¹ golyóbisunkat. Ugy de a' Nap, és föld nem egész Világ, tsak két pertze az egésznek. — Van még valami erő a négy éltető állatokban, mely azokból áll talán, de még is nem⁵² annak lenni látszik. — Keressük ezt.

³⁹ AH I. B: tudná hát ő, ⁴⁰ AH I. B: mely a' mint szüntelen fogyaszt mindent, ugy éleszt. ⁴¹ AH I. B: hogy a' Melegbe. ⁴² AH I. B: van megfoghatatlan ⁴³ AH I. B: [nincs kurzivalva] ⁴⁴ AH I. B: E' mitsoda? [az előző rész szövegéhez tartozik] ⁴⁵ AH I. B: egyenlően nyomja, benne szem közt áll, és ⁴⁶ AH I. B: nyomják. ⁴⁷ AH I. B: már ⁴⁸ AH I. B: láttál lángokat mint ⁴⁹ AH I. B: a' mit tsak melegnek ⁵⁰ AH I. B: alább ⁵¹ AH I. B: felfelé ⁵² AH I. B: még is osztán nem

Meghatároztuk⁵³ fellyebb, hogy minden élő 's mozgó dolognak nemzését, származását, életét, és ismét lankadását, a' hideg és meleg viszik végbe. Azt mondják: a' meleg tenyészt⁵⁴ 's újjít jobban, meg:⁵⁵ nem Télbenn, hanem Tavaszszal újjúl a' természet,⁵⁶ és szül. Úgy de látod azt is, hogy a' meleg sokkal inkább rothaszt és vesz, mint a' hideg: minél nagyobb meleg van valahol, annál nagyobb rothadást szül ott; a' hideg pedig a' rothadást megakadályoztatja. Mivel az újjulás a' rothadásból származik, tehát a' melegnek mely újjít, eléb mindent meg kell⁵⁷ rothasztani. Ki tetszik innen, hogy a' tűz maga annyit öl, a' mennyit elevenít, mely munkájában a' hideg által mérsékeltetik: külbenn a' meleg maga mindent megemésztene, ha edj tsepp hideg se volna a' természetbenn, mely leginkább vízbenn és nedvességbenn lakik. Nintsen [57/r] olyan meleg Nyár, hogy a' folyó Vizek, Tavak és földnek nedvességei hidegek ne vólnának. Így dolgozik a' két erő. Úgy vegyük itt az egész Természet tápláltatását, mint a' magukét, meletget eszik a' Természet, és hideget iszik reá, mint mi. Miért nem iszol meleg vizet meleg ételre? azért hogy hidegnek melegnek kell fel tartani életedet.

Nem lehet még ezekből kihúzni, hogy a' hidegenn melegenn kívül nem vólna több dolgozó, rontó, vagy tápláló erő. Van még edj, meljet az emberek *időnek* neveznek; noha senki nem tudja mi az idő.⁵⁸ — Mig⁵⁹ két vólt⁶⁰ *Létel* vagy *dolog*, edjmással dolgozhatik: addig ők vagynak: annak a' munkának tartását vagy nyúlását⁶¹ nevezik *Időnek* ÷ *tartásnak*,⁶² *folyásnak*. De idő nints, hanem tsak munka van, és az idő semmit nem emészt, hanem a' dolgok emésztik edjmást. Ha a' régi fát rothadni dülni látod, azt mondd: az idő megemésztette; nem valóságos természet szerint való időt érts itt, mintha az idő, tűz, víz levegő, föld közt még 5^{ik} állat vólna: hanem tsak a' 4 éltető állat munkáját értsd rajta. Nem egyébb a' mit időnek nevezünk, a' dolgoknak edjmásra való rágásoknál,⁶³ 's tartásoknál.

⁵³ AHI. B: [nincs új bekezdés] ⁵⁴ AHI. B: természet ⁵⁵ AHI. B: mert ⁵⁶ AHI. B: újjúl, és szül a' Természet ⁵⁷ AHI. B: [olvashatatlan] ⁵⁸ AHI. B: *idő* [kurzivalva] ⁵⁹ AHI. B: [Új bekezdés] ⁶⁰ AHI. B: *Való* [kurzivalva] ⁶¹ AHI. B: múlását ⁶² AHI. B: [nincs kurzivalva] ⁶³ AHI. B: vágásoknál [jav. ebből: vinyázásoknál]

[57/v] Van⁶⁴ azt mondom⁶⁵ valami erő elterjedve az egész Természetbe, mely magát a' 4 éltető állatoktól⁶⁶ megkülönbözteti, és szüntelen dolgozik minden Testbenn valamit tsak tapasztalhatunk. Honnan van, hogy ma a' meleg edj füvet vidámit, és kivirágoztat; de hólnap utánn ugyan azon meleg és hideg, ha abba a grádusba vagynak is, melybenn voltak, mikor ötet kivirágoztatták, virágát róla leverik 's elszáraztják? Honnan van hogy a' meleg és hideg minden dologbann, annak tulajdon természete szerint, később vagy hamarább dolgoznak? Ha a' dologbann különösen semmi erő, vagy tulajdonság⁶⁷ nintsen: tehát Tavasszal mihelyt edj fü kivirágozik, azon helyen az egész Világ fűvének ki kellene virágozni: de a' tulipán 's kökörtsin⁶⁸ virágit is elhúllatja, azomba⁶⁹ a' Szegfű, Liliom még nem is nyílnak, ugyan azon edj földbenn edj melegbenn. Soha⁷⁰ végbe nem viheted semminémü⁷¹ meleggel, hogy a' gyümölcst fák virágait⁷² el ne hullassák, és gyümölcsöket el ne hozzák, azt le ne hullassák, 's rothadásra ne botsássák. — Megjegyzésre méltó dolog, hogy a' gyümölcst őszszel a' hidegbenn érik ÷ rothad; mert az érés semmi nem egyéb, hanem a' rothadásnak kezdete. — [58/r] Azomba vagynak oljan tulajdonságu fák, meljek már érett gyümölcsöket adtak akkor, mikor még mások tsak kötnek, vagy éppen virágoznak. Van hát az éltető állatok közt, valami oljan erő, mely titkon ő vélek ugyan, de tőlök különböző módon dolgozik.

Minden dolog, akár élő akár holt (:noha holt semmi nintsen:) szüntelenül vagy oszlik vagy lágyúl, vagy keményedik, vagy rothad, vagy újjúl, vagy nő, vagy fogy. Hogy valami dolog fogyjon vagy nőjjön, romoljon magába, vagy épüljön, gyűljön vagy oszoljon, úgy é szükség, hogy benne dolgozó erő legyen? mert oszolni, gyűlni mozgás nélkül nem lehet. Vegyünk fel edj száraz faragott asztalt, ugy gondolod hogy abban sem elevenség, sem dolgozó erő nintsen, de a' nem igaz; miért nem? hiszen már azt a' Tavasz semminémü melege nem virágoztatja, sem a' Tél sem a' Nyár nem változtathatja azért nints benne mozgó erő

⁶⁴ AH I. B: [nincs új bekezdés] ⁶⁵ AH I. B: mondod ⁶⁶ AH I. B: állatok közül ⁶⁷ AH I. B: semmi erő tulajdonság ⁶⁸ AH I. B: kikirts ⁶⁹ AH I. B: mikor [jav. ebből: azonba] ⁷⁰ AH I. B: [új bekezdés] ⁷¹ AH I. B: semmiféle ⁷² AH I. B: virágaikat

edj tsepp is. Ha ez igaz: úgy az⁷³ is igaz lesz, hogy az az Asztal, míg a' Világ tart, mindég asztal lesz, és soha el nem rothad; mert ha semmi erő nintsen benne, mely mozogjon, és ötet észrevehetetlenül apró⁷⁴ portzikáibann lassan lassan rágja; tehát soha sem jöhet romlásra 's oszlattatásra. Van hát benne még [58/v] is élő erő? Azt mondod a' Kőbenn nints semmi mozgás és élet? és nem tagadhatod hogy a' kövek⁷⁵ tsak a' folyó patakokba nőnek. Erre mondhatnád hogy ezen munkákat nem mind a' külső melegnek, 's hidegnek változásai okozzák, p.o. ha a száraz fát, télen, nyáron; hidegen, melegen; esőn, havon, napfényen kinn hagyom, hamar elrothad ha pedig⁷⁶ a' házba tartom 100 annyi ideig is eltart; de⁷⁷ mikor a Tavasz eljő,⁷⁸ nem újulhat meg többé, mert nincs már többé benne⁷⁹ a' maga elébbi tulajdonsága, meljet néki nem tsak a meleg adott, hanem maga is birt. Osztán tagadhatatlan az, hogy mindenütt dolgozik a 4 éltető állat, az is tagadhatatlan, hogy látunk rajtok kívül még valamit, a' mi ő ellenek is dolgozik. Honnan van p.o. hogy a' Tölgyfa még fiatal, mind télen, mind nyáron nevelkedik 's erősödik, úgy hogy a legnagyobb hideg 's meleg is öregbedésére szolgál. Ha 10—20 erős télen 's annyi nyáron a' fa erősödhetett: tehát nem lévén egyéb dolognak, erőnek, természetnek már ő benne mive dolga; tsak a melegnek hidegnek: bizonyos, hogy annak a' fának örökké való fának kellene maradni, és szüntelen nevedkedni. De tapasztaljuk, hogy mikor már [59/r] sok esztendőig a' Tavasz melegével, a' tél után mindég kileveledzett 's virágzott, végre változik és ha első is a' Tavasz, nem virágzik, sem nem leveledzik, hanem szárazon marad, redvesedik 's rothad. Azt mondod: a' sok eső, szél, hideg, meleg emésztette meg. Nem barátom! sőt inkább, a' maga természete verte le, — megálj tsak hadd világsalak! — A' fa edjnehány esztendeig mindég nő, addig a' meleg hideg⁸⁰ nevelik, de az után nem nő úgy é? pedig, hideg meleg annyi van körülötte? Az éltető állatok az embert mintedj 24⁸¹ esztendeig nevelik, azután, ha jobban él is mint az előtt, nem nő; ő amely időbenn még Ifjú, abba a' barom,

⁷³ AH I. B: ez ⁷⁴ AH I. B: és ötet apró ⁷⁵ AH I. B: kavatsok ⁷⁶ AH I. B: [olvashatatlan] ⁷⁷ AH I. B: ideig eltart. Igaz: de ⁷⁸ AH I. B: jön ⁷⁹ AH I. B: nints már benne ⁸⁰ AH I. B: hideg meleg ⁸¹ AH I. B: az embert 24

mint: ló, kutya, elvesznek. Ládd é hogy van még olyan erő, mely a' hidegnek melegnek nem enged; és a' melly ellen a' hideg 's meleg semmit sem tehetnek. Ez az erő mitsoda? mond meg! mely sem meleg, sem hideg,⁸² de még is bizonyos ideig minden állatba nevededik hideggel, meleggel, és ismét bizonyos magától kiszabott tartása után,⁸³ ugyan azon hideggel meleggel, mellyel⁸⁴ nevedet fogy 's eloszlik. Ő ugyan se nem fogy, se nem oszlik, hanem oszlattat és gyűjtet; mert ő mihelyt elrothaszt valamit, [59/v] megint⁸⁵ elkezde abban valamit gyűjteni. Mihelyt a' fa rothad, füvek, gombák⁸⁶ kezdenek belőle⁸⁷ teremni. Akárni dolog oszlattasson meg, tsak Testnek kell néki maradni = vagy tűz, vagy föld, vagy Levegő, vagy víz, vagy mind a 4 edjűt; ha testinek⁸⁸ marad, úgy megint újra kell néki⁸⁹ épülni, és más szín alatt hasonlóúl veszni.

Emlékezzünk⁹⁰ most meg arról, a' mit feljebb mondottunk a' hidegről melegről edj helyen, hogy⁹¹ ha az ember, valami mesterséggel a' maga testének annyi meleget adhatna vissza minden 24 óra alatt, mint a' mennyi fogy: tehát élni kellene néki. Ugy vélem, hogy e' tán tsalattatás, mert, nem a hideg meleg tart, hanem a' belső természet törvénye, vagy láthatatlan ereje, mely elvégzi, hogy 20—30 esztendeig a' hideg meleg Ifjan tartsanak, erősítsenek bennünket; azután pedig akár mely jó mértékben legyenek, gyengítsenek és fogyaszsanak. A' Természetnek láthatatlan lelke, és ereje bizonyos perpendiculáris mozgást tett minden dologba, mely erő vagy mozdulás, mindég⁹² jobb felé megy, mint az óra mutató, a' dolgot⁹³ melyben van erősíti neveli, de mikor hat órára⁹⁴ ér, onnan azonnal megfordúl, visszajövet azt, a' mibe van gyengíti,⁹⁵ úgy [60/r] hogy mikor oda jön, hová⁹⁶ elment, elfogygyon a' dolog. A' Természetben így szüntelen mozogni kell mindennek, oszlatni, gyűjteni.

⁸² AH I. B: sem nem meleg, sem nem hideg ⁸³ AH I. B: tartása ideje után ⁸⁴ AH I. B: melly ⁸⁵ AH I. B: mindjárt ⁸⁶ AH I. B: rothad, gombák ⁸⁷ AH I. B: rajta ⁸⁸ AH I. B: Testnek ⁸⁹ AH I. B: megint kell néki újra ⁹⁰ AH I. B: [nincs új bekezdés] ⁹¹ AH I. B: egy helyen a' hidegről, melegről, hogy ⁹² AH I. B: míg ⁹³ AH I. B: mutató, addig a' dolgot ⁹⁴ AH I. B: határára ⁹⁵ AH I. B: azt azomba gyengíti ⁹⁶ AH I. B: ahonnan

Ha edj⁹⁷ Ember életét nyújtani akarná, a' rendes határon túl, természetiben való titkos erőnek, rugó tollát kellene néki annyira nyújtani, hogy 100 esztendeig is előre nyomná az életet és nem hátra. Lehet é annak azt az erőt vezérelni, a' kibenn van? ha ezt tselekedhetném mintedj magam hatalmába látatnám lenni; de nem tudom soha, hogy az élet mimódon tsinálja magát bennem; sem belső részeim hatalmam alatt nem lévén, azt gondolom: hogy a' mivel életem hosszabbíthatom, az tsak⁹⁸ a' *mértékletesség*.⁹⁹ Így szerentsétlenség¹⁰⁰ nélkül reménylhetem, hogy legalább a kiszabott határig élélhetek; de mértékletelenséggel eltörhetem életem rugóját utjának közepén is. Ha edj órával szépen bánsz, egész életedben eltart, és jár, de üsd a' földhöz, vagy tekerd erősen hogy a' lántza szakadjon el, első esztendőben a' melybe tsináltatott elromlik 's megáll.

Van¹⁰¹ hát a' Természetben ezek szerént¹⁰² olyan erő, mely a' négy élető állapot közt, szabadon dolgozik szüntelen, és a' mely erőnek ök¹⁰³ tsak [60/v] szolgálai, és az az erő nem idő, hanem a' Világnak Lelke, ereje,¹⁰⁴ hatalma, az az ISTEN.¹⁰⁵

TEST, ÉRZÉS, VILÁG. LÉLEK, GONDOLAT, VILÁG.¹

Két világa van az Embernek: *Testi* és *Lelki*.² A' Testiben valósággal lakik él, — a' Lelkiben tsak gondolattal jár. — Ha a' Testi minden napi életet, emberi tselekedeteket, a' Lelki képzelődések ellenébe megvizsgálod: tehát két világot találsz köztük, meljek edjmástól úgy különböznek, mint a' nap az éjtszakától, mivel semmi könnyebb nintsen mint gondolni, beszélni — irással, gondolattal a' legnagyobb erejü 's erköltsü férfiakat találjuk. De vedd fel tsak jól mitsoda az

⁹⁷ AH I. B: Ha már egy ⁹⁸ AH I. B: tsak [utólag betoldott szó] ⁹⁹ AH I. B: [nincs kurziválva] ¹⁰⁰ AH I. B: szemtelenség ¹⁰¹ AH I. B: [nincs új bekezdés] ¹⁰² AH I. B: ezek szerént a' Természetbe ¹⁰³ AH I. B: ezek ¹⁰⁴ AH I. B: Lelke annak ereje ¹⁰⁵ AH I. B: Isten

¹ AH I. B: Test = érzés Világ, Lélek = Gondolat világ ² AH I. B: [nincs kurziválva]

ember: edj erős lelkű halandó, ha sokat olvas és gondolkodik, felfogja találni, mitsoda sorsba helyeztetett; meglátja: hogy az emberek³ között a' Világ Istenére nézve, tsak⁴ olyak a' történetek, mint az oktalan állatoknál; észreveszi: hogy jóságos tselekedet, igazság, igazságtalanság, érdem, érdemtelenység, kegyesség, kegyeségtelenység,⁵ törvény, törvénytelenység, karakter, élet,⁶ halál, az egész természetre nézve, ő benne⁷ mind edjek, mint a' szél, mely most⁸ Délről, majd Északról, most Keletről, majd nyugotról fúj, de tsak szél marad mindenkor, úgy a' kerék kerék, karó [61/r] karó, asztal, asztal, még is mind fa természetére nézve; — harag, harag, szerelem szerelem, de azért mind kettő emberi indulat. —

A' vallások szintűgy szótt font igazságok, mint egyéb külső törvények, nem edjeznek edjmással a' világonn, és változnak idővel, mint a' szokások. Valamennyi ember oljat tsinal a' Világonn, mellyet nagy, vitéz, szent, okos tselekedetnek, jótéteménynek, hasznosnak, szépnek neveznek, mind a' maga szeretetiből tsinalja; — vagy Isten, vagy emberek előtt vár jutalmat, ditséretet, és hasznot. Minden gonoszság tétetik nála szentséggé, és minden szentség gonoszsággá, a' mint a' dolognak,⁹ igazságnak, igazságtalanságnak változásait, önnön haszna kívánja. A' hol igazsággal nem nyerhet, ott mindenütt¹⁰ ravaszszággal él, és a' világ kezdetitől fogva tapasztalod, hogy az emberek bűnnel többet nyeregetnek, mint jóságos tselekedettel, többet igazságtalansággal mint jósággal, mely eszközöket elébb¹¹ megszenteltek, hogy élhessenek vélek. Ily szín alatt ölték a' Vallások edjmást. Illyen köpönyeg alatt ontják a' Szomszéd nemzetek edjmás vérét, a' Királyok a' népekét.¹² E' szerént a föld golyóbissán a' paraszt rabja az Úrnak; a' szerént van a' Törvénybenn an[61/v]nak igazsága, ki ditsér, fizet, ajándékoz.¹³ Minden nemzet jobbnak tartja a' gonoszságot az igazságnál ott, hol ezzel nem nyerhet; és nem fél, hogy érette Istene megbünteti, mert még azt mondja: *hogy Istene parantsolta.*

³ AH I. B: meglátja az Emberek ⁴ AH I. B: nézve hogy [beszúrás] tsak ⁵ AH I. B: kegyetlenség ⁶ AH I. B: character, caractertelenység, élet, ⁷ AH I. B: vagy benne ⁸ AH I. B: majd ⁹ AH I. B: dolgoknak ¹⁰ AH I. B: mindjárt ¹¹ AH I. B: elsöbben ¹² AH I. B: népekét. ¹³ AH I. B: [új bekezdés]

Ha már edj bölts ember a' földnek golyóbisán az emberek¹⁴ tselekedeteire, a' régi századokba¹⁵ felnéz, tsak azt látja: hogy ez a' Nem edjmást örökké pusztította, rabolta, égette, tsalta; mely véres lármábann minden nemzet Istent, Hitet választott magának, meljekkel tselekedeteit elébb helybe hagyatta, megszenteltette. Innen úgy kell itélni, hogy az ember tsak az, okoskodással: a' mi a' barom, okoskodás nélkül. Ez a' Test világ látod, hol az ember tsak nyereség után megyen külömbféle¹⁶ színek alatt; hol ha szép szín vagy mód alatt¹⁷ nem tsalhat, lop,¹⁸ öl, erőszakoskodik, ha ezt büntetés nélkül elkövetheti, vagy reménysége lehet: hogy az ellenkező fél meg nem győzheti.

Azt mondod végre, hogy az iljen böltsnél,¹⁹ a' ki ezeket tudja, veszedelmesebb ember nintsen: mert ötet nem Istentől, sem embertől való félelem nem tartóztathatja a' rosztól. Tévelyegsz, [62/r] már gondolat világról itélsz cselekedet világra. Lehet ezeket a' dolgokat mind úgy hinni, a' mint irtam, és még is emberségesebb lenni,²⁰ mint a' legbuzgóbb tudatlan Pap, vagy ember, ki hitit szereti, és mást mindent²¹ útál gyűlöl. A' gondolatok nintsenek törvények alatt mint a' tselekedetek, akár hogy gondolsz tehát a fejedbenn, törvény és erkölts szerént kell tselekedned, különben elvesztenek. Éhség szomjúság, álom élet, betsület, nyugodalom, másoktól való szerettetés, tisztelet²² minden bölts embernek örökké szükségesek maradnak a' testi világban, akármit gondollyon ő a' Lelki világban. Azonkívül²³ ne gondold hogy a' Katonát Lelki esméret, vallás tartaná meg mind a' Királyok szolgálatjában, és hogy²⁴ a parasztság is Vallásból dolgozna Urának. Oldold fel külső lántzait a' Föld népének, ne verd meg; vedd el edj hadi sereg mellől az Akasztófát, ne büntess senkit akármit tsinál, csak ezt hirdesd ki: *Istenre hagyatik minden rosz cselekedetnek örök büntetése! szelidek legyetek azért atyámfiak, szabadságotokbann emlékezzetek*²⁵ meg Lelketek esméretéről, az igazságról, vallásokról,

¹⁴ AH I. B: Emberi Nemzet ¹⁵ AH I. B: századokra ¹⁶ AH I. B: mégyen külömb külömbféle ¹⁷ AH I. B: hol ha szép móddal ¹⁸ AH I. B: lophat, ¹⁹ AH I. B: bölts(nek) nél ²⁰ AH I. B: emberségesebb embernek lenni, ²¹ AH I. B: szereti, azomba már mindent ²² AH I. B: tiszteltetés ²³ AH I. B: maradnak a' testi világban — azonkívül ²⁴ AH I. B: szolgálatjába, mind a' Vár vivásba, és hogy ²⁵ AH I. B: Atyámfiak, emlékezzetek

*Istentekről, pokolról, mennyországról.*²⁶ — Majd meglátod, hogy törvény, és büntető hatalom nélkül az egész emberi nemzet papostól, Istenestől, vallásostól edjűtt, mind tolvaj, pusztító, gyilkos, rabló [62/v] leszel. Mikor a' tolvaj szerentsésen elvitte²⁷ lovadat, így szóllott: *reá segített az Isten*; minden gonosztévő és vër-ontó ember vagy nemzet elviszi a' maga Istenét magával, kit segedelemre kér, és ha nyér ezt mondja: *Isten nyert vele, ki tettét*²⁸ igazolja.

A' Böltés nem hiszen úgy mint a' Köznép, de azért ő böltességének természete szerint, roszzat, illetlent nem tselekszik, mert nem kíván utáltatni, üldöztetni. A' gondolat világban ez mondja²⁹ ugyan, hogy nevetség az, a' mit az emberek illetlenségnek, jóságos tselekedetnek,³⁰ igazságnak, Istentől kibeszélt hitnek tartanak:³¹ de ebből nem következik hogy ő ezek ellen járjon; mert ezeket tsak a' gondolat világában mondja, hiszi; de a' Test-Világ más törvényeket kíván tselekedeteitől. Úgy vedd fel, hogy az okoskodás nem valóságos Világ, és abban senki sem él a' földönn, mivel tsak álom, képzelődés. — A' tapasztalható valóságos Világ, testi világnak nevezetik,³² a' benne való élés pedig tselekedetnek, érzésnek. Innen van, hogy az emberek soha sem úgy élnek, tselekesznek, mint tanítanak, tanátsolnak és okoskodnak. Mig tsak addig okoskodol, tanátsolsz, tanítsz, mig a' testi világot és az abban [63/r] való emberi tselekedeteket magyarázod: addig a' testi Világban van okoskodásod, és hasznos ÷ követhető, de mihelyt a' testi tselekedet lehetőségenn túlmegy, az már mind álom. Iljen a' Philosophiának némely része, iljen az egész Theológia és Vallás.

Nintsen oljan ember, a' ki a gondolatok törvénye szerint élhetne. Ne szeresd meg a' más szép feleségét, ne kívánd gazdagságát, ha szegény vagy is; ne haragudj arra, a' ki megbántott, áldjad azt, a' ki betstelenített; szeresd azt, a' ki üldöz; adj a' szegénynek javaidból, ne kívánj kintset, ne félj a' haláltól, várjad azt örömmel — látod — — iljen álhatatosságokat, erköltsöket tanít a' Hit, a' gondolat világában. De feltalárod é ezeknek a' beszédeknek teljesítését az érzés Világában?

²⁶ AH I. B: [nincs kurziválva] ²⁷ AH I. B: ellopta ²⁸ AH I. A: testét ²⁹ AH I. B: világban mondja ³⁰ AH I. B: jótcselekedetnek ³¹ AH I. B: mondanak és tartanak ³² AH I. B: hivattatik,

nem mind álmok és hangok é ezek, mellyek tsak okoskodásbann, írásbann, beszédbenn laknak de tselekedetbenn nem élnek.

A' Philosophusoknak némelly részek hasonlólul tselekedtek, magoknak gondolat világot formáltak, meljet³³ magok úgy el nem követhettek soha, mint a' Keresztyének, a' Vallások tanítását tsak beszéllek, és soha nem teljesítik. Ne kivánd, mondották a' ditséretet, tekintetet, ditsősséget; ne haragudj senkire, halj meg örömmel; ne hagyj Lelkedet tested érzéseire változni, — azomba majd megölte [63/v] magát, úgy tanúlt, hogy böltsségéért hires légyen, mások felett betsültessen, és ha más Philosophust ditsértetni hallott, rágalmazni kezdette, ha tsak az is ötet maga felett nem ditséri.³⁴ Gondolod é hogy Diogenes azért feküdt a' hordóba mivel ott alkalmasabban esett a' fekvés, mint másutt? Nem, — hanem azért, hogy tsudáltassék. Nintsen nevetségesebb dolog, mint mikor a' Philosophus, 3 's 4 könyvet ír, hogy tsudáltassék, 's mindenütt³⁵ azt papolja benne: ne kívánj különböztetést, tiszteletet az emberektől, meljel magadbann hivalkodj. Oljan nevetségés dolog az is, mikor³⁶ a' Keresztyén Papokat hallod kiabálni: *hogy az edjügyűeké és szegényeké³⁷ az Istennek országa, hová a' gazdagok olj nehezen jutnak bé, mint edj teve, mely nehezen bújhat által a' tő fokán,*³⁸ azomba úgy tanúl, olvas, keres,³⁹ gazdálkodik, sugorgat, húz, von, hogy majd elvész bele; a' mit sokszor tsalással, lopással, gyilkossággal is teljesít.

Vedd⁴⁰ észre hát, hogy két Világa van az embernek; edjik *testi érzés világ*, mely látható hol minden ember él; a' másik *gondolat, beszéd, írás világ*, mely tsak Lélkünk képzelődéseibenn van, de benne soha senki tselekedettel nem él. Szeretném hát, ha az emberek tsak azt gondolnák, [64/r] tanítanak, a' mit tselekszenek, hogy az a' sok lárva, hazugság, magok Lelkiismérete ellen való erőszakos vakítás szünnének meg. Akármint⁴¹ böltselkedjék okoskodjék tehát az ember a' gondolat világbann, mindenkor büntelen lesz ő tselekedettel, étellel, valóságban a' testi világbann. Nintsen⁴² természet szerint, és bűn nélkül való⁴³

³³ AH I. B: hasonlólul tsináltak magoknak gondolat Világot, mellyet ³⁴ AH I. B: kezdette tsak azért, hogy az ötet maga felett nem ditsérte. ³⁵ AH I. B: 's mindenütt!
³⁶ AH I. B: Olly nevetségés az is, midőnn ³⁷ AH I. B: hogy a' szegényeké ³⁸ AH I. B: a' Tő jukánn. [nincs kurziválva] ³⁹ AH I. B: azomba úgy keres, ⁴⁰ AH I. B: [nincs új bekezdés] ⁴¹ AH I. B: Akárhogy ⁴² AH I. B: [új bekezdés] ⁴³ AH I. B: valóbb

dolog, mint a' Kolikát tsináló⁴⁴ szelet, ha útjára indul ki botsátani, de még is a' bölts ki ezt tudja,⁴⁵ ha tisztességes személyek⁴⁶ közt nyájasságbann mulat, nem dördit, miért? mert a' tselekedet útálatot hoz⁴⁷ utánna, már pedig nintsen oly mély bölts e' földönn, ki a' jeles embereknek szeretetét útálatját egyenlőül fel ne vegye. Honnan jön osztán, hogy edj bölts, ki hiszi, hogy a' Templom házakbann Istenek nem laknak, még is ha oda bé kell neki menni, nagyobb csendességgel viseli magát, mint azok kik hisznek?⁴⁸ — Azért, hogy ő nem kíván botránkoztatni, mert bölts. Honnan van, hogy edj bölts, ki poklot nem hiszen, edj polturádat el nem⁴⁹ lopja, ha kintses házadba zárod is? Onnan,⁵⁰ hogy betsületes akar maga előtt maradni, akár van pokol, menyország, akár nints, a' pedig meglöp, a' ki menyországot, poklot hiszen.⁵¹

Jegezd⁵² meg, hogy valamennyi Philosophus [64/v] gondolattal hibázott, tévelygett;⁵³ Istent, természetet magyarázott, többnyire maga természetire igaz,⁵⁴ hiv, csendes természetű, jó erkölcsű ember volt. *Spinosa*, *Holberg* nem hittek feltámadást, még is jóerkölcsűk voltak életekben. Nem találts te a' böltsék közt; kik irták hogy pokol nintsen, sem utonálló Tolvajokat, sem egyéb csalárd gyilkosokat, veszendőket. Nevez edjet! — Ők okoskodnak, de nem gyilkolnak,⁵⁵ mivel onnan, hogy feltámadást nem hisznek, nem következik: hogy itt a' földön se legyenek emberséges emberek, és a' több embereknek békét ne hagyjanak, magokat pedig útáltassák. Van a' természetnek törvénye, és igazsága, a' bölts embereknek szivekbe: A' Philosophusok és egyéb természeti bölcsek, soha nem öltek, nem raboltak,⁵⁶ nem tsalták az embereket, ha tsak védelmezésből⁵⁷ nem hartzoltak. De bezzeg a' Vallásos emberek 's papok, kik ezt⁵⁸ mondották, hogy Istennel barátkoznak, 's annak tetszéséből parantsolatjából tselekesznek mindent, felgyújtják már sok ezerszer az Istennek Világát, és

⁴⁴ AH I. B: okozó ⁴⁵ AH I. B: de még is, noha a' Bölts ezt tudja, ⁴⁶ AH I. B: tisztességes szép személyek ⁴⁷ AH I. B: húz ⁴⁸ AH I. B: mint azok, kik azt hiszik? ⁴⁹ AH I. B: poltrádat is el nem ⁵⁰ AH I. B: Azért, ⁵¹ AH I. B: ki Poklot, Meny Országot hiszen? ⁵² AH I. B: [nincs új bekezdés] ⁵³ AH I. B: gondolattal tévelygett, ⁵⁴ AH I. B: maga természetivel mind igaz, ⁵⁵ AH I. B: gyilkosodnak ⁵⁶ AH I. B: soha nem raboltak, ⁵⁷ AH I. B: magok védelmezéséből ⁵⁸ AH I. B: azt

megfertéztették óltárait,⁵⁹ megölvénn a' természet-[65/r]nek igazságait. Jó volna, ha minden ember inkább bölts lehetne, mint Pap, a' ki mindent hiszen, 's mindent elkövet; a' ki a' gondolat Világbann szent, a' test világbann pedig gonosz. Ezek oljan emberek vóltak, kik⁶⁰ jóról álmodtak, de rosszakat tsináltak, kik minket testünkkel edjűtt a' gondolat Világba igazítottak, magok a' Test világba ettek, ittak, uralkodtak.

Ezek szerént megitélheted, hogy a' gondolat Világ, mennyire van a' Test világtól: az első üres, senki sem lakik benne, tsak szél, pára, beszéd hangzik benne, azzal telik el: a' másik pedig tele van emberrel, testel, cselekedettel, 's valóságos étellel, melynek törvényei minden élő állatot köteleznek, és valóságos felbomolhatatlan Törvények,⁶¹ böltsen, tudatlanon egyenlőül uralkodnak. Akármely mélyen okoskodol meg éhezél még is, akármely bolond vagy is kell aludnod, enned, innod; akár mitsoda szent vagy ha jól pofon ütlek, megharagszol reám, ha gyalázlak visszagyálázol; ha pénzed van, elzáród; ha szép aszszonyt találsz kívánod, ha rűt dolgot tsinálsz szégyened; ha betsűlnék sze[65/v]reted, ha üldöznek szaladnod kell,⁶² egyszóval minden rosztól futván, érzésed minden jóhoz ragad. — Ez a' Test és élő Világ, nem a' gondolat Ország,⁶³ mely álom.⁶⁴

AZ EMBERI OKOSKODÁSNAK VAGY ESMERETSÉGNEK, PRÓBÁNAK FONALA,¹ ELSZAKAD A' KERESÉSNEK ÚTJÁNN.

Az emberi értelemnek minden esmeretsége látható és tapasztalható dolgonn veszi fel magát, a' hol² a' Test, érez, tapasztal, lát, izlel, ott az elme is okoskodással próbát tesz,³ és bizonytalanságot szűl magának. Így megyen az emberi esmeretség a' kitsinységnek megfoghatóságáról,

⁵⁹ AH I. B: annak óltárait, ⁶⁰ AH I. B: olyan Emberek, kik ⁶¹ AH I. B: köteleznek, és ezen fel bonthatatlan, valóságos Törvények, ⁶² AH I. B: szaladsz ⁶³ AH I. B: világ ⁶⁴ AH I. B: [utolsó mondat végig kurziválva]

¹ AH I. B: vagy bizonyos Esmeretségnek próbájának fonala ² AH I. B: magát. Ahol ³ AH I. B: tészen,

a' megfoghatóbb nagyságig.⁴ Nem bizonyíthatjuk azt, ha elégségesek vagyunk é a' Világnak testében a' legkisebb atomusocskákat⁵ megtapasztalni. Van olyan kicsinyesség, melyet sem üvegenn, sem tsupa szemekkel nem tapasztalhatunk, tehát mi csak a' tapasztalható pontnál vagy golyóbisotskánál kezdjük,⁶ a' Világ testének nagyságát esmerni, elkezdvén a' legkisebb pontot nagyítani, úgy visszük mindég elmeinket nagyobbra⁷ nagyobbra, míg a' nagyságban el nem veszünk. Tégy le edj⁸ edjes számot, sokasítsd szüntelen,⁹ edj darabig megfoghatja elméd a' sokaságot, de ha annyi számot vagy sokaságot akarnál el[66/r]médbe megfogni, mint a' mennyi szem homokból vagy porból az egész föld golyóbissán¹⁰ öszve van téve, úgyé hogy soha által nem nézhetné Lelked, sem megérteni, sem kimondani nem tudná azt a' sokaságot, melyet még is hinni kell néki.

E' szerént¹¹ kell felvenni a' Lélek szerént való nagyságot és kicsinyiséget is. Mond meg nékem melyik a' legnagyobb tudatlanság? Hány grádusa van? ellenbe hány pontja van a' legnagyobb böltsességnek is? egydarabon esmered a' böltsiséget és tudatlanságot is, de a' két vége¹² felé elsüllyedsz. A' Világ nagyságát, kicsinyiségét is láthatod eszmélheted bizonyos messzeségig, de az egész végső határig,¹³ sem erre, sem arra ki nem láthatsz. Minden dolognak van két polaris csillaga, mint a' Világnak, melyeken túl, sem Északra sem Délre nem tudjuk mitsoda világok vagynak. Így vagy¹⁴ az emberi okoskodásnak, 's esmeretségek határa is, a' dolgok nagysága és kicsinyége között, bizonyos szélekig kimérve, úgymint élete, mely az időnek útján 60 's legfeljebb 100 esztendőig nyúlik; de az idők végéig ki nem nyúlhat, sem ott nem kezdődik, hol a' nagy Lélek idő vagy Isten volt 's lakott a' Teremtés előtt. [66/v] Hogy tehát a' teremtésnek testét minden tehetségeivel megismerje valaki: szükség a' legkisebb kicsinyiséget, azt t.i. mely után mindenütt a' semmi¹⁵ következik, azzal a' nagysággal általlátni, mely felett hasonlóul a' semmi jó mindenütt elő. Ezt a' két

⁴ AH I. B: nagyságra. ⁵ AH I. B: Testében atomusocskákat ⁶ AH I. B: kezeljük ⁷ AH I. B: elmeinket mindég nagyobbra. ⁸ AH I. B: le itt egy ⁹ AH I. B: sokasítsd osztán szüntelen ¹⁰ AH I. B: golyóbisa ¹¹ AH I. B: [nincs új bekezdés] ¹² AH I. B: vég ¹³ AH I. B: végső határig pedig ¹⁴ AH I. B: van ¹⁵ AH I. B: mindjárt a semmiség

véget pedig mind belső, mind külső, ÷ mind lelki mind testi lételemmel meg kell látni, külsőben miképpen¹⁶ határozhatja meg valaki, mi a Test, mi a Lélek? mit szülhet a testiség, mit a Lelkiség? és hogy mennyiféle dolgozhatnak, hogy fekszenek.

Az ember olyan könyv, melynek az eleje és vége kiszakadt, és soha sem kezdetiből, sem végiből nem tudja hány Levél hibázik, a valóságos kezdetig és valóságos végezetig. Azt a nagy könyvet pedig, a melyben áll, azt a nagy Természetet, nem kezdheti elől olvasni, mert a közepe¹⁷ táján van, sem a végét nem tudhatja, mert addig nem olvashatja,¹⁸ kihal belőle.

Ez¹⁹ arra tanít, hogy az ember az egész munkában csak rész, és nem pedig egész dolog. Állíts edjmásmellé 10, 10 lépésnyire kere[67/r] kenn 200 000 embert,²⁰ kérd meg a közepénn lévő embertől hány ember van jobbra, vagy balra mellette? majd nem fogja tudni. Ha circulusba állanak, vég kezdet nintsen, és mindenik mellett jobbról balról egyenlő számú sokaság van vég nélkül, de edjik sem tudja hány, csak azt tudja, ki a circulust tsinálta, 's őket öszveállította. Illyen a mi²¹ sorsunk. Az egész Világ circulus, a circulusnak sem eleje, sem vége. Így lehet gondolkozni az egész Világról.

AZ EMBERI TERMÉSZETNEK VÁLTOZÁSA VAGY ÁLLHATATLANSÁGA.

Nintsen nagyobb neveltség, mint mikor az emberek magoknak a természet ellen állandóságot tulajdonítanak.¹ Tudom azt, hogy az ember állandóul fog mindég² enni, inni, aludni, mert látod ezekre természetének szükségéitől³ hajtatik. De azt állítsd hát meg, ha állandóul fog é⁴ egy Aszszonyt, kivel mindenekre való nézve szabad, a többek felett kívánni és szeretni.⁵ Soha az a mi mozog edj helybe nem maradhat, mi mozog pedig inkább mint az ember. [67/v] Osztán

¹⁶ AH I. B: mimódonn ¹⁷ AH I. B: közép ¹⁸ AH I. B: olvashat ¹⁹ AH I. B: [nincs új bekezdés] ²⁰ AH I. B: embereket ²¹ AH I. B: ami [beszúrás]

¹ AH I. B: ellen állhatatosságot vagy állandóságot ² AH I. B: mindég fog ³ AH I. B: szükségétől ⁴ AH I. B: fog é [beszúrás] ⁵ AH I. B: szeretni és kívánni.

jegyezd meg, hogy a' változás vagy Újság természet törvénye. Vedd fel emberi nemünknek munkáit: látni fogod, hogy ő erköltseibenn, hitibenn, szokásaibann, még mindég változott, noha még is mindég emberi nem maradott. Mindenkor van idő úgy é, akár eső essék, akár napfény legyék, 's szél fújjon, tsak idő az mindenkor. De nem olyan edjik mint a' másik, és nem az egyszer, a' mi másszor. — De menjünk odébb! az esztendő négy részre oszlott, 's azomba⁶ változik szüntelen, 's mindenik változás újságot tsinál, mikor eljön, és többnyire megúnatik mikor elmúlik.⁷ Látod az embert is önnön munkáibann, gyönyörüseibenn, szövetségeibenn megúnni magát, ha azokból edj ideig élt, és újabbakat szeretni,⁸ bár rosszabbak légyenek is, mint az első. Látod őket a' már sokszor elvetett dolgokat, ismét megúnná a' következteteket, elővenni,⁹ 's azzal magát ketsetgetni. Jegyezd meg, hogy valami nem természetes, szükséges, abban az ember állandó indulattal soha sem marad.¹⁰

**[68/r] AZ EMBERI SZABAD AKARAT
MINDENKOR AZ ÉRZÉSBENN HATÁROZTATIK:
AZ EMBER A' TERMÉSZETNEK RÉSZE LÉVÉN,
OLY SZÜKSÉGES KÉPPENN ANNAK TÖRVÉNYEI ALÁ
VAN VETTETVE, MINT EGYÉBB ÁLLATOK, PLÁNTÁK.**

AH I. A: 68/r—71/r

AH II: Kilencedik Szakasz 42—49. A szöveget I. c. redakció írásai között.

[71/r] ISTEN, TERMÉSZET

Valamennyi Hitü, Vallású Ember, Pogány, Keresztény¹ világbann, még e' földönn volt, mind azt állította, hogy az Istenség nem test: ellenben, ki vévén² a' Philosophusoknak némely részét, azt is hitte³

⁶ AH I. B: azokba ⁷ AH I. B: megúnatik, mig tart. ⁸ AH I. B: szerezni ⁹ AH I. B: megúnná a' következendöket elővenni, ¹⁰ AH I. B: *abban* [végig kurzív]

¹ AH I. B: keresztyén ² AH I. B: az Istenség, nem test ellenben, kivévén ³ AH I. B: hitték

mind, hogy az Isten búsúlhat, haraghatik, szerethet, útalhat szanakozhatik. Minden indulat szenvedést foglal magába, a' szenvedés érzésből jön, az érzést pedig a' mi nem test [71/v] soha nem szülheti. Mimódonn szenvedhet hát az Isten búsulást, haragot, szánakozást, ki tsak Lélek? A' Krisztus testet azért vett magára, mert Isten, indulatoktól, tsapásoktól nem szenvedhetett. De az Atya Isten kinek nintsen teste, mimódonn szenvedhet? Nints ennél szebb, hogy az Istenségnek semmi testisége nintsen: még is örökké öröm, harag, szanakozás, engesztelődés, gerjedezés⁴ közt szenyved, és hányattatik.

AH II: Első Szakasz, 1—4. (Az egész szakasz — s a szakasz címe is — az AH I. A—B. Isten, természet c. írásának (71/v—73/v) folytatását tartalmazza. A szöveget l. e redakció írásai között.)

A' TÉRITÉSNEK LELKE, ISTENE

AH I. A: 73/r—76/r

AH I. B: 110—118

AH II: Második szakasz 4—10. (A szöveget l. e redakció írásai között.)

A' HITBENN VALÓ ERŐLTETÉS VAKSÁG GONOSZSÁG, OSTOBASÁG

AH I. A: 76/r—78/r

AH I. B: 118—123

AH II: Harmadik szakasz 10—15. (A szöveget l. e redakció írásai között.)

TESTBENN, PHYSICÁBANN VAN TSAK ELLENE ÁLHATATLAN PRÓBA, IGAZSÁG; DE ERKÖLTSBENN, TÖRVÉNYBENN, HITBENN NINTS, NEM IS LEHET.

AH I. A: 78/r—82/r

AH I. B: 123—131

AH II: Negyedik szakasz 15—22. (A szöveget l. e redakció írásai között.)

⁴ AH I. B: gerjedelem

Lássuk hogy e' Világonn a' legnagyobb hatalom mibenn¹ állott vólt fel, mellyet Pápaságnak, mennyei 's földi hatalomnak neveztek! Mivel minden Keresztényi² dolgoknak tsak a' sz. Irás mértéke,³ tehát ő hozzá kell szabni annak a' sok sz. Péter Kő szikla fiainak hatalmokat. *Ezen a' kö sziklánn épitem fel 's at. Mát XVI.* Már ha e' szókat sz. Irás szerint érted annyit tesznek: Péter! ezen a' kösziklánn az az ezen az álhatatos Hitenn épitem fel A. Sz. E. Házamat⁴, melly te benned lakozik, valakik annak ellenébe szegeznek magokat, az tagadni, vagy gúnyolni fogják, vesd meg azokat, és én tölem is meg lesznek vettetve; valakik pedig a' szerint hisznek, tanulnak, élnek, 's nevem tisztelik, áld meg azokat, 's töllem is áldatni fognak.

Magyarázzuk már a' Krisztus szavát Pápássann is, hogy meg tudhasd, mi módonn [82/v] értsed azokat. *Ezen a' kö sziklánn épitem fel c f. Sz. E. Házamat:*⁵ az az ezen a' hatalmonn, mellyet az egész Világ hatalmi felibe emelek, minden Népet, fejedelmet, Jobbágyává teszek, ötet koronázott Királyságra emelem fel, véle országoltatok, bársonyba, aranyba, ezüstbe, drága kövekbe öltöttem, alája Cardinális⁶ Királyokat rendelek, kik úgy legyenek mint Tanítványok, Apostolok számára. — Továbbá ezen hatalom által, mint magam mássa által sok 100 ezer embereket záratok házakra,⁷ kik közzül némellyek ditsőségemért meg fognak némulni, 's neveztetnek *Néma barátoknak*,⁸ többenn kopaszonn, mezitláb, darótzba öltöznek nevéért. — A' Házasság sacramentom legyen; de véle Papjaim, mivel szentség, élni ne merjenek. — Véghetetlen képek faragtassanak, Templomokba rakattassanak, mellyek a' köz-néptől rajtam kívül tsókoltassanak. Péter utánn legyenek maradékok, kiknek lábaikat a' fejedelmek tsókolják. Ezeknek szabadságok⁹ légyen akármelly Keresz-[83/r]tény Uralkodót Isten felkentjeit ha nékik tetszik pokolba vagy

¹ AH I. B: minn ² AH I. B: keresztényi ³ AH I. B: tsak a' Irás a mértéke ⁴ AH I. B: „fel az én Anyaszentegyházamat” ⁵ AH I. B: [nincs kurziválva] ⁶ AH I. B: Kárdinálisokat ⁷ AH I. B: házakra [javítva ebből: házakba] ⁸ AH I. B: [nincs kurziválva] ⁹ AH I. B: Ezeknek tellyes szabadságok

Menyországba küldeni. Meg edjezem benne, hogy ha valaki ő nékik adót nem akar fizetni a' fejedelmek közzül, mellyen a' magok számára¹⁰ ágyasokat tarthassanak, mivel nékik a' Házasság sz, sacramentomát meg tiltom, és azonn még katonákat is állithassanak, kik által, Isten nevében Juhaiknak véreket¹¹ onthassák, 's pusztithassanak, tehát ök szabadok legyenek akármelley fel kent királyokat pokolba idézni: ez¹² pedig úgy essék meg, hogy elsőbe tsak¹³ szövétnekeket gyűjtsanak, mellyek osztán el oltassanak. — Meg edjezünk abba is, és akarjuk, hogy az Úr vatsorája alkalmatosságával, minket Istent, testestől, Lelkestől meg egyenek, hogy soha vége ne legyen áldozat tételüknek mindég törvén rágván testünket szolgálaink. Mondottuk ugyan a' keresztfánn: *El végeztetett*; de mivel a' mi Másunknak úgy tetszik, hogy e' szó ne legyen úgy, tehát¹⁴ vissza vonjuk Isteni mondásunkat, 's azt állitjuk fel újra *hogy el nem végeztetett*,¹⁵ áldoztassunk to[83/v]vább is. Minden bűnnek ára szabattassék, és az én Mássaim által küldessenek követek széllyel, kik azoknak botsá-natját széles e' Világon az én *nevembe*¹⁶ árulják, a' pénzt pedig *X^{dik} Leo* Másunknak be hordják, hogy a' Játék néző helyre, melly Kurvákkal meg lessz rakva, költessék, példázolván az által a' Népnek bűnét, és fertelmes paráználkodását. Legyenek böjtök, de nem úgy, mint én böjtöltem, ki semmit nem ettem 40 napokig, hanem szabad legyen minden tészta neműt, téjjel vajjal süttötet, 's mindenféle¹⁷ halat enni. Meg engedem pedig hogy a' vidra, szártsa, teknős béka húsoknak¹⁸ ne tartassanak, hanem halak legyenek: ez¹⁹ légyen légyen böjt, mellyhez szabad kinek kinek mindenféle jó bort innya. Ha pedig valaki húsrá éhezne: bizonyos pénzt fizessen a' mi Másunknak, Biráinknak, szolgálaink:²⁰ osztán eheti, a' mi néki tetszik. Meg nyugszunk abba²¹ is, [84/r] hogy az Ég és pokol között, teremtesen még edj Purgatorium;²² senkinek ne légyen szabad hallála utánn

¹⁰ AH I. B: magoknak ¹¹ AH I. B: juhaik vérét ¹² AH I. B: idezni. Ez ¹³ AH I. B: sok ¹⁴ AH I. B: ne légyen, így tehát ¹⁵ AH I. B: [nincs kurziválva] ¹⁶ AH I. B: [nincs kurziválva] ¹⁷ AH I. B: téjjel, vajjal süttötetett mindenféle ¹⁸ AH I. B: Tekenős Béka, néha sódor is húsoknak ¹⁹ AH I. B: legyenek. Ez ²⁰ AH I. B: a' mi Másunknak és azoknak szolgálainak, ²¹ AH I. B: magnyugszunk pedig abban ²² AH I. B: Purgatorium is

egyenesen hozzánk fel jönni: hanem kéntelen legyen ezen nevezett fél pokolba alá szállani. Adjuk²³ azért tudtokra, kiknek illik 's akarjuk, kiváltképpen pedig a' gazdagoknak, hogy halálok előtt sok számu pénzeket hagyjanak a' mi Papjainknak²⁴ számokra; mert ezeknek kell osztán bizonyos Miséket²⁵ (: melly susogó Isteni tisztelet Neméről még soha szó sem volt:) mondani, hogy a' Lelkeik a' fél pokolból szabadulhassanak.²⁶ A' nevezett Misének párja, leg alsó árra szólván, hogy sok alku ne legyen l'²⁷ forintra tétetik. Tétessenek halálok után *szentek*²⁸ is; de fizessenek azoknak maradéki sok ezereket, hogy ez által Egyházunk erősödhesen: mert már ezután nem fog helye lenni azon rendelésnek,²⁹ mellyet tettünk, mondván: *Add meg a' Császárnak a' mi Császáré, az Istennek a' mi az Istené.* E' két rendelést már ezután csak így mondják ki: *Add*³⁰ *meg a' Pápának a' [84/v] mi a' Pápáé,* minden övé legyen pedig a' földön. Legyen edj³¹ Pápa *tsalhatatlan,* mint mi magunk,³² és hajoljanak meg néki a földnek népei³³ mind poriglan.

Ha olvastad ezen magyarázatot: által láthatod, hogy ez mind³⁴ ebből a' szóból jön: *Ezenn a' kösziklán épitem fel Anya Szent Egyházamat:*³⁵ pedig még tized részét sem magyaráztam meg, ki gyözné azt mind elő számlálni és elő beszélni, a' mellyeket ezen szóból a' Pápások ki faragtak?³⁶ soha nem volt még olyan sokat jelentő szó a'³⁷ Világon mint a' Péter kösziklája. Rendes ha meggondolod, hogy Isten Mássá a' Krisztus után Constantinus Császárig sehol sem volt. Ez a' Császár 320 táján³⁸ lessz Kereszténnyé;³⁹ azután kezd Konstantinápolyba⁴⁰ conciliumozni. A' Lugdunumi Tanátsbann végeztetett el elsőbben, hogy a' Romai Püspök Krisztus Mássá, a' Keresztények feje, Péternek maradéka: de azért az az Isten Mássá nem igen jelentgeti magát Juliánus apostata alatt, kit le nem vethetett székiből azért hogy ötet haszontalanságnak tartotta. Mit tsinált ez a'

²³ AH I. B: szállani, adjuk ²⁴ AH I. B: Mássainknak ²⁵ AH I. B: bizonyos számú Miséket ²⁶ AH I. B: ki szabadulhassanak ²⁷ AH I. B: egy ²⁸ AH I. B: [nincs kurziválva] ²⁹ AH I. B: rendelésünknek ³⁰ AH I. B: *Adjátok* ³¹ AH I. B: a ³² AH I. B: mi vagyunk magunk ³³ AH I. B: Földnek minden népei ³⁴ AH I. B: hogy mind ez ³⁵ AH I. B: *Ezen kösziklán épitem fel sat.* ³⁶ AH I. B: a' mint a Pápák ezenn szókból ki húztak: ³⁷ AH I. B: e' ³⁸ AH I. B: 320^{ik} Eszt. táján ³⁹ AH I. B: keresztényé ⁴⁰ AH I. B: Constantinapoly

hatalmas Isten Mássá 476 Esztendők alatt osztán egész⁴¹ addig, míg [85/r] Odoacer a' Herulusok Királlya Augugustulust a' Nap Nyugoti tsászárságból le verte?⁴² Hol volt osztánn Nagy Károlyig? mi volt ő alatta? és a' IX^{dik} századig min gondolkodott? soha sem hitte volna Péter, hogy ő utánna valamely Pápa nevű jöjjenek,⁴³ kik magokat, minden féle Nemzettségéből jövénn, az ő fiainak lenni állitják, és 12 tartományokat örökségekké tégyenek, mellyeket osztán mint az ő maradéki másoktól hatalommal el foglaljanak. Nem láttál ilyen örökséget — az Atyák soha sem birták, magokénak nem mondták, nem is kívánták, a' maradékok hasonlóúl, 800 esztendeig halgattak, 's nézik hogy örökségek nintsen; — végre tsak el kiáltják⁴⁴ magokat, hogy Ferrara, Spolatria,⁴⁵ Romania, Anconia sat. Hertzegségek mind Szent Péter örökségei, kinek ők maradékai lévén, el akarják azokat foglalni, — el is foglalják. Egy részről állitják a' Péter örökségét, másrészről azt beszéllik, hogy azon⁴⁶ jószágokat ajándékba kapták külső emberektől, Uralkodóktól:⁴⁷ Constantinus adott edj Tartományt mondják Sylvester Püspöknek, mellyet különö-[85/v]senn Péter jószágának neveznek: osztánn Pipinus a' frantzia Királyság usurpatora, Mathildis Gróffné, és Nagy Károly ajándékozták a' többit. Ki hiszi, hogy Urak valakinek⁴⁸ tartományokat ajándékozzanak erőltetés nélkül? De ha ez igaz: nem birnak hát az Isten Mássai semmit Péter⁴⁹től, 's ha fejedelmek adták az örökséget nékik; okosabb Fejedelmek vissza vehetik azt tőlök. — Mutasd meg Julianus Apostata alatt, hogy a' Constantinus ajándékát Pápa birta?

De már ezek mind meg estek akár hogy: tsak⁵⁰ az Isten Mássainak tsalhatatlanságát szenvedem nehezen. Elfelejtette Szent Péter, hogy mit tsinálnak fiai ha kettenn hármann is akarják örökségét birni, mert meg esett, hogy maga⁵¹ már a' más Világonn lévén, annak mondott Juhai, 3 kösziklát is szültek jószágaiba; osztánn nem tudták hogy mellyik kö

⁴¹ AH I. B: egészszen ⁴² AH I. B: ki verte? ⁴³ AH I. B: Pápa nevű papok jöjjenek
⁴⁴ AH I. B: végre elkiáltják ⁴⁵ AH I. B: Spalano, ⁴⁶ AH I. B: azon [javítva ebből: azok]
⁴⁷ AH I. B: uralkodóktól [javítva ebből: uralkodókból] ⁴⁸ AH I. B: ki hiszi, hogy Urak valakinek
⁴⁹ AH I. B: nem birnak hát semmit az Isten Mássai Péter⁵⁰től ⁵⁰ AH I. B: meg estek, akárhogy lettek, tsak ⁵¹ AH I. B: hogy ő maga

sziklát kell le düjteni, és mellyiket felállítani? Mindenik azt mondotta, hogy ő Péternek igaz maradéka, kit a' Cardinalis sereg, 's Anya Szent Egyház Szent Péter utánn 1000⁵² két, 's három száz esztendőök múlva szült Világra. Én nem tudom mi módonn végezte dolgát a' Római Anya Szent [86/r] Egyház, hogy három Isten Mássát is szült egyszerre, kik közzül osztán mindenik első szülött kívánt lenni. — Öszve veszték az Isten Mássai, mely harcban ki ki a' másikat Belzebúb, 's Plutó Mássának mondotta. Már ezek között egy sem volt tsalhatatlan? tehát⁵³ azoknak kellett el végezni, mellyik igaz szülött köztök, kik magokat Isten Mássainak lenni nem esmérték. Tanátsot tartottak a' Püspökök 's Cardinálisok, 's az Isten Mássait Ördög Mássainak mondták. Ezen el kárhoztak⁵⁴ viszont Isten hatalma által, a' Püspöki 's Cardinálisi gyűlést, tolvaj, 's lator seregnék kiáltottak, állitván, hogy az Isten Mássá, kit ő helyébe tettek Anti Krisztus. — Leld fel már köztök az Isten Mássát, 's Szent Péter igaz maradékát. E' féle háborúk pedig 40. esztendeig is eltartottak az Isten Mássai egy hajtókába, egy húzomba.⁵⁵

A' Zsigmond császár alatt tartott Constantiai Conciliumtól fogva, menj el⁵⁶ a' X^{ik} századik: meg látod az Isten csalhatatlan Mássai miként úszkáltak a' vér ontásba, és átkozódásba, hol⁵⁷ a' leg rettenetesebb hatalmakat papirokkal verték le keresztény⁵⁸ székekből, mellyeket *Bullának* neveztek. — Végre ezen nagy maradékok a' [86/v] sok hartzban el fáradván⁵⁹ meg álmosodtak, szunnyokálni kezdettek, és már most tsak alusznak: ha pedig még mozdúlnak még, magok alatt⁶⁰ törik a' szék lábát.⁶¹ Menykövök sem papirosból, sem tüzből, sem vasból⁶² nintsen. A' setétnél tévelygő népek meg világosodtak, 's látják, hogy ez a' fényes tsillag, mellyet ők éjszaka tsudáltak, 's illetni nem mertek, nap világnál tsak fa ré ÷ olly fának redve,⁶³ melly földbenn rothad, 's a' setétenn fényt mutat, de a' világosonn rothadás.

⁵² AH I. B: ezer ⁵³ AH I. B: tsalhatatlan, tehát ⁵⁴ AH I. B: elátkozták ⁵⁵ AH I. B: Isten Mássai közt egy húzomba ⁵⁶ AH I. B: menj vissza ⁵⁷ AH I. B: kik ⁵⁸ AH I. B: királyi ⁵⁹ AH I. B: elfáradván a' sok hartzba ⁶⁰ AH I. B: mozdulnak mindég magok alá ⁶¹ AH I. B: sziklákat ⁶² AH I. B: se Tüzből, se vasból, se Papirosból ⁶³ AH I. B: faréh, az az ojjan fának a' reve

Valameddig a' tudatlanság éjjele lelkeinket vakította; Európában az Isten úgy nevezett Másza fénylett; de hogy most a' Tudománynak Napja világosodni indúlt, látszani kezd a' Romai Püspök tsalhatósága is. Örökös gyalázatjára van Keresztyénségünknek, hogy ezeket az Olasz Pétereket olly sok időig Isten gyanánt imádhatta. Most a' Papok hátat mutatnak néki; a' fejedelmek titkonn nevetik; a' Túdósok kiabálnak reá, pisszegetik: Ő pedig mintha aludna, vagy méj gondolkozásba volna, halgat, eszik, iszik, 's még még vissza nevet bennünket, mivel uralkodhatik. Talán az Isten [87/r] könyörül rajtunk, 's igazánn Sz. Péter maradékivá teszi a' gazdag Papokat, le döjtvénn örökre a' Romai kö sziklát, mellyen annyi véres ütközet készült, és a' mellyről olly Pásztorok szállottak le, kik Istenünk nyáját nyuzvánn, annak bőrivel takarodztak.

A DEBRECENI HOLMI

Holmi

Egyszer azt vettem fel magamba, hogy valamely dologgal elmélkedni fogok, reggel
felsejkenvén az ágyamba, arról írok, akkor Dél előtt nézd ilyen
Holmi jött ki belőlle.

Bessenyei György

Első Szakasz

Minden embernek természetiben van hogy valamely dologban, mesterségben, legyen az akármely, magát különböztesse, s' másokat sokakat ha lehet fellyül mullyon, ugy hogy ilyen érdemnek kibe kibe kell lenni, vagy valósággal, vagy ha így nem lehet képzelődéssel

175

Második Szakasz

A' Térítésnek Lelke Istene

177

Harmadik Szakasz

A Hitben való erőltetés vakság, gonoszság, ostobaság

182

Negyedik Szakasz

Testben, Fisikában van csak ellene álhatatlan próba, igazság; de erkölcsben, törvényben, hitben nincs, nemis lehet

185

Ötödik Szakasz

Aprilisnek 13^{dik} napján, mikor munkához fogtam, reggel nyolcz orakor hallám ablakom alatt az Leopold Herczeg Regementyét Trombitálva Bécsből, a' Bavariai Háboruba kiballagni, melly fegyveres seregben egy Testvérem, és egy Barátom, ezek Bessenyei Sándor és Barcsay Ábrahám vóltak, mint kapitányok el hagytak. A Bátyám ablakom alá lovaglott, s tőlem egy szóval utolsó bucsutt vett. Én pedig utánok sohajtok magamban

190

Hatodik Szakasz

Emberi öröm, Nagyság, nyugodalom

191

Hetedik Szakasz

Lehet é aranyat csinálni?

191

Nyolcadik Szakasz

Régi Magyarország

191

173

Kilenczedik Szakasz

Az emberi szabad akarat mindenkor érzésben határoztatik meg. Az ember a természetnek részi lévén, olly szükséges képpen annak Törvényei alá van vettette, mint egyéb állatok és a plánták

191

Tizedik Szakasz

Millyen jó lehet az ember által szereztetett leg jobb törvény, vagy uralkodás módgya

195

[1] Első Szakasz

MINDEN EMBERNEK TERMÉSZETIBEN VAN
HOGY VALAMELLY DOLOGBAN, MESTERSÉGBEN,
LÉGYEN AZ AKÁRMELLY, MAGÁT KÜLÖNBÖZTESSE,
S' MÁSOKAT SOKAKAT HA LEHET¹ FELLYÜL
MULLYON, UGY HOGY ILLYEN ÉRDEMNEK
KIBE KIBE² KELL LENNI, VAGY VALÓSÁGGAL,
VAGY HA IGY NEM LEHET KÉPZELŐDÉSSEL.³

Lakik az emberben valamely tűz, melly ötet mindenkor fel felé huzza, Kiki meg vallya közönségesen hibáját⁴ és meg is nevezi azt némely dolgokban, de ellenben tart számára⁵ olyan dolgot, mellyre nézve hiszi magában titkoson, hogy másokat sok ezereket felyül halad. Mintegy természetünkhöz van ragadva, az az hév vágyódás,⁶ melly szerént vagy egyben vagy másban fel akarunk társainkon emelkedni; Nézz széllyel e világban s' mindenféle embert ebben találsz foglalatoskodni. Az imádkozó buzgó ember szentebb akar lenni, mint más. Továbbá ki gazdagsággal, ki okossággal,⁷ ki szorgalmatossággal, ki hivatallal, ki szép maga viseletivel, ki bátorsággal, ki szépséggel, ki erősséggel, ki mesterséggel, ki musikával,⁸ kívánnya magát különböztetni.

[2] Vigyázz⁹ csak: ezt a' vágyódást nem lehet egyébnek mondani a' természet bennünk¹⁰ született ösztönénél. E csinálja mind a' böltseket, mind a' vitézeket, mind a' bolondokat. Ezen ösztönt a' természet minden emberbe bele oltya, de nem ád mindennek azért nagy dolgokra való tehetséget.¹¹ Innen származik osztán, hogy némely ember a' bölcs elmének dicsőségét kívánván meg, reá fogja magára a' nagy

¹ AH I. A—B: másokat, ha lehet ² AH I. B: hogy ijjen kibe kibe ³ AH I. A—B: [nem cím, az Isten, természet című fejezet szövege] ⁴ AH I. A: meg valja a' maga hibáit B: ki-ki megvalja hibáit, ⁵ AH I. B: tart maga számára ⁶ AH I. A—B: az a' vágyódás ⁷ AH I. B: mint más, ha nem az is. Ki okossággal, ⁸ AH I. A—B: ki erősséggel, ki musikával sat. ⁹ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ¹⁰ AH I. A—B: velünk ¹¹ AH I. A—B: de nem birnak azért minden emberek nagy dolgokra való tehetséggel.

okosságot, ki¹² ostobasággal szüntelen bölcelkedni kívánván, nem veszi észre, hogy örökké¹³ bolondozik s' csufoltatik. Lásd¹⁴ azokat kiknek a' természet különös erőt semmiben nem láttatott adni, mellyben meg nyugodhatna a' magok szereteti, arra vetemednek¹⁵ hogy olly nemü ruhákat szedgyenek¹⁶ magokra mellyeken rendtelenségek, idétlen csudálatosságok¹⁷ miatt nevetned kell. Különös haszontalan, izetlen és együgyü szokásokat, szavok járását választanak magoknak, hogy ők azok által dicséretessenek¹⁸. esmértessenek, s' különböztessenek¹⁹ másoktól.

Ha valamely ember egyszer sorsához képest, egy dologban nagyra ment²⁰ a' többivel osztán keveset gondol. Egy mély Philosophus rendes ételén, italán, tisztességes lakásán ruházattján kívül egyéb dolgokat kíváncsiság²¹ nélkül néz.²² Mi ennek oka? Az, hogy már nagy Lelkében kívánsága meg nyugodott, ki emberi [3] nemének²³ sorsát meg ismervén, tudgya hogy e' földön²⁴ valóságos boldogsága, csak békességben, nyugodalomban, szükségének természetig való elhárításában,²⁵ s' az egészségben van.²⁶ Tapasztalni fogod azomban, hogy soha ember, semmi nemü érdemben, mesterségben olly nagyra nem mégyen, mellynél még nagyobbra menni nem kívánna. Soha bölcset olvasásrul, gazdagot az pénz szerzéstül el²⁷ nem beszélhetsz. Minden dologban ilyen az ember.

Nézd²⁸ meg őket itt Bétsben, aprólékokban. Ujj mód²⁹ csak azon okbul jön fel közöttök, hogy valamelyik olyat akar viselni, mellyet még másom nem látott: ezzel csudálatni, nézetni,³⁰ különböztetni akar. Mihelltt a' többi ujságát meg látja, ha nagy személyly követi benne, így osztán ujj módok,³¹ szokások támadnak. Némelly ifju ember nem³²

¹² AH I. A—B: kis ¹³ AH I. A: szüntelen ¹⁴ AH I. B: hogy örökké bolondozik. Lásd ¹⁵ AH I. A: mellybe megnyugodhatnának, a' *Magok szeretete* arra vezet, ¹⁶ AH I. B: vegyének ¹⁷ AH I. A—B: tudatlanságok ¹⁸ AH I. A: dicsértessen ¹⁹ AH I. B: dicsértessenek, s' különböztessenek ²⁰ AH I. A—B: képpent nagyra ment, ²¹ AH I. A—B: kívánság ²² AH I. B: nélkül, tsendesen néz, ²³ AH I. A: Nemzetnek B: ki az emberi nemnek ²⁴ AH I. A—B: a' földi ²⁵ AH I. A—B: természeti elhárításában ²⁶ AH I. B: áll ²⁷ AH I. A—B: le ²⁸ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ²⁹ AH I. A: Bécsbe! aprólékokbann ujj módi B: Bétsbe aprólékokba, ujj módi ³⁰ AH I. A—B: nézettetni ³¹ AH I. A—B: osztán módik, ³² AH I. A—B: Némelly ifju, nem

huzhatván magára más érdemek által a közönség³³ nézését olyan csomóba köti hátul haját, mely fejéhez hasonló bunkóvá válik, s' vállain mint fel futt hólyag hömbölyög. Nem bánja ha nevetik, bolondnak mongyák is, csak reá nézzenek. Egy néhány ifju Aszszonykát láttam, kik olly magas főkötöket tetéztek fejekre, hogy ha mérették volna homlokuktul³⁴ felfelé, tsak nem olly hosszszaknak találtattak volna, mint onnan lefelé a' földig voltak.

A kiknek³⁵ szegény természetik nem engedi [4] mások felett való valóságos érdemekkel fel menni, azok készek magokat félszegekké tenni, esztelenekké, hibásokká,³⁶ tsak hogy ha érdemért³⁷ nem is, de haszontalanságért csudáltassanak. Vétkeznek örömet, csak ugy vétkezhessenek, melly szerint mások abba hozzájok éppen hasonlók ne lehessenek,³⁸ vagy ha hasonlók ők is csudáltassanak. Ha pedig valakiben a' természet³⁹ mások felett nagy tehetséget engedett, látod hogy erejét és érdemének sokaságát abban egekig kívánnya emelni.⁴⁰ Igy minden emberi teremtett állatnak halálos törekedése, véres igyekezeti minekutánna kenyérét meg nyerte, az, hogy magát mások felibe vihesse s' vagy⁴¹ egybe vagy másba, dicsértessék, csudáltassék.

Második Szakasz A' TÉRITÉSNEK LELKE ISTENE

Nincsen szabadabb dolog e' földön mint az igazság, és annak Lélekben való el hitele. Ezen igazságon nem értem az embernek igazságát, vagy ártatlanságát egyedül, hanem akarom benne¹ magyarázni valamelly² dolognak, ugy vagy nem ugy nem voltát, akár- [5] mi légyen az P.o. Igaz é hogy a' Lélek szabad. Hogy hitet Isten adhat?

³³ AH I. A—B: érdemekkel a' község ³⁴ AH I. B: mérték volna homlokától ³⁵ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ³⁶ AH I. A—B: fél szegekké, esztelenekké, hibásokká tenni ³⁷ AH I. A—B: tsak ha érdemért ³⁸ AH I. A—B: hasonlók éppen ne lehessenek. Ha pedig ³⁹ AH I. A: Ha pedig valakit a' Természet B: Ha pedig a' Természet ⁴⁰ AH I. B: nevelni. ⁴¹ AH I. A—B: állatoknak halálos törekvések, véres igyekezetek, mindekutánna kenyereket megnyerték az, hogy magokat mások felibe vihessék, vagy

¹ AH I. B: abban ² AH I. B: némely

hogy ha meg halunk jót cselekedvén, idvezülünk,³ ha pedig nem pokolba mégyünk? Ha valamely dolgot el akarsz vélem hitetni, úgy é,⁴ arra csak egy módod vagy, tudniillik azon⁵ dolog igazságának beszéddel, okoskodás próbáival való meg mutatása. Meg eshetik, hogy okaid gyakorta gyengék, hibások, vagy éppen hamisak; de ha elmém s' okoskodásom azoknál még gyengébbek,⁶ bizonyosson hitet csinálhatsz bennem a' nem igazságokbul.⁷ Ez osztán csak Hit nállam, akar rossz, akar jó,⁸ úgy hogy nagyon meg szokván ötöt, ha valóságos igazságot terjeszt is osztván valaki előmben nem fogadom el, és ezt helyette, ámbár hamisság meg nem vetem.⁹ Honnan van, hogy az ételeknek, szokásoknak nemeihez, mellyeket szüleidtül, atyádfiaitul neveléssel szívtál magadba,¹⁰ örökös hajlandóság marad benned. Onnan, hogy ezeknek jóságokrul, kicsinységedrül fogva hitegetnek, véle táplálnak, melly dolgok osztán véled való közöszülések¹¹ által, mintegy véredbe bocsátkoznak, s' természetedhez ragadnak.¹² Ha egy Krimi Tatárnak hozzád menvén jó kövér ló hust főzetnél úgy é inkább tetszene neki mint [6] a' tehén hus? De ha Magyar vendégeknek lovat főzetnél, botránkozásba hoznád őket. Lásd minden testnek azon eledel jobb, mellyhez gyermekségétül fogva¹³ szoktatott. Vegyük fel már szokásainkat.¹⁴ Ha egy Német emberhez mennél ebédre, és mikor¹⁵ asztalához kellene ülnöd, el vetnéd bársonyos székit, Lábad öszve fonnád, törökössön a' vendég sorába le bocsátkoznál a' földre segre, úgy é senki nem követne, nevetne minden, itélne,¹⁶ de ellenben ha valamely Constanczinápolyi Török Polgár étele s' párnája¹⁷ közzé egy magas karu széket huznál,¹⁸ reá ülnél, láboddal osztán a Török fejére¹⁹ mutogatnál, le huznának helyedbül, ostoba illetlenkedésnek ismer-
vén²⁰ tselekedetedet.

³ AH I. A—B: idvezülünk é jót cselekedvén? ⁴ AH I. A—B: úgy ⁵ AH I. A—B: módod van, az azon ⁶ AH I. A—B: még azoknál gyengébb, ⁷ AH I. A—B: igazságból. ⁸ AH I. A—B: akár jó, akár rossz, ⁹ AH I. B: nem fogadom el, és ez ámbár hamisság légyen, nem vetem meg. ¹⁰ AH I. A—B: vettél ¹¹ AH I. B: közöszülések ¹² AH I. B: természetedbe maradnak. ¹³ AH I. B: gyermekségétül ólta ¹⁴ AH I. A—B: fel szokásainkat! ¹⁵ AH I. A: már ¹⁶ AH I. A—B: senki nem követne úgy é, sőt minden ki nevetne 's meg itélne. ¹⁷ AH I. A—B: párnája 's étele ¹⁸ AH I. A—B: karszéket hoznál, ¹⁹ AH I. A—B: fejekre ²⁰ AH I. A—B: illetlenségnek itélvén

Ugy²¹ é hogy Nemzeteknek, idegeneknél²² az ilyen nemü cselekedeteket, botránkozásra el követni esztelenség²³ volna, akárkiben is? A' Törökkel ülnél²⁴ Török módon, a' Magyarral vagy Némettel Német módon.²⁵ Miért ragad kiki annyira²⁶ szokásaihoz, hogy azt Nemzettség szerint követvén, bár százszor²⁷ rosszabb léssen, a' véle ellenkező szokásnál, még is haragszik ha valaki attul meg kívánnya²⁸ fosztani, vagy csufollya, vagy ellene cselekszik, azért mert Atyáitül, Nemzetétül látta, tanulta, s' szokta meg azokat.

Ha a' Krimi²⁹ Tatárt Magyar Országba neveled fel [7] nem fogja a Ló Hust sem kívánni, sem szeretni;³⁰ de ellenben ha a' Magyarat Tatár Országban nevelik, jobban fogja a' Lovat enni, mint egyebet.³¹ Ezer féle szokás van ilyen e' világon. Emberiség volna é engem a Töröknek azért kinzani, hogy miért szeretek inkább széken ülni, mint párnán a' földön?³² vagy igazsággal verhetnék é én Tatárt azon okbul, hogy miért szereti jobban³³ a' Lóhust mint a tehén hust? Ugye e volna az leg utálatosabb nevetség,³⁴ ha el követnénk?³⁵

Nézzünk egy kevésé a' vallásoknak tudományaira, és azoknak szokássaira, ha látunk e' különbséget? A' micsodás vallásban nevelkedel, azt szereted többek felett. Neked úgy láczik,³⁶ mintha arra vólnál születve egyedül,³⁷ és a' táplálná leg jobban Lelkedet. Miért? Azért mert meg szoktad kicsinységedtül fogva. E szokásnak olly nagy ereje van, hogy még nagy bölcsek is, kik ez, amaz Hitben fel nevelkedvén,³⁸ annak haszontalanságát bár által láttyák,³⁹ mind azonáltal ha közönséges Isteni tiszteletre kell nékiek menni, inkább mennek a magok régen meg tanult vallásoknak szokásai közzé,⁴⁰ mint idegenek-

²¹ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ²² AH I. B: hogy idegen Nemzetnek idegen Nemzetnél ²³ AH I. A—B: el követni botránkozás 's esztelenség ²⁴ AH I. B: ülj ²⁵ AH I. A—B: a' Magyarral Magyar, a' Némettel Német módonn. ²⁶ AH I. A: Miért annyira kiki ²⁷ AH II. száz<olvashatatlan>szor B: sokszor ²⁸ AH I. A—B: akarja ²⁹ AH I. A—B: vagy ellene cselekszik? Ha a' Krimi [nincs új bekezdés] ³⁰ AH I. A—B: sem szeretni, sem kívánni; ³¹ AH I. A: a' Lovat, mint egyebet enni. B: a' ló hust, mint egyebet enni. ³² AH I. A: párnán ülni a' földön? B: mint párnán, vagy földön? ³³ AH I. A—B: inkább ³⁴ AH I. A—B: veszettség ³⁵ AH I. B: követném? ³⁶ AH I. A—B: úgy tetszik és látszik, ³⁷ AH I. A—B: egyedül születve ³⁸ AH I. A—B: növén, ³⁹ AH I. A—B: által láttyák is, ⁴⁰ AH I. A—B: a' magok régen meg tanult szokásu vallásbéliek közzé,

hez, hamarább is hajlanak⁴¹ azokhoz, kik hasonlóul azon vallásban nevelkedtek. Ha ötven esztendő korodban találsz is rá idegenek közt azon inasra, kivel Atyád Házánál, jáczodva⁴² együtt nevedkedtél, ugy [8] é⁴³ meg örülsz néki, és jobban hajlasz hozzá, mint nálánál százszor okosabb, vagy érdemesebb idegenhez? Így vagy vallásoddal. Emlékezz⁴⁴ született nyelvedről⁴⁵ is. Ha valaki idegenek közt, meszsze országokon Nemzedet Anya nyelvén meg szóllit, hozzá hajlasz,⁴⁶ meg vidulsz,⁴⁷ az idegeneket el hagyod, ehez beszélsz. Miért? mert azon a' nyelven nevedkedtél.

Visgáld⁴⁸ meg e' szerént jól a dólgoakat,⁴⁹ majd találni fogod, hogy az embernek, ki tizenöt esztendőt, huszat,⁵⁰ valamelly vallásban elért, aztat önként el változtatni lehetetlen. Ha azért nevelt⁵¹ ember vallását változtattya, arra mindenkor más dologtul erőltetik, és soha sem fog szive ujj vallásához, s' azoknak⁵² embereihez ugy forni, mint azokhoz, kikkel nevelkedett. Nehéz nekünk édes Atyánk, édes Anyánk tanításait, édesgetéseit, mestereink hizelkedéseit⁵³ szívüinktül egyszerre ki ragadni,⁵⁴ mellyet oda növéssel forrasztott a jó tétemény, nevelés, természet és szokás. Mitsoda nehéz dolog egy háládatos Gyermekeknek édes szüleit, testvéreit szeretni, még is azoknak vallásokat utálni, kárhóztatni, és hinni,⁵⁵ hogy Attya Annnya pokolba mennek. Ha pedig egy vallását változtatott Ifiu, nevelt férjfi, régi hitivel együtt szüleit is megvetheti, [9] meg utálhattya, tehát az arra sem méltó, hogy el kárhózzon, alább való vagy⁵⁶ nagyobb büntetésre lévén érdemes, mint a' millyet⁵⁷ pokol adhat. Illyen elfajult,⁵⁸ nem hiszem egy milliom ember közt kettő találatnék, itélheted hát, hány igaz vallását fordított halandó lehet e' földön.

Tovább világositalak természetedben. Sok szegény szüléknek leényaikat gazdagok viszik⁵⁹ férjhez, hol mindenben fülig vagynak,

⁴¹ AH I. A: hajtanak B: húznak ⁴² AH I. A: játszadozva ⁴³ AH I. A—B: úgy ⁴⁴ AH I. A—B: új bekezdés ⁴⁵ AH I. A: szülött helyedről B: <szülötte helyedről> szülötte nyelvedről [javítás a betűk átírásával] ⁴⁶ AH I. A: hajtasz ⁴⁷ AH I. A—B: meg indulsz, ⁴⁸ [nincs új bekezdés] ⁴⁹ AH I. A—B: dolgot: ⁵⁰ AH I. A—B: hogy edjember, ki 15—20 esztendőt ⁵¹ AH I. A—B: fel nevedkedett ⁵² AH I. A—B: annak ⁵³ AH. I. B: mestereinknek oktatásaikat ⁵⁴ AH. I. A—B: ki ragadni egyszerre, ⁵⁵ AH I. A—B: és azt hinni ⁵⁶ AH I. A—B: és ⁵⁷ AH I. A: mitsodást B: büntetésre méltó, mint a' mitsodást ⁵⁸ AH I. A—B: elfajult ember ⁵⁹ AH I. A—B: veszik

okos személyektől, nagy Uraktól körül vétéve; de mégis mikor néha őket férjek látogatóba⁶⁰ haza eresztik, vigyázz rájuk mihelyt⁶¹ közelitenek a' Határhoz, mellyen nevelkedtek, minden bokornak, fának, halomnak⁶² meg örünek. Ha a' faluhoz érvén, valamely ismerős paraszt aszszonyra akad, meg áll, fel ülteti a' Kocsijára, kérdezi, beszéll véle, örül, az utat is csókolná, mellyen már megyen, s' annyit járt volt⁶³ leány korában. Tyukot, ludat, ha lél földyával legelni, ugy teczik néki, mind esmeri, ha közel mégyen el mellettek,⁶⁴ és valami kenyér morşa van kezében, feléjek hányya ki üléséből, had egyenek⁶⁵ szegények ugymond magába, mert azokra is ki terjed szereteti. Több több ismerőst talál, jobban jobban nő öröme, a faluba bé mégyen, s' már alig ülhet, repülni készül, [10] mikor végre Attyának házat és a' kis kertet meg láttya, hol ő virágot ültetett volt az előtt, felére el fogódik a' szive. Édes kis kertem, így sohajt,⁶⁶ te voltál az én tavaszi nyájasságomnak édes⁶⁷ mezeje. Édes Lelkem Asszony Anyám be sokat mulattam itt véle! Kedves eöcsém László, hányszor mulattunk itt együtt,⁶⁸ hány virágom lopta⁶⁹ el, mennyit adtam néki⁷⁰ magam is. A szegény Ersók szolgálóm,⁷¹ mennyit kötődünk véle. Ah minden eszembe jön,⁷² nem tudom mit érezzek.⁷³ Azonba az udvarra bé hajt, s' meg láttya édes Annyát Ersókkal⁷⁴ a' Kertből jöni. Már akkor nem birja a szive: Jaj édes Lelkem Asszszony Anyám így jajdul el; Az Anya el fogódik, Kegyelmes Isten! A gyermekem! Öszve szaladnak, együvé fornak, egybe tapadnak,⁷⁵ úgy sirnak, zokognak. Ah ha ezen⁷⁶ Gyermek már ekkor más Hitben volna, gyűlölné e' most édes Annyának hitét, mellyben ötet nevelte. Vagy a' melly Gyermek idegenek közzöl, messze földről Attyához mégyen, elég kegyetlen é a' természetet nem érzeni? Nohát⁷⁷ Barátom, akárki légy, ki nevelésed után hitedet változtatni,

⁶⁰ AH I. A—B: mikor férjeik néha látogatásul ⁶¹ AH I. A—B: eresztik (: vigyázz csak reájok:) mihelyt ⁶² AH I. A—B: bokornál, fánál, halomnál ⁶³ AH I. A—B: mellyen mennek, mellyen annyit jártak ⁶⁴ AH I. B: hozzájuk ⁶⁵ AH I. A—B: feléjek ki hányják, hadd szedjék fel ⁶⁶ AH I. A—B: [eddig többes számban] ⁶⁷ AH I. A—B: ártatlan ⁶⁸ AH I. A: hányszor játszottunk itt vele B: hányszor jádzottam itt veled ⁶⁹ AH I. B: loptad ⁷⁰ AH I. B: néked ⁷¹ AH I. A—B: Ah szegény Éva, jó szolgálóm! ⁷² AH I. A—B: jut ⁷³ AH I. A—B: érezek! ⁷⁴ AH I. A—B: Évával ⁷⁵ AH I. A—B: öszve szaladnak, együvé tapadnak ⁷⁶ AH I. A: zokognak. Ezen B: zokognak. Ha ezen ⁷⁷ AH I. A—B: [új bekezdés]

vagy egy vagy más dologból kényszerítettél, nézd meg most a természetet és szánakozz magadon. Ki láthattad ezekből micsoda nagy Isteni erőnek kell annak lenni, ki⁷⁸ egy embernek hitit elvegye, s' néki ujjat adgyon,⁷⁹ ha igaz térést⁸⁰ [11] értünk, és nem olyat a' minémüet embereink tenni szoktak.⁸¹

Harmadik Szakasz A HITBEN VALÓ ERŐLTETÉS VAKSÁG, GONOSZSÁG, OSTOBASÁG

Ha nagy Papok téritettek e' világban, annak a' vólt az oka, hogy hatalmokat, jövedelmeket akarták killyebb terjeszteni,¹ mivel ezen emberi igyekezettel semmi inkább nem ellenkezett, mint azoknak engedetlenségek, csufolások, kik más hitben lévén, nékik meg² nem hajlottak. Mindenkor világi szándékbul származik az uralkodó Papságnak téritése, következőképpen gonoszság, mert idvezítésnek színe alatt földi hasznot, pénzt, hatalmat vadász. Vagynak olyan nagy Papok sokak közt, kik lelkekben valósággal meg vakítottak, és dühösségbül³ téritenek. Ezeket szegényeket csak szánni kell, s' tőlök szaladni. A külső emberek nem annyira téritők akarmelley vallásban is mint a' belsők.⁴ Nem csudálhatod ezt, mert ők nem eszik ezzel⁵ kenyereiket, hogy a' nem hiteken lévő embereket üldözzék, gyűlölyék, kárhoztassák, s' téritsék, hol szóval, hol bottal, mint a lelki Pásztorok. Ha találsz olyan embert, ki nyughatatlan téritő, hidd el, hogy tudatlan és ostoba is. Soha tanult, bölcs férfit nem láttál a' téritésnek erőszakos lelkével felebaráttjai közt dühösködni sem ártatlanokat kárhoztatni.

[12] Nem⁶ azért téritnek erővel a tudatlanok és gonoszok hogy azoknak idvességeket szívből kívánnák, kiket üldöznek, utálnak, kárhoztatnak, csalnak, hanem azért, hogy nem szenvedhetnek előttök

⁷⁸ AH I. A—B: a' melly ⁷⁹ AH I. B: ujjat, mást adjon, ⁸⁰ AH I. A—B: megtérést
⁸¹ AH I. A—B: minémüeket az emberek szoktak tenni.

¹ AH I. B: terjeszteni kijebb: ² AH I. A—B: engedetlenségek, kik nékik, más Hitben lévén, meg ³ AH I. A—B: dühös buzgóságbul ⁴ AH I. A: a' Böltsek. ⁵ AH I. A—B: azzal
⁶ AH I. A—B: [nincs új bekezdés]

olly halandókat,⁷ kik meg vetik azt, kit ők tisztelnek, és szentségnek mondanak.⁸ Mi emberek örökké kívánni szoktuk, hogy a' mit mi tisztelünk, azt más is tisztelje, és meg ne gyalázza. Mit tisztel valaki inkább mint Hitit? mit utállyon, üldözzön hát nagyobbban,⁹ mint annak csufolóit. Minden ellenkező Hit csufolni szokta a' másikat, azért haragszik mindenik a' másakra, vagy maga tiszteletire, vagy veszedelmre¹⁰ kívánván hozni¹¹ azokat, kik törvényeit nem vallyák. Te akárki légy ha édes Szüleidet¹² igazán szereted, meg nem gyűlölöd é azokat, kik őket gyalázzák, csufolják, utállyák. Miért¹³ szereti minden ember a' maga Nemzetségét inkább mint másokat, azért mert eő ebből származott. Micsoda részeg ostobaság lenne benned tölem azt kívánni, hogy a' magam Attyát meg vetvén, a' tiédet fogagyam el Atyámnak? Mimodon erőltethecz tehát arra is, hogy vallásomat a' tiedért agyam? Más ez mondod, mert ez által¹⁴ pokolba mégy, de¹⁵ az enyim által üdvezülsz. Jól van, bizonyicsd hát¹⁶ hogy csak a' Te hited igaz, keresztyének közt szöllyunk, kiknek [13] hitek mind egy, mind más részen csudákon, és természet szerint való, józan okoskodással meg nem fogható dolgokon épült;¹⁷ Eszerint természet szerint való emberi¹⁸ okoskodással¹⁹ meg nem győzhecz, hanem csak bizonyságokkal, voksokkal, régiségekkel tanítasz.²⁰ Ha mondod hogy hitednek igazságáru sokan irtak, és azt sokan vallyák, majd Törökökhöz küldelek, kik Mahumedet még többen hiszik Isten emberének lenni, mint ti hihetitek a' magatok szentyeit. Ma régiséget emlitesz, nézd sidóinkat, régibb Hitek van, mint neked; hiszed é ezen okbul, hogy igazabbak nálad e' részben. Csudáidat hordod elő, mellyeket mind magatok bizonyitotok, és a' mellyekből én soha egyet sem láthatok. Ha pedig meg engeded okoskodásomat, mimodon térítesz hozzád Isteni

⁷ AH I. A—B: háládatlanokat ⁸ AH I. A: szentségbe tartanak B: szentségnek tartanak ⁹ AH I. B: inkább, ¹⁰ AH I. A—B: veszedelmére ¹¹ AH I. A—B: huzni ¹² AH I. A—B: ha Szüleidet ¹³ AH I. A—B: utállyák. Így vagy Hiteddel is! Miért ¹⁴ AH I. A: még azt mondod, az által B: Mert azt mondod: az által ¹⁵ AH I. A: pokolba, de ¹⁶ AH I. A: bizonyítsd hát meg, B: bizonyítsd meg hát ¹⁷ AH I. A: kiknek hitek mind egy, mind más részen tsudákon épült, B: kiknek mind egy, mind más részen tsudákon épült a' hitek, ¹⁸ AH I. A: józan ¹⁹ AH I. B: természet szerint való okoskodással ²⁰ AH I. A: bizonyossággal, régiséggel tanítasz. B: hanem tsak régiség bizonyosságával tanítasz.

különös munka nélkül? Ha Kálvinista vagyok, hogy²¹ hiteted el velem a' Római Öreg Pápa Püspöknek csalhatatlanságát Szent írásbul, mellyben sem Conciliumot, sem Pápa nevet nem találsz. Mikor két Pápa volt, mellyet közzületek nem tagad senki, mivel magatok írjátok, és egyik Pápa felyül kapván a' másikon, Conciliumot hirdetett, mellynek fején ülvén, közös akarattal a' másikat antipápának, ördögösnek mondotta; mikor az el kárhoztatott ismét segedelemre [14] kapott, üldözőit el kergette,²² tanácsot rendelt, és amaztat résziről újra antipápává, ördög fiává²³ tette, mond meg mellyik²⁴ volt közzülok csalhatatlan? mert²⁵ mindenik Papi Szent Gyűlés fején²⁶ végezett, s' nem magába egyedül. Néhányszor voltak pedig két Pápák egyszerre, és hármak is.²⁷ Misét, böjtöt, ugy hogy tolyást, vizát, vidrát, békát, szártsát, tejet, vaját, tészát ehessen, mi modon bizonyitod meg Bibliából? Hol vagynak ott szenteknek imádása, csudálatos képei? Hol²⁸ van a' Papok gazdagsága? hol az utolsó kenet? hol az ostya? hol a' hét sákrementum? hol a' Papi nőtelenség?²⁹ hol az olvasó? hol a' Christus testének Isteni, emberi természetinek meg étele?³⁰ Hol bizonyitod ezeket Sz. Írásbul, hol van a' Purgatóriumra hagyott sok pénz? és hol van a' Misének Párja, egy forintra szabva? Hol van Kapuczinus, Kármelita, Néma barát, ki azzal dicsóiti³¹ Istenét, hogy meg némul, kopaszon jár? A Kapuczinus fa bocskort³² fűz, hogy abba hatalmas Ura gyönyörködjön. Lásd mi módon bizonyitod ezt mind a Szent Írásbul, ha hitemet a' szerint kívánod fel állítani!

Ha Arianus vagyok, és Szent Háromságot nem hiszek, bajod lesz velem okoskodni. Ha egy Ariánus Szent Írást olvas, és magyaráz, vagy tisztel, de Szent Háromságot még sem hiszen, te-[15]hát részeg esztelenségen nevetni lehet,³³ mivel Szent Írásbul Szent Háromság

²¹ AH I. A—B: Mi módonn ²² AH I. A: üldözte, el kergette B: üldözte, kergette, ²³ AH I. A: amazt részéről ő Anti Pápának, ördögfiának B: amazt ő is Antipápának, Ördögfiának ²⁴ AH I. A—B: ki ²⁵ AH I. A—B: Majd ²⁶ AH I. A—B: feje ²⁷ AH I. A: (:hányszor voltak pedig egyszerre több, 2, sőt 3. Pápák is :) B: (:hányszor voltak pedig Pápák egyszerre ketten, hárman is:) ²⁸ AH I. B: szenteknek imádása? Hol ²⁹ AH I. A: a papi nem Házasság? B: az utolsó kenet? Hol a' Papi nem házasság? ³⁰ AH I. A: megevése? B: Isteni, emberi természetével való megevése? ³¹ AH I. A—B: ditsóiténé ³² AH I. B: bakkantsot ³³ AH I. B: részeg esztelenséget nevetni kell,

nélkül³⁴ okoskodni, hinni nem lehet. A ki Szent Háromságot nem hiszen, annak a' Szent Írást is mesévé kell tenni.

Ha³⁵ valakit olyyat akarsz téríteni, ki a' Szent Írást Istenről beszélt³⁶ könyvnek nem hiszi, tsudát nem enged, mond meg mimodon adhacz néki Hitet Isten lelke³⁷ nélkül, csak természet szerint való okoskodásbul?³⁸ Látod hogy a' Hitnek dólga Isten akarattya,³⁹ és hogy azoknak nincsen elég eszek, kik a' Lelkeket vallásra erőltetik. Soha sem fogja néked egy Voltér⁴⁰ el hinni, hogy a' világnak Istenét, emberek mint embert,⁴¹ meg ölhatték, s' keresztfára akaszthatták.⁴²

Negyedik Szakasz

TESTBEN, FISIKÁBAN VAN CSAK ELLENE ÁLHATATLAN PRÓBA, IGAZSÁG; DE ERKÖLCSBEN, TÖRVÉNYBEN, HITBEN NINCS, NEMIS LEHET

Igen nagy vizasztalásomat találnám benne kedves Atyámfia, ha erkölcsi dolgokban¹ is olly ellene mondhatatlan, világos igazságokat bizonyíthatnék előtted, mint a' testben, t.i. mint az hogy kéczer kettő négy sat:² valamit testi érzéseiddel tapasztalsz, a' néked mind igazság; de igazság é az is mind, mit elméddel el gondolsz? Ha perben lévő emberrel magával beszélsz,³ ugy-é [16] széles világon, mindeniknek igazsága lesz előtted; hasonlóul minden ember önnön hitit, cselekedeteit igazollya; valamennyi fejedelem vért ont, hadakozik, mind igazságnak kiáltya ügyét. Aki rágalmaz, azt állítja, igazat mond,⁴ a' ki paráználkodik, természet törvényével menti magát, szinte ugy mint a' ki szorultságbul lop. A nagy uraknak sok ezer szegény ember dolgozik ingyen,⁵ noha minden halandó egyenlő szabadsággal született.

³⁴ AH I. B: Szent Írásból Szent Írás nélkül ³⁵ AH I. A: [nincs új bekezdés] ³⁶ AH I. A—B: Istentől ki beszélt ³⁷ AH I. A—B: Isten Szent Lelke ³⁸ AH I. B: tsak természeti okoskodásbók? ³⁹ AH I. B: akarattja [javítva ebből: ajándéka] ⁴⁰ AH I. A: Voltaire B: Voltair ⁴¹ AH I. A—B: emberek ⁴² AH I. A: akasztották.

¹ AH I. A—B: dolgainkbann ² AH I. B: mint ez $2 + 2 = 4$ sat. ³ AH I. A—B: beszélsz magával ⁴ AH I. A: igaz a' mit mond B: állítja igaznak a' mit mond ⁵ AH I. A: irigyen

Hány⁶ nemzet tartotta igazságnak, szentségnek, hogy Istenének emberekkel áldozzon. A' mennyi Vallást találsz a' földön,⁷ annyi féle természet, tetszés tulajdonittatik igazságul⁸ az egy örök Istennek. Minden ember a' maga bölcsessége, vagy tudatlansága szerint itél az erkölcsi dolgokrul, szinte ugy mint Nemzetek, kik között kiki⁹ a' maga Törvénye szerint itéli Hazafiainak cselekedeteit igazságnak vagy gonoszságnak. nincsen pedig olyan két Nemzet e földön, hogy mindenben egyenlő Törvénye volna; nincs hát egyenlő igazság is.

Minden¹⁰ igazságot a' csinált Törvények határoznak meg;¹¹ azért is a' mi itt bűn, másutt jóságos¹² cselekedet. Valamely igazság, gonoszság, hit,¹³ vallás, szokás, és külső haza törvényeiben határoztatik meg, mind változható, bizonytalan dolog. Van az Istennek magának Törvénye, azt feleled, melly a' jóságos¹⁴ cselekedeteket [17] meg határozza. Mivel te Keresztény vagy Mosestül hozod le a' tiz Parancsolatot.¹⁵ Ugy de tudod é hogy emberi nemünknek¹⁶ nagyobb része Mosest neveti, és a' Pápista Keresztény képet farag azért magának, hogy Moses tiltja a' faragott képnek csinálását s' az előtt való meg hajolást.¹⁷ Ha Szent Irás határozza csak az ellene álhatatlan igazságot, ugy azoknak, kik belőle szedik Törvényeket, egyenlő igazságnak¹⁸ kell egymás közt lenni. Miért állitya hát¹⁹ a' Pápista, hogy a' Kálvinista Gonosz? Miért tartya ellenben ötet a' Kálvinista Gonosznak?²⁰ Azon kívül miért csinálnak Kálvinisták, Lutheránusok, Pápisták együtt Törvényeket, mellyek a' Szent Irással nem egyeznek? Hol van a' Bibliába irva, mint Országunk Törvényében,²¹ hogy a' Férfji nős parázna bika pénzt fizessen, a' férjes Aszszonynak pedig feje el ütessen? Hol van benne, hogy egy ökörért az ember felakasztasson? a paraszt halászni, vadászni, erdőt vágni ne merjen?²² ha tüze nincsen

⁶ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ⁷ AH I. A: e' világonn, B: ezenn a' Világonn ⁸ AH I. A—B: igazsággal ⁹ AH I. A—B: mint a' Nemzetek között kiki ¹⁰ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ¹¹ AH I. B: határozzák ¹² AH I. B: jó ¹³ AH I. A—B: Valamelly igazság, Hít ¹⁴ AH I. B: jó ¹⁵ AH I. A—B: hozod erre elő a' Parancsolatot. ¹⁶ AH I. B: Nemzetünknek ¹⁷ AH I. A: parantsollya: faragot képet nem csinálni, 's az előtt meg hajolni, B: farag magának annak truttzára, hogy Moses parantsolja: faragott képet ne tsinálj, 's az előtt meg ne hajolj. ¹⁸ AH I. A—B: igazságoknak ¹⁹ AH I. A—B: tehát ²⁰ AH I. A—B: hamisnak? ²¹ AH I. A—B: mint ország törvényne ²² AH I. A: menjen

is, és ha éheznek is. Hitesd el egy éhező paraszttal, hogy igazság s' kereszténység néki a' szarvasokat zöld vetését pocskélni nézni,²³ és azt löni nem²⁴ merni. Igazság é Lengyelországban, hogy a' keresztény nép Sidónak²⁵ adassék árendába, és hogyha egy Lengyel nemes ember, ha szolgáját agyon lövi, Törvény szerint²⁶ szabad maradjon, egy néhány [18] forintot az hasára tévén? Ha egy embert a' Szent Irásra Ásiai Tatar Országban utolsó részein jól²⁷ meg tanítasz, végre ötet ide Európába olly keresztények közzé hozod, kik a' Szent Irást tisztelik, 's törvényét²⁸ hirdetik, nem fog é nevetni mikor láttya, hogy a' Szent Könyv szerint életet,²⁹ annak követői között sohol nem lél?

Szent³⁰ Irás szerint való igazság é? hogy az atyai jószágot csak első szülött kapja, a' többi gyermek pedig mind bujdosóvá, 's örökségibül ki tagadtá légyen? Szent Irás igazsága é, hogy mindég³¹ olyanokat házassunk³² erővel öszve, kik egymást nem szeretik? Szent Irásban van é hogy Innepi napokon,³³ a' Keresztény nép mind tánczollyék kurvákodjék, dobzódjék, részegeskedjék Isten dicsőségére? Hol van a' szerzett törvények szerint való igazság barátom, mellynek ezer ellenkezését,³⁴ tagadását nem látod? Minden Hazának Királynak, embernek önnön³⁵ java csak törvénye, igazsága, mellyet a' többinek³⁶ ellenkező java kárhoztat. Honnan van, hogy Keresztényeink az ollyan cselekedeteket, csendes lélekkel dicsérik, érdemeknek veszik, mellyeket Szent Irások kárhoztat? Ugy é hogy ha mindenféle Kártya, ostábla játékot mások felett tudsz, ha táncolni leg szebben megtanulsz, még a' Pap is dicsér, sok. Mennyi³⁷ dolog van pedig ollyan.³⁸

[19] Végre³⁹ azt feleled, hogy az embereknek bűnök, tudatlanságok, elfajulások, nem próba kövek, az igazságnak 's jóságos cselekedeteknek kécségbe való hozattatásokra, és akarmint hibázzon valaki, azért az igazság csak igazság⁴⁰ marad. Jól van, figyelmezz reám egy kevésé.

²³ AH I. B: pusztítani, nézni, ²⁴ AH I. A—B: löni meg nem ²⁵ AH I. A—B: keresztény sidónak ²⁶ AH I. A—B: törvény szerint, szolgáját ha agyon lövi, ²⁷ AH I. A—B: részeinél és széleinn jól ²⁸ AH I. B: törvényeit ²⁹ AH I. A: szerint való életet B: azonn Szent Könyv szerint való életet ³⁰ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ³¹ AH I. A: még ³² AH I. A—B: házassitanak ³³ AH I. B: napokba ³⁴ AH I. A—B: mellynek ellenkezését ³⁵ AH I. A—B: Királynak tsak önnön ³⁶ AH I. A—B: a' többeknek ³⁷ AH I. A—B: dicsér. Mennyi ³⁸ AH I. A—B: ijjen? ³⁹ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ⁴⁰ AH I. A—B: igazság igazság

Már Szent Irásbul nem bizonyíthat ellené mondhatatlan igazságot, mely a' testi próbákhoz hasonlíthatna. Hol van írásban, erkölcsben olly törvényes igazság,⁴¹ vagy egyéb mely ellen e' széles világon senki hasonlóul tagadást úgy nem tenne,⁴² mint ezen mondás ellen, hogy kettő és egy hármot tesznek.⁴³ és hogy ha Testedet vágják, fájdalmot okoz. Gyere tehát, és mutass nékem valamely közönséges Törvényt, mely szerint az igazság minden Halandóban, e' föld golyóbissán, ugyan azon igazság légyen. Nem találhatsz erre egyebet a' természet törvényénél,⁴⁴ úgy é? Visgáld meg hát a' Természet törvényét, minémű igazságai vagynak.

Nem⁴⁵ számlálom itt elő a' természet törvényeinek ellenkezéseit mert végre nem jöhetnék,⁴⁶ hanem csak egy példát mondom, mely mindenre elégséges lesz. Egy⁴⁷ hajó megyen a' Tengeren,⁴⁸ mely valamely Kösziklában meg ütköztvén, törést szenved. Egy tört árbócz fán kétt ifjút, egy szép Aszszonyt valamely ismeretlen szigetbe vetnek a' szélvésznek.⁴⁹ Az ifjú mind a kettő szép és az [20] Aszszonyt egyenlőül szeretik. Mindenik magának akarja ötöt egyedül. Mond⁵⁰ meg barátom, hogy melyiknek adta azt a' természet törvénye közöttök? Ugy é⁵¹ az erősebbnek? Eregy nézd meg az emberek cselekedeteit, világ kezdetitől fogva eddig, 's látni fogod,⁵² hogy mindenkor az erősebbek, hatalmasabbak nyertek,⁵³ 's igazak is ők voltak, mert⁵⁴ úgy akarták, 's a gyengébb rész halgatásra kényszerítettet. Mivel foglalta volt el⁵⁵ Nagy Sándor e' világot, igazsággal é? vagy hatalommal? Mivel foglalt Róma, s mivel lánczolta ötöt meg⁵⁶ Czesár? Mivel nyert a' Pápa magának tizenkét tartományt, olyan emberek maradékinak tartván magát, kiknek sokszor ruha tarisznyájok sem volt? Mivel foglalták el Pannoniát a' Schýthák? Mivel vette meg Mahomet Constancziná-polyt? Ha a' természet⁵⁷ igazsága minden emberben egy, kárhoztatya é

⁴¹ AH I. A—B: törvény, igazság ⁴² AH I. A: hasonlóul senki tagadást ne tenne, B: senki hasonlóul tagadást ne tenne ⁴³ AH I. A—B: ellen 2 + 1 = 3. ⁴⁴ AH I. A—B: természeti törvényénél ⁴⁵ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ⁴⁶ AH I. A: mert végére nem jöhetnék, B: járhatnál ⁴⁷ AH I. A: elégséges: egy ⁴⁸ AH I. A—B: Tengerre ⁴⁹ AH I. B: szelek, ⁵⁰ AH I. A—B: egyenlőül magának akarja ötöt: mond ⁵¹ AH I. B: Természet Törvénye? Ugy é ⁵² AH I. A—B: meg fogod látni ⁵³ AH I. B: győztek, nyertek, ⁵⁴ AH I. A—B: 's igazak is ők úgy vélték, mert ⁵⁵ AH I. A—B: foglalta el ⁵⁶ AH I. A—B: meg ötöt ⁵⁷ AH I. A—B: ruha tarisznyájok sem volt. Ha a' természet

a' Töröknél őket magokat, hogy a' Keresztényeken erőszakot tettek? Kárhoztat é minket is a' természet törvénye, hogy Schytha Nagy Atyáink Pannóniában Svatupolygot⁵⁸ agyon verték? Emésztődik é a' Szentséges Pápa hogy mások régi örökségét birja?⁵⁹

Mind⁶⁰ nemigazságok is azok a' Természet törvényében, azt mondod erőszak,⁶¹ tolvajság. Tsak azok panaszozkodnak így, kik vesztenek; de azok másképpen ítélnék, kik nyernek. Te ki most⁶² nékem ezt felelheted, nem csapadsz é huszonötöt Jobbágyodon, [21] ha sem Dézsmáját meg nem hozza,⁶³ sem robotodra jöni⁶⁴ nem akar, csak azért hogy nála hatalmasabb vagy? Mert lehessen ő ma földes urad, fogadom holnap százat veret a' farodra; mihellyt hatalmasabb lész mint te, mingyárt fel fogja ötöt is a' természet te reád szabadítani,⁶⁵ mint téged ő reá fel szabadított. De te azt mondod hogy e' még sem igazság természetben, és csak a' mi erőszakunkban áll. Miért cselekedte hát a' természet Barátom, hogy egyik embert erősnek, nagynak, szépnek, okosnak,⁶⁶ a' másikat gyengének, kicsinynek, rutnak, ostobának formállya?

Tegyük⁶⁷ fel hogy pusztában bujdosik száz ezer ember, mellynek ötvenezeze kicsiny, ötvenezeze nagy, magos.⁶⁸ Egy széles folyó viz fekszik előttök, mellyen által kell nékiek menni, és a' melly viz az nagyobbaknak az nyakokig ér fel. Azomban háromszázezer⁶⁹ férfiak üzik ezeket, olly véggel, hogy ha a' vizen innen kapják őket mind meg öllýék. Ezek a' viznek neki gázolnak, és mivel uszni nem tudnak, az ötven ezere által gázolnak, a' más része pedig rész szerint⁷⁰ a' vízbe ful, rész szerint a' parton marad, hol le vágattatik. Ekkor szabadon látván a' több nagyobb atyafiait tul a' parton, így sohajt:⁷¹ Ah kegyetlen természet, miért nem csináltál nagyobbra?⁷² vagy miért nem adsz

⁵⁸ AH I. A—B: Szvatoplukot ⁵⁹ AH I. B: bitangolja? ⁶⁰ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ⁶¹ AH I. A—B: az erőszak ⁶² AH I. A—B: Te most ⁶³ AH I. A—B: viszi, ⁶⁴ AH I. A—B: menni ⁶⁵ AH I. A: szabadítani a' természet, B: ötöt is szabadítani a' Természet Törvénye, ⁶⁶ AH I. A: embert nagynak, erősnek, szépnek, okosnak B: embert nagynak, erősnek, okosnak, ⁶⁷ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ⁶⁸ AH I. B: ötvenezeze pedig magos természetü. ⁶⁹ AH I. A: 30 ezer ⁷⁰ AH I. B: részint ⁷¹ AH I. A—B: ekkor így sohajt szabadon: ⁷² AH I. A: formáltál nagyobbá,

annyi erőt ártatlanságomnak,⁷³ ha igazabb vagy mint gonoszabb, hogy ezt a' sok ellenséget meg győzhetném?

[22] Pvineában,⁷⁴ Brezilben,⁷⁵ a' hatalmasabb⁷⁶ emberek hizlallyák a' rab embereket,⁷⁷ 's eszik, mint mi itt a' marhát.⁷⁸ Meg engedi nekik a' Természet Törvénye. De ezt hogy kézzer kettő nem négy⁷⁹ senkinek sem engedi meg a' természet.⁸⁰

Ötödik Szakasz

APRILISNEK 13^{dik} NAPJÁN, MIKOR MUNKÁHOZ
FOGTAM, REGGEL NYOLCZ ORAKOR HALLÁM ABLAKOM
ALATT AZ LEOPOLD HERCZEG REGEMENTYÉT
TROMBITÁLVA BÉCSBŰL, A' BAVARIAI HÁBORUBA
KIBALLAGNI, MELY FEGYVERES SEREGBEN
EGY TESTVÉREM, ÉS EGY BARÁTOM, EZEK
BESSENYEI SÁNDOR ÉS BARCSAY ÁBRÁHÁM VOLTAK,
MINT KAPITÁNYOK EL HAGYTAK. A BÁTYÁM
ABLAKOM ALÁ LOVAGLOTT, S TŐLEM EGY SZÓVAL
UTOLSÓ BUCSUTT VETT. ÉN PEDIG UTÁNOK
SOHAJTOK MAGAMBAN.

AH II.: 22—26.

AH (1779): XXVI^{dik} Rész. 228—238. (A szöveget l. e. redakció írásai között)

⁷³ AH I. A: ártatlanságunknak B: óh kegyetlen Természet! miért nem adsz annyi erőt ártatlanságunknak, ⁷⁴ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ⁷⁵ AH I. A: Brazileában, B: Braziliában ⁷⁶ AH I. A—B: a' hatalmas ⁷⁷ AH I. B: hizlalják az embereket ⁷⁸ AH I. B: mint mi a' marhát. ⁷⁹ AH I. A: hogy 2szer 2 = 4 B: hogy 2 + 2 nem négy ⁸⁰ AH I. A—B: a' természet törvénye el hinni.

Hatodik Szakasz
EMBERI ÖRÖM, NAGYSÁG, NYUGODALOM

AH I.A: 38/v—41/v.

AH I.B: 17—23.

AH II.: 26—32.

AH (1779): XXII^{dik} Rész. 186—196. (A szöveget I. e redakció írásai között.)

Hetedik Szakasz
LEHET É ARANYAT CSINÁLNI?

AH II.: 32—39. (A Szakasz ma már hiányzik a kéziratból)

AH (1779): XXIII^{dik} Rész. 196—205. (A szöveget I. e redakció írásai között.)

Nyolcadik Szakasz
RÉGI MAGYARSÁG

AH II.: 39—42.

AH (1779): XXI^{dik} Rész. 182—186. Magyar kezdet. (A szöveget I. e redakció írásai között.)

Kilencedik Szakasz
AZ EMBERI SZABAD AKARAT MINDENKOR
ÉRZÉSBEN [43] HATÁROZTATIK MEG. AZ¹ EMBER
A' TERMÉSZETNEK RÉSZI LÉVÉN, OLLY
SZÜKSÉGES KÉPPEN ANNAK TÖRVÉNYEI ALÁ VAN
VETTETVE, MINT EGYÉBB ÁLLATOK ÉS A PLÁNTÁK.

Az ember test, Lélek is; de olyan nemű Lélek, mellynek fájdalma vagy egészsége mindég az testnek törvényei által határozatnak meg. Az élő test² csupa érzésből áll, erkölcsiképpen³ szólván ez az érzés magában sem édes, sem keserü, és akár egyikbe, akár másikba⁴ idövel,

¹ AH I. A: az érzésbenn határozatnak; az ² AH I. A: A test ³ AH I. B: határozatnak meg. Erkölcsiképpen ⁴ AH I. A—B: és akár egyik, akár másik

alkalmatossággal, dologgal változik.⁵ Nincsen olyan ember és érzékeny állat, ki a keserű érzéstől, fájdalomtól ne féljen, ellenben magának édes érzést ne kívánnyon. Ezen igasságnak lehetetlen ellene mondani. Van é már olyan nemű cselekedet egy embernél, melyben annak sem leg kisebb kedve, sem leg kisebb kedvetlensége ne lenne? Ha van ilyen cselekedet, tehát olyan⁶ természetű a lész, mely⁷ semminemű igasságot és törvényt nem fog illetni. Ilyen cselekedetben nem lehet akarat, mivel változást⁸ sem jóra, sem rosszra nem lehet tenni.

Ha⁹ egy kis Asztalon¹⁰ ülsz s' köpni akarsz, vagy jobbra, vagy balra, vagy előre köpsz, a' mint eszedbe ötlük, de ott is meg tekinted, merre alkalmasabb a' köpés, mely szerint mindgyárt¹¹ kéntelennek láttatol inkább¹² jobbra, mint balra köpni, ha arra könnyebben esik. Egy szóval nincsen e' világon olyan cselekedeted, melyre vagy Lelked-[44]nek gondolatya, vagy testednek érzése, alkalmas vagy alkalmatlan léte ne hajtana.¹³ Ha szabad akaratot kívánsz magadnak, tehát csinálly elébb benned¹⁴ szabad érzést, szabad tetszést,¹⁵ úgy hogy ott érezz jót, hol akarod, s' ott légyen rossz, hol néked teczik. Ha bort kívánsz, és azt nem kapod, igazgasd meg úgy¹⁶ kívánságod, hogy azonnal el változván a' kut vizet¹⁷ örömeztőbb igya, mint a' bort. Ha olly feleséget adnak, kit nem szerecz, parancsoly érzésednek, hogy szeresse. A természeted ellen való ételt egyed örömmel, kedves izzel s.a.t.¹⁸ Lásd itt lehet szabad akarat, de ha ezeken kívül vizsgálod cselekedetedet, úgy é hogy mind jószágos cselekedetre, mind bűnös esetre vagy fájdalmas, vagy édes érzésedtől vonattatol. Természeted egyedül nem ad néked egyéb törvényt, csak azt, a' mi érzésednek jó. A' társaság ellenben, és vallás azt vetik nyakadba, mit igazságnak neveznek.¹⁹ A Te Természetedben édes törvény leányal hálni, de a'

⁵ AH I. A—B: alkalmatossággal változik. ⁶ AH I. A—B: tehát bizonyosan oljan ⁷ AH I. B: természetű, mely ⁸ AH I. A—B: választást ⁹ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ¹⁰ AH I. B: Asztal mellett ¹¹ AH I. A: mindenütt ¹² AH I. B: láttatol lenni inkább ¹³ AH I. A—B: vólta ne sujtana. ¹⁴ AH I. A: benned elébb B: magadban ¹⁵ AH I. A—B: szabad érzést ¹⁶ AH I. A: nem kaphatod, úgy igazgasd B: nem kaphatsz, úgy igazgasd ¹⁷ AH I. A: a' kutvizet elváltoztatván, B: a' kut vizet azonnal elváltoztatván, ¹⁸ AH I. A: egyed örömmel 's a' tb. B: egész gusztussal egyed sat. ¹⁹ AH I. A—B: nevezet.

Vallás s' külső törvénynek igazságaiban, ez bűn, és büntetés. Így hasonlít meg mindenbe a' természet belső törvénye a szokásoknak, vallásoknak, társaságoknak²⁰ külső törvényével, hol cselekedeteidben annyiféle vonattatol, a' mennyi gondolatod van és nem tudod sokszor hol vétkezel, s' hol tészel jót.

A magával született természetnek minden ember rabja, úgy hogy azt soha sem²¹ változtathattya, akarmit kívánnyon akarni. És mivel [45] az ember e' nagy természetnek egy izetskéje magában, bizonyos hogy²² annak szoros törvénye alá van vettetve, szinte²³ úgy mint minden egyéb állatok. Ha szabad volna az Ember²⁴ szabadon²⁵ akarni, mindég azt akarná ami néki valóságos boldogsága, nyugalma, de tapasztoljuk, hogy olly dolgokat akar, mellyek őtet el vesztik, mit maga is tud sokszor előre. Ki magyarázhatná meg az emberi akaratot? Egy ember akárki legyen mindenkor akarhat s' akar is, de szüntelenül kénytelenítetik inkább ezt, mint amozt akarni. Két ellenkező erő lakik érzésében, azaz jó, rossz, kedv, kedvetlenség, fájdalom, öröm, dicsősség, gyalázat, egészség, betegség, gyönyörűség, keserűség. Ezek a' dolgok két seregre osztják²⁶ magokat és minden cselekedetbe viaskodnak egymás ellen, valamit csak az ember el követhet, hol majd ez,²⁷ majd amaz rész érezteti magát jobban. Mimódon lehessen e két hatalom közt egy olly érzés²⁸ szabad ezt, amozt akarni, melly egyiktől éjjel nappal retteg, a' másikert pedig szüntelen sohajt? Azonkívül ez örökké tartó nagy harcokban²⁹ hogy lehessenek egy érzési közt raboskodó testnek ollyan cselekedetei, mellyeknek sem egy, sem más érzéshez, vagy szükséghez, legyen az csak szokásbul,³⁰ természetbul, vagy külső törvénybul, semmi[46]közi³¹ ne legyen? Valahol testednek alkalmazhatóbb helyét érzed, kezed, lábod arra nyujtod, és fejed oda³² hajtod.

Érzésünk mi felettünk annyibul szabad, hogy azt nem változtat-hattjuk, de tovább vagy fellyebb nézvéen, rab eö is³³ annyibul, hogy ha

²⁰ AH I. B: Társaságoknak, Vallásoknak ²¹ AH I. B: soha el nem ²² AH I. A: természetnek izetskéje, magába bizonyos, hogy ²³ AH I. A: szintén ²⁴ AH I. A: az embernek ²⁵ AH I. B: az Embernek mindenkor szabadon ²⁶ AH I. B: elosztják ²⁷ AH I. A—B: hol majd ez a' rész, ²⁸ AH I. A—B: érzésnek ²⁹ AH I. B: harcban ³⁰ AH I. B: sem más érzéshez szükséges legyen a' szokásbul, ³¹ AH I. A: törvényből, közök B: törvényből közi ³² AH I. A—B: arra ³³ AH I. A—B: változtathattjuk, de rab ő is

sebet kap, fájdalmat,³⁴ melyet örömet nem szenvedne, magátul nem változtathatta. Ki adta néki fel bonthatatlan³⁵ Törvényét?³⁶ az a' ki alkodta.³⁷ Miért kell az óra keréknek forogni, míg láncza le nem foly? Azért hogy³⁸ az órás olly ruго³⁹ tallat tett belé, mellynek erejét ő⁴⁰ visza nem nyomhatta. Ollyan tehát az emberi szabad akarat, mint az óra mutatónak forgása, eő is fordul, de csak úgy mint a' kerekei közt való erőtül szükségesképpen nyomattatik, melyet nem igazíthat, hanem menésével követ. Egyik óra sebessen jár, másik lassan, amint tallának ereje vagy gyengesége van. Egyik ember hirtelen, másik csendes. Miért⁴¹ kellett Judásnak akarni a' Christust eladni?⁴² Miért kellett Ádámnak almát enni? hogy el essék? Miért⁴³ kellett Dávidnak paráználkodni akarni? Miért kellett Nagy Sándornak a' világot akarni rabolni? Miért kellett az Izrael népének a' Sinai hegy alatt, mikor Isteneinek törvényére várapozott,⁴⁴ bálványt önteni akarni [47] Miért kellett egy Töröknek Császára egésségeért a' Szent Gellért hegyirül le ugrani akarni? Miért kellett a' Romulusnak⁴⁵ a' Szabinai Aszszonyokat, Leányokat el raboltatni akarni? Miért kellett Scipionak⁴⁶ Cartágót porrá égetni akarni? Miért kell a' Rókának az Egeret meg enni akarni? Miért kell a' Farkasnak⁴⁷ a' Juhot el lopni akarni? Miért kell a' Komondornak⁴⁸ a' farkast el marni? Miért szelindeknek a' marhát el szaggatni? Miért a' tűznek hadakban országokat emészteni?⁴⁹ Miért a' földnek városokat⁵⁰ el nyelni? Sokáig fogsz ezekrül gondolkozni, míg magadnak feleletet adhacz. Az ember kéntelen mind érezni, mind akarni, Erre feleled: Hát úgy Isten oka a' rosznak. Sajnálom Atyámfia, hogy ez a' rosz következés szükségesképpen⁵¹ meg esik az előttünk lévő igasságokból.⁵² Én nem tudhatom Istennek

³⁴ AH I. A—B: fájdalmát, ³⁵ AH I. A: felbomolthatatlan ³⁶ AH I. B: ezt a felbomolthatatlan Törvényét? ³⁷ AH I. A: akarta. ³⁸ AH I. A—B: mert ³⁹ AH I. B: ingó ⁴⁰ AH I. A—B: az ⁴¹ AH I. A—B: gyengesége van. Miért ⁴² AH I. B: Judásnak a' Krisztust eladni akarni? ⁴³ AH I. B: almát enni akarni? Miért ⁴⁴ AH I. A: törvényére vigyázott, várapozott ⁴⁵ AH I. A—B: bálványt önteni akarni? — miért kellett Scévolának Porfeuma előtt kezét égetni akarni? Miért kellett Romulusnak ⁴⁶ AH I. B: Miért Scipionak ⁴⁷ AH I. B: Miért a' Farkasnak ⁴⁸ AH I. B: Miért a' Komondornak ⁴⁹ AH I. A: A' hadakozásokban tűzzel országokat égetni? B: Miért tűzzel, vassal a' hadakba Országokat emészteni akarni? ⁵⁰ AH I. A—B: a' Várapozott földnek ⁵¹ AH I. A: önként ⁵² AH I. B: ez a' következés önként jó az előttünk lévő kérdésekből?

magának mi jó, mi nem,⁵³ gondolom, hogy néki rossz nincs⁵⁴ a' természetben. Meg lehet hogy mikor engem egy ember társam meg vág, csak olyan Isten előtt, mint mikor egy kutya a' másikat meg⁵⁵ marja. Ha ez így van, mit természetből csupán más képpen hinni sem lehet,⁵⁶ nekünk lesz csak rossz, jó, bűn, nem bűn, de az Istennek, ki nem test, hogy okozzon⁵⁷ az én fájdalmam fájdalmat, ki csak úgy érezhetek s' fájhatok,⁵⁸ mint test. Tudom⁵⁹ azt, akarmint okoskodol, hogy e' világon mindent Isten teremtett, mellyben nekünk rossz is adott. De azt nem hiszem, hogy magának bajt,⁶⁰ fájdalmat, gyalázatot teremtett volna. [48] Mikor az én⁶¹ huszbul való⁶² vékonyaimat a' homok⁶³ szaggattya, nem sohajt akkor az Istennek örökké való lelke e' miatt úgy⁶⁴ mint én? Miért van hát kegyetlenség, igazságtalanság e' világon? ha Isten teremtett mindent,⁶⁵ ki csak igaz? Azért hogy ezt a' nagy világot nem a' te kicsiny látásod, kicsi Egér-természed, haszontalan elméd, hanem⁶⁶ a' maga, általad meg foghatatlan természeti szerint alkotta és teremtette. Vigasztald magad azzal a' szerencsés vaksággal, melly szerint néked mindég úgy láczik, mintha szabad volnál akarni a' mint⁶⁷ teczik, s' mások felett nagyobb igazságnál élnél.⁶⁸

Tizedik szakasz

MILLYEN JÓ LEHET AZ EMBER ÁLTAL SZEREZTETETT LEG JOBB TÖRVÉNY, VAGY URALKODÁS MÓDGYA.

AH II.: 48—51.

AH(1779): XXIV. Rész. 206—220. (A szöveget I. e. redakció írásai között.)

⁵³ AH I. A: mi rossz, mi jó, B: mi jó, mi rószz, ⁵⁴ AH I. A: minden ⁵⁵ AH I. B: öszve ⁵⁶ AH I. B: Ha ez így van, tsupánn, mint Természetből hinni, másképpen nem is lehet ⁵⁷ AH I. B: okozhat ⁵⁸ AH I. A: érezhetek fájdalmat ⁵⁹ AH I. A—B: [új bekezdés] ⁶⁰ AH I. B: De magának nem hiszem, hogy bajt ⁶¹ AH I. B: ezen ⁶² AH I. A—B: álló ⁶³ AH I. B: Cálculus ⁶⁴ AH I. B: Lelke úgy ⁶⁵ AH I. B: mindeneket ⁶⁶ AH I. B: de ⁶⁷ AH I. B: a' mi ⁶⁸ AH I. A—B: igazsággal élni.

A HOLMI
BÉTS, 1779

A halhatatlanságnak, és szép tudományoknak.

O Socii (neque enim ignari sumus ante malorum)
O passi graviora, dabit Deus his quoque finem.¹
Durate, et vosmet rebus servate secundis.
Talia voce refert, Curis ingentibus aeger
Spem vultu simulat, et premit altum Corde dolorem.

Virg. Eneid.L.I.

¹ AH (1779): finem [hét sort kihagy a folytatásban]

Jelentés	205
<i>I Rész</i>	
Elme, tanulás	206
<i>II^{ik} Rész</i>	
Született tudomány vagy idea innata	208
<i>III^{ik} Rész</i>	
Lélek, és test	210
<i>IV^{ik} Rész</i>	
Örök test: materia univer	214
<i>V^{ik} Rész</i>	
Emberi szív	218
<i>VI^{ik} Rész</i>	
Mozgás	223
<i>VII^{ik} Rész</i>	
Vér tűz	226
<i>VIII^{ik} Rész</i>	
Böltességnek köve vagy lapis philosoph	230
<i>IX^{ik} Rész</i>	
Szokás	234
<i>X^{ik} Rész</i>	
Kabala	236
<i>XI^{ik} Rész</i>	
Oskola	237
	201

<i>XI^{edik} Rész</i> [folytatás]	241
<i>XIII^{edik} Rész</i> Veneri	242
<i>XIV^{edik} Rész</i> Belső nevelés	244
<i>XV^{edik} Rész</i> Régi magyarság	248
<i>XVI^{edik} Rész</i> Köz nép.	251
<i>XVII^{edik} Rész</i> Emberi érdem, szabadság, rabság	254
<i>XVIII^{edik} Rész</i> Haza fűság	257
<i>XIX^{edik} Rész</i> A semmibe nagyok, vagy kotynyelesek	259
<i>XX^{edik} Rész</i> Bessenyei György és a lelke	262
Első beszéd	262
Második beszéd	272
Harmadik beszéd	276
<i>XXI^{edik} Rész</i> Magyar kezdet	285
<i>XXII^{edik} Rész</i> Emberi öröm, nagyság, nyugalom	288
<i>XXIII^{edik} Rész</i> Lehet é aranyat tsinálni	293
<i>XXIV Rész</i> Milyen jó lehet az ember által szereztetet legjobb törvény, vagy uralkodás módja	297
<i>XXV Rész</i> Boszorkány, kan ördög	303

<i>XXV^{edik} Rész</i>	
Aprilisnek 13 ^{dik} Napján. Mikor Munkához fogtam. Reggel nyóltz órakor hallám ablakom alatt a Leopóld Hertzeg Regementyét, Trombitálva Bétsből a bavariai háboruba ki ballagni melly Fegyveres seregbe egy testvérem és egy barátom el hagytak. Én pedig utánnok így sohajtottam magamba.	307
<i>XXVII^{edik} Rész</i>	
A magyar nyelv fel emelkedéséről	312
<i>XXVIII Rész</i>	
Magyar irás módja	313
<i>XXIX Rész</i>	
Hajdani haza	323
<i>XXX Rész</i>	
Probára fordítot magyarság németbül	326
<i>XXXI Rész</i>	
Font, szám, mérték, emberi tudomány	331
<i>XXXII Rész</i>	
Tanítás, irás — módja	332
<i>XXXIII Rész</i>	
Gyöngyösi vagy magyar verselés	334
<i>XXXIV Rész</i>	
Monteskiö	340
<i>XXXV Rész</i>	
M. Aurelius	343
<i>XXXVI Rész</i>	
Epictetes	344
<i>XXXVII^{edik} Rész</i>	
Okos maga viselet	346
<i>XXXVIII Rész</i>	
	346
<i>XXXIX Rész</i>	
Penna tsata	352
<i>XL Rész</i>	
Virgilius	353

<i>XXI Rész</i>	
Homerus	355
<i>XXII Rész</i>	
A ki fordítot magyar svédi grófné	357
<i>XXIII Rész</i>	
Anglus Jungnak 19 ^{dik} éjtszakája a jó erköltsröl	359
<i>XXIV Rész</i>	
	371
<i>XXV Rész</i>	
Mély okoskodás, s' irás	373
<i>XXVI Rész</i>	
A mond valamit	376
A vén Urfiaknak ajánlot versek. Az ifuságnak hanyatlása	377

[3] JELENTÉS.

VALAKI Magyarorságúnknak előmenetelire dolgozik kétség kívül mind azokat szolgállya kik valósággal Magyarok. Ki mondhatná hát, hogy mikor Magyarúl ír, Erdély Országához nem szól? A magyar nyelvnek, tudománynak tekintetében¹ nints Erdély, hanem csak egy Magyar Haza. Ha ennek különbség nélkül való szolgálatot tenni e tekintetbe kötelesek vagyunk, miért ne [4] vehetnénk a védelmet is tölle egyenlőül? Ne tégyünk különbséget az egyenlő dolgokba, sőt igyekezzünk magunkat ot is egyeztetni hol különbség látatik lenni közöttünk. Ezen okból minék utánna annyi Magyar Országai Patrocini-ummal éltem,² vizasztalásomra³ esik egy Erdélyi igaz Magyar Hazafinak, a leg főb Nemesi Rendből ajánlot kegyessége ki ezen munkának ki nyomtattatását Ha-⁴[5]zájának maga költségén adja elől. Örüllünk, ha láttyuk, hogy mind egy, mind más magyar Hazának találatnak olly nemes fő indulatú tagjai, kik Nemzetek ditsőségét szomjúhozzák, és az ezen nagy tzelra törekedőknek, minden különbség nélkül⁵ védelmező kezeket nyújtanak. Illyen Hazafi *Bartsai Péter*, Erdélyi Méltóságos Ur, ki régi vérének nemes indulatitól vonattatván, e [6] munkának íróját Hazája előtt személy iránt háládatosságra kötelezte.

Ha kérdezed: ugy de mi módon lehetet ez az egyesülés⁶ Bétsbül Erdély kebelébe? ugy hogy a nevezet haza finak ifia Bartsai György mellettem lakik kinek hiv indulatai e szép közösülést attyával részemrül⁷ meg tették.

¹ AH (1779): tekintetbe ² AH (1779): éltem. ³ AH (1779): vizasztalásomra ⁴ AH (1779): olly [ország] ⁵ AH (1779): nélkül ⁶ AH (1779): egyesülés ⁷ AH (1779): részemrül [az m idegen, az l fordított betű]

[7] I Rész
ELME, TANÚLÁS

Hiheti é valaki olly sok tapasztalás után, hogy minden embernek elméje, egyenlő ki terjedéssel, és erővel származik? Ha ez igazság, úgy minden emberbe egyenlő böltsességet, és gondolkodás modját kell találnod. Nintsen két olly okos lélek, melly egymáshoz minden értelemben hasonló meg égyezéssel légyen. Ved fel most, hogy ha az elmék közt égyezés nintsen, ellenkezések honnan származhatik? A külömb-[8] séget tsak a szüli ha egyik böltsőbb, erősebb, és mélyebb okoskodású mint a másik. A külömbiség egyiknél *úgynak*, másiknál *nemúgynak neveztetik*. Valamelly dolgon ha két ember okoskodik és mindeniknek egyenlő ereje van, a dolog természetibe bé látni,¹ tehát meg fognak égyezni; ha pedig nintsen egyenlő böltsességek, a böltsőbb meszszeb látván, olly eszközökről kezd szóllani, mellyeket a gyengébb messzeségek miat nem láthat. Ebből a következik hogy a gyengébb tagadást tészzen. Nem akarja annak hitelét, mit maga nem lát, hanem tsak amattúl hal.

Úgy itélnek azonba Sokan, hogy minden embernek elméje egyenlő tehetséggel származik, a dolognak meg értésére;² de nem mindenik vezéreltetik olly alkalmatosságokba, hogy elméjének erejét, tanulás által gyakorlásba vehetné. Ha a leg sebessebb tüzzel let elmét soha nem tanittyák, a leg nehezebb tanulásra erőtetett Elme, többet fog nálla [9] tudni. Ez igaz. De a hasonlatosságot ne innen vegyük fel.³ Gondolly magadnak egy nagy oskolába, egyenlő tanítás módja alatt ezer tanuló, kik egyenlő időt fordítanak tanulásokra, ha már⁴ igaz, hogy minden elme egyenlő erővel származik, az ezer egymodon egyenlő időbe tanult ifiaknak, természet szerint egyenlő tudományuaknak, és okoskodásuaknak kellene lenni; úgy de találtál é valamelly⁵ oskolába, két három éppen mindenbe egymáshoz hasonló böltsességű tanítót, vagy tanítványt? Hiheted é, hogy Görög Országba tsak *Pittágorásnak Aristotelesnek, Plátonak* sat. vólt szabad olvasni, tanulni,⁶ és még sem

¹ AH (1779): bé latni ² AH (1779): meg értesére ³ AH (1779): vegyük fel, ⁴ AH (1779): mar ⁵ AH (1779): valamelly ⁶ AH (1779): tanulni

lehetnek mind azon tanuló,⁷ olvasó Görögök Plátok, Aristótelesek kik annyit olvastak, vagy talán némelyek még többet mint ők.

Némely Ifiakat, sem ajándék, sem ditséret, sem büntetés, sem gyalázat tanulásra nem hozhatnak, másokat pedig tartóztatni kell, hogy a rend kívül va-[10]ló tanulással, egészségeket, életeket el ne fojtsák.⁸ Ki osztya ki az ilyen indulatot? Vannak olyanok is tapasztalhatod, kik felettéb szorgalmatos tanulók külömben, de Elméjékbe még is olly gyávák, s, idétlenek, hogy szüntelen való tanulásokkal ostobák maradnak. Ellenben böltsé lesz olly, kit semmi mester nem tanítot, és tsak maga olvasot, gondolt.

Nézd körül az embereket, kiket már egyszer jól ismersz, úgy é hogy ha szásszor látod őket, mindég ugyan azok. Honnan van, hogy némely kevesebb tudományú embernek, kellemetes maga viseleti láttzik, más pedig sok tudománnyal, el szenyvedhetetlen gorombaságot visel? Valamennyi embert ismersz látod, hogy haláláig el változás nélkül meg tartya Természetinek és tulajdonságainak mineműségét, melyet születéssel, szüleiknek vérekből meritet. Ne értsd ide azonba, a Természetnek ollyan [11] változásait, hogy valaki ez előtt hét esztendővel a sárga repát⁹ nem ehette, mit már most enni nagyon szeret. *Karakterről*, az az a Természetnek egész maga meg határozatásáról végy magadnak gondolatot.

Az erőtelenül, és bután származot Elme, oly mint a magát vizzel tele ivot reves fa; ha ezt égetni akarod, s tüzet vetel alá, tsak sisterékel, keserü füstöt tsinál, de a maga nyers göze alat mindenkor el fűlván, lángokat nem vethet. A rekedt Elme ha oktattatik, el indul képzelödni, álmodozik, erőlteti magát,¹⁰ de önnön¹¹ maga tévelygése alatt, tsak el fül, és a setéttségbe marad. Ellenbe a tüzzel származot elme hasonlit a száraz taplóhoz, mellynek ugyan ha tüzet nem adsz lángokat nem szülhet soha, de vess reá szikrát, és adj osztán néki emészteni való eszközöket, fujdogálván gerjedt tüzét, meg látod, hogy valaminek viszed, mindent meg emészt, vagy meg olvaszt.

⁷ AH (1779): tanuló ⁸ AH (1779): fojtsak ⁹ AH (1779): sárga repát ¹⁰ AH (1779): magát ¹¹ AH (1779): AH: önnön

[12] Ha egy ilyen Elme tanulásba kap, soha többet heverésre nem hoztathatik. Okoskodása szüntelen új dolgokat kíván, melyek ha gondolkozik, ír, vagy olvas, jelennek meg előtte. Örökké gondol; de gondolatának végét, sem sokaságát, soha által nem láthattya. Így egy nagy Elme fél örökké valóságot mutat magának. Ez ad osztán olyan kedvet az embernek, mellyel magát gyönyörködtetni, soha meg nem szünhetik, és gondolni mindég igyekszik. Mikor a születéssel nagy Elme olvasásra, mély dolgokra jön, leg inkább a Természetnek törvényeit, és az emberi nemzetnek viselt dolgait vérszi magának tzelül, mellyeknek vizsgálása által, végre el hitetik arról, hogy a világnak Istene tsak örökké való változhatatlan Tökéletesség, igazság, az Emberek pedig tsekély, és romlandó¹² eszközök.

[13] II^{dik} Rész

SZÜLETETT TUDOMÁNY VAGY IDEA INNATA.

Sokan állittyák, hogy az Emberel, valamely tudomány anyja méhébe még fogantatik. E tudomány Istennek isméreti nálla. A Lélek mond *Teremtésekor magába veszi, a Teremtőről való értelmet, tudományt, ugy hogy, még minek előtte e világra jönne alkotójáról tud.* Meg vallom, hogy e részbe igen nehezen világositattathatom; De mivel¹ az emberi okoskodásnak tévelygő gyengeségeit ismérni meg tanúltam, nem mégyek határozással, tsak azt vizsgálom meg, hogy lehet é születet tudományt Istenről Természet szerint próbálni.

Valamennyi gondolatot, tudománt magamba tapasztalok, mind az, vagy hallás, vagy látás, vagy izlés, vagy [14] érzés s tapasztalás által szerzettettek meg részemre. Gondolkozzon magába akárki, tapasztalni fogja, hogy sem Istenről, sem világról, egyetlen egy gondolatot nem talál fel magába, mellyet érzésein kívül szerzet vólna. Vagy hallani, vagy látni, vagy érezni kellett valamit, különben rólla nem tudhatunk.

¹² AH (1779): romlándó

¹ AH (1779): mi vel

Honnan van hát felelnék hogy nintsen földünk kerekégén olyan vad nép, melly akar egy akar más képpen Istenrül nem álmódozna. Nem mondatik, hogy az ember érzései által látván e világnak tsudállatos alkodtatását, ne kénszeritene Istenröl gondolni. Mihent e nagy rendü Teremtésnek tsudállatos Testét szemlélem, azonnal erőltetem annak el hitelére hogy nem emberek tsinálták, melly szerint kell valami nállunk sokkal felsőb erőnek, hatalomnak, s személynek lenni, ki által mind ezek szerezettek. Nem születet tudomány osztán az melly látás, vagy hallás által származik a lélekre. Mig a gyermek meg [15] szállhat, már addig anya nyelvének értelmére jön, és hall mindenröl tsak nem. Mikor beszélni kezd; már az elöt sokáig látot, érzet, hallot honnan következik hogy ő általa akarmit mondjon, a születet tudomány tovább nem bizonyitathatik. Mit kellene hát tudni, hogy² e részbe valósággal bizonyosok lehetnének? Ismérnünk kellene a Lélekek gondolatait magába minek elötte az anya méhbe fekvő kisednek testébe megjelenik. Mond meg mitsoda gondolatai lehetnek? mert nem vólt még e világon olyan ember, a kinek születése elöt tet gondolatya, e világra jöven eszébe jutot vólna? ugy é, hogy sok tselekedetek jutnak eszedbe mellyeket ez elöt, tiz, húsz esztendővel követtél el. De ennyi időtöl fogva gondolatodra is emlékezel. Ha már a lélek mihent Teremtetik, gondol is, honnan van, hogy soha, sem születésünk elötte, sem az után tett gondolatunk, darab ideig eszünkbe nem juthat? Mi módon próbállyuk, vagy bizonyittsuk hát [16] vélünk születet tudományunkat az Istenröl, ha arra soha nem emlékezhünk, ha voltak é valaha bennünk addig, mig Isten ismémentire nem jöttünk hallás, és látás által? Arrúl ugyan el vagyok hitetve, hogy ha van bennem ilyen tudomány tehát hirem nélkül lakik lelkembe. Másoknak is e részbe hasonló sorsok levén, ki tettzik, hogy a születet tudománt, természetből próbálni embernek igen nehéz; mind azon által mivel nekünk minden okoskodásainkba igen félelmesen kell mennünk, mivel felettébb meg határozot elméjü Teremtések vagyunk, tehát én³ is az olvasót szabadon hagyom e dologról való ítélletibe, és ha tudománya eszébe jut, mellyel lelke születése elötte birt, hidje a születet tudománt.

² AH (1779): kogy ³ AH (1779): en

Azt mondhatnád azért, ha nem emlékezem is, nem következik hogy ne lett volna, mert e világba meg tett gondolataim sem jutnak ezered részint is eszembe. Ugy de nem kell az, hogy mind eszedbe jusson, csak ha egy [17] annyi közzül eszedbe jut, el hitethet azon időbe már volt, és meg tet okoskodásod olly tudományodról, de származásod előtt mond meg mit gondoltál? ha egyetlen egy gondolat eszedbe jut, el hiszem, hogy van született tudományod.

Azonban ha a lélek teremtésekor, Isten ismérétit vészen magába, azt az ismérétet akkor, igaz Teremtő Istentül veszi, és így illyen ismérettel nem lehetne osztán annyi nemzetnek e világon kutyát, matskát, és egyéb állatokat Isten helyet imádni? — Vagy mitsoda születet tudomány lenne az Istenről, mellyel osztán élvén, ugyan azt az Istent kiből ő jöt ismérni nem lehetne? Tudod pedig mennyi bálványozó nép volt és van e földön. Nehéz illyen dolgokat Természetbe tsupán próbálni, a szent⁴ Irásnak tudománnya pedig, nem születet tudomány, mert úgy minden embernek abból kellene e földön hinni, [18] de nem jut eszembe az alatt, hogy valahol a *Bibliában*, a születet tudománt világosan lehetne bizonyítani. Elég⁵ nekünk élvén az igaz Istent meg ismérni, ha fogantatásunk előtt ötöt nem tudhattuk is.

III^{dik} Rész LÉLEK, ÉS TEST.

Van az emberbe egy olly mély titok a többi közt, mellynek fel fedezésén eleitől fogva fárad, és benne határozást nem tehet. E *Lélek, Test, érzés, és gondolat*. Nem lehet nekem is olly vakmerőségre vetni magamat, hogy azt az útat meg mutatni igyekezzem, melly a szivről a lélekre és a Lélekről a szivre jár. Félve, tapogatva illetek csak e részbe némelly tapasztalást, mellyből az olvasó tégyen magának önnön értelme szerint igilletet.

[19] Kel bennünk fáradhatatlan, szüntelen gondoló halhatatlan, Testetlen léleknek lenni. A Testetlenséget értsed *immateriálisnak*,

⁴ AH (1779): szént ⁵ AH (1779): eleg

mellyet a Testiséggel el ne keverj mivel ez utolsó sokkal másat jelent. *Testiség* annyit térszen mint testi dolgokra való nagy hajlandóság, vagy azokkal való bőv élés. Van bennünk közönséges értelem¹ szerint Testséges lélek,² mellyet másként³ éltető léleknek nevezünk igen együgyügyüen, mert a halhatatlan lélek még éltetőb, mivel ő nálla nélkül embert éltető lélek nem tarthat, kéntelen az Iró látod szókat tsinálni értelemre, mivel még magyarba e féléket nem annyira forgattunk.

A Testetlenség olly dolog, vagy eszköz melly a testségnek ellenébe van tétetve. A Testséget, nehézség, szín ábrázat, forma, keménység, lágyság tsinállyák egybe, mellyek által ő vagy nagyob, vagy kisebb részekből ál; Ellenben Testetlenségnek olly valamit gon[20]doly, mellynek sem szine, sem nehézsége, sem lágysága, sem keménysége, sem könnyüsege, sem ézi, sem szaga, sem ábrázattya nints. E szerint gondold már Lelkedet⁴ Testetlenségnek, és szivedet, véredet testségnek annak ellenébe lenni.

Gondollyunk reá tovább, hogy ezen két egymástól annyira meg különböztetet dolog, mitsoda utakon dolgozik egymásba és mi módon⁵ adhat egyik a másikának változást? mi módon lehet meg tudni a Léleknek test által való hányattatásait, hanem⁶ ha belső, és külső változásaidra vigyázol. Igaz é, hogy lelkedbe minden testi fájdalom, vagy gyönyörűség erős változást viszen végbe? ez igaz. Magyarázzad hát, hogy Tested a Testetlenséget miképpen illetheti. Egy kevés bajunk támad itt, mivel úgy tartjuk, hogy Test Lélek is van a vastag test, és halhatatlan lélek közöt. Ez é azon lélek, melly el[21]fárad sokszor bennünk, és ismét ki nyugoszsza magát? Ha ezen léleknek munkáit tapasztallyuk tsak Testbe, mirül ismérjük meg a bennünk Lako⁷ más lelket? magamban érzem hogy ha három, négy óráig gondolok, irok, tehát a gondolatra való erő meg fárad, el gyengül fejembe,⁸ és ámbár kezem még irhatna szünnöm kell a munkátul. Ha testetlen lélek

¹ AH (1779): ertelem ² AH (1779): lelek ³ AH (1779): más ként ⁴ AH (1779): Lelkedet
⁵ AH (1779): modón ⁶ AH (1779): hanen ⁷ AH (1779): Lákó ⁸ AH (1779): fejembe

okoskodik bennem, hinni kell hogy ő is fáradhat szintén úgy mint testem; mert ezt tapasztalom; ha pedig a test lélek az, melly bennem gondol; mi módon, és miről ismérjem meg, bennem a halhatatlan lelket?

Mivel halhatatlan lelkünknek tulajdonítyuk a mély okoskodást, mellybe ha egy húzomba sokáig tart,⁹ minden ember lelke meg fárad, engedjük meg a Lélek fáradhatását, külömben el kel tévednünk halhatatlan lelkünknek ismérétiibe. Az el fáradhatás, ugy is a léleknek halandóságát nem bizonyítyta. E [22] még nem olly terhes elmélkedés a lélekről mint a töb rész beli, t. i. ha forró nyavalyába esel, sokszor testednek változása, Testetlen lelket minden józan okoskodásától meg fosztya. Ha az ilyen változás, véred által valósággal meg eshetne Testetlen lelketbe, mi módon vehetnéd fel, hogy a Testnek természeti, a nem testségnek, véle elenkező, s annyira felette lévő Természetit egész erejébül¹⁰ ki vehesse? E szerint gondolkoz azokról is, kik sok időkiig tiszta okoskodású férfiak; azonba életeknek némelly szerentsétlen történetei közt örökre meg bolondúlnak; ugy hogy soha többé józan okoskodást nem mutathatnak, sem semmi okos léleknek jeleit¹¹ magokból nem adhattyák. Mond meg mi történik az illyenekbe lakó halhatatlan lélekkel, mert valamerre tsak útát kel találni, látván a sok eleven példát.

[23] Ne mondgyuk, hogy az emberbe e változás a halhatatlan lelket meg tagadja, hanem keressük okát a testbe. Egy tudóstól hallottam; hogy a lélek ugy van benne, mint az ember a Házba, kinek annak ablakán¹² kel ki nézni. Ha egy Háznak ablakait be tapasztod, az ember benne világos szemekkel vakon marad, honnan még is nem következik, hogy Természet szerint vak vólna, vagy a Házba ne lehetne. Így, mikor a Testnek kötései meg bomlanak valamelly nyavalya által, a léleknek látása el szünik, de annak nem ő oka, hanem a Test. Erre mások felelik: hogy nem szünik meg egy bolond emberbe is a gondolkodás, elmélkedés; ő hánkódik szinte úgy a dolgokon elméjébe hanem bolondúl: meg van hát a léleknek munkája; de tsak zürzavarrá lett.

⁹ AH (1779): tárt ¹⁰ AH (1779): erejéből ¹¹ AH (1779): jeleit ¹² AH (1779): ablakán

Hányszor tapasztoljuk, hogy a bolond emberek mély beszédet tésznek, melyet azonnal bolondságokkal kevernek össze? itt vétetik osztán kérdésbe, ho[24]gy a testnek változása, a nem testet, hogy hogy ronthatya el; mivel e két dolog értelmünk szerint egymást nem illethetik? Tsak oda kell jönnünk még is, hogy a halhatatlan lélek meg marad változás nélkül, hanem a Testnek azon részei bomlanak meg, mellyeken ő magát ki mutatni szokta.

Azok, kik állították a léleknek Testségét, mint hajdan *Epicureus* sat. mind ezen fellyeb nevezet változásokat úgy egyeztették¹³ meg, hogy mivel a lélek testséget visel, tehát együt kell néki rosszzat, jót a Testel szenyvedni. Ők tehát ilyen lelken kívül más féle lelket magokba nem érezvén, nem is hisznek. Annyival inkább, hogy annak Testetlenségnek kellene lenni, már pedig meg foghatatlan dolog, hogy Testetlenség, Testségnek változásai alá rekesztethessen. Ugy de ezek a tévelygő Emberek mi módon adhattak gondolkodni való erőt a Testnek? Ők az[25]zal tévednek el, hogy e Világnak nagy, és közönséges Teste, nem tsak egy féle goromba mértékbe van el osztva, mint állították. Mennyire különbözik a föld a Tüztől, a Visla, majom eszmélkedése a Tsigától, melly hasonlóúl eleven állat? Igy az ember Testi lelke, lehet annyival nemeseb a majom test lelkénél, mint a majomé a Tsigá éltető lelkénél. A majom láttuk tántzot jár nótára, hol a rendet el nem veszti, kötélén tántzol sat. a vislának ha beszélünk meg érti, és parantsolatúnkat végbe viszi. Hasonlitsd tehetettséghez a tsigát, gilisztát, fába¹⁴ lakó férget, itély osztán ezeknek életek, és az ember, majom élete közt.

Illyen szomorú¹⁵ tévelygéseknek vannak az emberek Vallás nélkül ki tétetve, melly szerint magokat az oktan állatokkal egyenlő karba helyheztetik.

[26] Ne mennyünk mi egyik részbe is vakmeröül, bizzuk inkább Isteni böltségre magunkat. Magyarázzunk, de ne határozzunk magunktól. Hiszszük hogy testetlen lelkünk van, mellye testünkbe lakik, tapaszt-

¹³ AH (1779): égyeztették ¹⁴ AH (1779): faba ¹⁵ AH (1779): szoromú

tallyuk, hogy testünknek minden változásai, egyenesen szaladnak lelkünkbe, és ellenben lelkünkben testünkbe hasonló út vagy. A mely dolog testedet meg éri, illeti, ugyan azon dolog azon szempillantásba lelkedet is meg illeti. Mitsodás út hát az, mely e két egymással ellenkező Természetet, munkájokra, javokra, hasznokra, az az fájdalomokra, örömökre nézve, egy ugyan azon¹⁶ Természetnek lenni mutatja? Soha elme nem vólt mely ezt fel fedezhette vólna. Ki bizonyíthatja ha ezerszer *Epicureus* is hogy a gondolat test? de ellenbe ki magyarázhattya¹⁷ meg, hogy a test a nem testen, mitsoda úton munkálkodhatik?¹⁸ leg job hát az effélékbe leg inkább Istenünk nagyságára bizni magunkat, és abba nyu[27]godni, a mire Vallás által tanítatunk. Láttuk hogy mihent az ember önnön maga erejére botsátkozik, azonnal meg vakúl. Kézen fogva kell a Vallásnak népeinket vezetni, e szélesen ki terjedet nagy Mindenségnek mélységébe. Azonban nem tsak a lelket nem magyarázhatom ki Természetibe, de azt sem tudom, hogy a gyomrom, fejr kenyerből, sajtból, mi modon készíthet¹⁹ olyan eszközöket, melyekből testem, s szívemnek dobogása piros vért készítenek.

IV^{dik}Rész

ÖRÖK TEST: MATERIA UNIVER

Látod hogy a szóknak erejét, most kell keresnünk, és alkalmaztatnunk Magyarba. Örök testnek nevezem azt, mellyből a nagy Világi természet ál t.i. Tüz, Viz, Ég, Föld. Örök Test lehet azért, mivel olly nagy állan-[28]dósága van Teremtéstől fogva. Senki nem tsinállya a Magyariságot, reá pedig szükség van, tehát én e világnak vóltát örök testnek vézsem; te pedig nevezd a mint alkalmasabnak itéled. Az örök Test ollyan eszköz, mellyből mind azon testek, formák, mellyeket látz, e Világba tulajdonságaik szerint el készítenek, és származnak.

¹⁶ AH (1779): ayon ¹⁷ AH (1779): magyarázhattya ¹⁸ AH (1779): munkálhodhatik
¹⁹ AH (1779): készíthet

¹ AH (1779): 82

Valami ő belőlle származik a mind Testség. Nem lehet hát közönségesen hinni, hogy a lélek, melly Testetlenség, eredetit az örök testből venné. Határozd meg most a külső dolgokból, hogy az örök Test, mellyből minden testek erednek, mitsodás természetű? mitsoda színe, és tulajdonságai vannak? Levegő ég é tsak vagy tsupa tűz, tsupa víz, vagy egyedül föld? egyiksem egészen úgyé, de még is mindenik ezek között. Ezt az örök Testet Teremtette az Isten melly a négy nagy éltető állatokból ál. Már most némelleyek úgy itélnek, hogy valami tsak teremtett dolog, és kezdettel van, mind[29]ezen örök Testnek Természetiből vészi eredetit, s következés képpen mind Testség marad. Meg kellene azonban Természet szerint látni, tudni, hogy az örök test hány féle egymástól meg különböztetet, és egymással ellenkező dolgokat mennyi meszsziségbe szülhet magátúl p.o. az oktalan állatoknak² Test lelkek, mind az örök Testből vannak. Gondolkoz reá, mitsoda eszmélkedés lehet egy kutyába, mellynek monddod: *eredj vissza a mezőre, keszkenőmet pipámat, it vagy amot el felejtettem hozd haza*. El mégyen, s' haza hozza a veszet jószágot. Mi a benne, mi beszédedet, és a nevezet dolgot meg értette? Ellenben végy fel egy darab követ, vagy földet, és itély a kutyának értelme s' azon darab sár közt. Mennyire vannak ezek egymástól? mikor értene téged³ meg a kő, és mikor hozná haza el veszet portékádat? de azért a föld szinte az, ami a kutyának értelme, az az örök Testből készült eszköz. Az Isten e ne-[30]vezet anya testett Teremtette magának közönséges eszközül, mellyből minden féle testet dolgozik. Ki tudhattya⁴ már hogy az Isten az örök testnek adhate gondolkodásra, és értelemre⁵ való erőt, tehetséget: ismérzik az oktalan állatokba mellyekbe értelmet tapasztalunk. Innen vette *Lok* is magának, ezen nagy Anglus Filozofus azt a szabadságot melly szerint kérdésbe vészi, hogy ha az Isten örök testnek adhaté gondolkodásra való⁶ erőt, vagy nem. Mondani nem lehet hogy nem adhat. Az Isten hatalmának határt nem szabhatunk, de ki próbállya meg ellenbe, hogy adot bizonyosan? — Mennyi tudós találtatik a régiek közt, Kik az örök testet halhatatlannak lenni hitték? és mennyin voltak, kik ezen örök

² AH (1779): állátoknak ³ AH (1779): téget ⁴ AH (1779): tudkattya ⁵ AH (1779): értelemre ⁶ AH (1779): válo

Testet vették Istennek, állítván hogy ő rajta kívül nints más Isten, és hogy az örök Test örökké valóság, nem kezdetet sem nem múlik.

[31] Vannak olly Világ tudók* kik az⁷ örök testnek belső* vóltát hig, és folyó Természetnek vették, innen okoskodtak, hogy mivel töb folyó dolog van a nagy* Természetbe, mint keménység tehát az anya Testnek hignak kell lenni. Tüz, víz, levegő ég mind hig eszközök, tehát az örök testnek is, inkább hig belső vóltúnak, mint keménynek kel lenni. Igy szokot a kis* Természet álmódolni azon eszközöknek vóltokkal, mellyeket nem ért. Meg kellene látni, hogy a négy örök tag, * mimódon⁸ munkálódik egymásba, és mit követ el, hogy egy rósának mozgást, szagot, szint adjon. Azonba tapasztallyuk hogy a lágy dolog meg keményed[32]hetik, és a kemény lágyúlhat.⁹ Mind a négy öröktag egyenlőül dolgozik keménységre, lágyságra. Soha nem volt még olly Világ* tudomány, melly embernek meg mondhatta volna: mi az örök test, a belső vólt, melly eszközöket a szent* tudomány, által sem ismérhetünk, mivel ez nem nekünk való ismerettség.

[33] Láttunk sok Tudósokat kik a Test* tudományt meszsze vitték, melly által az örök testbe kereskedtek, hogy annak belső vóltát meg fejthetnék. A nagy Természetnek izeit* is fel akarták bontani, ha lehetet volna, hogy abba bé láthassanak. De mimódon lehessen a nagy

* *Világ tudón* annyit érts, mint egy Filozofuson

* *Belső vólton* értem én azt, min a Deák a *substantiat* érti

* *Nagy Természetnek* vészem a Teremtet egész Világot

* *Kis Természet*en értem tsak az emberi nemzetet egészen.

* *Örök tagok* a négy nagy éltető állatok,¹² részei az örök testnek.

* *Világ tudomány* Filozofia

* *Szent tudomány* Teologia. Ezeket a Magyar¹³ szókat, s' értelmeiket ne úgy ved, mint fordításokat, a dolgokat akartam tsak vélek magam tehetségem szerint, azoknak természetekhez képest ki tenni. Azért jegyzetem fel még is a Deák szókat, hogy meg láthasd a magyar nevezeteken mi forma állapotot értek; külömben tsak meg érthes, nem törődöm¹⁴ rajta, akarmilyen légyen a fordítás. Én elég hozzá, hogy azon dolgokat értem rajtok, mellyeket itt Deákul fel tettem.

* *Test tudomány* annyit tészem nállam, mint a *Fisica* a Deáknál, mert tsak ki kel magyarul is valahogy írnom a dolgót, és tapasztalhatod, hogy nem szó szerint vészem a

⁷ AH (1779): áz ⁸ AH (1779): mimodon ⁹ AH (1779): lagyulhat ¹² AH (1779): allatok

¹³ AH (1779): Mágyar ¹⁴ AH (1779): törödöm

Természetnek belső voltát meg látni különösen a nagy létnek is egész által látása¹⁰ nélkül? Igaz az, hogy a na-[34]gy Természet, Isteni Természet által formálta belső voltát; meg kellene hát tudni, hogy ez az alkotó természet mitso-[35]dás, és minémü egysége van¹¹ az alkotot dologgal.

mondást, hanem a dolognak Természeti szerint. Vigyáz¹⁵ reá, minden dolognak *Filosoficus* mondást adok, mely magába is magyaráz. Külömben tudod, hogy a szókhöz ha hozzá szokik az elme mindjárt helyessekké lesznek.

* *Természetnek izei* azt értem¹⁶ ezen amit az *athomuson*,¹⁷ mert úgyé hogy magyarul, az izetske leg kisebb rész egy testben, de mikor Természet¹⁸ izét nevezem olly kicsinynek, értsd ekkor az izet, melyet allig vehess fel szemmedél, vagy éppen ne, azon meg foghatatlan apróság, mely a Világot öszve teszi sokaságával.

* *Nagy lét* mikor e szót irom, értsd rajta a Teremtőt és a Teremtet dolgokat együtt.

* *Nagy minden* Hasonlóúl Istent Világot tésznek egybe foglalva. Mivel még e dolgok Magyarba nintsenek meg határozva, tehát kéntelen vagyok őket határozni a mint tudom, hogy magamat magyarázhassam. Két egymástól¹⁹ meg oszlot Természet állítatik. E nagy Mindennek egyik része Isten, másik része a nagy Természet. Sokan találatnak Világ tudóink között, kik a nagy Mindennek, tsak ugyan azon egy örök testet adják belső voltúl. Így hát be esnek ezek az örök testségbe. Többen találatnak, kik igen józanon gondolkodván, az Istent Testetlen voltának vésszik, ki az örök testet külön magától alkodta, mely szerint attúl Természetibe úgy különbözik, mint a nem Test, a testtől, és a Teremtő, a Teremtéstől. De mitsoda vad okoskodás módja is azt állítani, hogy a nagy Természet, Isten? valamit látz e Világba, úgy annak mind Isten részeinek kellene lenni. Vegyük fel, hogy a nagy Test az az e Világnak volta olyan, mint egy emberi test, és ő benne az Isten úgy él, mint az emberbe test lelke, el hagyván itt a Testetlen lelket. Mitsoda réműletes²⁰ jönne ki a dologból. Így minden otsmánység része lenne az Istennek, mint nékem minden tagom része egész Testemnek. Különböző dolognak kel hát e világot venni.

* örök testségbe esni, *Materialismust*²¹ hinni, vallani.

* örök testi ember, *Materialista*, ki Istennek Világnak egy Természetet ad, az Istennek el ál természetitől. Mikor érünk azon időkre, hol az emberek e részbe meg fogják magokat nyugtatni, és mindnyájan egy módon²² gondolkodni. Mikor mutatya fel köztünk az a halandó magát, ki meg magyarázza mi az örök test, és mi az Isten Természet.

¹⁰ AH (1779): látása ¹¹ AH (1779): ván ¹⁵ AH (1779): Vigyaz ¹⁶ AH (1779): ertem ¹⁷ AH (1779): athotmuson ¹⁸ AH (1779): Termeszet ¹⁹ AH (1779): egymastol ²⁰ AH (1779): remüles ²¹ AH (1779): Materialismust ²² AH (1779): modón

VAn az örök testbe a több teremtet dolgok közt, egy kis alkotmány, melyet közönségesen szivnek nevezünk. Nem lélek, ha nem tsupa test, érzésekkel, indulatokkal fel ruházva. Ha veszed a szivet magába egyedül, minden külső eszközöktül el vonva, dobogásán kívül benne egyebet nem találsz. Eleget gondolkoztam sársúnkon, eleget olvastam; de ugy tapasztalom, hogy az ember magának leg mélyeb könyv, hol világot Természetet ismérni tanulhat. Mitsoda haszna van pedig ennek is? a hogy erőtelenségeinket, tudatlanságunkat meg láttyuk, s' szerentsétlen tévelgyéseinket, titokba, haszon nélkül keseregiük. Mig a Testi embert nem ismertem, nagyságát tsudáltam; de mikor belé láttam, szemeimet földnek szegezvén tölle el fordúltam. Mitsoda Ben[37]nünk a léleknek ereje? az é melly által szivünknek gyermekek indulatai meg fojtanak? ah! melly távol járunk e szerentsétül, vagy szerentsétlenségtől, mert nevezni sem tudom!

A Szivet mindenkor rajta kívül lévő eszközök hozzák érzésbe, vagy indulatba. Az az árnyék melyet betsületnek hívünk, Isten, ditsósség, szerelem együtt el fogják a szivet, úgy hogy szüntelen vagy ezt, vagy amazt kell néki érezni. A nevezet dolgok azonba, mind külső állapotoktól függenek. Ha¹ betsületet akarsz nyerni, mennyi dolgoktól fogsz alá s' fel szorongattatni, mellyek közzül mindenik idő, alkalmatosság szerint hozza szivedet örömbbe, vagy fájdalomba! Ha ditsósségért indúlsz fáradni, mitsoda számlálhatatlan veszedelmeknek és indulatoknak tétel ki prédául. Jóság keresése után mégy is ezer dolgok közt kel hányattatnod! Ha heves szerelembbe esel, szived szüntelen kinok [38] és gyönyörösegek közt szaggattatik! Nintsen egy Világi embernek olyan munkája melly ezer változás alá vetetett dolgokkal ne lenne egybe köttetve: pedig valahányszor közülök valamellyik változik, a szived is utánna omlik, akár fájdalomra, akár örögre légyen mozdulása. Azonba nintsen olyan halandó, ki

¹ AH (1779): Ha-betsületet

akármely alacsony sorsba fetrengis, leg aláb azon sorshoz képpes vagyonnak, jó hirnek, névnek, szeretetnek meg szerzésén ne törekedne. Itéllük tehát, hogy egy embernek szive hány részekre vonattatik szüntelen! ki tudhattya érzéseinek fájdalmas változásait számlálni? Vagy mitsoda lélek hozhattya azokat a testbe boldog tsendességre? — Egyik erőtelenséget, haszontalanságot végezni, újjat kezdeni ismét, egyik hibából másba dülni, nevettségről nevettségre tántorodni, az irigységnek, haragnak, gyötrelemnek tövisszes mezején, reszketni, s' sirni, lásd, ez az emberi szivek sorsa.

[39] Mindenik szivnek van több érzése közt egy leg főb, mellynek a többi Jobbágya, és² hatalma alá van vettetve. Ezt nevezzük bennük kedves indulatnak, ez után futunk³ osztán, ezt edesgettyük a többit fejteni kívánván. Olyanok lészünk, mint azok az igasságtalan gyenge atyák, kik több gyermekeik közzül tsak egyet választanak szeretetekre, s' a többit kéntelenségből tartják, tsak ez egy közönséges hibából lehet é szabadúlnunk?

Ez, minden egyéb dolgok felett fényességért, rangért, királyi kegyelemért sohajt, mellyeknek külömben kész minden egyéb javait, indulattyát fel áldozni. Amaz pedig szüntelen pénzért fárad, s' a töb dolgot meg veti. Más találtatik, ki fáradhatatlanul fut az aszszonyok⁴ után, kikre mindenét reá forditya, többen arany tsinálással töltik idejeket. Így a sziv magát fő indulatinak által adván, halandóságunkat⁵ meg[40]osztja. Vállunk születik a kedves indulat, azért kell rabságába élnünk, és⁶ halnunk. Tud meg, hogy valamit a Természettül kapsz légyen jó vagy rossz, testeddel együtt koporsódba viszed. Le mondhatot e *Cesár* az Uralkodásra való szomjú vágyodásról? meg vethette é *Sardanapalus* bulyaságait s' ágyasait? El hagyhatta é *Néró* kegyetlenségét? De ellenben lehetet é *Titus Néró*? — Mitsoda hát a szivnek érzése, mely kit kit a kibe lakik⁷ hatalma, és nehéz járma alat tart? Vériből,⁸ vagy tsak húsából származnak é annyi változó⁹ indulatok, mellyek osztán sem vért sem testet magokba viselni nem láttatnak?

² AH (1779): es ³ AH (1779): futunk ⁴ AH (1779): Aszszonyok ⁵ AH (1779): halandóságunkat ⁶ AH (1779): es ⁷ AH (1779): lakik ⁸ AH (1779): Vériből ⁹ AH (1779): változó

Ved öszve gondolataidat érzéseiddel,¹⁰ és mutasd meg mellyik viszi a másikat,¹¹ s mi uralkodik kedves hibáddal rajtad, gondolat é vagy érzés?¹² ahol egyik érez, tudom a másik mindenkor ot gondol, hasonlólú a hol ez gondol, a másik szüntelen ott érez, így egyik a másik-**[41]**ba lakik, még sem egyik Természettel? Mi vagy sziv? mit akarsz? miért fájsz, miért örülsz? miért tsalod magadat, és miért nyögsz. Mond meg nékem, mert sokat hányattatom keserved Tengerének köszikláji közt, ha kívánsz é első, és uralkodó indulatod által tsendességre hozni? min törödöl? mitsoda jármot vettél magadra a születésbe? — Fáradhatatlan lettél szüntelen olvasni, irni s' emberi nemzetünknek viselt dolgait fejembe forgatni, — mit akarsz e szomorú hivatallal?¹³ akarod é, nogy az embereknek annyi vérontásokba, és tévelygésekbe keressem gyönyörüségemet? Emberek után indúlsz a hajdani időkbe, s' Tigrisekre találsz, mellyek lakó helyeiket égetvén, önnön magokat szaggattyák, ah! hogy az ember ne tanulja soha e Világnak dolgait méllyen ha a magános keserüségnek¹⁴ tengerébe nem akar alá b süllyedni s' könyvei közt ide tova könnyebülésének reménsége nélkül habozni! Nézd meg e világot **[42]** mit mivel, és kérgyed osztán, ha emberé az Ember? El ragadt engemet is a szivem, tanulni indúltam, nyugodalmat, erőt, nagyságot kerestem, azt véltem mint a gyermek, hogy ha magas hegyre mászok onnan el érem az eget — fel törekedtem, és látom, hogy a leg nagyobb hegy tetejétől, éppen annyira van mint a leg méllyeb barlangnak fenekétől. Meg néztem az emberi böltseket, okoskodtam vélek, vélvén, hogy a Természetnek nemes titkaival, bóldogságomat, örömemet, tsendességemet Istenbe, világba fel fedeztem. Látom azomba, hogy valósággal mind ezektől, tanulásom után annyira¹⁵ vagyok éppen, mint az együgyü¹⁶ mezei Pásztor, vagy még meszszeb annál is. Haszontalan Világi árnyék! életünknek olly hoszszas meg gondolása nyughatatlan szivemtől egyetlen egy so-hajtását sem tudta el venni. A leg kisebb változástól fogva, fel a leg nagyobbikig,¹⁷ szintén úgy hányattatom **[43]** érzéseimtől, mintha

¹⁰ AH (1779): érzeseiddel ¹¹ AH (1779): masikat ¹² AH (1779): érzés ¹³ AH (1779): hivatallal ¹⁴ AH (1779): keserüségnek ¹⁵ AH (1779): aunyira ¹⁶ AH (1779): együgyü ¹⁷ AH (1779): leg nagyobbik ig

semmiképpen nem tudnám, hogy mindennemű Világi dolgaink haszontalanságok, és hivalkodó árnyékok. Tsak az az egy haszna van talán elmélkedésemnek, vagy inkább belső szomorúságomnak, hogy indulataimat tselekedettel nem követem mindég, és a haragba nem orditok, sem szaggatok.

Hát mind ezeket mi végre irom? talán azért hogy az emberek olvasásával bódogabbak legyenek? vagy magamnak akarok általok halhatatlan jó hirt, emlékezetet szerezni? hát gyönyörködni fognak hideg hamvaim a setét sirba, ha lesznek emberek e földön, kik halálom után mondani fogják róllam, hogy *szépen irt*. De ellenben, mennyi fog gyaláztatást kiáltani ellenem, mert ki volt valaha, kit minden halandó egyenlőül ditsért? Ebbül fog hát állani bódogságom, hogy halálom után [44] sok halandótól¹⁸ gyaláztatván, egy nehánytúl ditsértessem, de ezek közzül sem errül, sem amarról semmit ne tudjak.

Semmi így gondolok magamba, tsak igazithassak, és bódogithassak másokat munkáim¹⁹ által — — be nagy gyengeség, és még nagyob vakmerőség! hát bódog, szerentsés, meg nyugodot, vagy tsendes vagy é te, magad felelheted, ki mind ezeket tudod, érzed és irod? mit tsinálsz hát egyebet, hanem hogy nyomorúságotat, keservedet azoknak, kik valósággal érteni s' érzeni fognak, által adod, szintén úgy, mint te szomorúságotat, a többi előted irt, és meg holt emberektől költsönözted. Meg szabadultak é a halandók hibáiktól,²⁰ veszedelmeiktől, s' tudatlan tévelygéseiktől, azon sok ezer írásoknak segedelme által, mellyeket olvasunk? úgy é hogy tsak bajokat tseréltünk vélek, de mindég nyomorúltak marattunk még e földön. Kivánhatom é hát, hogy én [45] egyedül adjam meg azt ember társaimnak, mit a Világ magának meg nem adhatot? — — haszontalankodom látom úgy de minek irok hát, és miért rontom az által egésségem, nyugodalمام, miért tanúlok, olvasok, hogy keservemet általa öregbittsem, sem e Világot ne ismérhesem belső részeiben? — — Nem tudom meg vallom, miért tselekszem ezeket: érzek bennem olly erőt melly feléjek húz,

¹⁸ AH (1779): halantótól ¹⁹ AH (1779): munkaim ²⁰ AH (1779): hibaiktól

fáraszt, és úgy gondolom, hogy olyan vagyok mint a plánta, melynek nőni kell, ha meleg nap süti, és hives esső éri. Tsinálom azt a mire ösztönöztetem, de nem tudom okát miért, sem nem láthatom, hogy a sziv ragad, mellyet elmém követ, a kezem ír, én pedig csak lankadásom érzem mindenbe! Ha osztán a szomorú idők után, ki derült napok mutatták magokat, örülök a nyájas Természetnek. A madarak is ha szép nap van tsevegnek, de az essős, és dörgös fellegek alatt, sűrű erdőkre, fa odvakba bujnak, [46] hol tallaikat magokra borzasztván gunnyasztanak, s' reszketnek. Igy mikor a háborús²¹ elmének fellege meg ereszkedik, a sziv gondait magára forgatván, el ül, búsul, és lassú könyhúllatásokkal²² harmatoz. Ellenbe ha a Természet ki vidúl, fel vonatik akarattya ellen is magános fájdmából²³ mosolyogván a napra, mellyet lát, de nem ismér. Soha nem kérdezem magamtúl örömemnek okát, mert félek, hogy ötet azonnal el veszttem — — — öröm, gyönyörűség²⁴ — édes keserves gyermekei a szivnek el hadjátok a fáradt²⁵ lelkeket! el tűntök a tsendes, nedves szemek elől, és olyan halandóknak karjaira szállatok, kiknek belső részeiket e Világ közönséges szerentsétlenségének látása titkos könyvekkel nem ásztatytya! — hová mentem én olly sokszor szerentsétlen!²⁶ ki addig néztem, kivántam,²⁷ mig önnön látásom minden kívánságtól meg nem fosztot! mitsoda részekre helyeztették a kegyelmes végezések²⁸ azon dolókat e földön [47] mellyeknek gyönyörűségeit egyenlő fájdmakkal ne kellene fizetnünk! ah! hát ha mindenbe annyi gyötrellem, baj, gond, veszedelem tanáltatik mint öröm, kedv, és nyájjasság, érdemelheti²⁹ é valami az ég alatt, hogy meg nyeréséért sokat sohajtsünk! a ki életért fohászkodik, halált is egyenlőül³⁰ kíván magának — mert minden életnek ez ál a végin, ugy, a ki gyönyörűség után fárad, bizonyos fájdalomra talál, mert ki gyönyörködöt ki ne is gyötrettetet volna? — Unom az életet, s nem szabadulhatok tőlle! — — bádjad bennem a lehellet, ellenben utállom a halált: gyülölöm emberi erőtlenségeinket, s' benne kel nyögöm: nevetem, tsufolom, haszontalanságaimat,

²¹ AH (1779): haborus ²² AH (1779): könyhúllatásokkal ²³ AH (1779): fájdmából
²⁴ AH (1779): gyönyörűség ²⁵ AH (1779): fáradt ²⁶ AH (1779): szerentsétlen ²⁷ AH (1779): kivántam ²⁸ AH (1779): végezések ²⁹ AH (1779): érdemelheti ³⁰ AH (1779): egyenlőül

s'hózzájok vagyok még is kötve — így kel tudva semmiségeim³¹ közt nyavalyognom, mely keserűség annyival inkább terhes az el viselésre, hogy benne a meg ismert erőtlenségeket el törölni nem lehet. Millyen hát egy ember, ki kevélységgel magát fel fujja? [48] olyan mint egy szalmával ki tömött *Krokodilus* bőr, mellyen formája láttatik az erőnek valósága nélkül.

VI^{dik} Rész MOZGÁS.

VAlamennyi dolog e Világon van, akár élőnek, akár hólnak gondollyad, egy sinsen szüntelen való mozgás, és munka nélkül. Van a négy¹ éltető állat közt, valamely meg magyarázhatatlan erő, melly vagy oszlat, vagy gyűjt minden szempillantásba. Ha már az élet, egy részről nem egyéb tsupa mozgásnál, úgy meg kel engedned, hogy az egész Természetbe hólt állat nintsen. Minden dolognak meg van élete a maga tulajdonságai szerint. Nem tsak a hát élet melly beszél, jár, kél, gondol, mint mi tselekszünk, és némelly részbe az Oktalan állatok is el követnek. Élnek a plánták is, a füvek, [49] fák is. Ezekbe tapasztalván a mozgó erőt nem tsudálkozhatunk: de nagyobb vigyázásunkat érdemlik² azon eszközök, mellyekbe elevenséget nem hiszünk; és még is mozgásba lenni tapasztalunk. Ha fel vészél egy könyvet, látod hogy ő benne sem mi elevenség test szerint már nintsen, melly papirósból ál, bőr vagy szárraz fa táblával. E sem zödül, sem virágzik soha többé, sem lépést nem téssen; ugy van de romlik azonba, és hanyatlik rothadása felé. Él benne olyan élő erő, melly belső részeit³ rágja, emészti. E dolog mozgást jelent, mert mimódon lehessen valamit fogyasztani munka nélkül? ha pedig munka taláttatik⁴ ot, tehát mozgásnak is kel lenni.

Ved fel, hogy a Természet rothasztó, az az széllyel oszlato erejével is, szinte úgy életre dolgozik, mint azon munkájával, melly által a fübe

³¹ AH (1779): semmiségeim

¹ AH (1779): nagy ² AH (1779): érdemlik ³ AH (1779): reszeit ⁴ AH (1779): taláttatik

virít. Olly rendbe vannak a dolgok, hogy éléb meg kel valaminek osztatni, hogy [50] új vidámságra jöhessen, mihent már az igaz, hogy rothadás nélkül, semmi féle mag nem virágozhatik, mindjárt el hiheted, hogy a Természet mikor rothaszt, akkor kezd éleszeni is. E pedig mindenüt így találtatik. Szólylünk tsak Testről: Nem igaz é hogy a Tsikó a ménlónak magyából támad? miképpen éled⁵ hát meg? az elevenítő mag, az állat vérinek szineből készítetik. Szenának, zabnak meg kell rothadni a ménló gyomrába, melly eszközökből, a vérnek való nedvességet ki huzza a Természet; meg kell hát rothadni a Zabnak, mikor el veszik tölle⁶ eleveniségét, és más dolognak adják. Tehát az eddig Zabba vólt élet, már más életet készít, noha még sem veszet el belöle az éltető erő egészen. A zabbúl készült vér magot ereszt, melly magból tsikó támad. Látod hát mimódon vándoról az élet egy dologbúl másba, a Természet Istentöl meg határozot tsudállatos munkája által. El maradat része a tá-[51]plálatnak ganéj lesz, az az rothadás. Gondolod é hogy ezen dolog már, minden éltető eröt tökéletesen ki vesztet magából? Éppen nem. Ted a ganéjt olyan földre melly már soványsága szerint életet nem hoz tapasztalni fogod, hogy kövér búzát terem. Látod, ö a földnek olyan nedvességet, sirt ad, melly sir a búza magba tsuszván, ezt tökéletes kövérségre viszi. A búzát te kenyérbe meg észed, mellyből Természeted vért tsinál, azon vér maggá változik, melly mag ha Aszszonnyal közösködöl, emberi testet támaszt. Az a dolog, melly már tsikót adot, végre más testet is adhat. Azonba meg ne ütköz, mert tudod, hogy testi képpen ki vévén nagy Lelkünket, mi tsak olyan dolgokból vagyunk öszve rakva, mint az oktalan⁷ állatok, az az, a négy éltető állatokbúl, nintsen most it szo Lelki származásról, hanem tsak testi alkodtatásról. Nem rút hát a ganéj a Természetnek, sem nem el veszet, és [52] élet nélkül való rothadás. Ha valahógy⁸ kételkednél, mondván: mi módon lehetne test ganéjbúl, nézd meg egy szép aszszonnyak testét, halála után harmintz nappal, osztán tégy ganéjt mellé, fogod tapasztalni, hogy ruttságba nem enged a leg veszetteb ganéjnak is e Világon.

⁵ AH (1779): éled ⁶ AH (1779): tölle ⁷ AH (1779): oktalan ⁸ AH (1779): valóhógy

Rosz, veszet rothadás még a ganéj azt mondod. Azonba a szőlő tövére tészed, hogy levét a tőke magába szivja, s' te osztán borba mint jó dolgot meg iszod, ugy de nem ganéj az osztán, hanem bor. Soha nem is volt a ganéj, tsak Természeti test. Minek mondod a Papirost? Lennek é, ruhának é? Minek mondod a Lúd tallat? fünek, húsnak, tsontnak, mert ezekből terem. Minden dolog ugyan azon egy test itt e Világba, és szüntelen szül, él, és születik, az az más más formákba öltöztetik. Azt mondod az órrod, a szád, a nyelved, a kezed, a májjad a homlokod, a füled, az állad s. a. t.

[53] Gondolod é hogy már ezek, mind annyi egymástól meg⁹ különböztetett testek? Látod hogy mind ugyan azon tsont, bőr, hús, és vér. Ved fel hát, hogy az egész Természetnek, magára való nézve, nintsen magába, sem sunda, sem egészen elevenség, mozgás nélkül hagyot dolog, sem kár vallás. Nem lehet e *nagy mindenbe* olyan eszköz, melly élhetni való, vagy éltethető erejétől egészen meg fosztathasson, mert ez mind élet, valamit látz.

El múlhatik ugyan én bennem a *Bessenyei György* élete, de nem szakadhat el azért a Természettül az a meleg, és test, mely most életemet tsinállya. Ha vérem meg hül, azt a meleget, melly most egész testembe van, ki bocsáttya magábúl, melly itt marad e földön, és más dolgot fog melegíteni az életre adják azonba testemet¹⁰ eledelül a *Hottentotoknak* vagy *Bresilitáknak* kik ember húst észnek, majd új vért tsinál ben- [54]nek mellyből ök új embert¹¹ szülnek. Ted ki hamvamat a föld színére rothadása után, ki főg zödülni, és füvet ad a juhoknak, mellynek tejével, túrójával, húsával emberek élnek. Mi tsinállya pedig ezeket? az a nedvesség, mellyet a földbül magokba vésznek. E szerint tsak az én életem változot el t.i, hogy már a föld színén volt ábrázatommal, emberi tseleketeimmel, beszédemnek hangjával fel nem találsz többet, az az nem leled meg *Bessenyei Györgyöt* de meg lelheted a *Bessenyei* testébe volt meleget, hideget, vizet és földet, széllyel oszolva egy mástól, és ha nem tapasztalhatod is őket hidjed, hogy itt mulatnak a Természetbe. *Az én testemből ki paralgot nedvességet*

⁹ AH (1779): még ¹⁰ AH (1779): testement ¹¹ AH (1779): émbert

szintén¹² úgy fel huzhattya¹³ a nap, mint egyéb vizeket, és harmatot botsáthat alá véle a te gabonádra, káposztádra, melyet örömmel észel. Nem sok harmat telik abból azt mondd; ha egy káposzta főre való telik is elég, mert itt nem sokaságot akarunk mutatni. A-[55]zonba ha az a nedvesség mind rakásra gyülne egy nagy ürességbe,¹⁴ melly azon emberek testéből¹⁵ ki költözöt, kik már e világon meg hóltak, gondolod é, hogy meg lábolhatnád, ezt a kis Tengert? Ha a Természetnek azon testét, az az földet, vizet, tüzet, levegő eget mind el kellene veszteni kezéből, mellyek emberi testeket formáltak, tápláltak, utópállýára el fogyna: De hová mehet egy tsep viz, ki a természetből? Lásd hát végre, hogy a Természet magába egy Test, és egy szüntelen való mozgás, mellybe magára nézve nints halál, sem rothadás, ha nem tsak keverés, oszlás, és új új forma.

VII^{dik} Rész VÉR TŰZ

SOKan hánkódnak rajta, hogy mi módon munkálódik a vérnek heve, vagy tüze emberi elménkbe.¹ E részbe ki ki érez tapasztol magába, és tartsa [56] ahoz magát. Tagadhatatlan dolog a sok tapasztalásból hogy a vér folyásának sebessége, lassúsága, nagyob, vagy kisebb tüze által az elme, okoskodás külömb külömb féle változásokra hozatik. Gyerünk s' beszéllyük ki mit álmodtunk ebbe a dologba. Én meg írom a magam álmát, gondold hozzá a magadét.

Azt álmodom egyszer, hogy az ember agy velején valahol ot egy kis táblátska van, melly láthatatlan inatskákkal, eretskéekkel bé van vonva. Ez neveztetett álmomba *emlékezet táblájának*. A Vér folyásának² láttam tüzét, mint igen vékony sűgárokat villámlás módjára a nevezett emlékezet táblájának erén szaladozni, és ott apró barázdákat húzni, mellyek abba emlékezetül meg maradtak. Ha a Vér a Testbe nagy lármába, vagy sebes folyásba jöt, tehát apró villámlásait, az emlékezet

¹² AH (1779): szinten ¹³ AH (1779): hushattya ¹⁴ AH (1779): üresség be ¹⁵ AH (1779): testéből

¹ AH (1779): elménkbe ² AH (1779): folyásának

tábláján felettéb meg sokasítván, tiszta elmékedés a föbe nem eshetet. El mentem jární annyira, hogy a vérem sebes moz-[57]gásba jöt, izadni kezdettem: haza tértem osztán, s' dolgozni akartam; de nem okoskodhattam, mert igen sebes villámlást tett fejembe véremnek tüze, mellyek magokat haboztatták. Várákoznom kellet, míg a vér bennem meg nem tsendesedet, úgy kezdettem osztán gondolkodni. Kérdeztem³ sok okos író, és tanuló férfiakat: hogy ha tudnak é mélyen okoskodni, irni, mikor tántzba meg tüzesednek, vagy futásból állanak meg, és azt felelték, hogy nem lehet az elmének dolgozni, ha a vér, nagy tűzbe jön. Mentül nagyobb hévségre megyen⁴ hát a vér annál inkább zavarodik az okoskodás. Láttam álmomba forró betegségbe fekvő embert kinek a véri annyira fel forrot, úgy habzot, és olly sűrű villámlásokat hánt felső tüze az Emlékezet táblájára,⁵ hogy az ember öket, sokaságok, s' rendtelenségek miat, nem különböztethetvén, eszén kívül kezdet beszélni. Azonban lassan lassan meg tsendesedvén a [58] véri ismét eszéhez jöt. Ekkor egy gyertyát meg látok előttem égni. Meg fogom, hát hideg, kemény mert fejeér viaszból vólt, és nehéz, honnan származik mondom magamban e hideg nehéz alá eső viaszból az a fel felé futó meleg tűz; a láng egyenesen nyúlt fel mozgatni kezdem a gyertyát, a láng lassan habozni indul, jobban mozgatom és a lángja is jobban kezd⁶ tsapkodni: ismét jobban tsavargatom, a láng annyira lobog, hogy allig láttam⁷ nálla, s' el alváshoz közelit. Le teszem a gyertyát, és a láng újra egyenesen nyúlik, világossága⁸ is meg jön.

E dolgon gondolkodván, irom elmékedésemet tsendesen; azonba pennám le tészem. Ki megyek, meg futkosom magam a fáradásig, izzadásig, fel zavarom véremet melly tűzbe jön. Hazaszaladok, irni kezdek, okoskodnám, hát nem lehet, mert nem jönnek elő a tiszta elmékedések. Meg tsendesedem, egy óra alatt el ül a vérem, ak-[59]kor fel veszem pennámat, és irok. Mimódon dolgozik már a vérnek járása okoskodásomnak erején? Ez a nagy kérdés; de ne fejsük meg,⁹ hanem álmodjunk tovább. Egész nap elmékedtem. Elmém el fáradt, vérem el lankadt, le feküdtem, és olly mélyen el aludtam hogy reggel fel

³ AH (1779): kérdeztem ⁴ AH (1779): megyén ⁵ AH (1779): tábájára ⁶ AH (1779): kell
⁷ AH (1779): láttám ⁸ AH (1779): vilagossága ⁹ AH (1779): feitsükmeg

serkenvén, tellyességgel egy álmom sem jutot eszemben. A vérem ekkor nagyon el tsendesedet, és amint folyása, hajjai lassodtak Testembe, tűzőknek sugárai is úgy kissebbedtek, aláb aláb huzván magokat az Emlékezet¹⁰ Táblájáról. Ha annyira meg lassodot vérem, hogy villámlásainak egészen le kellett vonúlni a gondolat piatzáról, tehát, ot nem loboghatván tovább, barázdát, vonást, Emlékezetre nem húzhat-tak, és így púsztán maradt az emlékezet. Fel serkentem, a vérem mozdulásommal meg zúdúlt: tüze fel lobbant, el borította az emlékezet tábláját 's mindjárt lettek gondolatim — hántam, vetettem továbbá magamat hogy mit álmodtam,¹¹ de nem jutot semmi eszembe.

[60] Lehetne talán mondani, hogy nem következik ebből a nem álmódás, mert sokszor érezzük valamennyire álmúnkat, de nem jut eszünkbe olly tisztán, melly szerint elő beszélhetnénk. Meg áll, tegyük fel hogy öt órát alszol egy húzomba, mindég álmodni,¹² az az gondolni kell elmédnek ez idő alatt. Ha pedig a leg hosszab álmodra emlékezel is, soha egy óráig tartó gondolkodásnál nem hosszab. Gondolkoz nappal egy óráig szélyyel e Világba, ird fel osztán, és várj reá, mikor olly sokat álmodol mint az a gondolat, melly álom nélkül, egy ora alatt gyűlt. Soha nem álmodol annyit, hogy egy óra alatt nappal többet ne gondolnál nálla, ha már öt, hat óráig aludtál, hol van a többi órába gondolt álmod? mert ha nem szünik elméd gondolni éjjel, éppen annyit kel néki meg járni egy ora alatt álmodba, mint a mennyi dolgot nappal annyi idő alatt meg jár. Ugy de mondod: nem aludhatik a Testetlenség, mivel annak sem[61] szeme nintsen, sem el nem fáradhat. Meg engedem, hogy a testetlenség nem alszik. Mi a fáradságot illeti tapasztoltam, hogy elmém az elméskedésbe sokszor annyira ki merült erejéből, hogy mig nem hevertem lehetetlen let tovább dolgoznom, és olvasnom. A Fájdalom mint Villámló nyilallás úgy járt fejembe mihelyt dolgozni kezdettem; ha pedig a könyvet le tettem, azonnal el múlt.

Mi módon tsinálhatna elmélkedést a vér, test, tsont, in, bőr, hús s' a. t. Elmélkedést mondom, melly sem vér, sem bőr, sem sem hús, sem tsont, egy szoval nem test? Azonba hallom hogy ablakom alatt szép musikát

¹⁰ AH (1779): Emlékezet ¹¹ AH (1779): álmodtam ¹² AH (1779): álmodni

kezdenek hegedűkkel. A szívem fel riad, búra, édes¹³ szomorúságra, vigságra ragattatik, úgy éppen, mint a musika változot. Mi térsen illy nagy munkát szívembe? mitsoda erő ez, ez tsak hang, — mi tsinállya; Ló ször, szurok, fa, bárány bé-[62]le együt, úgy de e még is, sem szurok, sem száraz fa, sem ször, sem bárány béli, mi a szívembe dolgozik; nem is test; mert e sem tűz, sem föld, sem levegő ég, sem víz, hanem hang; — e testől származot nem test. Törd öszve azomba a hegedüt, és keresd fel hangját, notáját. Bontsd meg az Embernek véri folyását, agya velejét, és keresd osztán józan okoskodását. Egy Ember a másikat hátúlról meg kerüli, meg kapja setétben hirtelen, amaz meg retten, ki töri a nehéz nyavalya, meg bolondúl, és soha többé észére nem jön. Meg bomlot az emlékezet táblája, a fel zúdult vérnek keménnyen reá tsapott tűzétől. Meg süttettek az elmélkedésnek parányi erei, és már nem fognak tisztán. Ugy járt, mint a mező, mellyet a jég esső le vert, 's pusztává tett.

Ezeket mind az éltető Lélekről gondold, az az a Test lélekről, mert nekünk is meg van az a test lelkünk, na-[63]gyob erőbe, melly az oktalan állatoknak adatott. Ne véld azomba, hogy ezeket az álmokat, halhatatlan lélekről tettem volna, melly soha testi változás által, mivel ő Testetlenség, józan okoskodásától meg nem fosztathatik, sem a Vér folyása által nem változhatik, sem el nem fáradhat. Test lélek a tsak, mibennünk mint tapasztalod testi változások alá van vettetve; de vigyáz reá, hogy a nagy Lélek benned örökké gondol, soha nem fárad el, sem meg nem bomolhat. Ezt ugyan nem tapasztolhattuk e testbe egyedül, töb erőtlenségeink nélkül, mert it a Földön nagyon testiek vagyunk, meg oszlattatásunk fogjuk látni mi a nagy, és fő Léleknek tisztasága.

Álomnak azért irom ezeket a dolgokat, hogy a Lélekről okoskodom vélek, melly okoskodások eleitől fogva tsak olyyak, mint álmok. Ki mehet végire az Isten mélly böltességének; [64] ki testünkbe testetlen Lelket helyeztet, hogy az által szenyvedjen,¹⁴ szenyvedhessen, 's azonba attól különböző dolog légyen! —

¹³ AH (1779): edes ¹⁴ AH (1779): szenyvedjen

VIII^{dik} Rész
BÖLTSESSÉGNEK KÖVE VAGY¹
LAPIS PHILOSOPH.

VÉllek születik a halandókkal élni való vágyódások, mely indulat sok szomorú módokra, keresésekre vitte már az embereknek némelly részeit világunkba, hol sokat kereskedtek, de még eddig csak meg hóltak mindnyájan. Beszéltek a hajdani böltsek valamely böltességnek kövéről, melyet mondtak, ha ki meg lelhet, általa mind bóldog, mind halhatatlan lesz. E nevezetes körül, két féle értelem támadt a tudósok közt. Egy rész így ítél, hogy a régiek [65] a böltességnek, vagy Világ tudóknak kövén, egyebet tsupa igaz böltességnél soha nem értettek. T. i.² ha valaki magának böltességet szerez, bóldog lesz e földön mások felett e nagy kintsel birván, azonban halhatatlanságra jön neve mint *Socratesnek*, *Platonak*, *Aristotelesnek* sat. Más részről némellyek, úgy gondolkodnak 's hisznek, hogy a nevezet kö valósággal kö, vagy olyan nemű ital, melyet ha valaki magába veszen sok száz esztendeig élhet betegség nélkül. Ezen okból öök, el indúltak e könek, vagy itálnak keresésére, mely felet eléb így okoskodtak.

„Van a Természetbe láttyuk olly titkos éltető erő, mely él, meg nem halhat, és magától meg újjitya. Ez az erő ál lélekből, és Testből, a Lélek pedig nem testetlen lélek, hanem testes, tehát az örök Testnek, valamely résziből ki kell húzni, azt az élő lelket, 's Testet, mely nagy [66] Természetét olly sok ezer esztendőkre fel tartya, úgy osztán a ki azt meg iszsza, él a Természettel 's vélle meg ujjitatik.”³ Ezen dologrol magam is néha elmékedvén holmi aprolékos akadályokba botlottam, mellyekbe tanulatlanságom miat világosságot nem kaphattam; azért le irom öket, talán valaki, valamellyik résziből a magyar világnak ki kö kereső, végre együgyüségemen való szánakozásától inditván, meg szán, és meg mutattya tudatlanságomnak, hogy a követ lehet hinni.

¹ AH (1779): VAGY ² AH (1779): t. i. ³ AH (1779): ujjitatik. [idézőjel hiányzik]

Az az erő, melly élő Lélekkel és testel e nagy Természetet fen tartya, vagy Isten, vagy a Természetnek Lelke, az az olyan hatalom, melly sugáriba, minden dologra ki terjedvén, a maga határaig minden dolgot el viszen, 's fen is tart. Egy szóval élet, még pedig örök élet ez a hatalom. Ha a kö kereső tudósok, hinni találnák, hogy Isten különös természetbe nintsen, hanem csak [67] a nagy Természet maga Istenség, úgy tsak a természet éltető Lelkét kellene az örök Testből azzal együt ki⁴ húzni, valamelly kis üvegbe. De ha hiszik, hogy⁵ Isten van külön Teremtésétül a maga Természetibe, úgy lehetetlen azt is nem hinni hogy ő benne van tsak az életnek magva, mellyet többé nem Teremtet dologba, hanem éppen⁶ az ő Természetibe, személy szerint való tulajdonságaiba, hatalmába kellene keresni, ' azokból ki húzni. Mi módon lehessen osztán az igaz lévén tüzzel, egy setét konyhába, az Isten Természetinek élő lelkéből egy darabját ki főzni, 's azt embernek meg innya?

Ha hiszi Valaki, hogy a Természet maga magát tartya fen étlettel, és az újító halhatatlan erőt magába⁷ viseli mellyet az Isten neki által⁸ adot, tehát, ki kell találni azt a dolgot, mellybe a leg bővebben lakik, hogy az ember osztán mikor öszül, tavaszt tsinálhasson⁹ [68] véle magába. De ha a Természetbe magába lakik is az az élő¹⁰ erő, melly a halandóságnak ellent ál, lehet é azt az erőt egy kis üvegbe tűz által belé húzni? Azt¹¹ meg vallyák az élet kereső tudósok, hogy abba az italba, vagy ételbe, lelkes testnek kel lenni, Lélek nélkül mondják nem lehet életet venni. Így kel hát a Természet éltető lelkéből egy darabot, vagy részt, annak egy darab testével együt, mellybe éllyen, és meg maradjon tűz által ki húzni. Ez tsupa élet, ezt kel meg enni. Az életet¹² meg enni nehéz dolognak látszik előttem.

Lehet é a Természet közönséges éltető lelkéből egy részt el szakasztani? ez a nagy kérdés. Azonban vallyák a Tudósok, hogy ha meg ehetné is az ember az életet, nem élhetne túl ezer esztendőn, 's tsak

⁴ AH (1779): hi ⁵ AH (1779): hiszik. Hogy ⁶ AH (1779): éppen ⁷ AH (1779): magába ⁸ AH (1779): által ⁹ AH (1779): tsinálhasson ¹⁰ AH (1779): élő ¹¹ AH (1779): Ázt ¹² AH (1779): eletet

ugyan meg kellene halni. Nékem úgy tetszik, hogy ha a Természet¹³ lelkéből oly formán része [69] sülnének, tehát addig kellene nékem is szükséges képpen élni, míg a Természet él, az az Világ végéig. És miért ne? hinni, hogy a Természet életét észli meg az ember, és¹⁴ még is tagadni, hogy addig élhessen mint a Természet, éppen magával¹⁵ ellenkező dolog. Ha csak nyóltz száz esztendeig élek, úgy nem részesültem a Természet élő lelkébe, abba t.i. melly által ő fen ál, mert nem élhetek addig, a meddig ő. Az az élő¹⁶ Lélek, és Test tehát, mellyet a kö kereső tudósok forgatnak, sem nem Isten Természet, sem nem a nagy Teremtet Természetnek különösen belé alkotot élő lelke, melly aztat sok ezer esztendőig fenn tartya, mivel a Tudósok a magokéval csak egynehány százig élhetnek, hanem az valami oly dolog látod, melly sem Isten, sem Természet, ah! be nehéz ilyen dolgot embernek fel találni a Természetbe!

[70] Ha a Világot jól nem ismered, mondhatod magadba, minek fárad ez az ember, illy állapotoknak¹⁷ vizsgálásával? Ki vólna e világon, ki oly követ keresne tüzzel, szénnel, serpenyővel, mint ő beszélni? Engedj meg, és ne kételkedj benne, hogy számtalan emberek ne légyenek, kik a fent nevezet követ keresik, Tudós Férjfiak külömben, kiket más dolgokba okoskodni halván, eszekre, 's jozan¹⁸ itélet tételekre nézve tsudálnál.

Jegyezzük meg még, hogy a melly ember e Világnak közönséges testéből¹⁹ mesterség által lelket húzna ki, hogy meg igya, szembe álhatna az Istennel. Ha azonban csak olyan éltető lelket huzna ki, mint embereknek szokot lenni, még azzal nem élhetne nyóltz száz esztendeig. Ezer Embernek lelkét rakják egy testbe, fogadom, még is meg hal az a sok lelkü test, s mind el mégyen tölle a Léleknek serege. Nem emberi lélek hát a mit keresnek, hanem a [71] Természet közönséges *spiritusának* egy darabja, vagy iható, eheto részi, melly által még sem lehet a Természettel verset élni. Tsak úgy vészem én azt az eheto követ, mint a Lörét melly sem bor, sem viz.

¹³ AH (1779): Termeszet ¹⁴ AH (1779): es ¹⁵ AH (1779): mágával ¹⁶ AH (1779): elő ¹⁷ AH (1779): állapotknak ¹⁸ AH (1779): jozán ¹⁹ AH (1779): testéből

Illyen ütközéseim vagynak, az ehető halhatatlan, halandó könek természeti ellen, mert minek nevezed különben az olly dolgot, melly nyóltzvan esztendő, hatvant, hetvent ki nyújthat nyóltz százra, de ezerekre, vagy halhatatlanságra nem. Várakozzunk hát mig olly halandó elő veti magát, ki a halhatatlanságnak halandó italát meg ihattya. Ne felejsük el azt is meg jegyezni, hogy a fen forgó életet, és Világnak élő lelkét ki borba, ki borkőbe, ki kényesőbe, ki huyba, 's több a félékbe szokta keresni. Ezek a Tudósok már igen sok könyveket irtak, mellyekbe fel jegyzik, hogy az élő követ meg lelték, birták is, meg írják²⁰ mi mó-[72]don kellyen azt fel lelteni, de ollyan formába, mellyet semmi teremtet állat nem érhet, ha tsak már a titokkal nem bir. Ugy tartják pedig, hogy a ki egyszer véle bir, soha ki nem mondja. Olvastam magam is már nyomtatot kökereső könyvekbe, a fel találásnak bizonyos modját, mellyet maga így nevez az Író; de így tanítot ha nem tsalatkozom, mert az e féléket könnyen szoktam felejteni: „keverd el a Testet, annak utánna öntsd közzé a lelket, állisd meg osztán a lelket a testbe. Végy hozza egy rész napot, annyi hóldat, főzöd addig a napot, hóldat, mig a lélekkal, testel öszve nem ál. Lágyítsd el, úgy osztán²¹ nap, hóld, Test, lélek együt folynak s' a. t. Id meg őket”²² Én pedig azt mondom: Értsd meg őket. Így mégyen ez osztán mindég. Job lenne, ha meg írná, hogy mi módon lehessen Aszszony Ember nélkül, egy Férfinak egyedül serpenyőbe tűzön, éltető lelket tsinálni, s annak osztán miből testet adni [73] hol lakhasson. Ennél nagyobb titok nem vólt e Világon, mert soha nem fedeztethetik fel, hadjuk el tehát ezeket — — mélly dolgok. Rendes ha meg gondolod, hogy mikor egy kö kereső Túdósnak Feleségétül gyermeke lesz, meg ölöd sem tudja ki magyarázni, hogy adot fiába éltető lelket; de a serpenyőbe meg tsinállya a Természet lelkét mellyel él, még is meg hal: értsd meg ezt is.

²⁰ AH (1779): itják ²¹ AH (1779): osztan ²² AH (1779): őket. [idézőjel hiányzik]

IX^{dik} Rész SZOKÁS.

Semmi nemü emberi dologba nints töb ellenkezés, és nevetség, mint a szokásokba. Menny fel az idökön, meg látod minden nemzetnek szokásai, s azokkal erköltsei¹ is miképpen változtak. Minden nemzetnek vannak szokásai, mellyeknek egyik sem tudja sem okát sem eredetét fel találni, idő, történet tsinállyák őket, vagy szükség, vagy tu-[74]datlanság, vagy okosság által. Ugy veretnek rakásra mint tó szélen a hab verés, hol nádat, fát, górot, száraz tsiga hajjat sat. több számlálhatatlan dolgokkal, tsak szerentsére öszve hányva keresztül kosul látz egymáson és egymás ellenébe heverni, melylyeket, szélvésznek, Zivatarok, habok szórtak oda.

A lengyel mikor tiszteletet, mély alázatosságot akar mutatni, meg fogja a lábát szárát;² Mi pedig lábunkat a másiknak háta mellé³ taszittjuk, 's azzal tisztelünk föld felé nézvé. Hajdan bűn lett volna bort innya asztalnál, ha tsak valakire reá nem köszönted, most nevetnek a nagy Asztaloknál ha egéségért iszol. Mi szükség is ha iszom másnak azt mondani: Legyél jó egéségbe. A szüz Leányok vagy helyesebben szolván tsak leánzóknak, nem vólt régen szabad, sem illendő asztalnál 's közönséges helyen beszélni; most ha nem szól, a nyavalyának⁴ sem kell. Az ilyen [75] dolgokba való változásról, nem szükséges sokat irni, mert úgy is ez nyilván van benne. Tudod hogy hajdan a részegség egész Európának kerestyén népei, nemzetei közt, a leg főb, szeb és vitézib nemesi tselekedetek közzül egynek ismértetett. Az alsó résznek kevés haszna vólt akkor, de ellenben a felsőnek kettős kötelessége eset, mert evet is, ganéjlot is, mivel a hányás tsak nem manérnak tartatot, mit most utállatnak nézünk. A Pohárt öszve rágták osztán mikor egymás barátságáért az emberek eszket el vesztették: eleven állatokat ettek, nyers húst rágtak, tsizmából, tzipellösből idtak, és sokszor kopónak is vólt az tisztessége,⁵ hogy asztalra vonatott, farka

¹ AH (1779): erköltsei ² AH (1779): szárát: ³ AH (1779): melle ⁴ AH (1779): nyavalyának ⁵ AH (1779): tztitessége

fel emeltetett — Ezek minden nemzetnél így voltak. Ne járjunk e sunda szokásokon, mennyünk tisztességesebbekre; de nem kevesebbé ostobákra 's vadakra. A nagy Városokba, leg nevettségesebbnek tétzik néken sok Házaknak tzigér táblája. Itt [76] Bétsbe nem régen egy esmerősömmel öszve találkozáván, kérdem tülle el válasomkor, hol keressem, mitsoda Háznál? Tsak a *kék Ur Istennél* keres Uram, mond, ot lakom. Jól van feleltem néki tsendesen. El indúlok osztán a tzigéreket vizsgálni, hát tsak úgy hallom mondani: a *szent háromságnál*,⁶ a *szentléleknél*, az *Isten anyánál*, a *tizenkét Apostolnál*, a *bölsöbe fekvő száárnál*, az *Isten szeménél*, a *sasnál*, a *Farkasnál*, a *Frantzia királynénál*. sat. Mond meg már mi módon jöhetnek fel az ilyen szokások? A mit egy felől nagynek véssel, más felől kitsinynek teszed.

Ne felejsük el a nevezeteknek változását. Ez előtt látod sok Országba így irtak:⁷ *Dominus Rex*, most *sacratissima majestas*. Magyarúl Te kegyelmednek mondotta a⁸ Magyar nemes ember királyját is, szomszéd nemes társát is. Osztán jöt *Tekintetes Méltóságos*⁹ *Nagyságos kegyelmes Felséges*. Itt látod kéntele-[77]nek vagyunk már meg állani. Talán a Maradékok többre is reá jönnek, vagy a *Tekintetest*, *Nagyságost* is el hadják. Tsak úgy mongyuk: Nagyságos uram azoknak, kiket azonba kitsinységeknek tartunk, és¹⁰ a kik vellünk sem parantsolhatnak semmibe. *Nagyságot*, *Méltóságot*, *Kegyelmességet* pénzen¹¹ vesznek, mint egyéb portékát. Minek annak Papiroson Méltóság, a kinek ezer érdemét Isten, Természet szivére nyomták? *Sokrates* nem völt *nagyságos* úr, de a völt *Kaligula* s' annál¹² is több, mellyiknek méltóságával, és ditsőségével szerettél volna hajdan meghalni?

Mikor a nevezetek fel kezdetek jönni, olly nagy tekintetbe vétettek hogy ha valaki el hibázta őket, meg vetetet. Olvasom, Frantzia Országba hajdan, egy öreg katona tiszt, vagy ollyas személy, valamelly

⁶ AH (1779): *haromságnál* ⁷ AH (1779): irtak. ⁸ AH (1779): a a ⁹ AH (1779): *Méltóságos* ¹⁰ AH (1779): es ¹¹ AH (1779): penzen ¹² AH (1779): annal

fő embernek levelet ír, melly felibe tsak azt tette, *Uram*. Választ nem kap — az ember [78]¹³ észre véshi a dolgot — ismét ír, több nevezettel már akkor. Arra sem kap választ. Végre ír, s így szólíttya: *Istenem Uram, jó uram Teremtöm* sat. Látod az emberek, miként szoktak eleitől fogva, gyengeségeikkel bajoskodni, és jádzani. Soha az eféle szokásoknak helyek nintsen a hol őket szereznék; sem emberek nintsenek reájok fizetéssel rendelve, még is szüntelen újúlnak, változnak, ellenkeznek, leld okát hogy és miért?

X^{dik} Rész. KABALA

A töb részeg Emberi tudományok közt sűrög forog a Világba egy különös ész, mesterség, mellyet *kabalának* neveznek. Ez olyan nemű tudomány, mellyel addig nézik, nevezik a tsillagokat, addig vetik a számokat, hogy végre versek íródnak fel, s meg [79] mongyák a következő dolgokat. Ezen a tudatlan tudományon, igen sok ember épít. Lássuk ezt is mitsoda.¹ Ha Isten az embernek valami módot engedet volna a jövődő dolgoknak meg tudására a maga szent Lelkén, és Prófétziai² sűgárlásán kívül, tehát úgy fel bontanánk örök végezéseit. Ki kabaláztatná magoknak Fejedelmeink a dolgot előre és meg látván a szerentsétlenséget nem mennének oda. *Pompejusnak* nem vágták volna el a nyakát Egyiptomba. *Cesárt* sem ölheték volna meg Romába. Az *Anglusok* sem háborognának most *Amerikai* népeikkel. Tizen negyedik *Lajos* Frantzia Király sem veszet volna őszve Európával. *Gustav Adolfot* sem lűtték volna agyon. Tizen kettődik Károly³ sem verettetett volna le *Pultavánál*. Lengyel⁴ Ország sem volna most fel osztva, egy szóval, nem úgy menne a Világ, mint az Isten akarná, hanem úgy, mint mi látnánk, t.i. az emberi sorsra nézve, senki nem menne a veszedelembé. Ki ki kabalázna.

¹³ AH (1779): [lapszám hiányzik]

¹ AH (1779): mitsoda, ² AH (1779): Profetziai ³ AH (1779): károly ⁴ AH (1779): Lenygyel

[80] Sok ember ha meg tudná előre szerentséjét,⁵heverésnek adná magát, — mi lenne ebből? A szerentse tselekedetekhez, vagy érdemekhez van köttetve, mi módon⁶ essék hát ő meg, ha a reá való⁷ eszközök el múlnak. Tégyük fel, ha néken az előt tiz esztendővel egy kabala meg mondotta volna, hogy támad olyan ember, ki tégedet önként hozzád való vonzódásából szerentséssé fog tenni, reá támaszkodtam volna úgy é, és nem igyekeztem volna azon érdemeknek meg szerzésére, mellyekért az az ember meg szeretet. Nem lehetet volna hát meg a szerentse. Hát ha tsak tudományomért téssen valaki szerentséssé, de én előre tudván szerentsémet, nem tanúltam volna; mi lenne a dologbúl? Látod, hogy a dolognak előre való meg tudása el⁸ forgatná az eszközöket, és így a dolognak is el kellene forogni, a te kabalád pedig mindég hazudna a végezéssel⁹ együtt, mert ha meg mondanád, hogy esztendőre Pünköst má-[81]sod¹⁰ napján hajókázni fogok úgy van Istentől el rendelve, és el merülvén oda halok, tehát nem mennék hajókázni. Mi következne? a hogy az Istennek el kellene eszemet venni, úgy bolondon hajókázni küldeni, vagy Angyalokat kénszeritetne alá botsátani kik üstökömnél fogva a vízbe húznának, 's oda fojtanának. Én úgy itéllem, hogy leg job lesz ezt a kabalát, a kö keresésre rendelni, had bajoskodjanak egymással.

XI^{dik} Rész.

OSKOLA.

Igen szép, és hasznos dolog, akár kinek is elméjét oskólába tanuláshoz szoktatni, de kár hogy olyan nehéz ennél többre menni. Eleget háborgottam már annak fel találásába, ha tsupa oskolai tanítás, tett é valaha valakit nagy tudóssá, s emberré.¹ De úgy tapasztalom, hogy a nagy emberek, minden [82] mesterségbe tsak magok készítették el magokat, természeti tehetségük által. Az Oskola tsak azt mutatta

⁵ AH (1779): szerentsejét ⁶ AH (1779): modón ⁷ AH (1779): váló ⁸ AH (1779): él ⁹ AH (1779): végezéssel ¹⁰ AH (1779): [örszó hiányzik]

¹ AH (1779): emberré,

meg nékik, hogy a tudományok s böltsességek felé is van út, mellyen azok haladhatnak leg meszszebb, kiket az Isteni gondviselés és Természet e végre leg inkább szerettek, áldottak.

Az oskolai tanítást vagy Oskolát, úgy ved fel tsak mint a köszörű követ, a köszörű kö, mindent köszörül valamit reá tészel, de köszörülni való dolgot nem szülhet. Ha atzél, vasat tészel reá, úgy é hogy azokat élesre feni; végy fel egy rud atzél, soha nem fogsz véle darabba semmit vághatni: kalapáltasd ki kováttal, köszörültesd meg osztán, éles lesz 's vágni fog; úgy de ha egy darab ólmot lapositasz el — köszörülöd, osztán fába vagdalod, soha nem fogsz véle semmire menni. Köszörüld a fát² is, ha viheted é annyira hogy görtsöt faragj véle? Meg kel hát mind [83] a dolognak, mind a készítésnek lenni, ha véget akarnak érni. Kérdjed már most: ki teremti az atzél, fát, vasat, aranyat, ólmot? az Isten. Ki kalapálja, köszörüli az atzél? ki faragja a fát? ki önti az ólmot? az ember. Ved fel hát a dolgot.

Sok ember eszt köszörülte már Oskola, de mégis bot maradt ellenben másnak elméjét tsak alig érte meg, 's beretvává változott, miért?³ mert egyik ólom, másik atzél vólt.

Ezen okoskodás szerint azt felelheted, hát ha az Oskola Észköszörű, miért mondád fellyeb, hogy nagy embert nem köszörülhet? pedig tsak jártak minden nagy tudományú férjfiak Oskolába?⁴ mert azt tsak meg kell engedni, hogy ha tsupa Oskolai tanítással nem lett is még mély lélek, de ellenben soha nem vólt olly bölts e Világon, ki tanítást, és oskolát ne járt vólna, nevez egyet? Meg vallom hogy oskola fun-[84]damentom a Böltsességre, de tagadom, hogy tsupán Oskola tanítás *Plátót Platónak, Neftont Neftonnak* tette vólna. Az oskola tsak fel vetette őket; hanem osztán magok repültek; oskola vitte hát őket fel. Hol hallották, hogy valaki szántó földön, Eke szarván, kapa nyelén, szabó műhelyen, *Seneka* lett vólna? Hagyuk el,⁵ majd úgy járunk, mint azok, kik azon vetélkettek egymással; hogy mikor az ember lö, a serét öli é meg a nyúlat, vagy a puska por? egyik azt állította, hogy a serét

² AH (1779): fat ³ AH (1779): miért? ⁴ AH (1779): Oskolába ⁵ AH (1779): Hagyuk el.,

belé nem bujna, el nem esne, a másik; ha a por el nem sülné, a serét belé nem bujna. Mindenik okosan szóllot, még sem vólt egyiknek is esze. Így ne járjünk hát.

Leg job lész tsak azt meg tekinteni, ha annyit ád é az Oskolai tanítás minden elmének, a mennyit néki adni kellene, és lehetne ha vólna miből? Mennyi dolognak tudására alkalmas egy Ifjú azon idejébe, mellybe oskoláit az ugy mondot Filozofijába el vé-[85]gezi? Én 13 esztendős koromba mint egy oda hagytam a *sintaxist*, mellyből órátornak kel vala lennem. Othon egy ember tanítot mint egy esztendeig. Soha életembe egy *Deák Orationál* többet tudtomra jót nem tsináltam, ezt is a Tanítóm mondotta igazithatatlanak tsak, mint emlékezem; a többit örökké igazította, mellyek mind öszve is alig lehettek egynehányan. Végre azt is el hagytam s hevertem négy esztendeig. Ezután Bétsbe jöven tsak eszembe ötlük hogy tanulni kellene mert jó holmit tudni — tanulni kezdek, és⁶ egy húzomba tizen egy esztendeig szüntelen ölöm magam. Hallok azomba némellyeket, kik felettem sohajtoznak mondván: *bár kár hogy ez az Ifju sokáig nem járhatot, s lakhatot oskolába, bezzeg ember⁷ lett vólna belöle!* El szomorodtam magamba annyira, hogy tanulásomról is le akartam mondani. Mi haszna fáradok véltem, nem lehettem ollyanná, mint a mit oskolába Filozófusnak neveznek. Akad-[86]tak⁸ hozzám⁹ Filozófusok. El kezdek félve beszélni a Filozófusok elöt egyről, másról, mert gondoltam hogy majd mindenüt meg kell töllök igazítatni okoskodásomba. Tapogatva¹⁰ kezdek szollani először a régi Böltsokröl, emlitem *Thalest, Chilont, Pittakust, Biást* a leg elsőb Görög tudósok közzül, hát az én Filozófusaim mély halgatásba vannak. Szóllok a tudósoknak értelmeikről, de ök nem igazítanak, hanem tudakozni láttatnak, hogy hol laktak azok az emberek, ekkor én is bátorodni kezdettem. Az egyiptomi tudományokról, *Osirisről, Typhonrul, Kinába*¹¹ *γασρα Fohira* menek¹² a *Mandareniusok* közzé, onnan *Babilonba* fordúlok *Nébóhoz, Beróshoz*,¹³ a *Persákhoz, Zoroasteshez, Cecropshez*¹⁴ a

⁶ AH (1779): es ⁷ AH (1779): ember ⁸ AH (1779): [örszó]kat ⁹ AH (1779): hazám ¹⁰ AH (1779): Tapogátva ¹¹ AH (1779): kinába ¹² AH (1779): mennek ¹³ AH (1779): Berószkoz ¹⁴ AH (1779): Cecropszhoz

Görögöknél, *Thammutzhoz a Fenitziaknál*. Az én Filosofusim tsak néznek. Jobban bátorodom, le jövők a mi tudósaink 's Fejedelmeink közzé. Kezdem a *Lokk* értelmét az *Idea innatáról*, hát az én tudósim nem esméri az *Anglus* böltset. [87] Hányjuk vettyük az Europai vizontagságokat, hát ők sem a *Burbaniai*, sem a *Stuárd*, sem a *Iagelloni*, sem a *Hohenstauffeni*,¹⁵ sem az *Oraniai* házakat nem ismérték soha.¹⁶ Néki esünk *Bacconak*, *Kolbertnek*, *Szüllinek*, *Mazarennek*, *Kondénak*, *Kolinnek* hát ők ezeket sem isméri. A *Mammelukokra*,¹⁷ *Omárra*, *Selimre*, *Gengiskánra* fordulok, hát ők ezekről sem tudnak. *Puffendorfnak*, *Volfusnak*, *Monteszkiőnek* esünk, hát ők ezeket sem tanútták. *Erigénesről*, *Klárkerül*, *Boszvétről* kezgyük a dolgot. *Staffert*, *Moshemiust* elő hozzuk, hát ők ezekből sem beszélhetnek.¹⁸ Végre *Kálmán Magyar királyokra*, a nagy *Lajosra*, *Salamonra*, *Lászlókra* mégyünk, ők pedig itt sem szollanak semmit.¹⁹ Utólyára *Stilfridre*, *Markalfra*, *Argirusra* szállunk le, hát ezekből sem tudnak semmit. Ehol vannak a Filosofusok! Jaj mondják végre, nem tanúttuk mi ezeket a gyermekségeket, és bünös Világi dolgokat; de beszéllyen hát kend a *Babilloniai fog-[88]ságról*, a *Jákób történeteiről*, *Mósesről*, *Zebedeusról*, *Habakukról*, *Tóbiásról*, *Rút Aszszonyról*, *Haggéről*, *Náhumról*, *Salamonról*, *Esterről*, *Abdiásról*, *Hoseásról*, *Malakiásról*, *Nádábról*, *Koré*, *Datámrol* *Albihurul* *Sidrákról* *Misákról*, *Abednégoról*, *Dávidról*, *Zedekiásról*, *Hóseásról*, *Akzibódról*, *Helbátról*, *Aseketről*, *Rehóbótról*, *Riseathimrül*, *Gezerbenről*, *Izraelrül*, *Jebúzeusokról*, *Gilgálról*, *Bakimbáról*.²⁰ Meg áll meg áll, el kiáltottam magamat. Látom egész Világot tudod, agyon ne Bokimbároz, azonba szaladtam; — Soha az időtül fogva nem busúttam rajta, hogy Filosofusnak nem neveztek az Oskolába.

Annak örültem végre, hogy meg nem tólt a Fejem, *Akzibódokkal*, és *Jebezeusokkal*, mert nehezebben leltek volna helyet benne a *Trajanusok*, *Cesarok*, *Aureliusok*, és *Senekák* viselt dolgai.

¹⁵ AH (1779): Hohen, stauffeni ¹⁶ AH (1779): soha, ¹⁷ AH (1779): *Mamuelukokra*
¹⁸ AH (1779): beszélhetnek, ¹⁹ AH (1779): semmit, ²⁰ AH (1779): *Bakimbáról*,

NEM kell gondolni, mintha minden Oskolába tanult Férjfiakról így lehetne itélni, mint irtam fellyeb. A kik ben laknak, hosszszabban tanulnak, tudják a Világi dolgokat, vagy leg alább tudhatják, és tanulhatják. Nem szóllok a *Professorokról* is, kiktől mindenbe letzkét vehetnék, azon nyelveken kívül mellyeket én valamennyire tudok, 's némelylek ő közülök nem tudnak. Olyan Ifiakról elmélkedem, kik sem Deákok, sem Papok nem léznek, és a *Logicába* el végezvén tanulásokat, bütsüt vesznek az Oskolától, mint ki készült emberek. Azt vizgáltam hát tsak, hogy mit tudtam volna; ha Pataki, akar Debretzeni, akár más hóva való nemes ember *Filosofus* lettem volna a magyar Hazába; honnan ki sül hogy igen sokat nem vesztettem, ki vévén¹ [90] azt, hogy ha azzal a sok *rigmussal* fejemet tele verték volna, nehezebb lész vala azoknak el hányásával nagyobb dolgokat tanulnom. A méh az üres kast, mindég hamaráb tele horgya, mint amellyik félíg ál homokkal, mert míg a szemetet belöle ki tisztítja, addig felére meg rakná léppel. Ha sokáig lakik az ember Oskolába, belé fagy osztán mint az el gimberedet jószág a jeges vízbe, 's ott senyed meg. Nem szóllok külömben a tanítások ellen, mellyekhez nem értek; tsak azt gondolom tanítványi mély alázatossággal, hogy azok a mértékletes, fekete köntösös Urak, más féle tanítás módját is gondolhatnának már ki, melly szerint egy kezek alatt fel nevedeket nemes Ifiúnak, több esmerettsége lehetne e világról. Elmének, Testnek vadságait jobban le kellene vetkeztetni a tanulókkal. Van olyan Oskola, hol a vad manérok, olly fel emelkedésbe vannak; hogy ha még igazítás sokáig nem tétetik benne [91] félő, hogy a szegény Tanulók ágyaik alatt *Viperák Krokodilusok Basiliskusok* ne teremjenek a sivatag vadságba.

Nintsen e Világon olyan tudós ember ha külső maga viseletibe görtsős, emberségebe,² beszédébe idétlen, feszült állásu, merő járást mutat: ha társasága fel fűt okosságot³ ad, hogy szerettség, és fő nevelésü emberek előtt kedvességre jöhessen. Egy tanult Férfi,⁴ szép és

¹ AH (1779): vévén ² AH (1779): emberségebe ³ AH (1779): okosságot ⁴ AH (1779): Ferfi

nemes maga viselet, illendő manér nélkül, Oskola vadságot ha visel, olyannak tetszik előttem, mint a Magyar köntös gomb, és sinór nélkül, vagy mint az igen szép Aszszony igen haragos természettel. Tsudállatos böltsségnék is kell lenni annak, mely vadit inkább, mint szelédit.

[92] XIII^{dik} Rész
VENERI.

Nem messze Turintúl van egy nyári Palota, melyet az ott fekvő Természetnek kiessége úgy vet magára, mint arany a gyémántot. El lapúlt a föld alatta; ¹ szép terjedésén nap nyugotra kert fekszik. E mellet északra egy kies völgy nyúlik el — fel emelkedet oldalain apró mezei házak fénylenek, allyán pedig juhoknak nyájjai legeltetnek. ² Itt látod heverészni a Pásztorokat kik a tsendes estvén, furolyájiknak nótájival³ a szomszéd erdőket vissza hangoztatták.

A Kertbe magas sorfák nyúlnak el mellyek pásitos utakat húznak alattok. Le hajtot karjaikkal ezeknek tsendes hivességét védeltnezik a napnak bujdosó, melegtől — fejeket⁴ osztán láttatnak a Fejér fellegekig⁵ ezeken felül fel e-[93]melni. Nap nyugoti végső részekkel, hol a látás már majd nem határozódik a meszséségbe, erdős Bértzekre dülnek, mellyeknek oldalaihoz tsak nem kaptsoollyák magokat. A kevély hegyek roppant⁶ fákkal fedezvén színeket, szomorú homlokokat a ballagó fellegek közibe rejtik. Töveiknél öszve hajtot völgyeikbe, mindég setéttség borong, mellybe fekete derekú élő fák állanak rakással. E borzasztó homályosságba, úgy tetszik a szemeknek, mintha Oroszlánok, és medvék fejét sejténé gondolkodva a sűrüből ki nézni, s, ott néha bé fordúlván, oldalaiikat mutatni, kik lassú lépésekkel bömbölve, mély barlangjokba indulnak, minek utánna a Világosságra ki néztek. Félelmet okoz a látás az érzések közt, és olyan ijedést jelent, mellynek a⁷ sziv noha miatta borzad, magába még is örül. Füstölgést

¹ AH (1779): alatta: ² AH (1779): legeltetnek, ³ AH (1779): nótájival ⁴ AH (1779): Fejeket ⁵ AH (1779): fellegekik ⁶ AH (1779): roppan ⁷ AH (1779): á

mutat szüntelen a levegő ég, mely ezen halgató komor bértzeket, és hegyeket fedezi, mellyek az emberi gondolatot, [94] elmékedést,⁸ magasságokkal kék egeinkre⁹ fel emelik, és a fohászzkodó szivet titkos bámulásba hozzák.

A kertbe ellenbe itt ott, szép közök, kerekdéd pásitok feküsznek, mellyek magas fákkal keritetnek körül: ezen helyekre az esteli napnak sárga, és piros sugári alá botsátkoznak: tsendes szeleket kapdosnak magok közt, mellyekkel az apró virágokat alá hajtogatván tsokolgatták. E kies és játékos¹⁰ helyekről, meszsze utak mennek ki; közöttök¹¹ magas simaságú fák állanak, hol némelly apro utakon *Kalipso*, *Venus*, vagy *Diánna* seregeit¹² látod hosszszan nyúló öltözetekkel, virág koszorókba font függő hajakkal énekelgetve sétálni,¹³ suhogni — úgy tettzik mint ha a bértzek tetején épült palotákból, és felleg várakból repültek volna e nyájas tündérek ide alá mulattságra. Eszedbe jutnak azonnal a régi dolgok *Trójáról*, *Parisról*, *Helenáról* gondolkodol. *Kalipso* szí-[95]getébe fohászzkodik a szived a *Nimfák* közt *Telemakussal*, vagy *Páfósba* nézed *Venusnak*¹⁴ áldozattyait. Egy¹⁵ szóval édes indulatokra, szerelmes búsulásra, s' hartzolni kívánó vidámságra ragattatol. *Achillesek*, *Polixénák* vezetik érzéseidet.

Ha a Palotára tekintesz, úgy tettzik, mintha mindenik ablakából *Eukarisok*, *Theseusok*, *Ariadnék*, *Parisok* és *Helenák* könyökölnének ki egymásra nevetve, integetve. Így a néma Természetnek tsupa tekintetitol meg szerelmesedvén ölelnéd még a Fákat is. Végre pedig e kies helyeket el hagyod, ki magánosságodba rejtezel s' szivednek titkos busulásába¹⁶ nyögve, sohajtasz, mondván, ah! régi mesék! ah! halhatatlan Poéták, ah! édes Természet élyetek! néked pedig¹⁷ kies *Veneri* örök emlékezetedet¹⁸ szivemben el viszem!

Jegyzés

Veneri a *Sardiniai* királynak nyári Palotája, mellyet *Turinba* létemkor láttam Olasz országba; — Kiességéről soha el nem felejtkezhetem.

⁸ AH (1779): [örszö] elmel- ⁹ AH (1779): egeinre ¹⁰ AH (1779): játékos ¹¹ AH (1779): közöttök ¹² AH (1779): *Diánnaseregeit* ¹³ AH (1779): setalni ¹⁴ AH (1779): *vensnak* ¹⁵ AH (1779): egy ¹⁶ AH (1779): busulásába ¹⁷ AH (1779): pedig ¹⁸ AH (1779): emlékezetedet

Régen vetélkednek már rajta, hogy hol lehet az embert jobban nevelni, othon é vagy Oskolába; s' a féle helyeken, mellyeket *Fundatioknak*, *stifteknek* neveznek? nehéz kérdés, és bajos dolog reá¹ hamar felelni. A belső nevelés két féle: egyik tudományokból,² másik erköltsökből ál. A jó erköltsöket elibe kell tenni a tudományoknak, vagy a tudományokat vélek egyeztetni. A mi erköltseinket illeti, talán tisztábbak oda haza mint oskolába. Vóltak olyan helyek, hol a nőtelenység rakásra zárattatván, minden fertelmességeknek alája vettetet. Sok gyermek, és Ifiú közt együt, veszedelembé forognak az erköltsök; ha pedig az életnek tisztasága, józan erköltse meg vesztegetetik, minek a tudomány is, melly tsak a gonoszságnak lész eszköze a gonosz emberekbe.

[97]Erköltsökre nézve ved fel Magyar országba a *Reformátusok Pataki, Debretzeni* Oskolájokat, tsudát fogsz benne találni. Annyi Ifiúságot meg tudnak együt tartani. Három száz nőtelen legénynél, kiket Deákoknak³ neveznek, több lakik egyik Oskolába együt, kiknek idejeket tizenkét esztendőül fogva számlálhatod húszig, harmintzig negyvenig. A gyermekeket, hét, nyóltz, kilentz esztendőnél kezdve veheted tizenhétig húszig. Ezek ezer számokat meg haladván sokaságokra nézve mind egymás közt laknak, tanulnak, élnek, esznek, isznak, hálnak. Hiszed é ha mondom, hogy köztök forogván nyóltz esztendőös koromtül fogva, soha⁴ életembe semminémü fertelmességről nállok még tsak nem is hallottam. A mennyin vóltünk a *Pataki Collégiumba* kitsinyek, nagyok, azon otsmányóságoknak, Sodomiaiáknak még tsak neveiket sem tudtuk, mellyeket külső Országokon sok helyeken mint mesterséget úgy [98] üztek. Mi módon lehet, azt kérded annyi Ifiat, gyermekeket egy rakáson, tiszta életbe meg tartani? Ezen én is eleget tsudálkozom az ólta, miolta már eszem van reá gondolni, s' alig találhatom fel okát.

¹ AH (1779): rea ² AH (1779): tudományokból ³ AH (1779) Deakoknak ⁴ AH (1779): fogva. Soha

De vannak mondod Debretzenbe, Patakon is el fajult gonosz tanuló⁵. Mitsoda ő nállok⁶ a gonoszság? vagy mit tartanak ők el fajulásnak? ha észre veszik, hogy titkon valamelyik Deáknak szeretője van; ha tántzol közülök egyik vagy másik a vendég fogadóba, ha zcifra nyakra valót köt, vagy haját bodorit, valami sunda szót mond, és a szégyen dolgát igazán meg nevezi, már e gonosz, kire törvént téznek, s' ki tsapják. Az ilyeneket csak nem úgy vészik nállok mint külső társaságunkba azokat,⁷ kik templomokat vernek fel, meg lopván azoknak óltári szentségeit. Ha nemes Ifiat hallottunk is, hogy vendég fogadoba tántzolt, úgy tsudál-[99]koztunk rajta s' ollybá vettük, mintha házat gyujtot volna fel.

Engedjük meg azonban, hogy találatnak gonoszok. Ugy de tudod é, hogy a jókat a Világba, mindég csak tized, huszad résznek szoktuk venni, a többi rosznak marad. Patakon, Debretzenbe hát, harmintz⁸ Deáknak kellene tiszta erköltsöt viselni csak és két száz hetvennek el fajult,⁹ fertelmes életünek lenni: azonban¹⁰ fel merek egyet ezerre tenni, hogy nem lelsz köztök három valósággal el fajult¹¹ otsmány életü tanuló, mert meg sem szenyvedik az illyet.

Ha már a Magyar Protestánsok, a Pataki, Debretzeni Tanítókat, a nevelésnek erköltsaire nézve tekintik, valósággal meg betsülhetetlen embereket látnak benne, kiknek érdemeiket e részbe soha sem jutalmazhatták, sem hálálhatták eléggé. Kivált ha meg gondollyák másut mik szoktak történni a [100] tanuló Ifuság közt, külső Országokon s' városokba.

De ellenben tzáfolhatsz talán azzal, hogy ha szelidek,¹² tiszták erköltsaik, ugyan azonban együgyüek, vadak, manér nélkül valók,¹³ és szennyesek is tanulóik azoknak a német ruhás magyar Professoroknak. Meg vallom hogy bárdolatlanság találatik köztök, de hát ha nem

⁵ AH (1779): tanúlok ⁶ AH (1779): nállok ⁷ AH (1779): ázokat ⁸ AH (1779): harminz
⁹ AH (1779): fájult ¹⁰ AH (1779): Azonba ¹¹ AH (1779): fájult ¹² AH (1779): szélidek
¹³ AH (1779): válok

lehet nállok Világi manért tiszta erköltsöket együt fen tartani, és meg egyeztetni? mellyik job, az é hogy a *gálantságot* ki tiltsák közülök, vagy hogy el fogadják erköltseiknek fel áldozásával? Lehetne még is talán a Deákoknak több tsinosságot engedni. Jól van,¹⁴ ha az Ifuság olyan vólna, és közönségesen az emberi természet; hogy meg állana valamelly dologba ot, hol illik, de tudod hogy ő mindenben az utolsó lehetőségig mégyen. Minden haszontalanság, esztelenség, el fajulás, illendőségnek szine alat tsúszot be közénk.

[101]Ha aprólékos¹⁵ piperézéseket által néznek az Ifiaknak, hozá szoknak. Vetelkedés támad köztök, egyik a másiknál szeb akar lenni, meg engedik dolgát, útnak véshi magát a hivalkodás, és ki állitya meg őket osztán akkor, hogy ne mennyenek már tovább. Nézd meg ideki a módikat. Egy Gavallér haját hátul, mint a többi egy kevéssé¹⁶ vastagabra köti, másik meg láttya, s' ő annál vastagabbat köt, a harmadik tovább viszi, a negyedik mindeniket meghaladja. Végre látod hogy az emberek vadász kürtöket aggatnak nyakokra, s úgy járnak. Egy el mégyen, s' kisebb kalapot téssen fel a többinél:¹⁷ meg láttya a többi, néki esik osztán sok és egy egy kupakot vág a fejére kalap képibe. Így töltik idejeket a hivalkodással, és haszontalansággal.

Mit mondanál ha látnád a Debretzeni, Pataki deákat hogy jön feléd, ki nyakára egy egész lepedőt tekergetet, s' [102]¹⁸ fején¹⁹ egy bogját hoz, hogy nyakravalóját, *Frisuráját* vélléd a módiba tsudáltassa? Nem kell ezeket az öltözetbe, erköltsbe meg háborgatni. Magok viseletibe lenne szükség őket *Frisura* nélkül jobban *humanisalni*, az az emberiségíteni, de ezt is látom tsak időre kell hagyni.

Ha erköltsi és tiszta²⁰ életre nézve a Debretzeni, Pataki Prefessorok meg betsülhetetlen emberek, a tanításnak modjába változást szenvedhetnek. Nem szöllok még a magok Tanításaikról, hanem a gyermekek módjárúl, kiket örökké tsak könyv nélkül tanitanak *recitálni*. Szüntelen a *Classicus auctorokat* kell mondani, a többi Világról szó sintsen.

¹⁴ AH (1779): Jólvan ¹⁵ AH (1779): aprólékos ¹⁶ AH (1779): Keyéssé ¹⁷ AH (1779): többinél ¹⁸ AH (1779): 103 ¹⁹ AH (1779): [örszóban] fejen ²⁰ AH (1779): tisztá ²¹ AH (1779): Tanitoimtóimtól.

Ha el mondottuk, mint a szajkók a mit reánk vetettek, meg ditsértettünk. Tsak *recitáltam*, hogy Xerxest, majd nem egy milliom fegyveres néppel meg verték a Görögök, kik alig voltak hozzá [103] képest egy nehánnyan, de soha nem halhattam e tudának okát Tanítóimtól.²¹ Tsak tanultam a szent Históriában, hogy első *második Nabugodonozor, Cirus, Sándor*,²² a *Romaiak* pusztították a Sidokat, kik minden Fejedelem²³ ellen örökké pártot ütöttek. Hallottam ellenbe, hogy a *Senakerib* seregét, az öldöklő Angyal Jérusalem elől el verte; a *Nabugodonozorét* pedig bé eresztette; de a Sidóknak Természetekbe²⁴ nem fedezettett fel illy közönséges nyomorúságoknak oka? *Miltziadesről, Themistóklesről repetitiokat* tanultam,²⁵ de *Kodrusról, Amfictionról, Cecropsról, Licurgusrol*, semmit sem tudtunk. *Cicerót* tsak hirdettük, de *Trájánusrol, Horatius Coclesről, Cujrásokrol, Numa Pompiliusról* sat. szót sem hallottunk. A²⁶ nagy *Káret* tsak *recitaltuk*, de sem a *Lateranumi*, sem²⁷ a *Lioni*, sem²⁸ a *Nicei*, sem²⁹ a *Baseli Conciliumrol* nem tudtunk, egész *Classisostól* is eszmélkedni. *Rákotziról* hallottunk beszédből,³⁰ de sem a nagy *Lajosról*, sem *Hunyadi Jánosrol, Máty-[104]ásról* nem tudtunk. *Bruntzfik, Argirus* történeteit meg tanultuk mesébe, de az Ottó Tsászárokét nem hallottuk; *Szatmári Mihály* Professor Uramat ismertük, de *Bórsiáról* sem Mesterünk, sem magunk nem tudtunk. *Trótzonfalvát, Petrahót* tudtuk hol fekszenek a Bodrok körül, de *Paragvájról, Peruviárol, Kongoról, Mexikórol, Trebizonnról, Bresliről* sat. soha³¹ sem hallottunk semmit. Ellenbe tudtunk *recitalni*. *Oh maribus dantur sermo cum turbine carbo*: tudtuk Mólnár *Grammatikájából*³² e mély verseket mondani. *S quoque finitum, si consona ponitur ante Sic dropax, anthrax, atrax, cum smilace climax His ath Acem, pan Acem, col Acem, stir Acemque, f Acemque, Atque ab Acem, Coracem, Philacem compostaque nectes*; olvasd pag. 173. Tudtuk mondani az³³ *exceptiokat* t.i. *Excipitur, ut: gummi, moly*

²² AH (1779): Sándor ²³ AH (1779): Fejedelem ²⁴ AH (1779): Természetekbe ²⁵ AH (1779): Tanultam ²⁶ AH (1779): a ²⁷ AH (1779): Sem ²⁸ AH (1779): Sem ²⁹ AH (1779): Sem ³⁰ AH (1779): beszédből ³¹ AH (1779): Soha ³² AH (1779): Grammatikájából ³³ AH (1779): *tudtuk mondani az* [kurzivalva]

sinapi: Delphin, Phorcyron, nesis, Vibex, Salamisque, Glis, gliris, Dis, Lis, Samnis, gryps.

[105]A nehéz nyavalya tudna ezekből a sárkány³⁴ szavakból okoskodni, tsak nem ki ejtem nyelvemet a számbol, ha mondani akarom őket.

Tsudálkozunk osztán rajta, mikor nemes Ifiaink haza jönnek az Oskolákból, és a *Glis, Dis, Lissel, Gripsel* semmire nem mehetnek? — hol hallasz ezekről beszélni világi társaságokba? *Corneliust, Castelliot, Cicerot*, már nem recitálhat, azonkívül pedig³⁵ semmit sem tud, ha tsak magától nem olvasot, és tanúlt, már e részbe³⁶ lehetne új tanítás modját fel állítani, mert nem lenne ok, a *Báseli Conciliumtúl* úgy félteni, mint a vastag nyakra valótúl, és magas üstöktől.

Engedelmet kérek azonban, a *Claritásoktól* hogy mint *Profanus* Ember, mesterségekről bátorkódtam írni, melyhez nem tudok. Nem bánom — hogy ebbe is engedmességemet bizonyítsam; ki adom hogy ha igazat [106] nem mondtam, vissza vonom tselekedetemet, alázatos együgyűséggel alkalmaztatván³⁷ magamra e köz mondást: *Cecus de colore.*

XV^{dik} Rész RÉGI MAGYARSÁG¹

Hiszed é ha mondom, hogy ezer ötszázba már Pesten *Sofoklesnek* Tragediáját,² melly magyarra *Bornemissza* Péter Deák által fordítatot jádzották? El hiheted mert a munka, nyomtatásba³ meg van nállam, mellyből némely helyeket, a régi Magyar írás módja szerint, mint e munka is nyomtatva van, ide fel jedzek. Az akkori *Palatinusnak* Nádasdi Tamásnak van ajánlva a Tragedia, kit így szólit az Iro.

”Nemes, es vitézlő Perneszych Giorginek. Az Nagisagos Nadasdi Tamas Uramnak, Magyar Orszagnak Na-[107]drispánia és az Rö-

³⁴ AH (1779): sarkány ³⁵ AH (1779): pegig ³⁶ AH (1779): reszbe ³⁷ AH (1779): alkalmaztatván

¹ AH (1779): MAGYARSAG ² AH (1779): Tragediaját ³ AH (1779): nyomtatásba

”mai kiral őe Felsege hell tartoia fue szolgainak bekességet a
”Kristusnak általa kivanok.”

El kezdi osztán *Bornemissa Péter* a munkát, ihol van az első jelenés
szórúl szóra.

”*Aegistus* Kiczoda hitte volna hoga Agamemnonnak gazdag kiralsaga
ill hirtelen ream maradna. Oh boldog szerentze mell áldot vagi the, hog
ez mai nap ill nag gioneorueseket és örömet, ennékem hoztál! mert im
egez Görög orsagot Agamemnonnak mind Feleségevel egjetembe
birom, gazdag Urak, nagi Fejedelmek hatalmas kiraliok hozzam
halgatnak Erős uarakal kenczes Varosokkal nagi búseges vagiok
Róvideden valami testemnek kel minden eleg vagion jeles vadaso
helieim vadnak kenczen torkig vagion sat.”

[108]Ha *Bornemissa Péter* velünk tanátskozhatot volna adhattunk
vólta talán néki a mai magyarságból valamit, mely magyarázhat vala
illy formán.

Már a Végezések⁴ ménköve meg dördült,
S *Agamemnon* felső hatalmáról le dült.
Kitsoda remélte, hogy Árgos, kintsével,
Rakodt Várossival, gazdagúlt Népével
Illy hamar hatalmam alá ereszkedjen,
S Javáért Trónusom előtt reménkedjen?
A boldog szerentse szárnyaira kelvén,
Jupiter hatalmát értem költsönözvén
Nagy Olimpúsáról alá botsátkozot
S *Egistus* óltarán javával áldozot.
Agamemnon ágyát, Feleségét birom.
Hazája törvényét hatalmammal irom —
Mellynek fő rendei jármomat fel vették
S kevély rangjaikat lábamhoz le tették.
A szomszéd királyok keresik kedvemet,

⁴ AH (1779): Vegezések

Tisztelik, rettegik köztök személyemet
[109] Igy Testem örömét meg nyertem a Földtől,
S Nem tudok már kérni semmit az egetől

Clitemnestra a második jelenésbe a *Bornemisza* szájával, hasonló beszédet⁵ tészén.

”Hala legiën Istennek, pedig meg menekedhetem, az *Agamemmontúl* az en age feriemtúl ky zabolán akar vala tartani. Annira regnalt vala rajtam, ingien, embernek sem tudom vala magam, egi pohar bort kedvemre meg nem ihttam, hire nekuel csak ki sem lephettem hazamból, maga engem az en Aniam gyermeksegemtul fogva, nagi kedvemre tartot ó penig mind természetemboel, mind erkötztzömböl telliessegéggel ky akar vala venni. Kiert ha szaz lelke vólt vólna is meg kellettvólna halni” sat. Mi ezeket már most inkább így tennénk

[110] Végre Agamemnon lántzait le hántam
S unalmas lelkét is a *stixre* futtattam
Szemlélje ot *Káron* undok komorságát
Egistesnek hagyván király méltóságát.
Ez a vén kegyetlen kívánságaimat
Lántzain tartotta, hol sohajtásimat
Nevettségül vévén tsak parantsolt mindég,
Mig boszszút nem állot értem a magas ég.
Emberi sorsomtúl rabsága meg fosztot;
Alatsonságának fel ekként áldozot.
Szobámnak küszöbén tsak ki sem léphettem
Ha engedelmét rá, eléb meg nem nyertem
Anyámnak karjain vet nevelésemet,
Mind vissza forgatta szülvén inségemet
Melly miat lesz vala bár ezer élete,
De még is poklokra vitte vólna tette

[111] Olvastad a dolgokat, nem szükség hát, hogy a külömbiségekről többet irjak.

⁵ AH (1779): beszédet

XVI^{dik} Rész.
KÖZ NÉP.

Tudod é hogy ved a köz népet az emberi rendek közt? úgy mint a Tengert a folyó vizek közt. Minden folyó víz a Tengerből szakad, az által tápláltatik, s oda fordul vissza; hasonlól² minden nemes familia Paraszti sorsbúl emelkedik, az által tartatik fel uraságába, hová eléb utób vissza dül. Látod a Világi dolgoknak tsudállatossága, milyen rendesen viszi végbe, hogy a község minden nemesi méltóságnak, felsőségnak, egyszersmind szülő Anyja is, tápláló³ dajkája is, temetője is legyen.

[112] Hajdan némelly Országokba szokás vólt, hogy a Pólgárokat mint jármás marhákat tartották, vették, lármázták s' útálták. Nem mondom hogy szükséges dolog nem lenne, a földnek müves Parasztyit, községeit, szorostörvény, engedelem és büntető hatalom alát tartani; de mondhatom azt, hogy Isten, és természet szerint, nem szabad őket sem utálni, sem meg vetni, sem tsúfolni, sem tsupa kevélységből büntetni, rémiteni, vagy motskolni.

Te, Atyádnak örökségeit prédáló erköltstelen ur, ha olyan vagy, akárki légy, tudod é, hogy egy szegény ember ki királyának, Hazájának,⁴ Fődes Urának, Birájának, Papjának terhét viseli, és gyermekeket nevel, mennyivel ér nállad többet, ha *Romulustúl* hozod is alá véredet? borostyán koszorut viselhet ot, hol te korpa kényeret alig érdemelsz. Szokásba vették már némelly úgy nevezet fő rendek a szegény népet utálni, s' kevélyen [113] mondani: *nem kell az embernek magát paraszt⁵ büzbe keverni, az az; fus onnan hol szegénységet látz.*

Hajdan némely Hazákba⁶ a Törvény birák, ha⁷ paraszt⁸ hibázot kinek büntetést szabtak, be hivatták elejekbe, ott el kezdetek reá kiáltani, káromlással szitokkal, *üsd verjed az akasztó fára való gaz emberét.* Ha harmintz páltzát⁹ ítelt néki a Törvény, indulatbúl a fel

¹ AH (1779): X^{dik} ² AH (1779): Hasonlól ³ AH (1779): tápláló ⁴ AH (1779): Hazájának ⁵ AH (1779): parast ⁶ AH (1779): Hazkába ⁷ AH (1779): he ⁸ AH (1779): parast ⁹ AH (1779): hármintz paltztát

gerjedt bírák, ötvent, hatvant, százat kiabáltak ellene. A szegény tudatlansága miatt vétkezett ember, ot ál a félelemtől, lármától szívébe által verettetve, s egész testébe reszketve: — Ö, ki éhséggel, szomjúsággal, veréjtékezve éjjel és nappal keresi kenyereket azoknak¹⁰ a bírának, kik ellene keménykednek, és szinte úgy bűn, hiba alá vetet emberek, mint ő, noha tanultabbak százszor ő nála.

Nem gondolják meg, hogy olyan halandón hatalmaskodnak, kinek [114] elég büntetése az is egy részről, hogy holtig való rab, és noha Ádám maradéka, de a föld kerektségén egy talpalatnyi földel sem bír. Nem veszik fel, hogy hit szerint annak az embernek, az Isten irgalmához. Országához, jóságos tselekedetei után, éppen olyan közi van mint Fejedelmének. Nem volna job, így beszélni hozzá! "Édes¹¹, Atyámfia, te kötelességed, hivatalod ellen vétkeztél, mellyel a törvényeket meg sértetted, mi azért,¹² kik azon törvényeknek ki szolgáltató eszközei vagyunk, te ellened azoknak természetek szerint ítéletet hozni, biroik hivatalunk szerint kéntelenítetünk. Ne gondold tehát, hogy ellenségektől, vagy tsak meg vetésből ostoroztatol, hanem hid el, hogy azon Orzágnak általad sértet igazságai, és törvényei büntetnek, mellynek kenyerét észed, s' igyekez többé¹³ kötelességed ellen nem élni." Talán illendő beszéd lenne ez egy Bi[115]rónak szájába, mint az a lárma, kiabálás, káromlás mellyel hajdan olly sok nemzetekbe a szegények szerentsétlenségét tsufolták, tsak tsupa utálatból is nevelvén büntetéseket. Leg kissebért is száz páltza, szoros tömlőtz, azonba te *gyilkos*, te *fukar*, te *akasztó fára való* ilyen féle szitkok kiáltatnak. El kell szomorodni az embernek mikor hallya, hogy ember társai ilyen tudatlan vadságot, és embertelen kegyetlenséget vihettek végbe, mellyekkel vallást, természetet gyaláztak.

Meg kell büntetni a Parasztot érdeme szerint mindenüt; de nem illik sorsáért utálni, és büntetése felett hozzá kegyetlenséget mutatni, mert azt fogja gondolni, hogy tsak haragból, nem igazságból ostoroztatik.

¹⁰ AH (1779): az knak ¹¹ AH (1779): Édes [idézőjel hiányzik] ¹² AH (1779): azért ¹³ AH (1779): többbe

Nem illik olyan sorsot utálni, melyből eredtünk, és a hova vissza menendők vagyunk.¹⁴

[116] Szükséges azonban a Paraszti rendet szoros fenyíték¹⁵ alatt tartani, mert ha fel kél, vagy helyéből ki mozdulhat, nintsen olyan kegyetlen fene vad, és *Hirkániai* Tigris, mely nálla mérgeoseb, dühöseb pusztításokat kövessen el. Ötet leg inkább félelem vezérli, és olykori apro jó tétemény, de a se légyen igen sok, mert roszra szokik általa. Jusson eszedbe a keresztes Paraszt had László király alatt, mely égetet, rablot a maga hazájába, hol a fő rendeket ölte, süttötte, nyársolta, kell hát a köz népnek járom, fenyíték de külömbséget lehet tenni, és őket kémélleni, ot, hol erőtelenségből vétenek mint értetlenek, s' tőlök többé félni nem lehet. Valaki sorsokat utállja, nem érdemi soha, hogy hasznokból a föld színén éllyen. Bóldogok azok, kik a szegényekhez irgalmasok, mint a Világnak attya, és utállás, meg vetés nélkül, tsak törvényből, vagy magok hibájokból büntetik azokat, meg is-
[117]mérvén benne emberi sorsokat!

Nintsen nevettségesebb bosszúság előttem, mint mikor fő Asszonyokat hallok, a Paraszti sorsról utállattal, tsúfolással beszélleni azért hogy ők vásznat viselnek, botskorba járnak, s' szagos vizekkel magokat nem öntözik. Be sunda meg vetni való állat az ilyen méltóságú asszony, ki Nemét így gyalázza, melyet semmi úgy nem ékesit, sem nem nemesit, mint az ártatlan szegényeken való szánakozás. Ha a Világba már Törvény, hogy élned kel a Paraszt ember veréjtékén, és ötet job sorsba nem teheted, ély rajta, ved meg tőlle a magadét, melyet törvény szerint kívánhatsz: büntesd meg ha vét, de leg aláb ad meg néki azt a kis vigasztalást,¹⁶ hogy ne tsufold, ne utáld, se ne kegyetlenkedj rajta: ne is kevélykedj felette; mert a földbe dugnak tégedet is, tafotáddal, bársonyoddal szinte úgy mint ötet a szürrel, gubával.

[118] Asszonyok! legyetek kegyesek, és szánakozó indulatuk¹⁷ a szegényekhez.¹⁸ Olybá veszem mintha mennyei állatot szemlélnék, mikor egy Házi gazda asszonyt látok, Jobbágyaihoz jó szívvvel

¹⁴ AH (1779): menendők vagyunk ¹⁵ AH (1779): fenyíték ¹⁶ AH (1779): vigasztalászt
¹⁷ AH (1779): indulatuk ¹⁸ AH (1779): szegény ekhez

beszélni, s'¹⁹ parantsolni: *adjanak ezeknek a szegény embereknek bort innya, és kenyeret, vagy valami enni valót, ugy is eleget szenyvednek éheznek szegények.* Akár mellyitek téssen illy kegyesen, hiv jobbágyai-val az Országba, jusson eszébe hogy meghajlok ot előtte, s' könyvező szemekkel így köszönöm jóságát. *Ély szerentsésen, te egeknek angyala, kit azoknak kegyelmes Istene küldöt e földre, hogy a szeléd²⁰ emberi Természetnek ékességére,²¹ és a nyomorúságoknak meg könyebítésére²² légy! Apolgassa, édesgesse a rajtunk könyörülő nagy irgalmasság szeléd²³ élteteket, nemes indulatú, kegyes származású, jól tévő aszszonyok, kik édes Aszszonyi Nemeteknek betsületire vagytok.* Ne neheztelyletek, hogy a szegénységért, gyenge szanakozó sziveiteknek esedezem, tudom, [119] hogy a Férjfiáknál hamarább meg illetődésre hozattok, kiket magotok után szoktatok húzni. Az Ország Jobbágyainak nevébe néktek nyújtom bé ez aláztatos kérést; ne hadjátok el esni!

Tudom nem fogja senki ezen a jóságon érteni,²⁴ hogy javait vesztegesse szükségtelen adakozással, és szegényeket vigasztalván, a magáéit fojtsa²⁵ meg. Nem kíván a szegénység egyéb kegyelmet, tsak hogy élelmétül egészen meg ne fosszák, mellyet magának keres. A többi szép szó, kenyér, vagy egy ital bor.

XVII^{dik} Rész

EMBERI ÉRDEM, SZABADSÁG, RABSÁG.

A mai birodalmakba vannak olyan emberek, kik írják, és próbálni [120] akarják, hogy a rabi¹ sors, minden nagy, és nemes emberi érdemeket el fojt a természetbe; ellenben a szabadság, minden nagy tulajdonságot világosságra hoz, p.o. mig Görög ország kezdetibe kegyetlenek által birattatot, semmit nem tet. Minek útánna pedig ezen uralkodás módját el töröltték, tapasztaltuk,² hogy böltességbe,

¹⁹ AH (1779): § ²⁰ AH (1779): szeled ²¹ AH (1779): ekességére ²² AH (1779): könyebítésére ²³ AH (1779): szeled ²⁴ AH (1779): erteni ²⁵ AH (1779): fojts a

¹ AH (1779): rábi ² AH (1779): tapasztaltuk

vitéségbe, e Világnak tsudáivá lettek. Nézd meg azonban a Romaiakat mire mentek a szabadságba, mit sem királyaik, sem Tsászáraik alatt többé el nem követhettek?

A melly Nemzeteknek³ tehát, szabadságaik vóltak, azok mindenkor úgy mutatták magokat e föld golyobissán mint emberek, bátorságot, nagy szívet, nemesi származást, tudománt, vitézi indúlatokat viselvén tselekedeteikkel. Honnan származhatna ez az igasság? Onnan hogy szabadságba, az emberi Természet maga dolgozik, a rabságba mozgattatik és mindent kéntelenségből tsinál. [121] Ha hadakoztak régen a Rómaiak, Görögök, a magok javaik és ditsőségekért fogtak fegyvert. Hazájok, gyermekeik, feleségeik, szabadságok, az az szabad Uralkodások forgatták eszékbe: az ilyen dolgokat nem örömet veszi el az ember, inkább meg hal. De a rab, ki tsak napi számjával él, vagy Hazájába sem övé semmije, hanem a kegyetlené ki rajta uralkodik, mint Asiakba vannak az Uralkodások, mire gondollyon, ha Fejedelme ütközetnek viszi? tsak azért hallyon, hogy ura szomszédján győzedelmeskedni akar? tudod é mit gondol magába? ezt: *Non sortem sed Dominum mutabo*. Nem gondolhatták ezt a Görögök, mikor *Mardonius* verték, sem a Rómaiak, mikor *Hannibál* kapujok körül járt, de nem is vesztek el általa.

Ha az emberi Természetet magátul meg fosztyák, az az tselekedeteit, beszédeinek, gondolkodásának modját [122] rabságra húzzák, mint a Törököknél, vagyonait is az Uralkodók szabad hatalom alá ejtik, úgy látod, hogy ő már magáért lenni meg szünt; tsak az Uralkodóért van. Semmit benne a Természet magátul tselekedni nem mér, melly miat belölle minden nagy dolgok ki halnak. Ollyan lész a rab ember, mint a Marha, melly annak húzza a jármát, ki azt nyakára tész, s' be fogja. Láttad, hogy mikor a Tatárok egész *Kinár*⁴ el foglalták, a let belölle, hogy az a temerdek Néprab, meg hajlot a Tatár Fejedelemnek, ahoz vannak ember emlékezetitől⁵ fogva szoktatva, hogy Tsászáraikat, tsak nem mint Isteneket imádják, mindeneket szabad hatalma alá

³ AH (1779): Nemzteknek ⁴ AH (1779): *kinát* ⁵ AH (1779): emlekezetitöl

botsátván. Mihent az emberi Természet, vagy az ember a nagy dolgokba magáért nem munkálkodhatik, tsak mindég másért, alacsonyra lész, él⁶ ostobául, s' meg telik ravaszsággal, tsalárdsággal, hitetlenséggel. A rabnak nem lehet tovább, dit-[123]sösségre való vágyódása; mert ennek még a szikrája is ki alszik szívéből. Nem lehet gazdagságra való kívánsága, mert tudja hogy el veszik tőlle, hijjában fárad érte, vagy életét is utánna veszti, mint a' Török birodalom alatt hol a Tsászár⁷ az igen gazdag Basáknak, el szokta vétetni fejeket, hogy kintseket el foglalhassa. Ugy de mi vitte a Rómaiakat? Ugy é a magok hasznának, ditsösségének keresése, és kívánása.

Valamennyi nagy, és Nemes tselekedetet látunk, világi képpen e Földön, mind nagy szívből, és emberi vitéz kevelységéből, *ambitiobul* származot, soha *ambitio* az az ditsösségre való vágyás nélkül, senki nagy dolgokat el nem követhet. Ugyde, hol van,⁸ vagy hol lehet rabba *ambitio*? mi tsinál *ambitiot* az emberbe? az ha magának is szerezhet. Nagy dolgokra nagy lelkek kívántatnak meg, rabságba pedig azok [124] a gyümölsök nem szoktak teremni. Mitsoda eszköz hát a rab? Ollyan tsuda állat, melly felére ember, felére tsak állat, egyszóval *Centaurus*.

Ne felejtst el azt a romlot emberi természetet felül haladni szokot nagy Jóságot, keresztyéni kegyességet, mely szerint *ambitio* nélkül a buzgó, Istenéhez ragaszkodot ember gazdagságot,⁹ világi tudományokat, kereskedést, szorgalmatosságot, fényességet meg vethet, magát alázatosságba tartya, és így e világtul meg vettetett, szükölködő, szegény sorsába, hir, név, földi tiszteltetés nélkül, egyetlen egy ditsőségét tsak Istenével való társalkodásába¹⁰ találja, kihez innen e földnek mélységéből a magas egekre fel kiáltoz. Ez ollyan erő, érdem, melly minden egyéb tsupa emberiségeket, véghetetlenül felül halad, a melly erőre, tehetségre külömben, igen kevés halan-[125]dók¹¹-nak adatik elégséges kegyelem a mennyből.

⁶ AH (1779): el ⁷ AH (1779): Tsászár ⁸ AH (1779): holvan ⁹ AH (1779): gardagságot
¹⁰ AH (1779): társalkodásába ¹¹ AH (1779): [örszó] dóg

Nagyon el foglalta világunkat a testiség. Imátkoznak ugyan, Imátkoznak: Evangeliumot halgatnak; deazonban, tsak nagyon utánna esnek a földi eszközöknek, de nagyon is alkalmatlan a földön, föld nélkül élni.

XVIII^{dik} Rész. HAZA FIUSÁG.

E szó *Hazafiúság* olly kötelességet téssen, melly alól a világon semmi némü dolog, ok, idő, alkalmatosság fel nem szabadithat. A Hazáról mellybe leg először napúnknak világát meg láttad, mellynek gyümöltseivel, tejével, Törvényével, védelmével, egész ifjúságra, emberi korra hozattál, mi módon mondhatsz le, és az ahoz való kötelességről? Mikor ezt végbe viheted, [126] hogy emberi lételedet, hazádnak ne köszönhesd, akkor hozzá való hüségedről is le mondhattz. De miképpen essék hát meg, hogy ot ne születél, nevelkedtél légyen, hol származtál és neveltettél? — Egy kis figyelmetességet — olvasó barátom: nem igaz, hogy ha már régi nemzetség vagy, három négy száz esztendőül fogva való Temetőjét isméréd régi eleidnek? Nagy Atyáidnak tetemei, mind Hazádnak fölgyébe nyugosznak, kik a helyet, hol születél, számodra is sok nemes véreknek ki omlásával védelmezték, és szerzették. Ha már Hazádnak hitetlen akarsz lenni, meg kell köpdösnöd, és rúgdosnod atyáidnak hamvait, melylyek annak fölgyébe nyugosznak, meg kell érdemeiket utálni, mellyeket szerettek Hazájokat szolgálván, meg kel önnön eredetedet vetni, ah Barátom ha ezekre elégséges vagy, olly rémitő¹ tsudáva,² és utállatosságá lészel hogy kárhozatod után a Poklokot is rémülésbe [127] hozod, mikor oda le szállasz. Atyáidnak régi hazájokért el követet vitézi tselekedeteit tiszteld. Hazádnak Törvényeit pedig³ ugy nézd, mint szentségeket, mellyek annak gyümöltseivel⁴ való szabad élésedet védelmezik. Tud meg, hogy annak minden tzikkelyére, mellyel nemesi javaidat óltalmazza s' fenn tartya, jut ötven akó vér, mit régi elejid, nemzeted,

¹ AH (1779): remitő ² AH (1779): tsudáva ³ AH (1779): Törvényeitpedig ⁴ AH (1779): gyümöltseivel

oltalmokért⁵ ontottak: ennyi vért, te valaki, meg motskolhatnál é ellenek vett hitetlenséggel? Mondjad hát ha mered, hogy lehet az ember Hazájához hitetlen!

Nézzük meg régen a nagy emberek mitsoda példákat mutattak e szent kötelességbe. Tudod a Görög *Temistókles* minek utánna háládatlan Hazája, leg nagyobb szolgálattyaért⁶ üldözte, annak ellen-ségehez *Xerxeshez* szaladt. E meg lehetet még tőlle, de mikor osztán a *Persa* Fejedelem arra kényszeríti, hogy hadi seregeinek fején, men-[128]nyen Görög Országot meg vivni, pusztítani, mérget iszik, és így inkább el veszi életét, mint vagy Hazája, vagy jól tévője ellen háládatlanságba essen. Mit vitt ezzel végbe? azt, hogy most is tsudálljuk nagy lelkét. Az emberi élet magába is veszendő dolog, veszszén hát leg aláb ditsősséggel. Tudod pedig, hogy a leg nagyobb ditsősséget e földön, mindég az igaz Hazafiúság szokta szülni.

Emlékezz meg *Regulusról*, kit mint Romai Vezért, a *Chartágó*-béliek rabbá fogtak. El küldik Hazájába kezesség alatt, hogy tsinállyon békességet számokra. Hitte *Regulus*, hogy ha *Romát Chartágó* iránt békességre nem hozza vissza térvén a leg kegyetlenebb halállal öletik meg; mind⁷ azon által néki Hazája résziről, a békességnek meg szerzése károsnak láttatott, honnan a következet, hogy ő *Rómának* maga tanátsolván a háborúnak⁸ folytatását, [129] *Chartágóba* vissza tér; hol a leg kegyetleneb kinok közt öletik meg. Nem tapasztoltatnak már mai embereink között, az ilyen nagy tselekedeteknek nyomai kivált olly nemzeteknél, hol szabadság nintsen, szült é valaha rabság *Temistókleseket!*

Camilius úgy jár Rómával, mint *Temistokles Athenással*, szolgálattyaért számkí vettetik. Azonba a *Golusok* Fejedelme *Brennus* Rómának mégyen; meg veszi, égeti, dúllyá, rabollyá. *Camilius* elő fordúlt lopva, egy kevés öszve gyűjtöt futó sereggel: rajta üt *Brennuson*, meg veri, és így számkivettetéséből hozzá háládatlan Hazáját meg

⁵ AH (1779): oltalmokétt ⁶ AH (1779): szolgálattyaért ⁷ AH (1779): Mind ⁸ AH (1779): haborunak

szabaditnya utolsó el veszésétül.⁹ Ezen tselekedetiért tsudállod é ötet inkább vagy azért tsudálnád jobban ha *Brennushoz* szökvén, Hazája ellen jöt vólna véle dúlni, ölni, pusztítani, égetni? ilyenek a nagy erköltsök.

[130] Azt gondolhatnád: ugy de a melly Haza engemet hiv szolgállatomért üldöz, ahoz én is lehetek háládatlan? Nem lehetz; mert a te idődbe élő hazád fiainak háládatlanságok nem szabadithat azon szoros kötelességedtül mellyel olly sok izbéli ő előttök élt eleidnek tartozol, és a mellyel a következő maradékokhoz vagy köttetve, kik nem sértenek, hanem hivségedet áldani, tsudálni, véled élt társaidnak pedig hálátlanságokat vádólni, utálni fogják.

Sylla tudod Hazáját lántzra verte; vérit ki ontotta, szabadságát le taposta, s' magát felette örökös *Dictatorrá* tette, melly hivatalt, noha kegyetlen vólt, még sem szenyvedhetet maga is, mivel rabságot látot alatta, melly ötet Hazája ellen el követet szentség törésére, minden szempillantásba emlékeztette. Le mondot önként utállatos hatalmáról. De ámbár igy kívánta is veszetségét [131] szépiteni, vesd öszve személyét *Régulussal*, *Camiliussal*, s' itély rólla, hogy viselt dolgaiba, ki s' mi vólt.

Azt gondolod, hogy a Magyaroknak nem vólnának *Horatius Coclesei Scevoláji Temistóklesei Cincinnatusai?* fogadom hogy ezek közzül, *Hunyadi Jánosnál*, sem a nagy *Lajosnál* egyik sem nagyob.

XIX^{dik} Rész

A SEMMIBE NAGYOK, VAGY KOTYNYELESEK.

Az emberi erőtlenségeknek tsudállatos minemüségai közt,¹ vannak valamely tsufos modú férjfiak,² kik semmiségbe szoktak nagyságot keresni. Allig találz olyan udvart, hol ilyen ne vólna, vagy egy, vagy kettő, a többi tseléd közt. Ezek ollyan Mester emberek, kik szüntelen

⁹ AH (1779): veszésé ül

¹ AH (1779): minemüségüközt ² AH (1779): ferjfiak

kijabálnak, lár-[132]máznak, minden szempillantásba dologba lenni láttatnak: magok körül kaparásznak, keresnek, idestova kapdosnak mintha egy egész ország ügye forogna kezeken. Izzadnak, törlik magokat, néznek másokra, várván ha mondják é már nékik tsudálkozással: Te Hazádnak vagy uradnak nagy szolgája, mi lenne jó, ha nem vólnál. Azonba őket mindenkor tsak olyan állapotokra alkalmaztattyák, mellyek már természetek szerint ki vannak tsinálva, és nem kivánnak egyebet, hanem hogy a szokot kiabálás körülők meg tétessék. Mikor a dolog osztán magába meg készül,³ akkor a Kotnyeselek hasokat vervén: aha, mondanak,⁴ végbe vittük biz ezt!

A semmibe nagyok, mindenkor titkos tekinteteket mutatnak; mintha minden dolognak fenekébe⁵ látnának, mellyet másoknak mutatni nem a-[133]karnak. Lelkeknek tsekéllységét⁶ ilyen nevetséges magok viseletivel fedezik. Szüntelen új dolgokról álmodoznak, melyekről véghetetlen beszédet tesznek. Egy helybe meg nem állanak. Mikor osztán tele szivják magokat széllal, és a dolgok mások által el végeztenek, akkor ők tsinálnak laistromot: Urok eleibe mennek, hizelkednek árulással,⁷ hazugsággal. Tsudállatos dolog ha meg gondolod, hogy egész Országának nem lehet Kotnyeselesse. Akarmint ditsérjed Hazádat meg érdemli, mert vannak érdemei, méltóságai, nagyságai. Külömben is egy egész Hazának, olly tulajdonsága van, hogy érdemetlenséget, haszontalanságot nem jutalmaz, sem betsül.

Egy Országának igaz szolgálattya, akármitsoda Természetü dologba végyed, mindenüt józan emberi érdemeket kíván, nem lehet hát Kotnyeselesnek Hazát tekintetesen szolgálni, mivel⁸ [134] néki⁹ érdemei nintsenek. Ellenbe az egyes személyeknek gyengeségek mindenkor szomjúhozván a hizelkedést, nyelesek nélkül alig lehetnek; mert ezek szoktak körülők égre kiáltó hizelkedéseket¹⁰ el követni.

Vannak azonba olly emberek is, kik magoknak, bizonyos nagy, és szép tzélt vévén, annak szerentsés el éérésére, ideig minden féle módot el

³ AH (1779): készül ⁴ AH (1779): mondonok ⁵ AH (1779): fenekébe ⁶ AH (1779): tsekéllységet ⁷ AH (1779): arulással ⁸ AH (1779): mive ⁹ AH (1779): [örszö] nē ¹⁰ AH (1779): hikizelkedéseket

követnek. Ugy ved ezt, mintha el fogot Feleséged, gyermekeidet kellene, keserves rabságokból szabadítani, kikhez menvén hogy reád ne ismérjenek, majd úgy kellene öltöznöd,¹¹ mint *Kémény seprő*, majd úgy mint *Disznó Pásztor*, majd mint *Katona*, majd mint *Pap*, sat. Nem igaz, hogy ezeket mind köteles lennél el követni, tsak kedveseidhez juthatnál?¹² Ha végre az ilyen sok féle, darab időkig ki tanulhatatlan szándékú és értelmű¹³ férjfi tzellyát el éri, meg mutattya magát, ki, és mi. Ha láttya, hogy tzellyára nem juthat,¹⁴ úgy is ki jelenti belső valóságát. Az [135] ilyen embereket éltekbe, mind egy felől, mind más felől gyanittyák; de soha tökéletesen ki nem tanulhattya, mig élnek, hanem halálok¹⁵ után láttzik meg kik vóltak bizonyosan. Azt az egyet mindenfelé meg tudják, hogy nagy lelke van, de azoknak határát, tzellyát, és a leg érzékenyeb¹⁶ dologról¹⁷ való bizonyos értelmekeket, nehéz ismérni, vagy bizonyosan egy részre határozni. Sokszor láttzanak ezek is semmibe nagyoknak; de ha jól vigyázol reájok, maradnak azonba mindenkor tselekedetekbe, s' magok viseleteibe olyan nemű dolgok, mellyekről észre veheted, hogy nem Kotynyelesek hanem tsak titkos Mesterek. De hijába, mert az e féle próbákba valósággal nagy lelkek ritkán lehetnek szerentséssek. Meg útállják végre az alatsónságokkal való motskolódást; meg isméri a sok hitetlenkedést. — El szomorodnak látván, hogy a leg nagyob, leg sarkalatosab dolgok idétlenekhez, vázakhoz van-[136]nak köttetve; kik sem magok nem értenek, sem értelmestől értelmet venni nem elégségesek. Akkor el indulnak osztán lelkeknek tulajdonságai¹⁸ után, s által adják magokat sorsoknak, melly mindenkor nagy emberi érdemekből és szegénységből van öszve téve.

A valósággal kotynyelesekről meg jegyezheted, hogy töbnyire szerentséssek, és kedvesek¹⁹ maradnak, ellenben, a nagy lelkű embert, gyengék magok körül, azon okon nem örömet szenyvedik, mivel

* *Kotynyeles*: Nagy szájú ember, lármás, nyughatatlan, tsapodár, magát bölsnek vélt Ostoba: két színü, hazug, árulkodó, hitetlen, parázna.

¹¹ AH (1779): öl öznöd ¹² AH (1779): juth tnál ¹³ AH (1779): ertelmü ¹⁴ AH (1779): jnthat ¹⁵ AH (1779): halátok ¹⁶ AH (1779): leg érzékenyeb ¹⁷ AH (1779): dolokról ¹⁸ AH (1779): tulajdonsagai ¹⁹ AH (1779): kedvések

szégyenlik tölle alatsónságokat mellyet látása előtt el nem fedezhetnek. A tudatlanok az okossal²⁰ úgy vannak, mint a baglyok a nap fényével melly elől setétre bujnak, mivel sugárit éjjeli látások nem szenvedheti. Ellenbe [137] nézd a fellegek közt tűnő Sas keselyüket mellyek a napnak sugáriba bé tűnnek s' éles látásokkal tűzébe néznek.

Ilyen külömbségek vannak e Világba — szerentsés ki fel felé repülhet, és nem kéntelenitetik a világosságtól bújni! — — szerentsés egy olly Haza is, mellynek udvara a Kotýnyeletektől üres és önnön érdemeivel táplálhattya magát!

XX^{dik} Rész

BESSENYEI GYÖRGY ÉS A LELKE. ELSŐ BESZÉD.

B.¹

Had el had nyugodjam még egy kevéssé, olyan jó a testnek reggel, hideg házba, éjjeli vatzkába, meleg takaródzo alut kutzorogni, onnan ki köpdösni, köhögni, böhögni, órát fujni, jobra balra forogni, s szunnyadozni.

[138] L.

Ugy de látod millyen szépeket gondolok, kár őket el veszteni, kelly fel ebből a kis halálból, fogj pennát irj Magyar Polgár társaidnak a jó erköltsökről. Tisztitgasd szép folyó anya nyelveket: mongy nekik mélyly dolgokat, nyájassokat, majd meg ditsérnek.

B.

Nem adnak egyebet?

L.

Mi kell annál több egy okoskodó embernek.

²⁰ AH (1779): okással

¹ AH (1779): [hiányzik, pontosabban: felcsúszott a cikkely címébe, az ELSŐ BESZÉD elé.]

B.

Tsak ély hát véle magad — hagy békét — alszom.

L.

Lész még ezen kívül azon jutalmad, hogy emberi sziveket fogsz tsinálni, szaporitod a jót, kitsinyitvén fogyasztván a rosszat. Nem jutalom é² szép lelkeket, és emberi sziveket formálni?

B.

Mit beszélsz? — — ugy tettszik most mondál valamit — — be alhatnám

[139] L.

Azt mondám, hogy szép dolog, szép oktatással, az emberi vadságot tudatlanságot, kegyetlenséget fogyasztani, és szivekbe szeléd,³ édes erköltsöket plántálni.

B.

Régen olvasnak é már az emberek szép könyveket?

L.

Alkalmas ideje, hogy tanúlnak, olvasnak.

B.

Hát szoktak é még száz ezerenként menni egymást ölni?

L.

Meg esik, meg még az ilyen állapot, de — — — — —

B.

Be alhatnám hallod é, — — olyan mély álom ereszkedik rám.

L.

Azt gondolod talán, hogy az olvasás, halandó társaidat nem jobbittya? — nagyon tsalatkozol.

² AH (1779): jutalomé ³ AH (1779): szeled

[140] B.

Hány olvas hát?

Egy olvasó emberre vethetsz ezeret, ki nem olvas. Azok közt pedig kik olvasnak ezerre végy tsak egyet olyat, ki haszonnal olvas, és igaz böltességre téssen szert. Ehol van a Világ java: ebbül ál.

L.

Ted hozzájok még azokat is, kik születéssel tsupán, sok olvasás nélkül, jó szivü, igaz, hiv szeléd⁴ tulajdonságú emberek s' okosok e világi életnek dolgába, mellyet tapasztalásból kell mindennek tanulni.

B.

Azok nem olvasnak, nem is szükség⁵ nékik olvasni. Egy Természet szerint, igen szép, fejr és piros aszszony eszetlen lenne ha ortzáját festené, hogy szép légyen; de ha nem szép s' festi magát ugy sints esze.

L.

Írj azoknak, kiknek születéssel nagy elméjek van, de hogy világosságra nem találhatnak, tsak setétségbe maradnak.

[141] B.

Mit akarsz Világosságaddal? Mitsoda Világosságról szóllasz? Én meg mondom⁶ néked: nem értek semmit e földön, mert itt minden állapot visszájára esik meg, még is úgy kell néki lenni. Nints nékem világosságom: — ha bé húnym szemem egészen setét vagyok. Eredj ha világosságot⁷ akarsz, mutasd meg az embereknek a napot.

L.

Honnan származtak hát azok a világosságok mellyek szerint már ma, az öreg Asszonyokat ördögnek képibe nem égetik? a vádoltakkal tüzes vasat nem fogatnak, hogy ha ártatlanok kezek meg ne égjen? Nem írják: *Lutherani comburantur?* a Peres embereknek, nem kel

⁴ AH (1779): szeled ⁵ AH (1779): szűség ⁶ AH (1779): mondon ⁷ AH (1779): világosságot

egymással bajt vivni, *duellálni* hogy a mellyik másikat meg öli annak légyen igassága sat. Szeretnéd, ha még ezek a szép dolgok fen vólnának? vagy hiszed é, hogy nem az írásból, olvasásból származot viláosság, törölte el [142] őket, számláljak é még elől ilyen dolgokat

B.

Meg állj meg; — — egészen ki vered az ember fejéből az álmot; de⁸ vallyon ölték é, égették⁹ é ez előtt az emberek egymást azért, hogy egyiknek lelke nem úgy hitt, és gondolt, mint a másiké?

L.

Országokat dúltak a miatt fel, ki vagdalták a gyermekeket is annyok méhéből. Egyik nemzetet egy, másikat,¹⁰ más hitbe nevelték, mindenik a¹¹ magáét vallotta,¹² s' szomszédját ölte, rablotta, Isten nevébe, ki azt parantsollya¹³ követőinek, hogy ellenségeikkel is jól tégyenek, és a hol bé nem fogadják¹⁴ őket lábokról is le rázván a port, onnan el mennyenek. Ennek az Istennek nevébe szaggatták egymást a békességnek fiai ártatlan gyermekek vérivel meg fertéztettet kezeket emelvén magas Egeinkre áldozatul, annak az irgalmas Atyának, ki minden véres áldozatot útál

[143] B.

Ne beszély!

L.

De beszéllek, s' beszély te is, mert e tiszta igasság, — úgy de ezek már ma mind el töröltettek, a jó és szép¹⁵ írások által, mellyekből az emberi elme világosodván, kegyetlenségét meg láthatta. Még pedig sokaknak el töröltetésére van szükségünk. Ha fel kelnél — eleget mondanék, tsak ír nád, igyekeznél te is, a vadságoknak szeledítésére, de rest vagy emberi kötelességedet tenni. Tudod é hogy a kötelességét, hivatalát nem tévő ember, nem érdemli hogy ember legyék? akarsz nem ember lenni?

⁸ AH (1779): De ⁹ AH (1779): égették ¹⁰ AH (1779): masikát ¹¹ AH (1779): á ¹² AH (1779): vállotta ¹³ AH (1779): páransollya ¹⁴ AH (1779): fogdadják ¹⁵ AH (1779): sép

B.

Tsak meg kívánok már ember maradni — — De majd meg látod írok, nyomtattatok, és azt fogják a tudatlanok mondani hogy nints eszem.

L.

El fogod é már abból hinni, hogy esz-[144]etlen vagy? meg kell e¹⁶ miat szünni a¹⁷ jórúl? Félsz a tudatlanságtól;¹⁸ ha ez igaz nem érdemled hogy eszed legyék! — írj.

B.

Nem bánom, ugy is te réád¹⁹ esik a motsok, mert te gondolsz, én pedig tsak írok.

L.

Nem bánom, fel veszek mindent magamra tsak írj — — irjad frissen: A Világnak attya, minden embert békességre, szeretetre, munkára, egymás terhének békességes türessel való el viselésére teremtet; szabad étellel áldván mindeneket

B.

Ne nyargaly már — — váraoz egy kevésse, had igazittsam meg leg alá a pennám, majd olyan betüket tétetel²⁰ vélem, hogy a *néző* sem olvassa el

[145] L.

Tsak írj, ne töltsd az időt. El olvassa azt *Iános* akár hogy írod.

B.

El káromkodással: guták tsinálták a pennáját — hiszen Török betük már ezek — száz lába is van egy M. nek — soha nem tudná az ember, a K. itt, ha gereblye képek é,²¹ vagy betük! Sakeselyü szemekkel kell

¹⁶ AH (1779): é ¹⁷ AH (1779): á ¹⁸ AH (1779): tudatlanságról ¹⁹ AH (1779): réád
²⁰ AH (1779): tétetel- ²¹ AH (1779): képeké

öket nézni, s' azzal is olyanoknak tettezenek, mint egy egy *pudli*: ki húl miattok az ember szeme agyábúl — Igy beszél (a) *Iános* magába ha nem mondgya is.

L.

Sies, ne hijábavalóskodj: majd el szalasztom a leg szeb gondolokat, az után ne irj.

B.

De bár el szalaszgatnál belölök egy néhány milliomot, többet alhatnám, [146] s' jobban nyughatnám, meg ölsz egyszer azzal a sok hijába való gondolattal.

L.

Mit tsinálnál ha nem gondolnék benned? ennél, innál, aludnál, tsudálkoznál, ásitánál, haragudnál? vagy ötelnéd az idővel s' tudatlansággal magadat? szép dolog az emberi természetet visgálni, és azokat titkon nevetni, kik a világosságnál²² vakon járnak, mindenbe belé botlanak, sirnak rivnak, nyögnek, önként húzván magokra nyomorúságokat — — irjad hát. Minden embernek vagyon egy *Polaris* tsillaga, mellynek világánál lépéseit igazgattya: Ez lélek, itélet tétel.

B.

Hivatnak — — — meg van.

L.

Ez olyan tűz, melly Isteni munka által alkodtatik a természetbe. Némellyik tsak a hóldtúl véshi világosságát, némellyik pedig a naptól. Azok kiket a hóld világosit, butáknak ne-[147]veztetnek, azok pedig kiket a nap sűgároz, okosoknak hivatnak.

B.

Itélet tétel — — meg van.

(a) *Bedéts János* író S. Patakrúl

²² AH (1779): világosságnal

L.

Azomba, minden *poláris* tsillag, hályog alatt születik az emberbe. Legyen hóldi, vagy napi, az az nemes éles, vagy ostoba. Ugy hogy a leg jobbnak, leg nagyobnak is meg kívántatik, olly dolgokra akadni, mellyeket magára tévén általok²³ hályogát oszlassa — külömben a leg nagyob tulajdonságú elme, vakon marad örökre.

B.

Örökre — meg van — — de ne meny mélylen, majd nem értelek, ezzel a sok hasonlítással, vagy példával — — magyarázz tisztábban.

L.

Ha egy nagy elméjü ember, soha, sem tudós irásokat, sem Férjfiakat nem kaphat társaságába, úgy é hogy soha böltsé nem lehet, és meg marad *Polaris* [148] tsillagán mindenkor a homály? ha az arany köhöz soha tűz nem fér — goromba testbe marad és nem ragyoghat Fejedelmek koronáján? Ismernéd é *Plátónak* lelkét, ha örökös szántó vető embernek hagyta volna meg a sors.. Ellenben mennyi ember olvas, tanul, ki tudatlan ostoba marad. Ha a tudományok ki vesznek a népek közzül, egész nemzetek meg tompúlnak elméjékbe, noha nem lehet fel tenni, hogy egész nemzetbe nagy származású elmék ne lennének. Látod a szegény *Géberitákat* mint el allyosodtak, kik régen a Persiai birodalomba annyira fénylettek. Nintsen már e Világon semmi, és senki párt yokra, tsak nyomattatnak, pusztulnak, allyasodnak,²⁴ sanyarúságra hanyatlot életekbe.

B.

Életekbe²⁵ — — le van. Szegények! ha *Zoroastesek* fel támadna, s' láthatná tanítványait! Egy Frantzia Poetát olvastam egyszer, ki ezekről a *Géberitákról* [149] irt. Nagyön köteleznél ha probát tennél te is — tudnál é úgy mint ő; Zokoghatsz é; sirhat é másád;

²³ AH (1779): áltatok ²⁴ AH (1779): allyatsodnak ²⁵ AH (1779): Eletekbe

Te keserves nemzet hol van régiséged?
Hol vannak *Tzirusid*, hol van ditsösséged?
Nem horgya most jármad Memfis kevélysége,
Nem hajlik előtted *Annub* Istenségbe.
Ostoba lántzokat szedtél karjaidra.
Könyvezve néz vissza régi Atyáidra
Borúly rá hanvakra, ásztasd tetemiket
Habozó nyelveden forgasd neveiket.
El rablották tölled világosságodat
Tsak vakon szédelgesz, s' nyomoruságodat
Vontzolod meg vetet léteddel Hazádba
Nyögvén, fohászkodván ostaba jármadba.
Igy tett *Athenás* is, Róma így zogokot,
Mikor ditsössége, székiről²⁶ le botlot!
Ah nemzetek sorsa, mitsoda Zürzavar
Rázza vóttotokat melly bennetek takar
[150] A Föld golyobissán mint tenger habjai
Hánkódnak szüntelen éltetek bajai
Egyik ditsössége szárnyaira ülvén,
Tűnik a mélységből egekre repülven,²⁷
A másik tántorog már a magosságba,
Meg fordul, le rohan az alatsonságba.
Ostromlás, ropogás, kiáltás egyszerre
Mélység és magasság dülnek az emberre
Futó zivatara a nagy veszélyeknek
Rettentő Postája a magos egeknek.
Lármával kelvén fel világunk szélein,
Orditva törnek ránk éltünk veszélyein
S így²⁸ kiáltásinkal magokat kevervén
Dörögnek földünknek sok levegő egén.

²⁶ AH (1779): székiről ²⁷ AH (1779): repülven ²⁸ AH (1779): Így

Lás egy széles tengert hol a látás el vész
Busúlván tévelyeg borzadásokat tész:
Hogy ha barlangjából *Eolust* fel vészi,
S Hömpölygő színére haraggal ki tész,
Febus komorodva el rejti világát.
Utánna hagyván a ménkövel Országát.
[151] A földnek színéről fekete fellegek,
Tollyák fel magokat, mellyekkel az egek
Lassan lassan mindég inkább setétülnek,
Hova a dörgések mormolva tsak gyűlnek.
Rémitő Zengések messziről hallik még
A viz kezd harsogni, s' zúg a fekete ég.
Már a vén fellegek szöszös üstökökkel,
El terjednek, zúgnak a hideg szelekkel;
Küldik e sikóltó szárnyakat előttök
Mellyek villámlást is szórnak már közöttök.
A Tengernek színén éjtzaka terjed el,
Melly tsak néha dördül s' zug a setéttséggel.
Azonban a habok emelik magokat
Fel tolyyák küszködve a mélyből vállokat
Borzas homlokokat rázzák hümgetéssel
Küszködnek, fel nyúlnak; s' dűlnek rémuléssel.
[152] A menkö meg indul, s' eléb villámlással,
Ki tsap az éjjelre, osztán tsattanással
Két felé hasitván a fellegek testét,
Le önti belölök egeinknek vizét.
Szüntelen mendörög, szüntelen villámlik,
Felleg, Tenger, setét egy máson tsillámlik.
Igy jön ez ítélet, melly a Természetet
Együve keverte, s' veri az életet
A habok orditva vetik fel magokat
Vitsorgatván széllyel harsogó fogokat
A tűz menkövekre, mellyek mint lövéssel
Hirtelen le szökvén lángoló égéssel

Vernek homlokokba hol sisterékelve
El alusznak e nagy barmokkal le dülve
Mellyeknek hig testek a mélybe le rohan
Hol osztán tsak susok terülvén magában
Az ordas kö sziklák e föld fenekérül
[153] Mint szomorú Torn yok nyúlnak fel messzirül.
Vastag derekoknak bolond habok dülnek,
Büszke homlokokon a menkövek ülnek.
Ezek a mélységnek, Tengernek Fiai,
Kiknek gyökerezet, s' tornyozot halmi,
Mintha hartzolnának a tűz fellegekkel
Ugy álnak magosba, mélybe nagy rendekkel,
A Földnek tetejét, bértzek tetejével
Kaptzollyák együvé, és így Menkövével
Iupiternek, semmit nem gondolván testek
E Világ végéig meg tartják kötéseket.
A Tenger hijába indul ki árkából
Mert egy sem mozdúl meg örökös vatzkából
A Bértzek teteji mint ha már futnának
E Világ tüzétől s' barlangra bújnának,
Ugy láttzanak a sok felleg menésével
Mellyeket a szélvész húz sebességével.
[154] Ekkor eget, földet tekints meg magadba
Ülvén a Tengeren egy kitsiny hajóba;
Meg láthatod innen a nemzetek sorsát
Érezheted titkon népek háborúját

Illyen a Földnek is hid el hánkodása.
Holt Természetünknek van zavarodása.
Nézd meg a helyet, hol négy száz ezer ember
A Füst fellegekből ménkövivel ki ver.
Úgy fogod veszélyünk látni e föld színén
Mint a hajós éltét az ég bús tengerén.
Hol vannak a régi ditső nemzetségek?

Hová verték őket le a búsúlt egek?
*Cimon, Milciades hol van*²⁹ *Athenástok?*
Ostoba járomb, nyög puszta Hazátok.

B.

Nyög Puszta Hazátok — — — meg van. Nem irom tovább, mert már téged el ragadt a verselés³⁰ dühössége. Meg nem állnál a *Hercúles* oszlopáig, nékem [155] ne nemzetelly, ha magad nemzetéről halgatz — Mi közöm nékem *Gébereidhez, Miltiadesidhez. Rómádhöz, Athenásodhoz.*

L.

Ollyan vagy mint a rosz Feleség; eredj, nem gondolok többet

B.

Be jól tészed — — ne álmodj hát — — hadjuket.

MÁSODIK BESZÉD³¹

L.

Nem tudná a józan³² okoskodás meg határozni, honnan van hogy a Magyar nyelv Nemzetének olly kevésbé kedves. Árva gyermek ez, nintsen sem Attya, sem Anyya

B.

Miért ne volna? azért hogy némelly Magyarok, és Méltóságos Magyarok, szégyenlik magyarul beszélni, nem következik onnan, hogy nyelvünket ne szeretnénk

[156] L.

Pedig valamennyi szabadsággal bíró nemzet földünk golyóbissán lebeg mind meg érdemli, hogy nyelvét tanulják. Lehetetlen egy ollyan

²⁹ AH (1779): holvan ³⁰ AH (1779): verselés ³¹ AH (1779): BÉSZÉD ³² AH (1779): józán

Anya nyelvbe, erőnek, mélységnek, méltóságnak nem lakni, mellynek nemzete,³³ Országá, szabad Törvényeket tsinált, s' azokat vérivel száz esztendőkön által védelmezni tudta.

B.

Minek tanúlná az ember az ilyen hijáavalóságokat,³⁴ nem ad e kenyeret senkinek: job addig szántasz, vagy alszol. Nyelv uram, tudomány uram mellet ugyan, fel kopik az állad. Osztán hijába, mert a böltesség is, ha tsak Deákul nem beszélik ki, magyarul tudatlanságnak tettzik. Nem lehet a dolgokat magyarba úgy elől adni, azért kell törvényeinknek is Deákul lenni. Hogy mondanád már tsak ezt ki magyarul: *Plebani, Capellani, Rectores, Altarium per ternos florenos contribuant Ferdi I. Art. [157] 27. Milites ad finem militare tenentur. Rudol. Art 27. Turcis subjectae Villae dimidium expendient Rud. 25. Art. Látod hogy ha már ezeket magyarul mondanád, nem esnének soha olyan szépen. Mi lenne ha irnád. Pelebanusok, Káplánok, Oltár Mesterek, három³⁵ forintal adózzanak; a Katonák, Katonák legyenek, mivé lész ez a mély értelmű *articulus* ha Magyarul fordittyák. A Török adója alatt lévő lakosok ide is adózzanak.*

L.

De szépen vannak. Azomba, ha Magyar Ország³⁶ a Deákság tsak olyan mindenüt, mint a millyennel az Ország könyve van irva tehát fogadom néked, hogy még annál mindenkor mélyebben, szebben, és fenteb irtak³⁷ Magyarul. Pedig nem lehet más Deákság, mint a Törvények a minemüvel vannak irva, ki vévén az Oskolai *Cicerokat* kiket a nemzet nem tud ha élnek, vannak é vagy nintsenek.

[158] B.

Had el mert mindent meg lehet e Világon azokból a *Dominorum Praelatorumokból, nobiliumokból, possessionatikból, quorumpiámokból, quiddítások, quotalitások, Jobbagionesekből* tanúlni.³⁸ Hijjába

³³ AH (1779): nemzete ³⁴ AH (1779): hijáavalóságokat ³⁵ AH (1779): harom ³⁶ AH (1779): Orszagon ³⁷ AH (1779): írók ³⁸ AH (1779): talúlni

okoskodol te, ha égig viszed is eszed; de ha a *Jobbágionesbül* nem beszélhetsz, mindenüt fel rúgnak.

L.

Be óstobául mégy, meg tettzik, hogy nállam nélkül³⁹ beszélsz, nem gazdagságról van itt a szó, hanem böltességről. Következik é, hogy a Jobbágy nagy eszet is adjon? Az ország könyvébül tsak a magad nemzetének dolgait tanúlod ismérni, noha azokat is tsak felébe. Ez első tudománnya egy Magyarnak meg vallom, mellyet mindeniknek szükség ismérni; de nem kell mindent tsak annak tudásátul az emberbe fel függeszteni, nekünk ezek a törvények tsak házi dolgaink látod mellybe élünk gazdálkodunk. Egy em-[159]ber tudhattya a maga Házának, kereskedésének, kötés leveleinek, gazdagságának minden rendit módját, melly tudomány nélkül nem is élhetne, de onnan még nem következik, hogy e Világi dolgokba, tudományokba, külömben együgyü ne maradjon. Meg tanulhatod é tsupán a *Corpus Jurisból szent Pálnak, Péternek tanításait, a Váltságának munkáit, Móses viselt dolgait. A Kristus tsuda tételeit. Ádám*⁴⁰ el esetit? Meg tanulhatod é *Memfisnek, Babillonak, Athénásnak, Rómának, Constantinápolynak, Londonnak Törvényeit?* ha pedig ezekről kezdetektől fogva, töb Világi nemzeteknek erköltseikkel, vallásaikkal törvényeikkel, szerentséjek, szerentsétlenségeknek okaival együt semmit nem tudsz, ítélhetz é a magad nemzetérül? és mondhatod é magadat, fundamentomos, tanult embernek? Ha *Puffendorf, Volfius, Pláto, Monteskiö, Cicero, Seneca, Epictetes, Aristoteles*, sat.⁴¹ tsak hazájok törvényeinek zikkelyit ir-[160]ták vólna örökké, nem nevetnél é rajtok? vagy ismerhetéd é őket? Fogadom, hogy ha *Solon* is a *Dráko* Törvényénél egyebet nem tudot vólna, soha nem kéretet vólna arra, hogy Hazája törvényét jobbitsa. Látod, hogy a Törvény mindenkor tsak Fia a böltességnek, melly ötet minden időbe szülte, és szüli. Miért ne lenne hát jó a Törvények annyávaló az igaz emberi Isteni közönséges böltességgel ismerkedni, hogy annak idejébe a hibás törvényeknél, jobbakat szülhessünk általa? Miért kérte *Licurgust Spárta*, hogy adjon néki jó

³⁹ AH (1779): nélkül ⁴⁰ AH (1779): Adám ⁴¹ AH (1779): Sat.

törvényeket? azért, hogy többet tudot, és bőltseb volt hazájának régi romlot törvényeinél. A ki Hazája törvényén kívül sémmmit egyebet nem tud, semmit sem tud, mivel tsak azt *recitállya* a mit mások irtak, mint itéltni nem elégséges, hogy hol jobbak, és hol hibásabbak — — értesz é?

[161] B.

Értelek, értelek — — most türhető képpen magyaráztál: ellened nem szóllok; de a Deákszó, a Deákszó, már az haszontalan: a Deákszó mert a Deákszó.

L.

A Deákszó bizon, de azért a Frantzia, Anglus⁴² szóba, ezerszer mélyleb bőltesség fekszik már mint valaha a Deák szóba vólt osztán ha már tsak ugyan azon háborgol, nem a Deákszó, deákszó, hanem a görögszó. Mert soha *Róma* nem vihette oda Deák bőltességét, a hova *Athenás* vitte. A mi tudománnyal birtak régen *Rómába*, azt mind Görögöktül kódúlták. Azonba *Anglusok*, *Frantziák* mind *Görögöt*, mind *Deákot* meg haladtak. Valamennyi Görög tud,s volt, az Anglus *Loknak* egész Europa tudossainak közönséges itéletek⁴³ szerint, mind⁴⁴ tanitvánnya lehet a *Filosofiába*, és ez így van a többi dologba is.

[162] B.

Többi dologba is — meg van — de akar hogy akarmint, a Törvént tanulni kel, mert a Törvény által élünk, és a Törvény deák magyar Törvény.

L.

Igen okosan, evés nélkül nem élhetünk; tehát légyünk mindnyájan szakátsok: ruhába kell járnunk, azért tanullyuk meg a szabó Tsizmadia, Szüts, Takáts mesterséget — eredj ostoba vagy. Elég ha egy rész avval él, mellyet a' más rész fizet. Nem szükség, hogy minden Polgár perlő légyen. Mitsoda ország vólna az, melly minden lakosit tsak vagy szabóvá, vagy bodnárrá tenné? Légyen hát egy része a

⁴² AH (1779): Angulus ⁴³ AH (1779): itellek ⁴⁴ AH (1779): mint

Nemzetnek Perlő, maradjon a többi egyéb, mély tudományokra mesterségekre.

B.

Haszontalan mert a *quotalitás*on kívül nints semmi.

[163] L.

De tudod é, hogy a hol erkölcsök és eszek nintsennek, ot el vész a *quotalitas*? hijjába marad a bolond gyermekre, a gonosz fiura kints, gazdagság, mert el vész, ellenbe mennyi szegént tett már az ész, jó erkölcs gazdaggá⁴⁵ Világ képpen is. Mitsoda fejedelem alatt bóldogabbak, és gazdagabbak a Népek, a gazdag alatt é, vagy a bölts alatt. Tet é valaha tsupa gazdagság nevet ditsőségessé, nagygyá? — — vesd öszve *Fociont, Temistoclest, Titust, Cresussal, Xerxessel, Dariussal*, ezeket nevettyük, amazokat tsudálljuk.

B.

Tsudálljuk — — Vége.

HARMADIK BESZÉD.

B.

El nem felejthetem utolsó gondolataidat, egy bizonyos okból tsak Dariusozol te: Job vólna másról elmél-⁴⁶[164]kednél. Tudod é mennyi ember van e⁴⁷ Világon, ki el van rólla hitetve,⁴⁸ hogy ha mostani hitedbe meg halsz, pokalba mégy. Gondolkodni kellene már egyszer arról is, mit hidjen az ember, hogy leg bizonyosabban idvezülhessen. Hallod é — Valahogy Pokolba ne vigy, mert ugyan meg járnám vélled.

L.

Valamit Világúnknak Teremtője; közönséges Atyánk, e részbe véllem közölni méltóztatik, mind azoknak meg hajlok, rendelései alá botsátván magamat.

⁴⁵ AH (1779): gardaggá ⁴⁶ AH (1779): elmel- ⁴⁷ AH (1779): é ⁴⁸ AH (1779): hiteve

B.

De mitsoda az, a minek meg hajlasz, és a mi véled közöltetik?

L.

Az az Isteni isméret, melly bennem lakozik.

B.

Miből tudod hogy az az Isteni isméret, bizonyos Isteni isméret, mert [165] sok halandó véli Istenének igaz isméretit magába, de még is sok tsalatkozik, és tévelyeg.

L.

Tsenedségemből itéllem, melly szerint más nemü Isteni isméretért nem sohájthatok.

B.

A hamis hitbe is lehet illy lelki isméretbe való tsendes meg nyugovás, azért e nem próbája az igasságnak.

L.

Barátom ez az Istennek szabad uralkodása, mellynek mélységét által nem láhattyuk. Atyáimnak hitekbe nevedtem; abba élek tsendesen, igaznak hívén aztat.

B.

Miért hiszed igaznak? tsak azért, mivel benne nevelkedtél. Látod a Sidok, Törökök is azon okból állittyák a magokét igasságnak.

[166] L.

Azért hiszen hitemet igaznak I^{ször} Hogy benne nevedtem, mert ha *Chinába* születtem volna *Confutziust* tisztelném I^{szor}. Mivel még nem szállot alá Menyből olly tudomány belém, melly mondaná, vagy arra oktatna, hogy nem igaz Hitbe élek. III^{szor}. Ez a Hit nékem minden jót parantsol, ellenben töllem minden gonosságot⁴⁹ tilt, mellyel az Istennek szentségét, és az embereknek nyugodalmát⁵⁰ sérténém.

⁴⁹ AH (1779): gonosságot ⁵⁰ AH (1779): nyugodalmát

B.

Ugy de ha Tudomány szállana alá Menyből, melly tégedet más hitre, jobbra, igazabra oktatna, tsak el hagynád mostani hitedet a jobbért; pedig lehet a tiédnél job.

L.

El várom hát az időt, mellybe az Isten⁵¹ uj világosításra fog méltóztatni, addig pedig tisztelem ötet tsendesen ebbe melybe élek.

[167] B.

Nem elég olly nagy kegyelmet tsak várni; hanem kérni kel azt könyörgések által, mert az Isteni jószág meg kívánnya a maga irgalmasságáért való szives esedezéseket, mellyeket néked is el kel követni, ha világosságot akarsz kegyelmétül nyerni.

L.

Ha nem kételkedhetem hitemnek igasságába, mimódon imátkozhasam más hitért magam ellen? Az Istennek ingyen való kegyelmével kell hozzám járúlni, külömben el vagyok veszve. Azonba ha imátkoznám is lehető módon, és uj hit nem támadna bennem, el hitethetném é ez által arrul bizonyosan, hogy igaz Hitbe élek, mivel az Isten esedezésemre másat nem ad belém? Hát ha az Istennek tettzene, kérésemet meg nem halgatni, mint sok ezerekét meg nem halgattya, nem tellyesítvén kívánságokat.

[168] B.

De mi módon tudod meg, ha meg halgatot é Istened vagy nem olly dologba, mellyért néki nem is esedezel? hogy halgattassék meg az, a ki nem kér? Ha imátkozol, és még is új világosságot nem kapsz, tsak inkább el hitethetz hitednek igasságáról, fel tévén, hogy az Isten irgalmas, kegyelmes atya szokott lenni, a töredelmes szivből hozzá folyamodóknak? miért ne világosítana meg tégedet az a jó Atya, ha láttya, hogy buzogván esedezel előtte? Ő ki meg tartásán, és nem el vesztén szokot örülni Emberi Teremtésének.

⁵¹ AH (1779): isten

Nem szükség úgy imátkozni ezen kegyelemért, hogy a hitet mellybe élsz könyörögvén, átkozzad, hamisnak mondjad. Lehet, találkozhatik olyan imátkozásnak neme mellyet⁵² bé mutathatz Istened eleibe, minden igasságnak sérelme nélkül. Én azért tsak úgy vélekedem, hogy minden léleknek szabad, akármel-[169]ly hitbe légyen, nagyob böltsesség, és látásért Istennek könyörögni, olyan móddal hogy önnön hitit, még is könyörgése által meg ne bántsa.

L.

Próbályuk meg hát annak a lehető imádságnak nemét, melyrül beszélsz, ha meg álhatsz, vagy Hitünk sérelme nélkül fel találtathatik, Imátkozzuk, ha nem, nem.

”Örökké⁵³ való *Minden*, Isten, ki a lett dolgokat karjaidon tartod,⁵⁴ s’ vezérlő lelkeket kebeledbe élteted, Te, a ki végezéseidbe, nagyságodba,⁵⁵ ditsösségedbe, Természetedbe, tulajdonságaidba, tzelodba, tettzésedbe öröktül fogva, ugyan azon változhatatlan, meg foghatatlan Egység vagy. Ki örökké az is maradsz; méltóztassál fényességednek egein, magasságodnak ditső székiből, egy olly Teremtésednek kiáltása-it meg hallani, ki mint e földnek még eleven po-[170]ra, a setét mélységből hozzád fohászkodik. Minden Teremtésnek kezdedbe van sorsa, léti. Te teremteted az én Atyáimat, te engedted emberi nemzetünknek róllad való belső ismérést. A te kezdednek munkája vagyok én is. Élek olly hitbe, mellynek titkát, szinté úgy, mint örökké valóságodat ki nem merithetem, de vallom mint a te nagy LÉTEDET, mellyet érzek, tudok, de nem magyarázhatok. Ez az a Hit, mely nékem parantsollya,⁵⁶ hogy Tégedet, mint minden dolognak kútfejét, élő igasságot, böltséset, örök valóságot, belső tsudálkozással, jóságos tselekedetekkel tisztelylek! kénszerit ember társaimnak szeretetire, a jó erköltsökre, békességre, szelidségre, magam életének törvényes fen tartására; kénszerit, és biztat arra, hogy jóságos tselekedeteim után, a te meg testesült fiúi Isten irgalmadba, halhatatlan lelkemnek örök

⁵² AH (1779): nemellyet ⁵³ AH (1779): Örökke ⁵⁴ AH (1779): tartod ⁵⁵ AH (1779): nágyáságodba ⁵⁶ AH (1779): parantsolla

jutalmát vá-[171]rjam: kénszerit egy szóval mindenre, mi nékem bődögság, és néked ditsösség. Igy szölok magamba isten nagyságod előtt, mert nem látom ki terjedésednek véghetetlenségét. Ha hát még vannak néked olyan böltességeid, mellyeknek világát emberekkel közölheted, hogy hozzád nagyob isméretteddel jobban közelithessenek, tetézd meg azokkal Hitemet, és vigy böldögságomra, elégséges tökéletességre⁵⁷ a Hitbe.

Látod és tudod irgalmas Isten, melly igazán kívánom te általad böldögságomat keresni. Légy vezérem ha tettzik, és vigy arra, a merre ditsöitessél munkádba. Ha el hadsz, kéntelen lészek igasságodnak áldozatjává⁵⁸ tétetni hit szerint, mert mind Meny Országot, mind Poklot Te teremtettél szent Irás szerint. Világosíts hát engemet Uram, ha ezt a Hitbe még szükségesnek találod; ha [172] nem; és már ez elég mellybe élek, tarts meg itt, s' tégy jól véllem! — *Amen.*”

B.

Igy la, e meg maradhat. Igy kel imátkozni, mert nem lehet olly tökéleteség emberbe, hogy oka ne légyen imátkozni s' Istenét többre földön kérni, — De felejtetted azért könyörögni, hogy az Isten ne engedje néked soha azokat ölni, kik tölled külböbözö hitbe élnek, és ugyan azon Istent imádják kit te is imádsz.

L.

Hát élhet ez a bün józan okoskodással fel ruháztatot halandókba?

B.

Tudnod kel hogy élt, ha most nem láttzik is annyira.

L.

Hallottam rólla, de kételkedni kezdek igaz létin

B.

Mitsoda okokból?

⁵⁷ AH (1779): tökéletességre ⁵⁸ AH (1779): áldozatjával

[173] L.

A dolognak lélek isméret, s' Isten szerint való,⁵⁹ egész meg gondolásából, melly rémit.

B.

Szeretném azokat a rémitő gondolatokat hallani, ha meg tiltathatik é⁶⁰ általok a Hitbe való vér ontásnak lehetősége?

L.

A Hit lélekből származik, a lélek pedig nem test, tehát, nem munkálkodhatik a testiség e részbe a lelkeségen. Miért ölljük, vagy ölnénk azokat meg kik lelkekbe nem úgy hisznek, és látnak mint mi

B.

Azért hogy hamis hitekkel, Isteni tiszteletekkel, a Teremtőnek szentségét gyalázzák és az igazságot sértik

L.

Parantsollya é az Isten Tanítványainak hogy ölljék meg mind azokat, kik nekik tudományaikat el nem fogadják, és azokon kívül élnek, más értelmek által vezéreltetvén?

[174] B.

Igen is, mindenkor parantsolta az Izráelnek, hogy az ő ellenségét el töröllye; falra hugyozóját se hadja.

L.

Hát az Izráelen kívül adot az Isten más nemzeteknek olyan parantsolatot, mert látod, hogy ez a nemzettség már az Urtúl el vettetet; meg átkoztatot? Vagyunk é mi kötelesek azokat a törvényeket tartani, követni, mellyek alát Sidók éltek, azon Törvények felett, mellyek az Ujj Testamentomba⁶¹ meg irattattak? Áldozunk⁶² é tulkokkal, galambokkal, juhokkal az Urnak? eszünk é húsvéti^{61/a} báránt? környül metélkedünk é? ülljük é a szombatot? sat.

⁵⁹ AH (1779): való ⁶⁰ AH (1779): tiltathatiké ⁶¹ AH (1779): Tekamentomba ^{61/a} AH (1779): Húsvéti ⁶² AH (1779): Aldozunk

B.

Ugy de meg tartjuk a Móses Tíz parantsolatját tökéletesen; ha az áldozatokat, egyéb *Ceremoniakat* meg vetjük is.

[175] L.

Nem is maradt meg köztünk ennél egyéb, mit gyakorlunk. Vegyük össze hát, az o *Testamentomból* meg tartot Törvént az újjal, és lássuk, ha a hitért való öldöklést ki hozhattuk é belőlök! Keresd a tíz parantsolatnak azt a zikkelyét,⁶³ melly mondja: hogy *öld meg halálnak erőszakos halálával mind azokat, kik szent Irásnak nem hisznek?* ebbe ezt fel nem találod. Ha pedig régen a Sidók isten parantsolatjából pusztították, ölték ellenségeiket, ök is azon Istennek akarattjából el pusztítottak végre.

Kérdésbe lehet venni, hogy ha a nemzetek, mellyek ellen az Izráel hadakozot, fegyver fogás nélkül meg adták volna magokat a sidóknak, és ajándékokat⁶⁴ vittek volna eleikbe, meg ölték volna é őket vagy nem? A melly Várost ostrommal kell meg venni, ot szokás az ölés a mi időnkbe is. Az Izráel olyan Népet ölt, melly ellene élé [176] fegyvert fogván, vérit néki is ki ontotta. Ellenben nem ölték ök meg minden nemzetet, söt némellyekkel barátságba, frigybe éltek. Mimódon lehet hát rólok, a mai időkre, ilyen következtést tsínálni. Az Izraeliták ellenek vért ontot, bálvánt imádot ellenségeiket, azokon győzedelmeskedvén, Istennek akarattjából meg ölték; tehát miis ma azokat, kik szolgálunk, nekünk adót fizetnek, értünk véreket ontyák, azt az Istent kit mi, imádják, tisztelik, meg öllyük, el pusztittsuk é, olly Isteni törvény alát élvén,⁶⁵ melly ezt parantsollja: hogy *ellenségünkkel is jól tégyünk, azokat kik átkoznak álgyuk, a ki kövel hajit, kenyérrel hajittsuk, ha egyik pofánkat meg ütök, a másikat tartssuk.* Ezek ugyan erős dolgok az el követésre; de ha reájok nem elégséges is minden ember, arra tsak elég lehet, hogy ne öllyön.

⁶³ AH (1779): tsikkelyét ⁶⁴ AH (1779): ajándékokat ⁶⁵ AH (1779): elvén

A Sidók nem annyira hitért hadakoztak, öltek, mint Országért, földért, [177] mellyet foglaltak, és hol sok Nép nem élhetvén, egy résznek el kellett veszni, hogy a másik ott lakhasson.

B.

De ezek mind meg lehetnek, hanem csak egy Hitnek kell lenni mert haszontalan; egy akol egy Pásztor van.

L.

Hol parantsollya az Isten Fiainak, hogy ők azt, mit ő Világába meg szenved, teremt, és tart meg ne szenvedjék.

B.

Az olyan dolgot tudni kel parantsolás nélkül is.

L.

Ugy de a mitsoda állapotba helyezettette Isten e mai Világát, azon sors, és állapot szerint már ez meg nem eshetik.

B.

Miért ne eshetne, ha meg ölnék mind a hamis hitbe élöket kik az Isten szavait igazán nem akarják érteni.⁶⁶

[178] L.

Jól van tegyük fel hát, hogy ma minden Nemzet el tökélli magába azokat meg ölni, kiket tévelygőknek tart. Magyar Országban el kezdenék⁶⁷ a Protestansokat, Sidokat, Erdélybe az Arianusokat, mint két helyen az ó⁶⁸ hitüeket ölni, égetni, rabolni Isten nevébe. Török Országba a keresztényeket vágni. *Angliába, Svetziába, Dániába,*⁶⁹ *Brandenburgiába, Muszka Országba, Hollandiába*⁷⁰ sat. a *Catholicus* Romaiakat dúlni, ölni, kontzolni. Így földünknek golyobissán, mindenik Hit másikára rohanván, kötsönbe mindenik ki pusztitaná a

⁶⁶ AH (1779): erteni ⁶⁷ AH (1779): kerdenék ⁶⁸ AH (1779): óh ⁶⁹ AH (1779): *Déniaba*
⁷⁰ AH (1779): *Hollandiaba*

másikat, hol amannál erősebb lenne. Végre pedig a meg maradt hatalmaknak kellene egymásra menni, és el pusztítani, honnan ki tettzik, hogy az Isten Világa ember nélkül maradna. A föld pedig olyanná lenne mint egy pusztá konyha.

[179] B.

Nem jól vésszed fel a dolgot; nem szabad volna azokat ölni kik nintsenek igaz Hitbe, tsak azoknak kellene azt el követni, kik igazán az irgalmas kegyelmes Igaz Istennek követői, és hiv, engedelmes, szeled alázasos, jól tévő felebarát szerető, alamisnálkodó fiai vólnának.

L.⁷¹

Én⁷² pedig úgy gondolom, hogy az ilyen gyilkos hivatal, nem Isten fiait, hanem az ördög tagjait illetné — — De fel tétéledre felelek. Látod hogy az Isten egy hitbe élő nemzetnek sem ad olyan hatalmat, mellyel a többi népeken egyedül kegyetlenkedhessen. Akarmeltyik Vallás fogjon fegyvert közönségesen a többi vallások ellen, hijába imátkozik, haszontalan mondja hogy ő igaz, néki hódollyanak meg; mert a többi rajta megyen s' meg veri. Látod hogy az Isten, kinek mindenre elégséges hatalma van. *Pekinbe Confutiust, Constantinapolyba Mahometet, Romába a [180] Pápát, Genevába Kalvinust, Koppenhágába Lutheri*⁷³ engedi parantsolni. Tapasztoltuk, hogy az ördög fiainak, és követőinek szintén olyan éles kargyok van mint nekünk, mellyel éppen úgy el lehet vágni a mi nyákainkat mint a miénkel az övéket. El tudta *Nicapolisnál, Várnánál*⁷⁴ *Mohátson a Török kard a keresztyén nyakokat vagdalni. Meg engedte e veszedelmünket az Isten büneinek sokasága miat. Mit tsinállyunk hát mert látod nintsen olyan hit e világon, mellyet ellenkező hitbe élő emberek meg ne verhetnének. Kiket választot vólna hát az Isten olly végre magának, hogy szent nevébe, a földnek több hitbe való népeit el töröllyék? Mindenik hit meg próbálta már magát; de mindeniknek bélé tört a kési. Ellenben láttuk, hogy *Atilla Mársnak* nevéet híván segittségül, a szent Háromság nevéet*

⁷¹ AH (1779): [üres sor hiányzik] ⁷² AH (1779): En ⁷³ AH (1779): [a vesszők helyén pontok vannak] ⁷⁴ AH (1779): *Várnánál*

segítségül hívó keresztyéneket Európába pusztította, ölte. Az Isten a magáéit bünökért gonoszok által szokta ostoroz[181]ni. Honan következik⁷⁵ hit szerint, hogy a büntető eszközöket, fen kel néki, mint Ostorokat ellenünk tartani. Idővel pedig meg esett, hogy *Atilla* keresztyén Magyar maradékit, a *Mahomet* fiai ölték, égették, ilyen tudállatos munkáji vannak az Istennek: hát ezekbe avassuk é mi emberek magunkat, kik egymásnak nem ölésére, hanem szeretetire, és a világ Istenének békességbe való tisztelétire, imáadására teremtettünk

B.

Ó hallod é nagy fenekét kerekitesz te a dolognak: úgy már, nem jó lenne. Nagy oka van annak, hogy mi egymást a különböző Hitbe nem szenyvedjük, a te beszéded⁷⁶ szerint. Azért van olly sok Helység, mellynek egyik végén *Romai Catholikus*, másik végin *Reformatus* Magyar Templomot lát az ember!

L.

Nem is lehet a különben, mert hit lélekből származik, melly öröltetést változást, test által nem szenved.

[182] XXI^{dik} Rész MAGYAR KEZDET.¹

Nékem úgy láttzik mintha az emberi teremtés mélyly tudatlanságba,² vadságba, vadászáson, rablás³ verekedésen, vér ontáson, tolvajságon heverésen kívül, egyéb szeled, vagy nemesdologra tellyességgel nem hajlana. Nem lelnél földünk golyóbissán kegyetleneb fene vadakat azoknál az embereknél, kit it vezérlő hatalom, törvény nélkül magokba szabadon élhetnének. E szerint a régi *Scithák* is *Atillák*, *Árpádok*⁴ alatt, szüntelen tsak rablottak, de rólla nem tehettek, mert egész Európának

⁷⁵ AH (1779): következik ⁷⁶ AH (1779): beszéded

¹ AH II: Régi Magyarország. ² AH (1779): tudatlanságba ³ AH (1779): rábláson ⁴ AH (1779): *Arpádok*

nemzete, hasonlóul mind tolvaj vólt akkor mint ők. Nem szükség viselt dolgaikkal magunkat fárasztani, mert azok ugy is mindeneknél⁵ ismeretesekek. El változtak osztán, *Szent Istvány* király alatt. Ki Rómának végre fejet hajtot. E vólt tsak ugyan az a Fejedelem, ki a [183] Magyar nemességet törvényes szabadságra hozta. Ritkán láttak⁶ nemzetbe nagyobb zürzavart, mint István, és utánna hamar következet fejedelmek alatt a régi Magyarországban vólt. A keresztyéni⁷ szokások, Vallásnak tzikelyei, el kezdettek a *Scitha* dolgokkal keveregni. A sok idegen Europai Papok bé hozattak Magyar országra.⁸ Eklésiákat adtak nékik,⁹ mellyek *Scithiai* Farkasokkal vóltak tele. A Papok tsak papoltak, a Juhok pedig tsak ittak, pusztítottak, raboltak. A Papok sok helyeken meg únván magokat, el kezdették juhaikkal az egyest innya. Kevés vólt a dézma, *stola*, azért a Pap tsak el vitte a ludat,¹⁰ tyúkot, disznót, szintén úgy, mint halgatója. Ha Férfi úton, Aszszont, leányt talált, s' kedve érkezet hozzá, tsak élt véle akarkié vólt. A Nemesek ették még titkon a ló húst, s' Földeiken vérengelvén¹¹ tselédjeikkel egymásra,¹² osztották magok közt az igazságot. Birákat [184] tett ugyan a Király, de azokat¹³ elsőben fel sem vették. A törvény táblánál is kardra kaptak, mert nem tudtak még *Justinianusból* beszélni. Egyik falu a másikra ment, s', mint ellenségét pusztította, osztán haza tért innya, enni.¹⁴ A Pap tsak azon vette észre¹⁵ magát ha reggel fel költ, hogy el ment az egész Eklesiája valahová, ő pedig maga maradt a kunyhok közt, mert e sokszor meg esett. Vólt föld, határ elég, s' lehetet helyét változtatni olyan népnek, melly nem szokot még egy helybe sokáig maradni. Erköltsi szokás¹⁶ vólt ekkor a részegeskedés,¹⁷ birkozás, vakmerő bátorság, veszekedés, és szabadság. Az asszonyok¹⁸

⁵ AH II: azok mindeneknél ⁶ AH II: láttál ⁷ AH (1779): keresztyeni ⁸ AH (1779): országra. ⁹ AH II: adtak osztán nékik, ¹⁰ AH II: el vitte Szent lopással a' ludat, ¹¹ AH (1779): Földeikenvérengelvén ¹² AH (1779): egymásra ¹³ AH (1779): ázokat ¹⁴ AH II: enni, innya. ¹⁵ AH (1779): észre ¹⁶ AH II: szokásban ¹⁷ AH (1779): részegeskedés ¹⁸ AH II: és szabadság. A Pásztorok látván hogy Juhaik marakodnak, a' Lármában magoknak bárányokat szerzetek. Három négy Schytha ágyassa is volt némellyiknek, szolgák képibe a' feleség mellett, kikkel az Püspököktől fogva, az utolsó Plébanussig szent paráznsággal csak éledegetek, mert az ember Apostoli hivatalban is, hajlandó az ilyen Szent Dávidi buzgóságos erőtelenségekre. Az Asszonyok

el szöktek Férjeiktől másokhoz. Ha valamely Férfi¹⁹ Feleségét gyanúba találta, vagy vette, s' meg ölte azt mondotta a Törvény, mely akkori erköltsön, szokáson épült: *Leke legyen rajta, s' vegyék más feleséget.* Olvasd törvényeinket, melyeket a tizen²⁰ egyedik százban szerettek, s' meg látod [185] ezeket. Rabokat²¹ tartottak a tehetősebb vezérek kiket²² úgy adtak vettek, loptak, öltek egymás közt, mint a barmokat. Minden bünt amire érkezhettek a Birák tsak pénzrel büntettek s', azt is igen kevéssel. Ha egy szörnyü Tengerre, mely hajókkal meg volna rakva,²³ délről is, északról is egyszerre egyenlő kemény szeleket látnál rohanni s' szüntelen fújni, nézhetnéd benne a Magyaroknak tizen egyedik százba volt formájokat. Haza²⁴ jöttek boglyos kegyetlen²⁵ *Scitha* Magyarok, a véres piatzról hol öltek rablottak,²⁶ és Templomaikba²⁷ bé menvén, nóha még a vértől²⁸ gözölöttek, füstöltették²⁹ temjénnel magokat, hogy az Isten bótsássa meg nekik, ha vétettek,³⁰ s' osztán, ismét vissza fordultak dülni, de megént haza jöttek füstöltni. Utollyára annyira mentünk, mely szerint tsudálkoztunk rajta hogy valaha *Scitha* módon élhettünk. Lásd ilyen az emberek sorsa.

[186] Láttad osztán e nemzetet a nagy *Lajos, Mátyás* Király, második *András* idejekbe, ditsőséggel, hatalommal keresztyénséggel fényleni; szabadságában öröködni más nemzeteknek törvényt szabni. Láttad ötet ellenbe a negyedik gyáva *Béla* alatt, és a dühös³¹ *László* alatt égni, raboltatni, pusztulni olly nemzet által, mint ő is kezdetiben a minemü volt. Látod³² most szent *Péter, Luther Márton, Kálvinus János* közt³³ magával küszködni, s' fiai által³⁴ fogát magára vitsorgatni. Egész Világ nemzetének így változik dolga!³⁵

¹⁹ AH (1779): Férifi ²⁰ AH (1779): tizén ²¹ AH II: ezeket, melyeket irok. Rabokat ²² AH II: melyeket ²³ AH (1779): rákva ²⁴ AH II: formájokat. Végre a' Papok Szent káromkodással, Szent veszekedéssel csak addig beszéltek, hogy meg szelidültünk. Haza ²⁵ AH (1779): kegyetlen ²⁶ AH (1779): ráblottak ²⁷ AH (1779): Templomaikbaba ²⁸ AH (1779): vértől ²⁹ AH II: gözölöttek, de még is füstöltették ³⁰ AH (1779): vétettek ³¹ AH (1779): duhös ³² AH II: volt. Látod ötet XI^{dk} András után Első Leopoldus alatt szabadságában haldoklani, látod ³³ AH II: Kálvinus János a' Despotismus és szabadságok közt ³⁴ AH II: közt ³⁵ AH II: sorsa.

XXII^{dik} Rész.
EMBERI ÖRÖM, NAGYSÁG,¹ NYUGODALOM.

Valami e Világba az emberhez férhet,² mind nyughatatlanság, hányattatás.³ A gyönyörűség⁴ mentül nagyobb annál⁵ nagyobb keserűsége vetettetik [187] meg, honnan⁶ származik, hogy a nagy örömek, melyeket úgy szoktunk⁷ hívni, a vélek való élest nem érdemlik. Ugy változnak kedveink fájdalmainkal⁸ éppen, mint a nap⁹ az éjtzakával.¹⁰ Minden nappalnak meg van a maga éjjele¹¹ úgy¹² minden emberi örömeke véle él keserűsege, melly különbben tsupán tsak¹³ az által okoztatik. Azt a sok mérget,¹⁴ melly életünket lassan lassan fogyasztya, mind önnön gyönyörűsegeinknek kedves virágjain szedegettyük magúnkhoz. Mentül töb s' heveseb gyönyörűségbe¹⁵ foglalod¹⁶ testedet, annál hamaráb meg emésztet. Ez igaz lévén, s' ezt még hozzá tévén, hogy világi szerentsénk tsak akkor érezzük, ha gyönyörködhetünk, igaz lész az is hogy szerentsénket, szerentsétlenségünket egyenlőül kívánnnyunk minden alkalmatosságba.¹⁷ Ha¹⁸ valamelly embernek árnyéka, a néma Természetnek¹⁹ kebelébe, még származása elöt világi léteért fohászkothatna,²⁰ ugyé hogy annyira kellene éppen halá-[188]lát²¹ sohajtani,²² mint életét,²³ mert valaki egyszer életet²⁴ kapot, az azon szempillantásba el kezdet halni²⁵ is, és a melly bizonyosan él, olly bizonyosan hal. Így van az ember. Mikor²⁶ gazdag házasságot szép Aszszont, nagy²⁷ hivatalt ohajt magának, nagyobb gondért²⁸ de sokszor veszedelemért²⁹ sohajt. El is hid³⁰ nekem, hogy az emberek, nem a valóságos³¹ bóldogab dolgokért fáradnak it e

¹ AH (1779): NAGYSÁS ² AH (1779): ferhet ³ AH I. B: férhet nyughatatlan hányattatás ⁴ AH II.: hányattatás, s' gyönyörűség ⁵ AH (1779) annán ⁶ AH I. B: vétetik meg. Onnan ⁷ AH I. A—B: így szoktak ⁸ AH (1779): fájdalmainkal ⁹ AH I. B: nappal ¹⁰ AH (1779): éjtzakával ¹¹ AH (1779): éjjele ¹² AH I. B; AH II: így ¹³ AH I. A: különbben tsak ¹⁴ AH I. A—B: Azt a mérget ¹⁵ AH I. A: gyönyörűségekbe ¹⁶ AH (1779): gyönyörűségbe foglalod ¹⁷ AH I. A—B: alkalmatossággal ¹⁸ AH I. A—B: [Új bekezdés] ¹⁹ AH (1779): Természtnek ²⁰ AH I. A—B: fohászkothatna ²¹ AH II: világát éppen ²² AH I. A: óhajtani ²³ AH (1779): életét ²⁴ AH I. B: valaki életet ²⁵ AH (1779): halni ²⁶ AH II: van az ember mikor ²⁷ AH I. B: vagy ²⁸ AH I. A: grádust AH I. B: grádusért ²⁹ AH (1779): veszedelmért ³⁰ AH I. A—B: Hid is el ³¹ AH I. A—B: valósággal

földön, hanem tsak a nagyobbakért, és fényesebbekért. Hány ember áldozza³² fel telleyes nyugodalját, s' lehető földi bóldogságát, tsupán tsak azért,³³ hogy fényeskedhessen.

A³⁴ hatalmas Természet szabad uralkodóvá³⁵ lett rajtunk, kinek³⁶ büntetését, jutalmazását el kel fogadnunk, azon időkbe mellyekbe azokat számunkra ajánlja.³⁷ Ugy lakik bennem lelkem, mint én lakom e Világban,³⁸ hol napot, hódat, tsillagokat, tengereket, bértzeket látok, de őket nem változtathatom,³⁹ tsak né-[189]zem. Lásd a lelkemet, melly bennem éhséget, szomjúságot, haragot, szeretetet, kedvet, bút,⁴⁰ fájdalmat, álmat, gyönyörüséget⁴¹ talált: érzi őket mint dolgoznak, de egyiket sem parantsolhattya⁴² el magátúl. Ő tsak kíséője, segítője, és nézője a testi szükségeknek, hogy azok leg aláb rendel, mértékletesen elégitessenek meg. Ha ezt⁴³ el követheti, bólt, és leg nagyob szolgálattját⁴⁴ tészti, de hány ember van e Világön, ki minden indulattjátban, kívánságában⁴⁵ mértékletes szokot lenni?

Egy⁴⁶ léleknek nagysága, s' emberi méltósága⁴⁷ abban ál tsak,⁴⁸ ha belső részit⁴⁹ titkolván, az ábrázaton⁵⁰ tsendességet, vidámságot szinel, mert hid el, hogy külömben a testi érzékenységnek⁵¹ szükségéi, munkái,⁵² a lelkieket⁵³ meg győzik annyibúl hogy akarmelley részről essen⁵⁴ testiséged fájdalomba vagy sebbe, lelketet is sérti. Innen származik, hogy az ember tsak okoskodással szokot nagy [190] lenni, de érzéseibe mindenkor ostaba, együgyü, makats, nyughatatlan, tsúfos természetü, alatsony, álhatatlan, nevettséges, gyenge, magának is alkalmatlan állat⁵⁵ marad, ki⁵⁶ érzéséből,⁵⁷ önnön maga józan

³² AH (1779): áldozza ³³ AH I. A—B; AH II: tsak annak ³⁴ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ³⁵ AH (1779): uralkodóva ³⁶ AH I. A—B: kinek kinek ³⁷ AH I. A—B: büntetését, jutalmazását számunkra ajánlja. ³⁸ AH I. A—B: mint én a' világba lakom, ³⁹ AH (1779): változtatnom ⁴⁰ AH I. A—B: bánatot ⁴¹ AH I. A—B: fájdalmat, gyönyörüséget ⁴² AH I. A—B: parantsolja ⁴³ AH I. B: azt ⁴⁴ AH (1779): szolgálattját ⁴⁵ AH I. A: indulatjaibann, kívánságibann AH I. B: indulataiba, kívánságaiba ⁴⁶ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ⁴⁷ AH I. A—B: nagysága s' méltósága ⁴⁸ AH I. A: tsak abban áll, ⁴⁹ AH I. A: indulattját AH I. B: indulattját AH II: ábrázattját ⁵⁰ AH I. A—B; AH II: ábrázatonon ⁵¹ AH (1779): érzékenységnek ⁵² AH I. A: szükséges munkái ⁵³ AH I. A: a' Lelkeket AH I. B: a lelket ⁵⁴ AH I. A—B: esvén ⁵⁵ AH I. A; AH II: magának is gyenge alkalmatlan állat ⁵⁶ AH I. A; AH I. B: állat, ki ⁵⁷ AH I. A—B; AH II: érzésből

okosságának által látot⁵⁸ igassági⁵⁹ ellen is tsúfos tselekedetekre⁶⁰ vonattatik. Hánszor láttyák az emberek, hogy bolondságot tselekszenek, még is el követik. Néki⁶¹ pedig osztán valóságos erejét nagyságát,⁶² nem okoskodása szerint, hanem⁶³ tselekedeti szerint itélyed mivel a tselekedet előtte van a gondolatnak. Nézz⁶⁴ még egy gyermeket, mitsoda nevettséges alkalmatlanságá teszi magát sokszor. Egyik⁶⁵ szempillantásba meg haragszik, másikba⁶⁶ pedig meg vidul, örül, katzag, harmadikba el fakad sirva, negyedikbe ölel, tsókol. Miért tselekszi ő ezeket? kérdezd,⁶⁷ azért hogy⁶⁸ meg nem nőt⁶⁹ benne a titkolodásra,⁷⁰ maga erőltetésére,⁷¹ két szín mutatásra való tehetség,⁷² tehát szívének minden változását, hasonlóúl látod ábrázattján és [191] tselekedeteiben is. Gondolod⁷³ e Barátom, hogy érzésed okosab a gyermek érzésénél?⁷⁴ nem úgy változik é szived titkon⁷⁵ minden dolog változásánál⁷⁶ mint a gyermeké? mit még is nem mutat⁷⁷ úgy mint ő. Ha leg kisebbet szól valaki, melly ellenedre van,⁷⁸ nem ütötte é meg szivedet azonnal. Ha eszed nem vólna több mint a gyermeknek, vagy üstökébe kapnál annak a ki mondotta, vagy el fakadnál⁷⁹ sirva. Ha valami el törik, el romlik mihez⁸⁰ kedved van, nem érzed é szivedben változód?⁸¹ de szégyenlesz sirni. Ha olly személyly kit szeretz, máshoz rajtad kívül hajlandóságot mutat, nem indúlsz é meg? de nem mersz szóllani. Ha valami dologra⁸² esdekel,⁸³ nem vagy é olly nyughatatlan mint a gyermek, tsak szégyenled magad⁸⁴ mutatni. Ezeket⁸⁵ pedig tsak az okos emberekről beszéllem, mert az emberek a mennyin vagynak keveset ki vévén közzülök, éppen ollyan szabadon⁸⁶ mutattyák

⁵⁸ AH I. A: okosságának állhatott ⁵⁹ AH I. A—B: igassága AH (1779): igazságni
⁶⁰ AH I. A—B: tselekedetre ⁶¹ AH I. B: tselekszenek? Néki ⁶² AH I. A; AH I. B: valóságos nagyságát ⁶³ AH I. A—B: okoskodása, hanem ⁶⁴ AH I. A—B: [új bekezdés]
⁶⁵ AH I. A: magát! sokszor edjik AH I. B: magát, sokszor egy ⁶⁶ AH I. A—B; AH II: haragszik, üt, vér, másikba ⁶⁷ AH I. A: kérdezd? AH I. B: kérdezd, ⁶⁸ AH I. A—B: azért mert ⁶⁹ AH I. B: nem nőtt meg ⁷⁰ AH (1779): titkolodásra ⁷¹ AH I. A—B: erőltetésre AH (1779) erőltetésére ⁷² AH I. A; AH I. B; AH II: erő s tehetség; ⁷³ AH I. A—B: [új bekezdés] ⁷⁴ AH (1779): érzésénél? ⁷⁵ AH II: gyakran ⁷⁶ AH I. A: változásaival, ⁷⁷ AH I. B: miért nem mutat⁷⁸ mégis ⁷⁸ AH I. A: meljet ellenedre itéltsz, AH I. B: vagyon ⁷⁹ AH (1779): fakadnal ⁸⁰ AH I. A: eltörök, romlik a' mibe ⁸¹ AH (1779) változód ⁸² AH I. A: valamire ⁸³ AH I. A: esdeklez AH I. B: esdeklezsz ⁸⁴ AH I. A: AH I. B: nagyon ⁸⁵ AH I. A—B: [új bekezdés] ⁸⁶ AH I. A: keveset kivévén, éppen úgy AH I. B: az Emberek keveset kivévén, a' mennyin vagynak, éppen úgy

indulattyaikat [192] mint a gyermekek.⁸⁷ Sok egy kutyáért ha el vész, egy országot bé járat, s' addig valahánszor eszébe jut, káromkodik, harakszik mint a gyermek, ki sir hogy a kis kési el veszet. Egy szegény ember egy vendég fogad,ba, valamelly ótska⁸⁸ hegedüvel tizintzog: egy nagy Ur meg hallya, a hegedü hangja meg tettzik⁸⁹ néki. Paszamántos inas mégyen⁹⁰ hozzá kérdezni, hogy adná⁹¹ el hegedüjét. Ő észre vévén, hogy nagy Urral van ügye, tehát⁹² száz aranyat⁹³ kér, meg kapja. Nézd⁹⁴ a kis Urfi gyermeket: meg lát a paraszt⁹⁵ fiúnál,⁹⁶ valamelly tarkán⁹⁷ hántot, kotzkázot⁹⁸ fitzfa⁹⁹ botot kiált utánna, el fakad sirva, meg kel állani hat lóval kotsival, ha nász néppel mégy is,¹⁰⁰ oda kell szollítani a paraszt¹⁰¹ gyermeket, s' bottyát meg kel venni tölle.¹⁰² Hiszed¹⁰³ hogy az¹⁰⁴ az Urfi gyerek, ha vólna szabad rendelése alat száz tallér,¹⁰⁵ és a paraszt¹⁰⁶ gyermek bottyáért annyit kérne,¹⁰⁷ oda nem adná néki mind?¹⁰⁸ Aszszonyok, nagy U—¹⁰⁹ gyermekek, örök-[193]ké egy seregbe fognak maradni, és olly hasonlók egymáshoz, mint a tyúk tojás a tyúktojáshoz, hol van ugyan néha¹¹⁰ külömbség, de nem sok, annyira hogy válogatást sem érdemelhet.¹¹¹

Nyúly kebeledben te szegényebb nagy ember, és keresd fel okát, hogy miért láttatol te a nagy Uraknál magadnak okosab.¹¹² Ugy é hogy¹¹³ szegénységed gyermekeskedni nem enged,¹¹⁴ de szived

⁸⁷ AH I. A—B: a' gyermekek, szabadonn. ⁸⁸ AH I. A—B: rosz ótska AH II: egy ócska ⁸⁹ AH (1779) tettiz ⁹⁰ AH I. B: néki, paszomántos inast küld ⁹¹ AH I. B: adja ⁹² AH I. A—B; AH II: ügye, kik makatság, gyermekség, kis bolondság nélkül nem szoktak lenni, tehát ⁹³ AH I. A—B: 100 aranyakat ⁹⁴ AH (1779): Nezd ⁹⁵ AH (1779): parast ⁹⁶ AH I. A: edj paraszt fiúnál meglát AH I. B: egygy paraszt fiúnál meg lát ⁹⁷ AH I. A—B: cziifrán ⁹⁸ AH II: cziifrázott ⁹⁹ AH I. A—B; AH II: füzfa ¹⁰⁰ AH I. A: mégy is, AH I. B: mégyen is ¹⁰¹ AH (1779): parast ¹⁰² AH I. A; AH I. B: botját tölle megvenni. ¹⁰³ AH I. A—B; AH II: Hiszed é ¹⁰⁴ AH I. A—B: éz ¹⁰⁵ AH I. A: ha vólna 100 tallér szabad rendelése alatt, AH I. B: ha vólna 100 Tallér rendelése alatt, ¹⁰⁶ AH (1779) parast ¹⁰⁷ AH I. A—B; AH II: a' paraszt annyit kérne ¹⁰⁸ AH I. A: adná mind néki? AH I. B: nem adná néki. ¹⁰⁹ AH I. A; AH II: Urak, AH I. B: Urak! ¹¹⁰ AH I. A: mint tojás a' tojáshoz. Vagy ugyan néhol AH I. B: mint tojáshoz a' tojás. Van ugyan néhol ¹¹¹ AH I. A: érdemel. ¹¹² AH I. A: a' Nagy Uraknál, gyermekeknél magadnak okosabbnak? AH I. B; AH II: a' Nagy Uraknál, gyermekeknél, Aszszonyoknál magadnak okosabbnak? ¹¹³ AH I. A—B; AH II: Ugy é tsak azért, hogy ¹¹⁴ AH I. B: engedi

kivánságaiban olyan vagy mint ök. A hámba¹¹⁵ nyögő ló tsudálkozna ha esze vólna, hogy más lovak mellyek ménesen laknak,¹¹⁶ önként miképpen nyargalóznak úgy egymás után szüntelen farkokhoz rukdosván. Ved le rólla hámját: tsapd ötet is szabadon, majd meg látod hogy két három¹¹⁷ hólnap múlva szintén úgy nyargal, rugdos,¹¹⁸ mint a többi. Illyen vagy te szegény ember¹¹⁹ a szeles Urakhoz képest.

[194]Te,¹²⁰ kinek ötvén forintod nintsen tsudálkozhatz rajta mikor látod, hogy más egy hegedüért száz aranyat¹²¹ ad; de annak sok ezer aranya van,¹²² néked pedig ötven¹²³ sints. Ellenbe tégyenek ma tégedet gazdaggá, majd vagy kutyáért ha nagy vadász vagy: ökörért ha azt szereted,¹²⁴ vagy lóért, vagy könyvért, vagy épületért, annyit fogsz adni bizonyosan, a mennyit amaz¹²⁵ a hegedüért. Itéld már végre,¹²⁶ hogy e Világon¹²⁷ indulat, érzékenség szerint, minden ember gyermek, és tsak okoskodással, gondolkodással¹²⁸ nagy, mellyek a tselekedet-hez¹²⁹ képest tsak álmok. A napokon ha nagy pénzü ember lettem¹³⁰ vólna meg adok vala¹³¹ négy könyvetskéért száz forintot,¹³² mert annyira tartották. Hány ember nevetet vólna¹³³ ki véle,¹³⁴ kiket én más ódalról, egy Puskának, egy lónak, egy kutyának,¹³⁵ vagy egy ruhának ostoba szer felet való meg tett fizetésekért, hasonlóul nevettem vólna.

[195] Tsak¹³⁶ olyan ez mint mikor egyik ember a másikat neveti¹³⁷ azért hogy mi módon szeretheti a szeretőjét. Kit ő e Világért¹³⁸ sem

¹¹⁵ AH I. A: ök, — rabságod teszen állandóbbá, tsendesebbé! A hámba AH I. B: ök, rabságod téssen állandóvá, és tsendesebbé. A hámba AH II: ök. Rabságod teszen állandóbbá, s' tsendesebbé. A' hámba ¹¹⁶ AH I. A—B: vagynak ¹¹⁷ AH (1779): harom ¹¹⁸ AH I. B: farkához rugdos ¹¹⁹ AH I. A—B; AH II: te szegény ¹²⁰ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ¹²¹ AH I. A—B: 100 aranyakat ¹²² AH I. A: de annak van sok 100 AH I. B: de annak van sok ezer aranya ¹²³ AH I. A: 50 forintod AH I. B: 50 Ftod ¹²⁴ AH I. A—B; AH II: vagy ökörért ha szereted ¹²⁵ AH I. A—B: mint amaz ¹²⁶ AH I. A: Itéld meg már végre ¹²⁷ AH (1779): Világon ¹²⁸ AH I. A—B: tsak gondolkozással nagy ¹²⁹ AH I. A—B: tselekedetekhez ¹³⁰ AH I. A: nagy pénzü lettem ¹³¹ AH I. A.: megadtam vólna AH I. B.: meg adtam vólna ¹³² AH I. A: 100 forintonn AH I. B: 100 ftokat ¹³³ AH (1779): vólna ¹³⁴ AH I. B: vólna ki, ¹³⁵ AH I. A—B: puskának, lónak, kutyának ¹³⁶ AH I. A—B: [nincs új bekezdés] ¹³⁷ AH I. A: neveti a másikat AH I. B: neveti a másikat ¹³⁸ AH I. A—B: szeretőjét, ki e Világért

szerethetne: úgy de ő is azt mondja a tiédnek. Nevetnél¹³⁹ é ha a sárga Virág azt mondaná a kék virágnak: Ugyan hogy lehet kék, nem viselném a szinedet sokért. Lásd,¹⁴⁰ így ítély ember társaid erköltseikről.¹⁴¹ Ha a Virágok beszélhetnének mint az emberek, bizonyosan gyaláznák egymás színét mint mi gyalázzuk *gustusainkat*,¹⁴² de gondold meg, hogy nekünk különböző¹⁴³ tettéseinket, természettünket úgy adta¹⁴⁴ a Természet, mint a¹⁴⁵ mezei virágoknak külömb¹⁴⁶ féle színeket, hogy egyiknek¹⁴⁷ sárgának, másiknak kéknek kel lenni el változhatatlanul maga által. Hát az emberi tulajdonságok nem ilyenek é? Hol láttál¹⁴⁸ préda embert fősvénnyé, fősvént prédává¹⁴⁹ változni? Hát az indulatos, haragos Természettel születet¹⁵⁰ Férfiákat¹⁵¹ mikor láttad tsendesseké, és hideg vérüekké változni? [196] Minden dolog azzal marad, a mivel származik.¹⁵²

XXIII^{dik} Rész. LEHET É ARANYAT TSINÁLNI.

Lássuk tsak egy kevéssé mitsoda dolgok kívántatnak meg arra hogy valaki aranyat tsinálhasson. Minden köbül értnek neméből, melyet a természet maga sem tsinál soha arannyá, nem lehet aranyat szülni. Ha sok száz esztendők múlva méllyen a hegyek gyomrába minden féle keménységből arany lehetne, úgy a millyen régiek, és kövesek hegyeink, már eddig mind arany bértzekké változtak volna. Különös kö, vagy¹ föld az, melly aranyat batsáthat. Egy arany tsinálónak először meg kel lenni, és ismérni a sok száz esztendők múlva arannyá lehető dolgot olly állapottyába még, mellybe semmi leg kisebb aranyhoz való hajlandóságot nem mutat. Ez az első mesterség. [197]

¹³⁹ AH I. A: nevetnéd ¹⁴⁰ AH I. A—B: [új bekezdés] ¹⁴¹ AH I. A—B; AH II: erköltseikről is. ¹⁴² AH I. A: mint mi edjmás gustusait AH I. B: gustusainkat gyalázzuk ¹⁴³ AH I. A—B: hogy különböző ¹⁴⁴ AH I. A: tetszéseinket úgy adta AH I. B: adja ki ¹⁴⁵ AH (1779): á ¹⁴⁶ AH (1779): külömb ¹⁴⁷ AH I. B: egynek ¹⁴⁸ AH (1779): láttal ¹⁴⁹ AH I. B: pedig prédává ¹⁵⁰ AH I. A: haragos természetü ¹⁵¹ AH I. B: haragos embereket ¹⁵² AH I. B: *Minden dolog azzal marad, a' mivel származik.* [kurzíválva]

¹ AH (1779): vágy

Másodszor, azt a hidegséget és bizonyos grádusba meg határozot természetü melegséget, melly a föld mély gyomrába sok száz esztendő alatt, valami némű földből, vagy keménységbül végre aranyat tsinál fel kel találni, egy valamelly testben húzni, és osztán úgy alkalmaztatni hidegséget, melegséget itt a külső levegő égen, melly aranyat nem tsinál, hogy a harmintz, negyven nap alatt, vagy² ha esztendeig is, azt a külömben hatvan esztendeig³ érendő földet arannyá változtathassa. Erre nézve tudni kel egy arany tsinálónak,⁴ hogy a föld földből, hány száz esztendeig⁵ tsinál aranyat, tudni kel hogy ő azon arannyá lehető dolognak, hány grádusba tartya hidegét, melegét osztán ezeket a grádusokat a száz vagy öt száz esztendőhöz képest, úgy kel néki mérsékleni három⁶ száz napra, vagy akarmennyire, hogy ezen idő alatt 600. esztendeig néki természet szerint tenni szokot munkáját mesterséggel végbe vigye.

[198] Egy *Kimikus* felelheti, nem jól gondolkodom az arany tsinálásról, mert ő nem mégyen így abba, hanem tsak olyan porotskáért dolgozik, mellyet egyszer el készitvén, ha belöle egy kés hegynyit, egy font valami egyéb⁷ értzre önt, tehát a mind arannyá léssen. It tehát úgy kel okoskodni mint ha a por magán⁸ kívül is dolgozhatna. A *Kimia* tsak a nagy *Fisika*, hol mindenkor egyedül testnek lehet testen dolgozni, és semmi tsuda tévő Isteni erő nem állitatik benne. Ezt fel vévén, meg kel határoznunk, hogy *materia* test, ot, hová maga ki nem terjeszkedhetik munkát nem tehet. Vagy *moraliter*,⁹ vagy *Fisice* kell a dolgot fel tenni, az az ha önnön maga testével valaki, valahol nem dolgozhatik, dolgozni kel néki parantsoló hatalmával. Egy Gazda ki küldi szolgáját a mezőre kapálni, maga othon más munkát téssen. Itt maga dolgozik amot a szolgája, hol tsak ugyan ő téssi hatalma által a mivet, mellyel szolgája [199] felet van. Tehát szolgája *moraliter*, önnön személyében pedig *Fisice* dolgozik. A hová ő kezével el nem ér, úgy é ot munkát nem tehet?¹⁰

² AH (1779): vagy [idegen betű] ³ AH (1779): észtendeig ⁴ AH (1779): tsinálónak
⁵ AH (1779): esztendeig ⁶ AH (1779): három ⁷ AH (1779): egyeb ⁸ AH (1779): magán
⁹ AH (1779): *moraliter* ¹⁰ AH (1779): tehet

Por, föld, arany, ezüst, vagy akarmik, olly ostoba testek, mellyek soha *moraliter* semmi nemü munkát el nem követhetnek, mivel az tsak lelkes állatoknak tehetségek szokot lenni. Végyük fel már azt a közönséges arany port vagy böltességnek követ: mi módon dolgozhatik más dolgon; gondolok száz szem arany port (mert akarmi kemény öszve forrot darab légyen is valami, a mind tsak töb, keveseb szemekből ál) ehez az száz arany porhoz, gondolok ezer hasonló nagy, vagy kitsinségü szem réz, vagy vas port, akar egyebet is ollyat, mint oda fel mondottuk. Akar darabba végyem az ezer szemet, akár porba, mind egy: közzé hintem a száz arany port, vagy reá vetem. Most kel már dolgozni a keveseb rész-[200]nek s' amaztat magává változtatni. De hogy? száz szem arany tsak száz szem vasra terjedhet ki, mivel a vas szem is éppen ollyan nagy mint ő, el marad még kilentz száz szem vas por, mellyekre soha ki nem terjeszkedhetik többé, mi módon változzanak hát arannyá¹¹ azok, nem érhetvén aranyhoz is, mert az arany szem, egy vas szemet rágván nem parantsolhat szoval a többi vas szemnek, hogy légyenek ő¹² is arannyá. E még nem elég. Lássuk meg azt is, hogy egy arany szem mellynek tsak természet szerint, de Isteni módon nem lehet dolgozni, hogy változtathat mást magává,¹³ ha ezt meg mutathattuk, osztán azt is meg lehet mutatni, hogy a sok milliom arany szem sok millio más szemet arannyá tehet.

Egy arany szemnek arany tulajdonsága abban ál úgy é hogy arany nehézséget, sűrűséget, s' szint visellyen magában. Ez igy lévén, ha már ő magává akar változtatni¹⁴ egy olly nagy[201]ságú vélle ellenkező dolgot, mint ő maga melly nagy, magába kel húzni a vas szemet, annak még arany tulajdonsága nem lévén,¹⁵ egyébként nem férhet az aranyhoz, hanem ha úgy hogy ő maga, s' az arany szem is ezernyi ezer, náloknál még aprób portzikákra, szemekre oszollyanak, s' e szerint szemek egymás közt el elegyedjenek, s' megint öszve forjanak egy szembe. Lásd¹⁶ már az arany szem egy szemmel nagyob, és a vas szem is annyira nőt magába éppen. Gondolod hogy e már változás? nem változás¹⁷ ez, hanem tsak egyvéledés. Akar melly kitsinre vézed is az

¹¹ AH (1779): arannyá ¹² AH (1779): légyenekök ¹³ AH (1779): mágává ¹⁴ AH (1779): változtatni ¹⁵ AH (1779): léven ¹⁶ AH (1779): Lásd- ¹⁷ AH (1779): változás

arany szemet, tsak nem változtathattya ő magát mássá, sem más magává, hanem el keveredhetik mással. Mert kérlek, ha valami test, *materia* ezt tselekedhetné, úgy é Istenség volna? de még annál is töb, mert Isten sem teheti, hogy valamit mint maga, olyan természetüvé, s' erejüvé változtasson mindenben.

[202] Mi módon változtathattya hát a Természet a földet sok száz esztendőök alatt arannyá? Ugy de olyan dolgot változtat, melly már arany valóságú dolog, különben már az egész föld golyobissa arany volna, honnan¹⁸ ki tettzik, hogy Természet, tsak aranyat, az arany magot nevel aranynyá, mint buza magot búzává. Valamit az Isten kezdetbe nem teremtet, azt a testi föld *materia* maga soha nem teremtheti, sem meg nem tsinálhattya, mellyre nézve itt tsak keverés van a részetskébe,¹⁹ de változás nem lehet. A Természetben teremtet dolgok annak egész alkotásában,²⁰ s' kebelében, egymást nem fogyaszthattják: egyik sem uralkodhatik így a másikon, mert ha ez lehetne, végre az erősebb életető állat magában sziván a gyengébbet, fel bontaná az örökös rendet.

Nem okoskodom azomba vakmerőségből; lehet tsalatkozom, és meg [203] határozot kitsiny elmémmel, a természet testének lehető munkáiban tsak tévelygek. Jól van; de emberi állat lévén, elmélkedéssel kéntelenitetem tsak azt hinni, mit vagy józan okoskodással, vagy tapasztolással bizonyithatok. Akár elmém gyengesége, akár a dolog lehetetlensége okozzák hihetetleniségem, nekem mind egy. Vagy mutasd meg azért Természetben, józan okoskodásban, hogy az arany tsinálás nem lehetetlenség; vagy végy fel előttem egy darab nem aranyat, s' arra egy kis port reá hintvén, változtassad ötöt arannyá had lássam.²¹ Ha pedig a két próbábúl sem egyiket sem másikat el nem követheted, meg botsáss nem hiszek, mert azon okbúl hogy ember társam akarkiis valamit mond, nem hihetek úgy mint ő ha nem bizonyit, különben mindent kellene hinnem, mit mások hisznek.

[204] Tudom hogy e Világnak lelke, s' Ura, nekem öt érzésemet, gondolkozásomat, itélet tételemet ok nélkül nem adta. Azért vagynak

¹⁸ AH (1779): hannan ¹⁹ AH (1779): részetskébe ²⁰ AH (1779): alkotásában ²¹ AH (1779): Lássam:

azok, hogy vélek bizonyítsak, itéllyek, próbáljak, és rajtok kívül se ne hidjek, se ne élhessek. Ha szemem azért van hogy lássak véle, lelkem is azért van hogy gondollyon, itéllyen. Mi lenne belőle, ha a számon akarnék hallani, és a fülelen enni, innya. Illyen az, mikor próba nélkül néked hiszek tsak. Egy vakot lehet fél szeműnek gödörbe vezetni, de a szemes ki tér. Vagy szememnek adj hát más világosságot, vagy a mit gödörnek látok, azt nem gödörre, külömben nem megyek utánnad. A Te beszéded soha nem lehet nékem nagyob próba, igazság, mint a magam érzése. Haszontalan mondja nekem akarkiis, hogy a föld kenyér s' egyem azt, mert nem eszem azért, sem el nem hiszem, ezekből azt itéllem hogy sem aranyat nem lehet tsinálni, sem [205] mást azért üldözni, gyűlölni,²² hogy nem hiheti azt bizonyág nélkül mit én vagy mélyleb okoskodásból, hova ő gyengesége miat nem juthat, vagy nagyob gyengeségből, mellyre ő le nem botsátkozhatik hiszek, vagy nem hiszek.

Vagy gyengeségem, vagy okosságom miat nem hiszek valamit. Ha gyengeségből esik meg, ne haragugy réám hogy annyi erőt nem kaptam a Természettül mint te, és hogy te nállam nemesebb lettél, örüly inkább: ha pedig okosságból esik hihetlenségem, nem vádolhatz hogy barátságodért tudatlan nem akarok lenni mint te, szenyvedjük hát egymást.

[206] XXIV. Rész.

MILLYEN JO LEHET AZ EMBER ÁLTAL SZEREZTETET LEGJOB TÖRVÉNY, VAGY URALKODÁS MÓDJA.

Szükséges, szükségtelen dolog, Természet szerint valóság, erőszak vagy eröltetés olly eszközök, mellyeknek határai egymásba ütköznek. Mond meg nékem hány féle emberi szükség van e Világon? a leg első tudom tsak annyiban ál, a mennyit Természetünk fen tartása kevés ételben, italban, s' közönséges takaródzóban meg kíván. Régen

²² AH (1779): gyűlölni

halandó társaink csak gyümölcstöt, nyers, vagy párolt húst ettek, vad bőrökkel takaródtak, föld lyukakba, erdőkön laktak, még is mind erősebbek voltak mint mi, mind tovább éltek nálunknál.¹ Látod hová vittük már ezen kezdetbe való szükségünket, a leg utol-[207]só Falusi Birótul fogva a Királyig minden hivatalba való embernek különböző szükségai vannak. Hallod mint mondja ki ki széllyel e Világba, ezzel, amazzal kéntelen vagyok, mert hivatalom kénserit reá. Elég hivatalt lelsz egy Országba, szükség is elég forog közöttök.

Mennyünk tovább, mert it még meg nem lehet állani. Paraszt² ember, közönséges nemes ember, vagy Ur, belső ember, Pap, ki félig Ur, félig paraszt, Biró,³ Gróf, Hertzeg, mind annyi féle különböző szükségü emberek. Ezekhez ragaszd osztán a *Vice Ispánságot*,⁴ *Fő Ispánságot*, *Consiliariusságokat* sat, melly adot hivatalok a születet hivatalokkal, szükségüket⁵ osztán kettőztetni szokták. De itt sints még a szükség Országá egészen meg mutatva. Ved fel azért hány féle természetü ember van e Világon a hivatalokban, sorsokban, s' azok szerint mond a szükségeket. A [208] nagyra vágyódo embernek mindég más szükségai vannak, mint a fősvénynek vagy okosnak. Honnan van, hogy nemes emberek közt, vagy Grófok Hertzegek közt,⁶ egyenlő fel vet hivatalokban⁷ is olly szörnyen különböző szükségek vannak? Onnan hogy⁸ minden hivatalba való embernek⁹ van ollyan nemü bolondsága, mellyel ő, a más hozzá hasonló hivatalú¹⁰ emberek bolondságoktól különbözők, tehát a mennyi féle okosságot, tudatlanságot, jó, rossz erköltsüségét, rangot, hivatalt, képzelődést, szelességet, fősvénységet, fényességet, szegénységet, gazdagságot e földön ember társaid közt, ez vagy amaz mértékbe fel találhatsz, éppen annyi féle némü szükségét is kel köztök meg hinned. Eredj, számláld meg őket.

A Természet szerint valóságnak, és erőszaknak, hasonlóúl azon sorsok van melly a szükségeknek. Találd ki e számtalan s' véghetetlen

¹ AH II: mindnyájunknál; ² AH (1779): Paraszt ³ AH II: Báró, ⁴ AH (1779): *Ispánságot* ⁵ AH II: a' született hivatalnak szükségét ⁶ AH II: vagy Grófok között, Hertzegek között ⁷ AH (1779): hivatalokban ⁸ AH II: Onnan van, hogy ⁹ AH (1779): emberek ¹⁰ AH II: mellyel cö a' más hivatalban való

labirintusba, mel-[209]lyik a leg job törvény? az a mellyik nem szül több kárt, mint hasznot. Ezt az igazságot csak el hiszed ha mondom, hogy mi emberek Istenünknél sem nagyobb, sem tökéletesebb mesterek¹¹ nem lehetünk. Visgáld pedig az Isten rendit e nagy Természetben, nem ő reá, hanem magunkra nézve, találni fogod, sok gondolkodás, tapasztolás után, hogy leg boldogab sorsa Természetünknek abban áll, ha több rosszat nem szenvedünk, mint jóval élni szoktunk. Van é olyan nagy jó a Természetbe egy részről, mely más felől olyan nagy rossz nem lehet? Meg kívánsz valamit olyat, mivel élni szoktak az emberek, hozatol belőle: eszel édesdeden, azonba meg tsömörlesz tőlle, forró hidegletésbe¹² esel, meg halsz. Látod hogy minket a Természetbe mind azok a dolgok pusztítanak, mellyekkel külömben táplálni szoktuk magunkat. Miben van nagyobb Természet szerint való öröm, gyögyörőség mint a szerelemben? de miis [210]¹³ szül e földön több kint, veszedelmet¹⁴ nálla? Mi ád több örömet vagy részről mint a¹⁵ gyermek: de miis fásaszt, emészt, szorgoztat, keseregetet hiv szülekét inkább mint a sok fiú és leány. Hát egészség van é olyan e Világban, mely betegséget ne kívánnyon gyakran, a maga további fen tartására? Egy szóval van é élet olyan, mellyben annyi, vagy több halál ne¹⁶ legyen. Van é valamiben olyan édesség, melly annyi keserüvel ne legyen keverve. Látod, ilyen a Természetnek Istene által ki szabot törvénye. Mennyünk az emberekre kik az Isten természet által való uralkodásában¹⁷ olyan külső országos törvényeket akarnak magoknak mindég tsinálni, mellyeknek csak hasznaik, javaik legyenek, és sem kárt, sem hamisságot ne szüillyenek. Te akar ki légy, kinek szenvedéseidet a természet örökös törvénye¹⁸ határozta meg, mit akarsz, hogy azoknak járma alól, magadtúl szerzet rendek által igyekezel ki vonni magadat? [211]¹⁹ Mikor emberi nemzetünk kezdetibe, még csak törvény, s' Országlás nélkül kóborlot alá²⁰ s' fel, pusztákon, erdőkön predáját keresve, s' egymást üldözve, lopva, ölvé, sok bajjal élt; végre hogy az indulatok benne zaboláztassanak, törvényt tsinált nagyobb boldogságára. Látta

¹¹ AH II: sem nagyobb Mesterek, sem tökéletesebbek ¹² AH II: forró betegségbe ¹³ AH (1779): 212 ¹⁴ AH (1779): veszedelmet ¹⁵ AH (1779): á ¹⁶ AH (1779): halálne ¹⁷ AH (1779): uralkodásában ¹⁸ AH (1779): törvénye ¹⁹ AH (1779): 213 ²⁰ AH (1779): ala

hogy a tűz jó és melegit ha melette lángol; de ha mindenüt éghetne²¹ s' lángja mindenfelé tsapdosna szabadon,²² rosszab eszköz nem vólna nálla e Világon, mert mindent meg emésztene.²³ Így okoskodot önnön indulattyaitól is. Az emberi indulatok jók, és szükségesek mond magában ha ők élelmek szelid keresésében, magok segittségében, békességes lakásban, mértékletességben, igasságba határozatnak meg, de ha minden emberbe szabadon verhetnek, bolyonghatnak minden felé, veszedelmes dolgok. A hol amot *János* egy sik magos fára mivel könnyüése van fel mászot, sok bajjal almát szedet magának, *Istók*, ki természet szerint rest, tsak [212] hasát melengeti a napon s' alszik. Várákozik míg *János* le szál a fárol. Akkor fel kél a nehéz *Istók*, oda mégyen, el akarja könnyü *Jánostul* az almát venni. *János* nem adja és felelget néki, hogy mivel a Természet azt az almát mindennek adta, az é a ki fel tud érte mászni. Nehéz *Istók*, így tzáfollja könnyü *Jankót*: igenis barátom, jól beszélsz, de nem adot nékem a Természet könnyüeséget mint néked, hogy ilyen fára fel mászhatnak, hanem nékem nehézséget adot melly erőbül ál. Könnyüeséggel keresed hát te élelmedet, nékem pedig nehézséggel, erővel kel azt keresnem. Te a fátul könnyüeséggel vetted el gyümölsét: én pedig te tülled erővel vészem el. El kezdenek akkor erővel veszekedni, hogy mellyik igazab törvényne a Természetnek,²⁴ az erősség, nehézség é, vagy gyengesség, és könnyüség? *Jankó* mond: igazab az én könnyüségem, mert le szedhetem véle eledelem a fárol, melly alat te éhel a nehézség-[213]gel meg halhattál vólna. *Istók* feleli, hogy igazab az ő ereje, mert tölle lám el veheti az almát, mellyet ha gyenge vólnék, mind tölled el nem vehetnék. Ugy de nem igasság a dolgod mond *Jankó*.²⁵ Hogy ne vólna igasság felel *Istók* mikor a Természet erősebbnek tet nállad, és néked gyengességben szabta azt ki élelmedre,²⁶ mit nékem nehésségben s' erőben adot? Végre azon is kezdetek vetélkedni, hogy mellyiknek gyomra²⁷ érzi jobban az éhséget, hol mindenik a magáét²⁸ állította nagyob éhezőnek. Ebbül osztán tsak a lett, hogy ők nagyon öszve vesztek. Birkozni kezdenek, és

²¹ AH (1779): éghetne ²² AH II: szabadon mindenfelé csapdosna, ²³ AH II: [a kéziratnak vége szakad] ²⁴ AH (1779): Természetnek ²⁵ AH (1779): *Jankó* ²⁶ AH (1779): élelmédre ²⁷ AH (1779): gyorma ²⁸ AH (1779): amagáét

Istók sokkal erősebb lévén *Jankónál*, ötet torkon fogja, kinozni fojtogatni kezdi, s' meg öli a küszködésben, mert nagyon fel gerjedt a harag benne.

E veszelt a többi sereg oldalról nézte,²⁹ végre oda mennek: — *Istóknak* esnek: miért ölted meg mondják néki *Jankót*? Azért felel amaz, hogy almát nem adot s' belém veszet. Ugy de nem tartozot [214]³⁰ vélle, mert maga szerzette magának, kellet néki tartozni mert én éheztem, és nálla erősebb voltam. Ekkor a nagyobb sereg a Vénekkel egybe így gondolkoztak: E nem jó, úgy mind meg öllük egymást. Egyik sem hidte magában, hogy valahol magánál³¹ erősebb emberre ne találjon valaha, ki azt tehetné vélle, a mi tettzene, ezen okbül mindenik kiált, hogy öllék meg *Istókot*,³² mert nem csak almáját hanem életét is el vette *Jankónak*,³³ és légyen törvény, hogy minden így öletessék meg ki mást meg öli.

Látod, így jöt osztán fel a törvény mindenben. De nem maradt é e felöl még az ember nyomorúságban? Mi lett a jó törvényből? az hogy ha egy hatalmas ember hitelt kaphata magának, törvént tett önnön hasznára, melly által osztán ezereket ölt. A Törvényből a lett végre, hogy ha egy olyan ember, kinek tiz pénze élelmére nem [215]³⁴ volt egy más ollyantúl, kinek sok száz ezere volt, tiz pénzt el lopot, tehát életét³⁵ amaz el vette. Frantzia országba ha az Inas egy poharat el lop, fel akad. Mondjam é tovább mi let a törvényből? Londonban hóhérral üttették el a király³⁶ fejét. Európában az Atyák Jóságok töb gyermekeitől el lopván a törvény, csak az első szülötnek adta. Hát a sok törvényes pert hogy érted? melly szerint a nehezebb és erősebb erszényü emberek, a kissebbeknek, gyengébbeknek vagyonaikat, keresményeiket szinte³⁷ úgy el veszik, mint nehéz *Istok* a könnyü *Jankó* almáját el vette. És most sok izbe annyival bajosab sorsunk, hogy a természet állapottyában leg aláb láttúk, mi eszünk szerint gonozság, igasságtalanság, de már ma az erőszakosok, törvényes igasságnak színe alatt lopván, nem is tud-

²⁹ AH (1779): nezte ³⁰ AH (1779): 216 ³¹ AH (1779): magánál ³² AH (1779): *Istókot* ³³ AH (1779): *Jankónak* ³⁴ AH (1779): 217 ³⁵ AH (1779): életét ³⁶ AH (1779): király ³⁷ AH (1779): szinté

hattyuk, ki erőszakos, ki tolvaj, ki ártatlan, mert mind panaszkodik a másikra, soha³⁸ nem tudjuk, mi módon ítéljük igyünket. [216] Vallás³⁹ törvénye, Természet törvénye, Ország törvénye, Király hatalma szerint vagy tsak a magunk különös haszna szerint légyen é az ember igaz, mit tudod te azt?

Mind ezeket fel vévén, egy Hazának, és egy Királynak tsak arra kel igyekezni, hogy ofly Törvényeket tehessenek, mellyeknek leg türhetöb alkalmatlanságai, s' kárai légyenek. Leg job ezen okbül, mindenkor a szelidséghez, emberiséghez, és szánakozáshoz szítani, és emberi társaságúnknak azon Paraszti nemét kémélleni, melly minden terhet húz, és nyakában minden féle jármot visel. Kenyerét⁴⁰ pedig a földet ásván, kapálván, veritékével keresi, mellynek kebelét könny hullatásai-val ásztattya nyögvénsége alatt, melytöl nyomattatik.

A szükség, sükségtelenség, erőszak, Természet szerint valóság közt, [217] szintén úgy, mint a mi lehetö földi böldogságúnk, és böldogtalanságúnk közt, a leg tökéleteseb hely, tsak egyetlen egy kis pontotska. Ezt a kis pontot kel egy Törvény szerzőnek fel találni, ha nemzete lehetö böldogságát szülni akarja. Akár innen, akár túl rajta üsse le törvényének fundamentomát, hibázni fog. Ki hizelkedhetik magának azzal, hogy egy egész nemzetre való⁴¹ nézve, annak minden lehetö böldogsága, és böldogtalansága közt, azt az egyetlen egy kis közép pontot meg találta, mellyel egyedül lehet azon népnek lehetö szerentséjét s' nyugodalmát fel állítani, mellyért dolgozik? Ha igaz, hogy lehetetlen olly jó rendeléseket, törvényeket tenni, mellyeknek alkalmatlanságai, kárai is ne lennének, hol fogod a leg tökéleteseb törvént meg próbálni? Annak az embernek ítélet tételébe⁴² úgy é ki egy egész ország törvényét, annak önnön javába, kárába mind azon emberek külömb külömb féle sorsok [218]⁴³ szerint, tsalhatatlanul meg méri kik azon Országnak határába laknak. Kitsoda az az ember? Vagy ha van egy, ki fogja el hinni ítélet tételét? tud meg hát, hogy senki e

³⁸ AH (1779): Soha ³⁹ AH (1779): Vallás ⁴⁰ AH (1779): Kényerét ⁴¹ AH (1779): váló
⁴² AH (1779): tételebe ⁴³ AH (1779): 220

földön, job törvényt annál nem tsinálhat, melynek annyi kára ne legyen mint haszna. Ha azért a törvényekbe *abúsust*, kárt látol néhol tsak úgy gondoly, mint akkor gondolsz, mikor egy születésétül fogva ki forrot hátú sánta embert látz az épek között. Miért szül a Természet⁴⁴ törpe embert, miért vakot, bénát, rosz természetüt, miért üt le a ménkö egy városba, és miért égeti fel? ezen okbul nem találhatz⁴⁵ törvényeket is, melyeknek gonozsággal verő ménkövei egyenlőül ne vólnának. Mikor vólt hát az emberi nemzetnek töb baja? akkor é mig tsak Természetül oktattatot, vagy akkor mikor osztán ezer⁴⁶ vallást, s' törvényt tsinált? Gondolkoz ezen s' messze fogsz menni.

[219]¹ XXV Rész BOSZORKÁNY, KAN ÖRDÖG.

Mindég halom mondani, hogy régen az emberek okosabbak vóltak mint mi. Mitsoda időben, hol értetik ez az okosság? Egyiptomban, Babilionban, Athénásban, vagy Rómában? Miért imádtattak hát ezek közt annyi, értz, és fa bálványok, s' miért tartottak annyi Istent,² mint testi indulatokat magokban érzettek? Erre feleled: azt tsak a kösség tselekedte, de a böltsek nem hitték. Jól van, hadjuk hát it nyugodni a régiségeket; hanem lássuk tsak Keresztyén világunknak hajdani, s' mostani erejét.

Valami nem Teremtő, vagy nem Isten, a mind teremtet állat és dolog úgy é, legyen az Angyal, ördög, ember, barom, sat. Valami pedig egy-[220]szer³ teremtetett állat és dolog, annak lehetetlen leg kissebet is teremteni valamit, vagy természet⁴ ellen változtatni. Mi módon hihette hát a régi Keresztyén Világ, hogy egy negyven esztendő vastag Asszony, ha boszorkány neve, s' mestersége van, hozzám a szobába mellynek ajtajai, s' ablakjai bé vannak költsolva, valamelly költs

⁴⁴ AH (1779): Termeszet ⁴⁵ AH (1779): találhátsz ⁴⁶ AH (1779): ézer

¹ AH (1779): 221 ² AH (1779): stent ³ AH (1779): [örszó]szet ⁴ AH (1779): természet

jukan, mint bogár, kis féreg, vagy légy, egész testével be jöhet? ha ezt végbe viheti, parantsolhat a Természetnek, ha ennek akarmiben is parantsol, bizonyos hogy Istenség magában.

Egész Európába nem volt olyan Nemzet, ország, mely ezt a kárhuzatos tudatlanságot ne hitte volna.⁵ Törvényeket tsináltak mindenüt, mellyek szerint a szegény vén Paraszt⁶ Asszonyokat égették. Mert jegyezd meg, hogy Uri Asszonyok közt, nem gyakoroltatot annyira ez a mesterség, mivel azoknak jó nevelések volt.

[221] Valahol a tudatlanság felette setét, igen nagy, és mélységes, ott szüntelen tsak tsudákat, ördögöket, boszorkányokat, kenötsöket, változásokat látsz, mint a mesékbe, mellyek két fejü sárkányokkal, tzinke lábön forgó, arany ezüst, réz várakkal, arany szörü lovakkal, beszéllő Farkasokkal, egerekkel, vas Bábákkal, Tündérekkel vagynak teli. Ellenbe mentül fellyeb látod valahol az emberi tudománt, józan okoskodást hágni, annál keveseb tsudákat találsz nálla. Soha tudós ember nem írja, hogy valaha Boszorkányok,⁷ ördögök, kisirtették volna öket. Látod soha tudós emberbe nem mert ördög bűjni. *Plátókat, Aristotelesekét, Zenonokat, Thalesekét, Epicureusokat, Senekákat* sat gyötröt é valaha ördög? Hallottad é hogy Magyar országon fő *Ispányokat, Vice Ispányokat, Palatinusokat* Püspököket hordoztak volna lónak a boszorkányok? de hallottad ezt ezerszer is hogy a Falu kondássát, tsordássát hordoz-[222]ták, mennyi boszorkány,⁸ ördög volt régen köztünk? Lelsz é most? Az Urak törvént tettek a boszorkányok, kan ördögök ellen, s' a Parasztok el hitték, mind a boszorkányokat, mind a kanördögöket. Kérdezték, millyenek azok a tsufos tselédek, hogy ha találkozik köztök, reájok ismérhessenek. Az Urak, Papok, azt mondották: óh édes Fiaim azok rút, vén rántzos ábrázatú Asszonyok: fère forog szemek, magánosan járkálnak, úton út félen, gazon, kerteken alá s'⁹ fel keresgélnek, szedegetnek; rútül tekingetnek, éjtzaka¹⁰ nyargalóznak, az aluvó emberhez bé mennek, reá feküsznek, meg nyomják, lehelletit el fojtyák, nyakát fère

⁵ AH (1779): volna- ⁶ AH (1779): Parast ⁷ AH (1779): Boszorkányok ⁸ AH (1779): bosorkány ⁹ AH (1779): s', ¹⁰ AH (1779): ejtszaka

fordították, idestova tűnek, nagyra nőnek, majd kitsinyekké válnak, Kutyának, Matskának, Disznónak képit magokra veszik, úgy kisirgetik a szeléd embereket éjjel¹¹ hóld világnál, vagy setéten: marhát embert meg vesztenek s'. a. t. Nem kellett töb a tudat-[223]lan szegényeknek, mihelyt be estveledet el lepték a falukat a boszorkányok kutyák, matskák képiben, mert minden falu tele volt kutyával matskával. Ha vén Aszszont láttak kerten mezőn egyedül járkálni, néha komor tekintetet mutatni, boszorkánnyá tették, az után minden ember félt tülle mihelyt bé estveledet, mivel ötet hitte boszorkánynak; szüntelen elméjében tartotta ábrázattját a félelem,¹² honnan osztán származot hogy ha ember, vagy gyermek¹³ estve meg ijedt, mindjárt a vén *Pásztornét*¹⁴ kiáltotta el sivalkodva; minden setétben, szegeletben az ő vén rántzos ábrázattját¹⁵ látták a félelmesekek.

Ha ment valaki szomszédjához, Matskát látot mellette el futni. *Pásztorné* vólt: ha éjtszaka¹⁶ valamellyik hanyadt feküdt s', a vér szivét el fogta, nyögni, fúldokolni kezdet, felijedve *Pásztornét*¹⁷ kiáltotta, hogy rajta feküdt, ha feje nem jól eset, s' nyaka éjjel meg [224] fájósodot¹⁸ a görbe fekvésbe, *Pásztorné* tekerte ki, ha Tehene rügdöt mikor fejte, a vén *Pásztorné*¹⁹ vesztette meg, ha valamelly Ifju meg betegedet, a vén *Pásztorné* tett kötést benne, mert nem köszönt vólt néki vasárnap mikor arra ment el s' *Pásztorné* föld háza elöt kin ült; ha a kantza meg vetet, ha a tyúk nem tojt, ha a diszno a maga malattzát meg edte; mind a vén *Pásztorné* okoztatot.

Végre a Falu Szolga Biróra fakadt, egymást fel biztatták: *Pásztorné-ra* reá esködtek, a vén Asszony szegény gondolkozni kezdet maga is utólyára, hogy vallyon nem boszorkány é ő. Tudjuk hogy a köz nép mindég babonázni szokot holmi aprólékban. Illyen egy ügyü babonáji *Pásztornénak*²⁰ is vóltak, ki szegény ezekre emlékeztvén, mivel a sok ember, Biro, Ur, reá mondotta hogy boszorkány, végre tsak el hitte maga is s' magára vallot. Osztán szé-[225]pen meg égették, mint

¹¹ AH (1779): éjjel ¹² AH (1779): felelem ¹³ AH (1779) gyermek ¹⁴ AH (1779): *Pasztornét* ¹⁵ AH (1779): ábrázattját ¹⁶ AH (1779): ejtszaka ¹⁷ AH (1779): *Pasztornét* ¹⁸ AH (1779): [örszó] faj, [szó] fajósodot ¹⁹ AH (1779) *Pasztorné* ²⁰ AH (1779): *Pasztornénak*

ollyan Asszonyt, ki alá s' fel repdeset, s' tiló állán nyargalódzot, költs lyukon szökdösöt, és ördögökkel tzimborázot.

Honnan van, hogy Ifiú szép Asszonyokat, boszorkányokká nem tettek? mert az ördögök nem szeretik talán a szépet, Ifiat, tsak a rútat, és vént?²¹

A kan ördögökről ismét hitték hogy ők Isteni s emberi dolgokat fel forgathatnak.²² Ezek töbnyire mind régi katonákból tététek. Ugy gondolt a kösség, hogy sokáig nem lehetet katonáskodni fegyver ellen való nélkül, mert ha nem egyszer mászszor, tsak le vágják, vagy meg ölik az embert. A ki tehát fegyver közt meg vénült, s' valamelly Faluba régen meg húzta magát, a betsülletes tanátsba nem járt, Templomot el mulatot, mivel a Vén katona úgy is egy sem buzgó, karo alat a nap fényen sokat pipázot maga, s' fejr pál-[226]tzáskával a homokba előtte kaparászot, sok szenyvedet nyomorúságain gondolkozot, tehát ő végre ezen nagy erős probák szerint Kan ördögé tététtet. Mihent osztán sokáig esső nem jöt, és a Vetések száradni kezdettek: No e *Kato Péter* dolga, így kezdet a tanáts ellene beszélni. Ha ellenben nagy szélvész, zivatar támadt, melly a házak fedelét le szaggatta,²³ és a *Kató Péter* föld Házának kárt nem tehetett, *Kató Péter*²⁴ dolga volt. Ha marha dög jöt, a *Kató Péter*²⁵ Tinaja meg maradt, ő volt oka a kárnak. Végre bé adták mint Plutonak kapitányát, ki az ország fellegeit Török országra hajtotta. Szárazságot marha dögöt, zivatart tsinált, s' ország Törvénye szerint meg égettetett a szegény Öreg. Ez az ostoba bünös idétlenség, egész Európát, régen rabúl²⁶ tartotta, melly ke-resztyénségünknek gyalázattyára van.

[227] Hazánkba nem régen égettek meg egy *Rósa* nevű embert, mint kan Ördögöt, az itéleti illy formán volt: *Rosa, ki Plútónak húsz esztendeig*²⁷ *Kapitánnya* volt. *Ki Isteni, emberi*²⁸ *dolgokat fel forgatot, Országaink fellegeit, a Török Orzágiaknak el adta s. a. égettessen meg.*

²¹ AH (1779) vént, ²² AH (1779) forgathatnak, ²³ AH (1779): szagyatta ²⁴ AH (1779): *Peter* ²⁵ AH (1779): *Peter* ²⁶ AH (1779): rábúl ²⁷ AH (1779): *eszendeig* ²⁸ AH (1779): *embéri*

Hogy forgadhatta *Rósa* fel az Isteni dolgokat, ki egy póltrás kötelet sem tudot le repíteni karjairól, mellyel a rakás fára Hóhér által fel hurtzoltatot, hogy azon meg égettessék. Szégyenleni kel magunkat ez ostoba bűn miat, melly által Isten, Természet, józan okoskodás ellen, olly alatsóságokat követthettünk el, hogy benne emberi méltóságunk oktalan állatságra alá szállani láttatik. Örüllünk, hogy végre világo-sodhatunk

[228] XXVI^{dik} Rész.

APRILISNEK 13^{dik} NAPJÁN. MIKOR MUNKÁHOZ
FOGTAM. REGGEL NYÓLTZ ÓRAKOR HALLÁM ABLAKOM
ALAT A¹ LEOPÓLD HERTZEG REGEMENTYÉT,
TROMBITÁLVA BÉTSBÖL A BAVARIAI HÁBORUBA²
KI BALLAGNI MELLY FEGYVERES SEREGBE
EGY TESTVÉREM ÉS³ EGY BARÁTOM⁴ EL HAGYTAK.
ÉN⁵ PEDIG⁶ UTÁNNOK IGY SOHAJTOTTAM MAGAMBA.

Illyen hát sorsa a halandóságnak! ah! bóldogtalan élet, szeretettel,⁷ barátsággal, származással özve kötöz a Természet sok sziveket, mellyeket tsak azért láttatik édesgetni egy részről, hogy őket más felől szerentsétlenségeivel sanyargathassa! El mentek barátim ember társaitokat természetetek ellen pusztítani: — mert mind kettőtöknek szelid szivek van, és tsak betsülletből, kötelességből, de soha dühösségből⁸ nem fogtok pusztítani! Elöttem mentek — A Városnak értetek sohajttó népe, se-[229]regel Vitézeitek körül, zokogják sorsotokat, sirnak el távozástokon: mert Városiak s' szeléd szivüek,⁹ keseregnek szerentsétlenségeken — — életet,¹⁰ ditsösséget kívánnak számotokra; esdeknek reátok; Ti pedig lassú léptetésekkel, tsendes nézéseketek, hol seregetek-

¹ AH (1779): *á* ² AH (1779): *haboruba* ³ AH (1779): *es* ⁴ AH (1779): *baratom* ⁵ AH (1779): *En-* ⁶ AH II: és egy barátom, Ezek Bessenyei Sándor és Barcsai Ábrahám voltak, mint kapitányok el hagytak. A' Bátyám ablakom alá lovaglott, s' töllem egy szóval utolsó bucsutt vett. Én pedig ⁷ AH (1779): szerrettel ⁸ AH (1779): dühösségből ⁹ AH (1779): szivüek ¹⁰ AH II: keseregnek, szerencsét, életet

re fordítván, hol városunk formáján hordozván, bútsúsztok titkos, és néma zokogások közt azon helyektől, hol az emberi édes dolgokat, Ifiússágotoknak karjain repdesvén, ismérni tanúltátok. Lármás trombitátoknak¹¹ hirtelen ki fuvallot hangja, meg rettentí a magánosságba értetek sohajtó sziveket — — Mennek már, így fohászkozik az érzés, nézzük hogy mennek — — Ingadoztok az úton tsendes menésekkel — ha trombitátok, fúvó musikátok¹² el halgatnak lovaítok lábai vervén a földet, szomorú zúgással töltik el a hallást; Ti pedig mindég haladván, a könyvező nézésnek határiban szüntelen kissebbedek. Tsak múltok, tsak homályo-[230]sodtok, tsak fárasztjátok a reátok függesztet szemeket, tsak szorítottátok belső részeinket, végre köddé, füsté, setéttségé váltok látásunk előtt, a messziségben, és szívünket könyveiben¹³ el süllyesztitek, mert míg láthatunk benneteket, addig a merő nézés gátot vét keservünknek; de mikor elfordulunk tölleték, azonnal ki önti fel dagadt könyveink özönét. Titkos keserűséggel sietünk a helyekre, honnan el mentetek, hogy leg aláb nyomaitokat láthatván, keservünket vagy kitsinyithessük, vagy nevelhessük. Mert úgy tettzik ilyenkor, mintha a szív tsak abban találhatná egyetlen egy gyönyörűségét,¹⁴ ha fájdalmát öregbitheti. Itt vagytok — — lehetetlen hogy el mentetek volna, így beszélünk magunkhoz, — — ma estve együt lészünk, mulatni¹⁵ fogunk. A keserves szív reménységgel erőszakosan meg részegíti magát, és látásunk ellen, meg tagadja el távozástokat, — tobzódik vakmerőségében: de meddig tart? tsak azért [231] tselekszi ezt, hogy általa kettőztetett keserűségébe, annál nagyob erővel, sebességgel dülhessen. El süllyed e zokogó tengerbe — — alá szál, hol olly sokáig mulat, hogy mikor ujra fel veti magát, úgy érezzük,¹⁶ mintha egész el fullásához már tsak egy lehellésnyire lett volna.

Vallyon hát ti mit éreztek. Tudom foly szivetek tsendes keservetekbe. Hánszor tekintetek vissza e széles Városra, melly édes nyájasságaitoknak fészke vólt? Minden esméretes bokor, árok, fa, hegy, vagy út,

¹¹ AH (1779): trombitátoknak ¹² AH (1779): musihatok ¹³ AH (1779): köniveibe ¹⁴ AH (1779): gyönyörűségét ¹⁵ AH (1779): mulatnti ¹⁶ AH (1779): érrezzük

mellyekhez el juttok, meg újítja tartományainktól való butszúzástokat, ezeket is érzékenységre hoznátok, ha lehetne, hogy tölök való el távozástokat leg aláb tudhatnák. Városunknak füstös tornyaira vissza néztek, mellyek közt porral elegyedet tsendes ködök boronganak — ot, igr sohajtotok titkos mosolygó keserűséggel, ott, azon homályosság alatt [232] hol Tornyoknak derekai láttzanak setéten fel nyúlva állani; ott nyájaskodtunk vólt mi a barátságna, ifúságnak, s' békességnek karjain, szobákban, kertekben, szigetekben, — — — Dunának erdős, kies partjain, magas bástyákon, mellyeket a sétáló,¹⁷ nyájias Aszszonyi nem, annyira¹⁸ el lepet, ot járkáltunk alá s' fel, vigadva, beszélve, örülve, érezve. — — Igy édesgetitek keserveteket, — de végre a néma keserűség meg nyomja szivetek, és akkor szemeiteket földnek szegezvén, magatokat felejtve haladtok utatokon, — — — külső részeitek¹⁹ el fagnak, mozgó bálványokká léztek, — szivetek szüntelen foly, úgy hogy utánatok el hintet fájdalmatokon, talán fel nyomozhatnálak benneteket a földnek utolsó határáig is.

Mennyetek ha már igr²⁰ végezik az Egek
Hogy véletek egymást öllék az emberek.
Állítsátok²¹ rendre a dulo sereget,
Kövessétek vakon a végezéseket.
[233] Szúrjátok kebelét ember nemeteknek,
Vágjátok fonalát e kinos életnek.
A kék egek alá szálljatok mezőkbe
Lappangjatok széllyel a setét erdőkbe:
Húzzatok ágyukat sorotok fejéhez,
S²² Ragasszatok tüzet az Isten egéhez
Had menydörögjenek öldöklő értzetek
Had pusztullyon velle²³ hartzó népetek
Döbörgő lármával töltsétek bé földünk
Vágjátok, üzzétek el rettent életünk
Szivjátok haragot szeléd szivetekhez

¹⁷ AH (1779): setáló ¹⁸ AH II: annyiszor ¹⁹ AH (1779): réseitek AH II: érzéseitek ²⁰ AH II: ugy ²¹ AH (1779): Állítsátok ²² AH (1779): S. ²³ AH II: vélek

S' verjetez dühössen ellenségetekhez.
Lapos térségeken²⁴ e sok ezer ember
Mért²⁵ földekre nyúlik majd széllyel úgy hever
Tüzet, ménkőt, dörgést, szór ki kebeléből,
Halált és rettegést eresztvén kezéből
Ha fel kél lármára, és rendre²⁶ meg álhat
Mellyel a szem benne, kő falakat láthat.

[234] Ti pedig élyetetek, és emlékezzetek azon szivről bennem, melly léteteknek meg maradását, az életnek kútfejétől kérvén, fájdalmaitokat örömtöket véletek együt érzi, s' bennetek karjai közzé²⁷ vissza kíván.²⁸

Kedves Ötsém.

Bútszó leveledet olvastam — — látom szivedbe mártottad pennádat, s' úgy irtál. Tsak igaz az, hogy a szép gondolatok érzékeny sziv nélkül nem lehetnek. A mint szived vérzet mikor irtál, úgy vérzik azoknak is szivek, kik leveledet²⁹ olvassák. Én e kis irásodat az irások³⁰ közt olyanoknak tartom, mint *Henriadot* a poémák³¹ közt — — — El rejteted magadat tudom szobádba, ot táplálad nyugodalmadat, s' ott is keresed azt fel, ha néha el veszed. Ott gondolkodol Európának fájdalmas sorsárúl: ot átkozod titkon a kegyetlen német *Atillát* ki ellenünk vér ontásra ki [235] költ, ott érzed barátidat is, kiket a kemény sors tölled el szakasztot — — — és mitsoda kétségesen!³² — — talán soha nem fogod őket többé karjaid közzé³³ vissza nyerni! — — talán e kék egek alat vérembe keverve fogom tsak emlékezetedtől s' nevedtől egy sohajtásommal bútsúmat venni! ha te még is halálomon könyveket fogsz ejteni, pompával esik temetésem. Ne felejsd el, hogy mindég igazán szerettelek; hogy kitsinységemtül fogva, társaságodba nevedetem, s' erköltseidet betsültem! kedves ötsém! — — igaz, hiv barátom ha hogy a halál talál, be keservesen fog neved ajakimról utólsó

²⁴ AH (1779): térségeken ²⁵ AH II: Mélyly ²⁶ AH II: rendbe ²⁷ AH (1779): közzé ²⁸ AH II: [a kéziratnak vége szakad] ²⁹ AH (1779): leveledet ³⁰ AH (1779): irások ³¹ AH (1779): poémák ³² AH (1779): kétségesen ³³ AH (1779): közzé

lehellésemmel³⁴ le szakadni! — Te pedig ne keseregj sokat rajtam, mert mikor el estemet fogod hallani, már akkor nyugodalomba lézlek. Azomba hid el, olly szivvel viselem magam ütközetinkbe, melly félelme miat nevednek gyalázatot soha nem fog szülni — — Mitsoda az élet kedves ötsém?³⁵ olly árnyék, melly-[236]nek valósága fájdalom, erőtlenség, és nyavalya. Tüzbe kel hoznunk látod bennünk a szeléd Természetet, hogy rohanással, kegyetlenséggel öldökölhessünk — — — De meg szünök setét gondolataimmal Filosofus lelkednek nyugodalmát háborgatni: Te nem indúlsz meg ugy is a Világ bódulásán; élsz magánosságodba tsendesesen³⁶ — —ély, és ne szüny meg barátodat szeretni.

Morvából egy³⁷ Falubul, az út félről 22 Aprilis 1778

Testvér Bátyád,³⁸ igaz Barátod
Bessenyei Sándor, Kapitány

Barátom

Kérni fogom a Természetnek irgalmas Attyát, ha fohászkozásaim különben nagy hatalmán által hatva széki elibe eshetnek, hogy karjainak védelmé-[237]vel életedet fedezgesse. Ha meg élsz, örülni fogunk együt, ha el esel, jusson eszedbe mikor haldoklasz, hogy testedre borúlva fogja szivem hideg tetemeidet sirjába könyveivel ásztatni, és végre tölle illy zokogásokkal bútsúzni: *bóldog Ifiu! sorsodnak idején való áldozattya! ditsőség lelkednek, s örök nyugodalom testednek.*

Béts 26 Aprilis

Testvér ötséd, Bessenyei György

Vigstald Silesiában 23 9^{bris} 1778

Kedves Barátom!

Miólta töllünk zokogó Músáddal el bútsúztál, szüntelen reád van

³⁴ AH (1779): lehellesemmel ³⁵ AH (1779): ötsem? ³⁶ AH (1779): tsendesesen ³⁷ AH (1779): eg ³⁸ AH (1779): Bátyád

szemem függesztve (a) ablakodba, hol felénk ki könyökölván, előre éreztetted [238] velünk azt, amit éles írásoddal azután egészen szívünkben öntöttél.³⁹ Hová mentünk mi akkor? — — és⁴⁰ te hol maradtál K. barátom? — — két részre⁴¹ huztak a láthatatlan vegezések!⁴² — Minket öldöklésre, Tégedet pedig nyugalomra, és békességre!⁴³ — — még is el nem szakaszthatták sziveinket! — — Keserves el válás vala ez! s. a. t. *Bartsai* Kapitány

[239]XXVII^{dik} Rész.

A MAGYAR NYELV FEL EMELKEDÉSÉRŐL.¹

Kezdünk mi mozogni; anya nyelvünkön irunk, fáradunk, de mikor fogunk oda menni, hogy benne a tudományoknak minden szükséges erein evezhessünk? Mikor fognak tiszta magyar *Akademiát* tsinálni? vagy olly tudós Társaságot össze szerezni, mellynek más kötelessége, hivatala szerint ne lenne, hanem hogy Magyarúl írjon? Millyen keserves dolog a Magyar Ifúságot nézni ot, a hol most van, ha meg gondollya az ember a helyet, hol különben lehetne. Soha Nemzetünket a mitsodás tüze van, és Természet szerint okoskodásnak, észnek, tudománynak, s' mesterségnek mivébe felül nem haladná. [240] Katona, Filosofus, Tanátsos, Kereskedő, Törvény Biró, minden tsak nem egyebek felet lenne.

** Az ablakomon ki könyököltem. A Regiment mint egy száz lépésre, a nagy úton előttem ballagot lassan. A Bátyám⁴⁴ seregéből lovát fordítva ki ígetet, s ablakom alatt meg átván ezzel a szóval bútsútot: Adieu, annyit tézzen Isten hozzád, s azzal előllem vissza fordúlt. Vezérellyen⁴⁵ az Isteni gondviselés így feleltem⁴⁶ néki. Bartsai a kargyával ter⁴⁷ egynehány intést azzal el tüntek szemeim⁴⁸ elől — — — és hová mentek? mig láhattam őket néztem; azután pedig el keseredet szívem, magára borúlt. Belső fájdalomából,⁴⁹ könyveivel⁵⁰ tsorgot ki keserve, mellynek zokogásait utánnok küldöttem.*

³⁹ AH (1779) öntöttel ⁴⁰ AH (1779): es ⁴¹ AH (1779): részre ⁴² AH (1779): vegezések ⁴³ AH (1779): bekességre ⁴⁴ AH (1779): Bátyam ⁴⁵ AH (1779): Vezérellyen ⁴⁶ AH (1779): feletem ⁴⁷ AH (1779): kargyávalt ⁴⁸ AH (1779): szemeim ⁴⁹ AH (1779): fájdalomából ⁵⁰ AH (1779): könyveivel

¹ AH (1779): EMELKÉDESÉRŐL.

Ha Magyar Nemzetünknek eleitől fogva való viselt dolgait meg tekintjük, s' azon által, jól Természeti tulajdonságaiba nézünk, ki tanálhattuk mibe károsodhatna egy részről² a nagy tudományok által. Ennek meg magyarázásáról nem szükség írni, mivel olyan kár lenne benne csak, melyet a haszon, ditsőség, sokkal felül haladnának.

Remélhetjük é mi, hogy nyelvünket valaha oda vihettük, hol Frantzia, Anglus vannak? ha pedig Anya nyelvünk porba marad, hidjük é hogy idegen nyelvek által Nemzetünket közönségesen a szép tudományokra fel emelhetjük? Leg aláb azt tapasztoljuk, hogy tsupán idegen nyelven soha még egy Nemzet is e földön, a maga Anya nyelvét meg vetvén, bölt-[241]sességre, tudományokra nem emeltethet. A Görög Görögbe, a Deák, deákba, az Anglus Anglusba, a Frantzia Frantziába mentek fel. Valameddig e Nemzetek Anya nyelveikkel el nem kezdetek fényleni, addig homályba nyögtek. De ha lehetséges egy Országnak idegen nyelveken magába a tudományokat nagyra vinni, tehát e részbe mi Magyarok kéntelenítettünk³ valósággal leg első próbát adni.

Mig az Ország Törvénye deákul⁴ van s' mig ezen a nyelven perelnek, itélnek, addig sem idegen, sem Magyar nyelvet nem fog tudni a Magyar Nemzet. Ted hozzá, hogy Deákságot sem fog ismerni az első grádusba, mert a *Corpus Jurisba* való *Jobbagiones* deákság nem szülhet, se *Cicerokat*, sem *Curciusokat*, sem *Barclaviusokat*, sem *Virgiliusokat*, sem *Pliniusokat*.

[242] Ha a Nemzet akarja, s' valamit öszve téssen, fundálhat egy Magyar Társaságot, melly néki mindég *Magyarul írna, be ditsőséges dolog lenne!*

XXVIII Rész. MAGYAR IRÁS MÓDJA.

Tudjuk Hazánkba millyen sok féle módon irnak, beszélnek. Ezen módok közt, minden leg kisebb kérdés¹ nélkül leg² tisztáb, és igazab Magyarsággal élnek a *Debretzeni* és *Pataki Collégiomokban*. Találunk

² AH (1779): rőszről ³ AH (1779): kentelenítettünk ⁴ AH (1779): deakul

¹ AH (1779): kérdés ² AH (1779): teg

Magyar könyveket, ezektől különböző módon írva, kiváltképpen szokásban van, igen sok, és tudós helyeken az ilyen szóllásnak formája t.i. *Nem lehet azzal a dologval meszsze mennyi, sem fölöle sokat írnya; mert a lölket a menö, senki nem tudhattya. Nem köl tehát ollan föl kapaszkodnyi.* — Az ilyen módtul el kel nyelvünket huznyi.

[243] Az írásoknak tudomány szerint való módjokba is ejtünk hibákat. Látok vitézi verseket, Poémákat, hova az Író tréfákat elegyít, melly nem illik. A vitézi verseknek, mindenüt méltóságot kel mutatni. Soha Poemába kitsinségekre le nem szabad szállani. Ezt sem *Homerusba*, sem *Virgiliusba* nem tapasztalni, de a versek, mellyekkel iratnak, mindég méltóságosok.

Nagy történetekről is irnak folyó beszédbe, igen közönséges mondásokkal, melly tsúfos ellenkezést tsinál magába. Meg kellene az ilyeneknek *Barclaviust*,³ *Telemakhust* olvasni több ollyakkal, és úgy osztán méltósággal, mértékletességgel⁴ ő utánnok írni. Mitsoda nevetséges Magyarország vólna, ha Haller *Telemakhust* így fordította vólna: „Hogy⁵ osztán *Ulisses* el ment egy nagy hajón a *Kalipso* szigettyéből, *Kalipsó* irtóztató módon búsult, úgy hogy még [244] a *Nimfáihoz* sem szollot. A pedig még nagyob bajára vólt, hogy meg nem halhatván, mivel halhatatlan vólt, már azt a sok bút, keserüséget, mindég szenyvedni kellett néki. Tsak úgy járt a Tenger parton sirva, és mindég arra felé nézet, a merre *Ulisses* el ment.”

Trója⁶ veszedelmébe olvasom, 29 Levélen: „Látván *Laomédon* Király, maga ki mondhatatlan nagy szükségét és hamiket *Herkules* kér vala meg nem igérné, méltatlan el vesztét kedves Leányának, meg fogadá, hogy mind azokat meg fogná adni, a miket *Herkules* emlegetet, tsak éppen ne késne a meg szabadításához nyúlni, mivel nem sokára it termene a tzet hal. *Herkules* tehát hogy szavának eleget tégyen, ki tész *Hesione* szüzet a kö szálra, melly a Tenger közepén fel emelve, maga pedig a kö szál allyára le ülvén, nagy szorgalmatosság-[245]gal várja,

³ AH (1779): *Barelaviust*, ⁴ AH (1779): mértékletességgel ⁵ AH (1779): Hogy ⁶ AH (1779): „Trója

vagy hatát, vagy vakát vetet kotzkájának. A Tenger partyán álló Trojaiak is, de főképpen a Király és Királyné, buzgó szivel kéri az Istent, hogy könyörüljön szülöttén. Habot vét azomba a Tenger, dombosodik födele a víznek. Sűvöltőnek a szelek, mellyek bizonyos jelei valának a tzet hal jövésének, a kiis ki ütven fejét a víz hátából, nézi idestova a szüzet, és aztat szemére vévén, igyenesen a köszálhoz úszot, tátot száját tartván a Prédának el nyerésére. Jajgatnak a Tenger partnál; emelik karjokat az ég felé. A Királyné nem szemlélhetvén többé a veszedelmet vissza fordúl, és kéz kenőjével be tész a szemét.”

A szüzet ide s' tova nézni nem igaz magyar szóllás;⁷ *Kéri az Istent hogy szülöttén könyörüllyön* nem jól van, talán így job lenne, *hogy szülöttökön könyörüllyön. Keszkenövel a szemét be tenni*, nem [246] magyarság,⁸ nem bé tenni, hanem bé fedezni.

De külömben is lehetet vólna az egész dolgot több Poesissal irni. Következendő képpen p. o.

Laomedon az Isteni végezésnek változhatlanságát mind addig látván⁹ *Herkulesnek* esedezik egyetlen egy Leányáért, ki iránt tet ígéretnék meg állására, esküvéssel¹⁰ erős fogadást tészon tsak ne késne mond, annak szabadítására¹¹ sietni, mivel már utolsó veszedelmének szempillantásaihoz¹² közelit, és a Tengeri tsuda ellene mozdúl. *Herkules* ekkor *Hesionet* siettségel fel vévén egy kösziklára helyhezteti, melly a Tenger fenekéből emelkedet ki, maga pedig végre annak tövéhez támaszkodván, sohajtással, és hartzra gyuladó indúlatokkal várja az Istenek akarattjának, vagy szerentséjére, vagy örökös vesztére való kinyilatkozását. A Tenger partyára gyü-[247]lekezet sokaság, e veszedelemnek közelgetésétől rémitetvén, fel emelt könyörgő kiáltásával bé töltötte a szomorú egeket, hol a Király, és Királyné esedezésekkel, keserüségekkel kit kit meg haladván, könyveiktől el boritavta reszkettek, s' fohászokdakt. Azonba a Tenger meg indul, s' bolyongani kezd, mintha magába akarna ütközni, fel dagadt színének halmi idestova dülnek, tsak néma tsendességgel küszködven magok közt.

⁷ AH (1779): szóllás: ⁸ AH (1779): [örszó] Ma ⁹ AH (1779): latván ¹⁰ AH (1779): esküvéssel ¹¹ AH (1779): szabaditására ¹² AH (1779): szempillantásaikoz

Végre rettenetes zuhanással, egymástul meg szakadnak, és kiadják kebelekből a Tengeri állatnak rémitő képit, melly száját fel nyitva, fejét a zúgó habok felet jobra balra tekergeti, hol mint egy nyögni hallatik önnön terhe alatt. Nedves torkából ködöt fúj széllyel előtte, mellynek ritkaságán keresztül prédáját meg látván, felé kezd rohanni, s' a Tengert is tajtékozva maga után húzni. E kegyetlen formának tekinteti, s' rémitő¹³ veszedelmének meg gon-[248]dolása, a néző sokaságot, ijedésével némává¹⁴ tette, mellynek reszkető testét is földhöz szegezni láttatot. A királyné fordult el egyedül, ki szemeit be zárta, el kívánván azon szerentsétlenségét látásátul tiltani, mellyet külömben nézni kénszeritetet, — — már tsak e szerint is türhetőb lett volna.

A versekbe osztán a 89^{dik} levelen így kezdi: ¹⁵

Nagy vitéz Éneás látván hogy Hazáját
Fel predálta a tűz, nagy roppant Trójáját
A Tenger hátára botsáttya gallyáját
Gyors szelek futtára hányván vitorláját,
Mellyek húsz hajoit addig hányogatták,
Erre és amarra húzták, tologatták,
A mig Kártágóhoz artzal fordították
S ohajtot partyára ki igazították.
Didó Kiralnéja vala a helyeknek
Özvegy deli személy; tettzetet szemeknek
A mellet erkölsös, kedves mindeneknek,
[249] Tudta sorsát szánni a hajó törteknek.
Azért Eneást is jó szivvel fogadta
Lobbant szive lángját el sem titkolhatta.
A nap négy lovait osztán le nyugtatta
Gazdag vatsoráját a szakáts fel adta,
Kinállya vendégit, ad öröm jeleket,
Bor tsusztatojára ujjongat étkeket,
Pöngetteti lantját, hoz énekléseket
Rivadó Trombiták tartják vig verseket

¹³ AH (1779): remitő ¹⁴ AH (1779): nemává ¹⁵ AH (1779): kezdi

Ezek a versek rendesen vannak írva, mint látod, de mivel nints olyan meg irt dolog, mellyet más móddal is ki ne lehetne tenni, itt is különböző versekkel, és gondolatokkál ugyan ezen dolgot lehet festeni. Ha írma az ember.

Eneás Trojának pusztulását látván
El indul keservét szíven szorongatván.
Hajókra ragadja el maradt kintseit
Inti hivségére, rettent vitézeit.
E vizi igákra reá bizza magát,
A nagy Isteneknek által adván sorsát
[250] Indúlnak hajóji s' a dagályos habok
Harsogva emelik orrok előtt magok,
Zúdul az árbatz fa, pattog vitorlája
Hallik szárnyai közt a szelek lármája.
Éneas Trojára néha vissza fordúlt
Hol fegyver, tűz, annyi vér notásokkal dült.
Keseredet szive könyvébe zokogot
S' Junó ellen titkon mindég fohászkodot.
Tsak a füstöt látta, melly emelkedéssel,
Ment a fellegekhez, komor tekergéssel.
Alatta Hazája hamvába omolva
Feküdt pusztulással földig le romolva.
Örök végezési igy az Isteneknek
Határozzák sorsok sok nagy nemzeteknek,
Mellyeket szabadon semmivé tehetnek!
S a semmiből ismét nagyra emelhetnek!
A vitéz azomba sebessen haladván
Repül a Tengeren hol szeme fáradván
A kék égnél, viznél nem látot egyebet,
E világnak akar melly részire nézet.
[251] Kellemetes szelek vitték vitorláit
Mellyek a hajóknak serény kormányait¹⁶

¹⁶ AH (1779): kormányait

Kártágó várossa felé igazgatták
Hol *Didó* királynét osztán fel találták.
E fejedelemné maga¹⁷ uralkodot,
Mint özvegy; mert egyszer vólt már párosodot.
Isten Asszony láttzot diszes termetibe
Méltóság, okosság ültek szemibe.
Viszontagságoctól tanúlt jól érezni
Szerentsétleneknek tudot is kedvezni.
Szemét *Eneásnak* vitéz termetére
Vetvén nyilat ereszt *Kupidó* szivére,
A tűz kebeléből ortzáján ki tsapot
Mellyet már magába el nem titkolhatot.
Azonba a nap is tüzes úttját futván
Hanyatlik e világ széleihez jutván,
Az *Oceanusba* merül táblájával
Honnan tsak vereslik ki dült sűgárával,
Melly az ég kárpittyát piros színbe hozza,
[252] S a hegyek tetejét szépen aranyozza,
Honnan térségekre hosszasan alá dül,
S dombok óldalába¹⁸ apró bokrokra ül.

Didó terített vatsora asztalát
Rakattya rá rendel eledelét, borát
Bacchus, helyet foglal az asztal¹⁹ közepén
Fénylik a jó lakás, s' ivás piros képén.
A setét éjtzaka²⁰ már ólom bottyával
Fel jöt: de bé nem mert menni homállýával²¹
A *Didó* várába, hol ezer tűz fáklyák
Égvén,²² vastag lángjok rendel lobogtattyák,
A Palota be tölt *Ambrósia* szaggal
Melly itt ott zöldellet sok borostyán ággal.
Orfeus el kezdte kedves musikáját
Mellyel fel lármázta²³ a sziv édes baját

¹⁷ AH (1779): magá ¹⁸ AH (1779): óldálába ¹⁹ AH (1779): áasztal ²⁰ AH (1779):
éjtzaka ²¹ AH (1779): homállýával ²² AH (1779): Égvén ²³ AH (1779): larmázta

Didoba, a ki most *Vénus* egeibe,
Mosolygot, sohajtót kedves heveibe.
Ajánlya ételit, jelengeti kedvét
Fére tekint sohajt s, el árúlyla szívét
Eszik, de keveset, mint a szerelembe
Szokot ki ki tenni a szűz Természetbe.²⁴
[253] *Músák* is egy felől zengeni kezdenek
Emelvén mennyei hangját énekeknek
Virág koszorókat fűztek karjaikra
Méz tsorog nyelvekről gyenge ajakikra.
Az asztalra szélyyel Virágok hányattak
Hol kés villa, kanál tál, tányér tsattogtak
Dagadtak, feszültek a hó színü mejjek,
Mosolyogva, lopva, jártak sok szép szemek.
Igy még Jupiternek meg maradt kegyelme
Lett it Eneásnak öröme, védelme;
Mert az Isteneknek ollan természetek
Hogy haragjok után mutassák kegyelmek!

A mint fellyeb mondtam így is lehetet írni, ugyan azt; de mivel a tettzés sok féle, lehet, hogy az első mód sokaknak még inkább²⁵ tettzene, mint ez utólsób. Igaz ugyan; hogy versekkel ha írunk mindenkor igyekeznünk kel az olvasó szívét, indúlatit, változásokba hozni, hol majd tsudálkozásra, majd é-[254]des keserűségre, és bánatra hozattason, különbben²⁶ a vers, ezen tulajdonságok nélkül, holt állat, unalom, és bosszúság. 101 levelen így ír:²⁷

De még oda járnak, hogy addig is a jó
El ne hagyná őket igaz ez és való
Azért álla fel így ezen faragot ló
Hogy lenne az Isten ő hozzájok hajló
109 *Lev.* S elő vévén ismét pákostos elméjét
Igy folytattya tovább inat vet meséjét

²⁴ AH (1779): Természelbe. ²⁵ AH (1779): Inkáb ²⁶ AH (1779): különbben ²⁷ AH (1779): ir

98 *Lev.* Fő kép hogy a fal ló lábakat emele

Rút fergeteggel vólt a Levegő tele

95. *Lev.* S' Város nagyát látván egy kis vér szemet vőt

A lelke házából egy nagy sohajtást töt

Ez ugyan mind érthető magyarság: attul függ, a kinek tettzését találja véllek az Iró, mert az ilyen dolgok úgy is tsak vélekedéstül vannak.

[255] Egy Magyar Poetát olvasok, ki egész verset tsupa *cadentiából* tsinál, *szép szemeid vannak* mond egy énekébe,²⁸mellyért sok láb *fárad, árad, várád, nyárad*. Én nem szollok ez ellen is: mert sokaknak tetzhetik, és jó a szollásnak modját sokasítani, ha nem tudhattya is minden, hogy mitsodások légyenek az olly lábak, mellyek *áradnak, várának, és nyáradnak*. Minden²⁹ kereskedőnek a maga portekáját kell árúlni. Nehéz egy nyelvnek erejét hamar ki venni

A magyar sziveket gyönyörűségre s' tsudálkozásra hozó *Haller, Telemakus* fordítója is hibázot³⁰ az illyenbe, ha még éppen nyáradrol nem tudot is. 11 *Lev. mond.* „Azért meg parantsolá, hogy a közel lévő erdőkke vinnének a több királyi pásztorok³¹ közzé, hogy rabi hívásúnkhoz köteleztetnénk.”³² Valaki magyarul tud, által látthattya, hogy rabi híváshoz köteleztetni nints magyarul mondva. *Hivás, hivatal* nagyon kü-[256]lömböznek egymástól, *rabi hivatal* hát nem *rabi hívás*.³³ Ugyan ot írja *Haller* „Hogy³⁴ bennünket *Ankises* koporsóján áldoznának³⁵ fel sat. Vitettünk az *Ankises* temetéséhez.”³⁶ Az *Ankises* temetéséhez nem vitethettek, ki már régen el temettetett. *Temetés*, temető, éppen nem tesznek egyet. *Temetés* az, mikor temetik az embert, *temető* pedig az, a hová temetik. Osztán nem koporsón kellet áldoztatni, mert arra nem fértek vólna, hanem temetön. *Frantziául* is temető van téve. Illyen hibák pedig számosan vannak *Telemakusba*. Az írás modjában is felette sok homályt, és szükségtelen³⁷ tzifraságot

²⁸ AH (1779): énekbe ²⁹ AH (1779): minden ³⁰ AH (1779): hibázot ³¹ AH (1779): pasztorok ³² AH (1779): köteleztetnénk. ³³ AH (1779): *rabi hívás* ³⁴ AH (1779): Hogy [idézőjel hiányzik] ³⁵ AH (1779): „áldoznának ³⁶ AH (1779): temetéséhez. ³⁷ AH (1779): szükségtelen

hintet a fordító p. o. 5 *Lev.* mond. „Kalipso³⁸ a tsudálkozástól el fogattatván, belső indulataiban meg győztetett *Telemakus* vidám Ifúságában, olly böltességet ékessen szóllást tapasztolván, kinek nézésével bé nem tölthette szemeit.”³⁹ Olly böltességet tapasztalván, kinek nézésével⁴⁰szemeit bennem tölthette; [257] nints magyarul mondva. E rendek igazán fordítva frantziából így esnek: „Kalipszó⁴¹ tsudálkozásától, és szívének belső indulatyaitól el fogattatván,⁴² hogy *Telemakus*⁴³ vidám Ifúságába, annyi ékesen⁴⁴ szóllást, és böltességet tapasztolt, személlye látásával szemei be nem telhettek, melly okon tsak halgatásba maradt.” 3. *Levél mond* „ragyogo szemeinek szikrázo tüzeit, elevenségét mértékelő tsendes viselését szemlélte.”⁴⁵ Ha⁴⁶ itt a magyarság illyen nagyon nem szikrázna, mindjárt szebben esne.⁴⁷ 7. *Lev.* „De téged imé bé fogad, mellyet *Atyád* tanátstalanúl meg vetet, ölébe a szerentse.”⁴⁸ Ennek is látod ki van tekerve a nyaka. Ez a hetedik levél⁴⁹ tsak, és nem akartam tovább keresni *Hallernek* hibáit; mert láttam meg érdemli, hogy magyarságának nagy érdemiért, azokra szemeinket bé hunnyuk. Ő sok helyen tsak szerentsére fordítot úgy láttzik, és gyakorta úgy találja a magyarságot, [258] hogy *Fenelont* magát meg haladni láttatik. Az első résznek utóllját, a *Haller*, és magam fordítása szerint ide tészem, itéld, s’ mondjad⁵⁰ a mi tettzik.

B.

Örökre meg fogok e főnek látásáról⁵¹ emlékezni: véribe vólt keveredve, meg szaggatot halavány *Ortzáján* szemei be estek: felére nyitva maradt szája úgy láttzot mintha magát még is félbe szakadt szavának ki mondására eröltetné. Szikkadt ábrázattyán meg maradt még fenyegető kevély tekinteti, mellyet onnan a halál sem törölhet el. E rettenetes kép halálomig le lész előttem rajzolva: és ha valaha az

³⁸ AH (1779): Kalipso [idézőjel hiányzik] ³⁹ AH (1779): szemeit. [idézőjel hiányzik]
⁴⁰ AH (1779): nezésével ⁴¹ AH (1779): Kalipszo [idézőjel hiányzik] ⁴² AH (1779): fogattatván ⁴³ AH (1779): Temakus ⁴⁴ AH (1779): ekesen ⁴⁵ AH (1779) szemlélete. [idézőjel hiányzik] ⁴⁶ AH (1779): „Ha ⁴⁷ AH (1779): esne- ⁴⁸ AH (1779): szerentse. [idézőjel hiányzik] ⁴⁹ AH (1779): lével ⁵⁰ AH (1779): mondjad ⁵¹ AH (1779): látásáról

Istenek⁵² uralkodásra⁵³ méltóztatnak, soha e szomorú történet⁵⁴ után el nem felejttem: hogy egy király a parantsolásra érdemes, és hatalmába szerentsés tsak úgy lehet, ha magát a józan értelemtől vezéreltetni engedi. Ah mitsoda bódogtalanság alá rekesztetet egy olyan halandó, ki noha a közönséges jónak fel állítására válasz-[259]tatot, még is tsak azért láttatik parantsolni, hogy szerentsétleneket tehessen! Ez a fordítás a Frantzia szerint inkább van téve, mint a másik: és érthető.⁵⁵

H.

Hóltomig meg emlékezem azon főnek látásáról, miképen vala véreben kevertetve; bé zárlot, és meg homályosodtak szemei; ábrázatyta halaványodván, éppen el változot, szája fel tátva, mintha el kezdet szavát ki akarná mondani, sőt meg hólt testén is, kevély és agyarkodó indulattya le vala ábrázolva aztat a halál el nem törölhetette. Kinek képe életem fogytaig szemem előtt fog forogni; és ha az Istenek királyságra rendelték, ilyen szememmel látot példának látása után, soha el nem felejttem, hogy az olyan király nem méltó az uralkodásra, és hatalmában boldogságában tsak addig örvendezhet, a mig aztat az értelem alá vetheti. Oh melly szerentsétlen az olyan ember, a ki a közönséges jónak szerzésére, és elő moz-[260]ditására rendtetet, ha egyéb képpen annyi embernek nem tud Ura lenni, hanem hogy őket szerentsétlenné tégye

E szó, *szája fel tátva*, nem igen nemes; meg hóltt testen indulat nem mutathattya magát ábrázaton kívül, mert lábán, derekán, hátán tsak nem látzhatot; ⁵⁶ *látot példának látása* sem éppen a leg szebben esik. *Hatalmában, boldogságában tsak addig örvendezhet, a mig aztat*, sat. azokat hát, mivel hatalom és boldogság együt emlitetnek, különben, *derék emberek ez, úgy esik.*

⁵² AH (1779): Istennek ⁵³ AH (1779): ur, [elválasztó jel helyett] ⁵⁴ AH (1779): történet ⁵⁵ AH (1779): érthető. ⁵⁶ AH (1779): látzhatot:

XXIX Rész.
HAJDANI HAZA.

Soha a Magyar rendek, eredet szerint való¹ törvényeikbe szent Istvántul fogva *Zapolyáig* nem változtak. Ezen az eredet szerint való törvényen értted a nemzet fő dolgait, nem pedig [261] azokat az apro törvényes tziikelyeket, mellyekkel egymást szoktuk hazánkba perelni.

Ha végig járod az Ország törvényes könyvét, úgy fogod serény vigyázással tapasztolni első tekintetre, mintha *Hunyadi Mátyás* let volna egyedül, ki nemzetének szegelet követ szabadon mozgathatta. Azonba ő hazájának természeti szokásán, s' hivatalának úttján még is meg maradt. Kénszeritetet nemzetének akkori le verettetet sorsa által segéllő módokhoz rakaszkodni, mellyek tsak abba határozottak meg, hogy Jobbágyait a katonaságnak, és háborúnak² terhével nagyon nyomta. De tudod é, hogy a Magyar eleitől fogva, olyan törvény szerint való³ katona, ki nagy szükségnek idején, életét, javát, hazájáért fel áldozni tartozik? Mátyás semit nem tett egyebet tsak katonát, és katona tartást kért hazájától olyan időbe, mellybe két Tsászárral vit hadat.[262] Nem azt kívánta⁴ ő, hogy Országá ne legyen szabad; hanem azt, hogy magát utolsó erejével, Törvénye szerint védelmezze. Tudjuk nem vólt magán kívül sehonnan⁵ annyi erő ellen segedelme, mellyel néki küszködni kellett, és olyan hazát oltalmazni kénszeritetett hol tsak pusztákat látot

László, ki utánna választatot⁶ mindjárt,⁷ látván hogy szerentsétlen,⁸ és gyáva uralkodása miat a nemzet vádollya, közönséges⁹ gyűlésbe magát mentegeetni kezdette, hol töb okai közt azt is elő hozza, hogy azon egész esztendőbe, 40 ezernél töb jövedelem nem ment kezéhez az Országból. Mi módon lehetet hát, hogy ő előtte Mátyás ellenségét gyözvén, magának ujra ellenségeket tsinált, még is meg verte őket, és

¹ AH (1779): való ² AH (1779): haborúnak ³ AH (1779): való ⁴ AH (1779): kívántá
⁵ AH (1779): schonnam ⁶ AH (1779): válásztatot ⁷ AH (1779): minddjárt ⁸ AH (1779): szerentsélen ⁹ AH (1779): közönséges

nemzetének hatalmát, ditsősségét, a leg felsőbb pontba helyeztette? ha meg nem szoritotta volna magát lehetetlen let volna annyira menni, kinek néha [263] Jobbágyaival is, ellenségeivel is hadakozni kellett.

Ő alatta volt nemzete leg hatalmasab kívülrül, de belől gyenge, és szegény lett. Kérdés,¹⁰ ha *Mátyás* volté töb a Magyarok boldogságának,¹¹ vagy első *Lajos*? *Mátyást* idejébe olyannak gondold, mint régen a Görögöknél *Filippust*, vagy mai időnkbe *Fridericust*. Hatalmassá, ditsőségesé tette Hazáját, de tsendességet, gazdagságot, nyugodalmat nem érzet alatta. *Lajos* hadakozással hasonló volt *Mátyáshoz* kinek uralkodása ötet, meg haladja annyiba, hogy Országával a békességnek, elégséges gazdaságnak, nyugodalomnak édességét¹² is kóstoltatta, alatta a haza győzhetet is, élhetet is. *Voltér* e Magyar uralkodónak viselt dolgairól irván „nagy Fejedelem volt mond, kinek emlékezeti örökös kedvességbe, tiszteletbe fog maradni a Magyaroknál. E nemzetnek sok szép viselt [264] dolgai vannak, de hogy nem irnak róllok úgy mint mások, nem ismértethetnek annyira. Alig tudják a világnak nagyob részein, hogy a *Karpátus* hegyek felé volt egy nagy *Lajos* magyar király, ki ditsősséggel¹³ igazsággal uralkodot.”

El felejtette *Voltér* ezt irván, hogy olyan Nemzetnek nem sokat lehetet irni, mellynek kezéből pennáját ha fel vette, az *Amuratesek*, *Mahometek* menkövei verték ki.

Jegyezzük meg, hogy mind *Mátyás*, mind *Lajos* a tudományokat szerették. Soha nem volt nagy Fejedelem, ki a tudósokat nem tisztelte, és a tudományokat meg vetette: olly igaz az, hogy embert valósággal nagygyá, tsak a józan okoskodás, ész böltesség, és tudomány tehetnek. A tüzes vasnak próbáját *Lajos* törölte el, mint *Mária Theresia* a boszorkányok égetését. [265] A *Mátyás* törvényei¹⁴ is különböznek a *Szent István*, első *András*, és szent *Lászlójétul*,¹⁵ de tsak aprólékba. Tudta *Mátyás* mint kel hazájának javáru gondolkodni, hanem tzéllýába idő elöt meg eset halála miat nem érhetet.

¹⁰ AH (1779): Kérdés ¹¹ AH (1779): boldogságanak ¹² AH (1779): edességét ¹³ AH (1779): ditsősséggel ¹⁴ AH (1779): törvényei ¹⁵ AH (1779): *Lászlójétul*

Mikor egy Országnak közönséges fel emelkedéséről álmodozol, nem a perelkedésének modját véd fel. Valamelly Törvény tikkelyek tsak arra rendeltetnek, hogy egyik Haza fia, a másikatól örökséget hogy keressé vissza, azok belső játékok, mellynek különös ügyre, Polgárra nézve nagy dolgok, mivel egy ház el pusztúlhat, s' ellenben meg is gazdagodhatik általok; de mihent az egész Hazánk sorsát vészed, ezek semmiké lesznek¹⁶ előtted. Akár *Péter*, akár *Pál* birja ezt a falut, vagy amaz mező Várost, az a Hazának mind egy. Ha perlesz, olyan Birónak, perlőnek fizetz, ki hazádba költi el pénzedet. Per által¹⁷ a hol egyik [266] Haza fia veszt, a másik ot nyér, a dolog pedig mellyen veszekednek,¹⁸ mindég a Hazába marad. Nem a hát első kötelesség, tudomány egy Hazába, hogy tudjam jádzani a pernek ugrásit, arrúl kel elmélnedni, mi módon legyen egy nemzet bölts, és gazdag. Van é nagy tudományokra úttya? Virágzik é benne minden kézi mesterség; és talált é olly réseket, mellyeken terméseit, keleti felet való vagyonait a szomszéd Nemzeteknél el adván, kintsét kebelébe szaporithassa. Ezekből ál egy Országnak első dolga, tudománnya, mellyek közt nem felejtheti el azt is, hogy Királyával mitsoda kötésbe, alkuba, és kötelességbe legyen javainak birodalma, adózása, személyének szabadsága, vagy meg köttetése iránt. Illyenek egy Ország fő dolgai. A belső aprolék törvényeket¹⁹ ezekhez képest semminek vehed, mert azzal, hogy *Pál*, *Pétertől* Jóságát el nyeri, nem pusztúlt, sem szegényedet a Haza; de pusztúl avval, [267] ha pénzt botsát ki magából olly móddal hogy azt soha vissza ne nyerhesse.

A ki Hazájának belső Törvényénél egyebet nem tudna, tsak úgy gondolhatná magát, mint egy jó *Vojtó* Játékos. El van tsinálva, hogy a ki segít, leg alá egy ütést vigyen, külömben a *Cassát* fizeti: Ellenben a ki *Vojtót* mond, ha hármat nem viszen, játékát el vesztette sat. Meg van irva hogy ha a Jóságrol, mellyet keresel, Királyi ajándékot,²⁰ gyakorlot birodalmat nem mutathatz meg nem nyered, ha Atyád örökséget el adta, és te annak idejébe ellent²¹ nem mondottál, jóságod

¹⁶ AH (1779): lesznek ¹⁷ AH (1779): által ¹⁸ AH (1779): veszekedek ¹⁹ AH (1779): törvényeket ²⁰ AH (1779): ajándékot ²¹ AH (1779): éllent

el veszet, *praescribalt*; de ha azt el követték vissza nyerheted, ilyen forma regulákon mégyen a belső Törvény. Nem tsak ezen gondolkodot *Mátyás*, ő nagy tudományokra akart utat nyitni Nemzetének, és kereskedést állítani. Mert úgy ved, hogy minden nemü emberi nagyságot észből, [268] böltsességből kel ki hozni. A hadakozáshoz pénz kel, ember, de mindenek felet okos hadi Vezér. A Pénzt látod szorgalmatos kereskedés, gazdálkodás szüli, az okosság pedig tanulásból jön. A belső törvényeket tsak addig kel igazgatni, mig végbe vitethetik általok, hogy egyik tagja a Hazának, meg ne nyomja nagyon a másik tagot, de ide sem a személylyek értetnek különösen, hanem a nagy részek t.i. *Nemesi rend*, *Papi rend*, *Köz Nép*, vagy *Paraszttság*. Lásd, erre gondoly egy Hazának dolgába.

XXX Rész.

PROBÁRA FORDITOT MAGYARSÁG NÉMETBŰL.

TZERIM CARITESHEZ.

Ha az örök végezések józan erköltsödet, szivednek nemes tulajdon-[269]ságait, szerentsétlen Atyám iránt viselt barátságodat, és annak érdemtelen Fiához mutatot szeretetedet meg jutalmaztatták; ugy¹ kétség kívül minden óráid olly böldegok, s' nyugodalmasok fognak lenni, mint el vesztet barátodnak élete szerentsétlen, és nyomorúlt.

Én² bennem mutattyák ki az egek büntető igazságokat, én vagyok minden szerentsétlenek felet egyedül leg szerentsétleneb: és³ fájdalomnak öregbitésére, tulajdon lelkem isméreti is kiáltya elenem, hogy mostani kinomnál kegyelmeseb sorsot nem érdemelhetek.

Ha még, mint ki személyyedet sérelemmel illetem, lelkednek tsendes nyugodalmát, keservemmel meg háborítani bátorkodhatom: ha én, mondom, ki szerelmes húgodnak böldegtalan történeteit okozván, szemeidet az által könyvekbe borítottam, ily kegyetlen [270] meg

¹ AH (1779): Ugy ² AH (1779): En ³ AH (1779): es

sebesítettésed után,⁴ mi egyedül töllem származot, szánakozásodat érdemelhetem; tehát ah! hald meg barátom, miként bosszúllják bennem az egek húgodnak keservét.

Vagy annyira ki törültél é már emlékezetedből, hogy szivbéli bánatom⁵ engedelmedet többé ne remélhesse? ah! nem; vid tökéletességre inkább barátságodat, meg nem tagadván a vigasztalást egy olly szerentsétlenül, kit életében bóldoggá nem tehetél, hogy leg aláb tsendesebben halhasson. Engedj meg ha Irásomba szivemet ki ontom, és szerentsétlenségem tölled olly botsánatot kér, mellyet töllem mint gonosztól meg kellene tagadnod. Ha pedig egy szántsándékkal kereset veszedelmes hiba botsánatot, és szánakozást többé már sehol nem érdemel, tehát, tsak ugyan egy érdemetlen⁶ gyermeknek vétkét, annak fájdalmas, s' leg érdemeseb Attyáért botsásd meg.

[271] De mit mondok? Én⁷ szerentsétlen! ha minden örömet várhatok is barátságodtól, remélhetem é, hogy ezen darab levél⁸ mellyet keservemmel festek, valaha kezedbe juthat? Világúnknak nyájas kebeléből, olly sivatag pusztaságokra vetettem, hol emberiség nem tudatik, és hol olly kegyetlenekkel kénszeritetem lakni, kik gyötrettetésembé gyönyörűséget találnak. A Világnak job részein termet emberek, tsak ollyanok már nékem mintha nem is vólnának — Némely szélvészeinktől,⁹ e pusztá szigetre ki verettetet hajók, mellyeket veszedelmes tengerünknak rettenetes kö szálai közt, a gazdagságra való vágyódás kerget, meg tsendesedvén valamennyire bizonyítják, hogy rajtunk kívül még e földön töb emberek is élnek,¹⁰ kiknek társaságából tengerek, hegyek által tiltatunk¹¹ ki. Mi modon hizelkedjem hát magamnak olly édes reménséggel, hogy a védelmező törté-[272]netek, sohajtásimat még valaha, közéjek viszik?

De még is irok, mivel ez által emésztő kinomba könyebülést érzek, és úgy igyekezem beszédemet el vesztet tárgyom eleibe terjeszteni, mint ha

⁴ AH (1779): után ⁵ AH (1779): bánátom ⁶ AH (1779): érdemetlen ⁷ AH (1779): En ⁸ AH lével ⁹ AH (1779): szélvészeinktől ¹⁰ AH (1779): elnek ¹¹ AH (1779): tiltatunk

előttem volna. Igaz bánatomnak örökös bizonságúl maradjon meg levele keze alatt. Ha a kegyetlen sors tőlem meg tiltya, nyelvemmel embereknek panaszomat beszélni. Oh! mely édes könnyébségemre lész, ha sirhatok, s' irhatok? A belső érzékenység együt könyveimmel foly ki szemeimből, melynek folyása, fájdalomot gyengíteni, s' meg eset szívemet azokkal könnyebíteni láttatik. Ebbe tanáлом azért mostani szerentsétlenségembe szüntelen való, s' leg kedveseb foglalatosságomat. Ha a forró Nap, munkáiba el fáradt testemnek déli álmát néha engedi, és rab társaim széllyel dülöngőznek, hogy rövid álmokkal új erőre jöhessenek, [273] én akkor nyugodalmam helyet e kietlenségnek szomorú kő szálai közt, magamnak barlangot keresek, és fájdalommal¹² minden darab levelet be irok, valamit a történet kezembe vét. Szomorú élő fák zúgnak körülöttem; sok kő szálak, mint kő hegyek egymásra dülvén, tsipke bokros üstököket le felé botsátják, mellyeknek alsó mélyiségei, sohajtásaimra éppen oly bús hangal felelgetnek vissza, mint minémü szívemből származik. Itt ülök, gondolkodom, érzek, sohajtok, sirok, és irok. Mert ezek most foglalatosságaim, mellyeket kívánsággal el követek. Ne gondold kedves *Caritesem*, hogy e volna leg első levelem, mellyet hozzád küldök. Ő tsak minden nappali fohászkozásomā hozza elődbe, hogy néked azon dolgokról ismét szólhasson, mellyeket már részedre sok ezer-szer mondtam. A te Világodrúl való hir hallásnak édes remén-ségével szívem, napról napra menyire nem hizel-[274]kedet magá-nak. Minden szelet áldottam melly felöletek fújt, és minden hajótúl levelet vártam, mit távolról, szomorú tengereinknek habjai közt fellyeb alá b hanyattatni szemlélhettem. Ah mit nem remél egy szerentsétlen; de hany reménsége közzül tellyesedhetik bé ha tsak egy is!

Tsak olyan kegyetlenektől ismértetem it, kiknek társaságokat, a leg szomorúb magánossággal is örömet fel váltanám. Senki nem kérdezkedik felőlem, senki nem szól hozzám, sem levelet nem nyújt. De mi közü is lehet a szerentsés Világnak, egy olly érdemetlen halandóhoz, kit egeinknek méltó bosszú állása, a szeléd emberek józan társaságából

¹² AH (1779): fájdalommal

ki rekesztet? Mit kívánhatok részemre a tiszta barátságától is, melynek szent törvényeit már egyszer lábammal tapostam.

[275] De ezer haszontalan irt levelem után sem szünök meg azért irni, valameddig szívemnek egy dobbanása, vagy érzése lehet, és kezem mozoghat.

Nem kívánom régi sebeidet újra meg szaggatni, ha¹³ leg belső bánatomnak¹⁴ keservétül meg illetődésre hozattathatnál, úgy, el követet hibáim mellyeket most könnyhúllatásaimmal fizetek örökös halgatásba maradhatnának.¹⁵ — De még is tégedet azon szerentsétlen napra, mellyen leg utólszor láttalak, emlékeztetni kénszeritetem —

Az utolsó lépést veszedelmemre¹⁶ már meg tettem vólt. Atyám semmi nélkül hagyatot. Leg utolsó költségét, mellyel magát még védelmezhetette, adósságainak le fizetésére, alaton tsalárdsággal huzattam ki kezéből. Mitsoda kinhoz hasonlithatom e szomorú emlékezetet, ha szavaira gondolok, mellyeket végső vagyonának ki adásával előttem [276] mondot! Szemei könyveivel tsordultig töltek: még is belső keserves meg illetődésének titkolására magát erőltette. Láttam mitsoda küszködések közt, kívánta fájdalmas tekintet vidámságra hozni, hogy haszontalanságomnak szememre való hányását töllem el rejtse, melly tselekedeti meg öl vala, ha szívem akkor olly érzéketlen nem let vólna, mint minémü érzékeny most vagyok — — Még is végre egy könyve szeméből ki tsordult, mellyet tovább meg tartani elégtelen vala; *ved kezedhez e pénzt* mond zokogva, *s' elégitsd ki usorásimat: e leg utolsó költségem, mi még számomra meg maradt* — — *videl . . soha még betsület drágabban*¹⁷ *nem fizettetet.*

Parantsolatjának tellyesítésére el indultam;¹⁸ de szerentsétlen sorsom már ekkor meg határozatot! Az usorás nem volt othon,¹⁹ vissza tértem. Azon szempillantásban ötlik elmémben, hogy *Tzariné-*

¹³ AH (1779): Ha ¹⁴ AH (1779): bánatomnak ¹⁵ AH (1779): maradhatnának - ¹⁶ AH (1779): veszedelmemre ¹⁷ AH (1779): *drágabban* ¹⁸ AH (1779): indultam ¹⁹ AH (1779): athon

nek veszedelmes szerelméért, fájdalom-[277]mas szemre való hányásokat tégyek, s' rólla örökösen le mondjak.

Ő tet ártatlan hugod ellen hitetlenné; Ő benne kezdettem romlásomba hanyatlani, s' néki is kellett szerentsétlenségemet tökéletességre vinni, hogy rajtam ugyan azon bünért bosszút álljon, mellybe önnön maga taszított — ah kinos emlékezet! ah! leg boldogtalanab orája egész életemnek! Én²⁰ ostoba, úgy hittem, hogy volt szerelmemnek mostani haragra let gerjedése, mellyel szívemet meg lopta, ha útálhatni nem fog is, leg aláb egy tsalárd személyhez hidegséget állandóul mutathat.

Tzariné meg lát, s' fél unalommal fogad. Hiheted é ha mondom, hogy nekem, ki gonozságát jól ésmértem, s' szerentsétlenségemet rajta bosszulni indúltam, hidegsége, mellyel hozzám viseltetet el szenyvedhetetlen volt. Sze-[278]rentsétlen szerelmem ál ortzáját, mellynek szine alat magát addig rejtegette elvetette.²¹ A helyet, hogy álnokságát meg vetéssel büntettem volna azon órában semmi nagyobb boldogtalanságot nem ismértem, mint rettegésemet, mint bennem személye el vesztésének félelme szült; újra rabságába estem: minden bátorságomat el vesztettem,²² szorgalmatosan el kívánván távoztatni még a szót is, melly által ötet boldogtalanságom okának jelenthettem volna.

Tudta volt már akkor *Tzariné*, hogy minden örökségemtől meg fosztattam. Tudta hogy Atyám adósságainak²³ fizetésére mellyek ugyan tsak öreá költek el, utolsó vagyonát el adta. Egy szóval tudta, hogy tovább már semmivel nem bírok. Ha szerentsétlen indulataim, a józan²⁴ értelemnek leg kisebb szikráját, még nállam fényleni engeték volna; és ha mint szerelmen kívül minden egyéb dolgokba érzéketlen, egész-[279]len meg nem vakúltam volna tehát, tapasztalnom kel vala, hogy hidegsége, a leg alatsonyab okokból származik; mivel mig vagyonaimat tudta, kedvellet most pedig azoktól (noha általa,) meg fosztatván meg vét — — De mit láthat egy olly Ifiu, ki magát szerelmének tüzétül tellyességgel el hadta ragattatni

²⁰ AH (1779): En ²¹ AH (1779): elvelette ²² AH (1779): vesztétem ²³ AH (1779): adósságainak ²⁴ AH (1779): józán

Oh! kedves *Karitesem*, kivel most tsak gondolatomba beszéllek, s' kinek nemes árnyékával magamat mulathatom, ámbár írásomnak kezdedhez²⁵ jútását nem remélhetem, ámbár nem hallod ha kiáltalak, nem érzed ha áldalak, még is igyekezem hozzád beszélni, és szívemet előtted ki önteni. Kedves s' érdemes árnyék! — — maradj most, hólnap ismét ide jövök, hogy ezen kopasz kö szálak, s' szomorú fenyő fák közöt, zugó tengerünk partyán újra fel találhassalak s. a. t.

[280] XXXI Rész,¹

FONT, SZÁM, MÉRTÉK,² EMBERI TUDOMÁNY

Vizsgáld meg az ember mint kezd valamit meg érteni, vagy meg fogni, találod majd,³ hogy minden tudománnya, értelme, mértékből áll.⁴ A teremtésnek egész kerületibe két dolog van, mellyet tanítunk,⁵ *nagyság*,⁶ és *kitsinség*. Ezeket testbe⁷ gondolván, mi módon tészed őket magokba érthetőkké?⁸ Elöl vészel elmédbe egy kis darabot valamit, vagy egy pontot, a hoz a kis darabhoz,⁹ vagy Ponthoz gondolsz más darabot, sok pontot, osztán sok száz ezer milliionszor való, sok száz ezer milliom pont tésznek előtted egy igen nagy darabot.¹⁰ *Kevéség*,¹¹ *sókaság*, *messzeség*, *közelség*, mellyek magokba¹² vagy kitsinségek, vagy nagyságok hasonlóúl számból, mértékből¹³ tudathatnak¹⁴ meg. Vagy öllel, va-[281]gy réffel,¹⁵ vagy marokkal mérsz mindent, minek számát számba vészed, és úgy mértékkel számmal hozol¹⁶ minden dolgot¹⁷ ismerettségbe. A *nehézséget*,¹⁸ *könnyüséget*¹⁹ hasonlóúl mérned kel,²⁰ fertállyal, fóntal, másával. Sok számú²¹ mása nagy

²⁵ AH (1779): hezedhez

¹ AH (1779): RESZ ² AH (1779): MÉRTÉR ³ AH I. B: *ugy* találod, ⁴ AH I. B: áll: ⁵ AH I. B: tanítunk, t.i: ⁶ AH (1779): *Nagysák* ⁷ AH I. B: *a* testbe ⁸ AH I. B: érthetőkké magokban? ⁹ AH (1779): darobhoz ¹⁰ AH I. B: Elő veszel elmédbe egy kis darabot valamit, ahoz gondolsz más darabot, 's osztán többet, s' azután tesznek előtted igen nagy darabot. ¹¹ AH I. B: [Új bekezdés] ¹² AH I. B: mellyek *osztán* magokba ¹³ AH (1779): mértékből AH I. B: *vagy* mértékből ¹⁴ AH I. B: tudatnak ¹⁵ AH I. B: Róffel ¹⁶ AH I. B: és *igy* mértékkel hozol, és számmal ¹⁷ AH I. B: mindent ¹⁸ AH (1779): *nehez*. [Elválasztás] AH I. B: [Új bekezdés] ¹⁹ AH (1779): *könnyüséget* ²⁰ AH I. B: hasonlóan *mértékkel* ²¹ AH (1779): sok szamu

nehézség.²² Ezekről a' mértékekről, és számokról²³ két fel minden emberi ismérettség, és tudomány.²⁴ Azért abból, ki egyik kezével tiz fontot valamit,²⁵ más kezével ötöt emelgethet és ehez százig egytől el olvashat, ha erős lelke van, lehet nagy Filozofus.²⁶ Az²⁷ erköltsi, vagy lelki dolgokba, úgy mint jó erköltsbe, rossz erköltsbe,²⁸ tudományba, tudatlanságba, fájdalomba, gyönyörűségbe csak érzésünkkel, és gondolatunkal mérhetünk, mivel ezen dolgokat nem lehet fontba tenni, de még is ugyan azon törvénybe maradnak. Igen sok szép gondolat együt okosságot csinál. Sok jóságos²⁹ tselekedet jó erköltsű embert szül. Sok seb³⁰ sok kár vallás,³¹ nagy fájdalom; sok haszon együt [282] nagy öröm. It még³² meg marad a szám, de bizonytalan a mérték a jóval és rosszal, mert csak érzésbe van.³³

XXXII Rész TANÍTÁS, IRÁS — MÓDJA.

Némelly tudósnak tudod szokása homályosan írni, és beszélni, azon okból, hogy meg nem értethetvén, annál¹ inkább tsudáltassék. Ha eleitől fogva a böltsek magokat, a dolgokba mindnyáján tisztán magyarázták² volna, sokkal töb ésszel bírnánk már, de úgy vélekedtek, hogy ha nagyon ki mondják értelmeiket majd mindentül meg értetnek, s' nem fognak annyira tsudáltatni.

Sokan mentik magokat a dolognak mélységével, hogy t.i. nem lehet a miat tisztán magyarázni: — ne hid. Soha olyat nem gondolhat az elme, mellyet a penna ki ne írhasson. Érzése³ [283] van az embernek olyan, mellynek nagysága már tovább semmi féle szóllásnak formáját, erejét meg nem szenvedí, s' csak némaságba tart; de gondolat nem lehet; mert mikor dolgot gondolsz, akkor szót is eszközt is, gondolsz. Valakinek e

²² AH I. B: *Nagy Nehézség.* ²³ AH I. B: számokról és mértékekről ²⁴ AH I. B: minden Emberi Tudomány, és esmerettség. ²⁵ AH (1779): valamit ²⁶ AH I. B: [hiányzik a mondat] ²⁷ AH I. B: [Új bekezdés] ²⁸ AH (1779): erköltsbe ²⁹ AH I. B: jó ³⁰ AH I. B: embert szül, sok seb ³¹ AH (1779): vallás ³² AH I. B: *Igy* ³³ AH I. B: *ézésbe van.*

¹ AH (1779): annál ² AH (1779): magyaráztak ³ AH (1779): *Erzése*

világon erős gondolkodása módja van, annak vagy ékesen szóllásba, vagy pennába erősnek kel lenni hasonlóul. Meg lehet, hogy egy mély gondolkodású ember, szóval elmélkedését ki nem adhattya; de pennával igen is. Mások szóval bövek, és pennával gyengék. Innen következik, hogy az, ki sem irással, sem beszéddel mély lelket, böltsességet, tudománt nem mutat, tehát azokkal minden bizonnal nem is bir.

Sokkal könnyeb pedig a gondolatot könnyen, természet szerint való módon ki adni, mint nehezen; de úgy vélekednek némellyek, hogy ha az irás nem szomorú, nem méltóságot⁴ viselő, [284] nem áhitatos, tehát nem fog böltsességnek tartatni, Miért nem? El veszi é a mosolygás, vagy könnyü magyarázat, a dolognak igasságát? azomba hiszed é? hogy ha te igen természet⁵ szerint, mindentül tsak nem meg érthető módon irsz majd kiki hasonló lész hozzád e könnyü mesterségbe, s' el tapodtatol? söt inkább az erőltetésbe léznek töb barátaid. Soha nehezeb dolog, sem mesterség nintsen e Világon, mint a természetnek jeles követése. Tud meg, hogy valami tsak szép, ékes, mély, vagy nagy dolog, annak mind Természet szerint valónak kel lenni. Ha irásodnak ezen nemes, és nyájjas tulajdonságai nintsenek irhatsz örökké; de soha nem fognak közönségesen olvasni, úgy hogy kevés⁶ idő múlva magad is el felejtet, hogy valamit irtál. Az emberi Természet gyönyörűség nélkül való dolog után nem igen nagy indulattal szokot futni.

[285] Légyenek hát szép, nyájjas, helyes, természet szerint való mondásaid a dolognak tiszta magyarázattyába: ⁷ ha pedig öszve szeded magadat, az az olyan állapotról irsz, melly tsendes tekintetet kíván, irj játék nélkül; de úgy hogy szavaidnak s' gondolatidnak igaz méltóságok légyen.

⁴ AH (1779): méltóságot ⁵ AH (1779): természet ⁶ AH (1779): keves ⁷ AH (1779): magyarázattyába:

XXXIII Rész
GYÖNGYÖSI VAGY MAGYAR VERSELÉS.

Miólta a Magyar szó emberi nyelveken forog, a mi izünkig olly *Poéta* benne mint *Gyöngyösi* nem volt. Ennek származását a Musák ápolgatták szívébe, fejébe nyomván a tüzet, mely gerjedésével¹ egy Vers szerzőt *Párnassusra* szokot vetni, honnan mennyei szavát fel emeli, és halandó társait édes álmélkodásba, mosolygó örömbe hozza. Kár hogy mai időnkbe nem élhet! [286] KEMÉNY JÁNOSÁT el kezdvén, indulásában² leg keveseb tüzet mutat, és tsak azután emelkedik fel. Kövessük próbára nyomdokait ha hozzá nem juthatunk is, elég ditséret lesz borostyán koszorúja után kapdosni.

Musák beszéllyétek a Murányi Várnak
Dolgát, mellynek *Páfos*, és Idáliának
Isteni Asszonya, hirt, nevet, fént adot
A midön Annának³ olly szívet ragadot
Melly keményből lett lágy *Kemény* hivségével
Hevülvén magába szerelem tüzével
Mit tett Vénus? miként ült fel szekerébe
Félig el rejtvé azt aranny fellegébe.
Tziprusról hogy költ ki páros galambjával⁴
A győzedelemre *Cupido* Fiával.
Miként hasitotta a fényes egeket?
Mint gyujtot Muránba olly kedves tüzeket?
[287] Hova munkájára alá botsátkozot
S Keménynek Annának tüzével⁵ áldozot.
Mondjátok meg tovább azt is énekelve.
Ki volt *Kemény János* fegyverét viselve:
Botsatkozoztatok le a nagy térségekre,
Hol nézzetek széllyel a sok nemzetekre,
Lengyel, Török, Tatár, Magyarok fegyverét

¹ AH (1779): melygerjedésével ² AH (1779): indulásában ³ AH (1779): Annának ⁴ AH (1779): galambjával ⁵ AH (1779): tüzével

Hallyátok harsogni mellyek hazák vérét,
Ontották Vitézek lelkét el kergetvén
Kiknek testek fel nyilt sebek közt ki hülvén,
Kék egeink alatt prédául hagyattak
Hol Sasok, s' Őlyvektől, darabba hordattak,
Szélllyel a halmokra, mint nyers eledelek
Hirdetvén e szerint szerentsétlen végek.
Mennyetek e Világ végső határra
Nézzetek Vitézink véres sisakjira
Emberi nemzetünk mivét szemlélljétek
[288] S' e földnek lármáját úgy énekellyétek.
Kezdjétek el eléb *Keménynek* szerelmén
Mellyet úgy ki tudot mutatni fegyverén
A Himen karjára miként botsátkozot
Mint eset szerelme, s' hogy hogy raboskodot.
Hazája hivsége, melly tüzét éltette
Viselt dolgai közt sorsát mivé tette
Beszélylétek eléb: Tárgya karjairól
Hogy ragadtatot⁶ el, és e fájdalomról
Miképen sohajtot e két szivnek Jaja,
Mellyel annyira nőt a házasság baja.
Hány viszontagságok támadtak titokba
Mig e szivek öszve forhattak magokba
S mi lett végre *Kemény* vitéz életéből
Ki olly sokat vesztet hartzolván Neméből.
Örökös igazság vezérelly lelkembe,
Had ne tsalatkozzam rajzoló versembe
Élesszed pennámba az elmének tüzét
[289] Árasztván alatta Párnásszusnak vizét
Gerjedez szivemen; ird rá törvényedet
Terjeszd el munkámon erödet, fényedet,
Mutassa nagy fáklyád az uralkodóknak
Melly habokon kellyen zúgni Trónusoknak.

⁶ AH (1779): rogardtatot

Magyarázzad szavad a Magyar népeknek
Fogván indulatit vitézi sziveknek,
Lássák mint fővényen fetrengő halandók,
Hogy porba mászkálnak s' mindnyáján mulandók.

Gyöngyösi így kezdi *Keménnyét*:

Músák a Murányi hegyek tetejéről
A hol *Veselényi Ferentz* szerelméről
Szétsi Máriával let végezéséről
Szóllottál a Várnak meg is vételeről

Szállj le, ereszkedjél a tágas térségre
Meny által a tiszán a dinnyés Nyírségre,
[290] Lengyel, Tatár oláh Országok végire
Es úgy által érvén a Világ végire

Nézd el mind ezekben *Keménynek* dolgait
Szerető szívének állandó dolgait,
Házassága módját, rabságát, hadait
Hazája szerelmét, s' azért nagy gondjait,

Kezdette Annával mint esmerettségét,
Ki viselte, s' miként az ő követtségét,
Mennyi ellenkezés érte remenségét,
Mig velle köthette kedves szövetségét

Fel jegyezvén végyed ezeket versekre
De nem a *Cirhai* fabulás hegyekre,
Hanem vesd elmédet a magas egekre
Mondván: Mennyei Ur te segíts ezekre.

[291] Valósággal mondani lehet, hogy Gyöngyösi szunnyadozva kezdette el munkáját, melyet folytatván, úgy ébredet nagyob nagyob tüzre. Mentül bellyeb olvasod, annál szob festésekre találsz. Mit szólhatsz e következő versekre:

Azonközbe mint a *Caucas* hegyében
A melly Oroszlánnak el loptak kölykében,
Sir, riv, az erdőben fel forrot mérgében
Mindent kerget, üz rönt kölyke kerestében.

Olly sziv iszonyító nagy sivalkodással,
Erkezik a Pogány halla kiáltással.
Őszve kap a két had hirtelen egymással
Végső ítéletet képző ropogással.

[292] A sűrű lövések dongo bogarai,
Szaporán repdesnek mint méhek rajai,
Ki miat hallatik sokaknak jajai
Mert igen mérgesek azoknak fogai.

Azonközbe *Kemény* lova el estében
Ugrik hamar talpra, van kargya kezében
Látván hogy mints remény tovább életében
Betsülletes halált tökéel el szívében.

Virágzik vala már a teste sebekkel
Mint a búsult vad kan olly lévén ezekkel
Kit mikor üzetnek a szelindekkel
Meg ál, és vissza tsap ellen vetésekkel.

Valaki *Poéta* meg vallyá, hogy ezek a versek, születet Poetátúl származtak, mellyekhez hasonlókkal Gyöngyösi tele van. Közel hajit hozzá a mi időnkbe Erdélybe *Lázár János*. Kit Magyar *Poéták* sorjába helyeztetünk, [293] ha azok felibe nem tehettük is. Ő is álmosan kezd beszélni *Florindája* előtt, melly tziel olyan nagy embernek mindenkor kitsiny vólt; de a szép versek⁷ akarmiről légyenek írva, meg tartják érdemeket. Elöl járo beszédjét így kezdi.

⁷ AH (1779): versek

Európa Világ egy része vég helyéből
Ennek is észak, s' dél közt tartó széllyéből
Régi *Daciának* középe mélyéből
Osztán Magyar, Török, Német Erdélyéből.

Tsudállod hogy Ugrám majd a más végére
Nyugvo nap Tengerbe szálló, helységére
Hogy untam rá *Scithák* fejér értzjegére
Vágyván a Spanyolok füstös melegére.

[294] Ezek a négyes vers sarkak, *Cadentiak* mint látod, több Poetákat meg szorongattak, mivel sokszor nem őket hozzák a dolog után, hanem nékik áldozzák fel azokat. Sokan a *cadentiákat* tsinállyák ki eléb, azután szabják azokhoz a dolgot, akar merrül hordathassanak egymásra. *Lázár János* ugyan szépen menti magát, e következő versekkel, mellyek ötet Poetává teszik, s' igazán ditsérik,⁸ hol mond:

Tsak botlik a vén ló bátor serenkedjék
Hátán a jó Lovas ámbár keménkedjék:
A vén vers irő is bár érzékenkedjék
Ejt hibát a mellyért másnak reménkedjék.

Azonba ha olvasod ot, hol erőltetet, meg kel útálnod a négy sarkú verselést, vagy mindég olyan Poetát olvasnod mint *Báro Ortzi*, ki e négy vers sarkalásnak szabad, s' minden eről-[295]tetés nélkül való nemes mondjával mindnyájúnkat meg haladot.

Florinda már ebbe meg akad mikor mond:

Az arannyal terhelt gyapjú adot okot
Kolkhisba teremni, hogy arany Kosokot
Mondtak: ez tsalt oda Uri hajosokot
Ez nemzette mai arany bárányokot

⁸ AH (1779): ditsérik

Külömben e Poetát *Florinda* szépségének le rajzolásába leg inkább ismérheted, s' ditsérheted a 144. 145. 146. levelében. E Helyeken nem találod meg a nevezet sok *okokot, bakokot, nyakokot.*

Grof *Teleki Ádám*⁹ bátorkodott 1773^{ba} Nemzete nyelvét a Frantzia *Cornelius Péterhez* mérni, kinek főb *szomorú játékat* két sarkú versekbe Frantzia módon magyarul ki adta. Kár vólt, hogy e szerentsés Poeta, azon munkába, mellyet fel vet, és a melly i-[296]igen nehéz nemű munka,¹⁰ mivel igen nemes, azokat a *Nagyságos* és *Felsőges* neveket ki nem hagyta. *Betsüllli Rodrigot, s' mint Nagysád úgy várja, hogy Nagysádé légyen. Nagysád az ő párja.* E mód a *Tragédiának* Természeti ellen van, de igen el felejthető hiba. Külömben, e magyar munkát soha ő előtte maga nemébe, magyarság még meg nem haladta, sem hozzá hasonló nem vólt: rajta kívül nem is tudunk előtte olly formán öszve foglalt *Tragediát*.¹¹ Ha e forditást vizsgálván 61^{dik} levelen e vers szemed eleibe akad s' *Atyám Uram engem hát illy dologra kér:* el szomorodol.

Olvasd utánna ezeket

*Zavarba az Udvar zúdulásba a Nép
Ki sir, ki fél, ki el bámult mint a fa kép*

*Hally meg vagy verd által éles fegyvereddel
Betsülletünk motskát vérevel töröld el.*

Meg juhazódot látod, mihent Természetet hallasz beszélni, mely soha meg [297] nem tsallya sem elmédet, sem szivedet. Be mehetnének a *Teleki Ádám*¹² *Tragédiájába* e következő versek ha nagyon nem hízlekedem magamnak, mellyeket *Agisnak* szájába, forditáson kívül, tsupa magyar nyelvből, s' fejből adtam a 114 levelen hol mond:

Kleombrot hijjába keserves a halál
S Jupiter menköve haszontalan talál
Mert sem ég, sem pokol, nem elég életem
Ugy verni, hogy rontsa véle vitéz nevem.

⁹ AH (1779): *A'dám* ¹⁰ AH (1779): manka ¹¹ AH (1779): *Tragediat* ¹² AH (1779): *Adám*

Engesztelhetetlen Istenink truttzára,
El tökélli magát *Ágis* halálára.
A nagy végezések gyalázni akarnak
S hogy meg veretessünk Istenink vakitnak.

Tüzére vetette haragom szivemet
A *Stix* komor habja tsápkodja lelkemet,
Nem irtózzom tovább *Plutónak* székitől
Tsak hirem ne vesszen vitézi nevementül.

[298] Nékem ugyan úgy láttzik, hogy ha a magyarságot írásra, versekre kényszeritenék, tsak azt magyarázná¹³ idővel mit az¹⁴ Anglus és Frantzia; de igaz az, hogy nyelvet mindenkor nagy elmék,¹⁵ tehetik tsak nagyjá, melly nagyságra mindég nehéz vólt az embereknek törekedni, kik tsak kíványnyák a nagy dolgokat; de fárattsággal keresni restellik.

XXXIV Rész. MONTESKIÖ.

Valakik e nevezetes, és ditséretes Frantzia író tsmérik kéntelenek meg vallani, hogy ki adot munkájának nemébe tsak nem egyetlen egy hozzá foghatatlan mély elme. Kár hogy Magyar világunkba nem ismérteseb. Még is e nagy léleknek hibákat téznek ki, mellyeken tsudálkoznod kellene, ha külömben nem tudnád, hogy emberi Ter-
[299]mészetünkbe, a leg főb érdemek meg szoktak egyeztetni,¹ és férni, a leg nagyob gyengeségekkel. Ez a nagy Író fel véski a mély dolgokat, és hat, hét sorral magyarázza öket, hol igen tanúlt embernek kel értelmein okoskodni. p. o. II. Könyv. XI. Rész írja

Mit tselekedjen a Törvény a rabi szolgák iránt?

De akarmitsodás természetü is a rabság, a vissza élést, és veszedelmet el tiltsa tölle a Törvény. Ennyiből ál az egész rész, vagy *Caput*, mint mondani szokták.

¹³ AH (1779): magyarázná ¹⁴ AH (1779): mitaz ¹⁵ AH (1779): élmék

¹ AH (1779): égyeztetni

Továb egy egész könyvének belső folyamattjáról ír egy részt, hol a summa ez:

Summájáról, vagy értelméről e Könyvnek.

It a dolog nagyon ki terjed, az elmémbe ötleni szokot sok gondolatok közt, inkább fogok a dolgoknak rendire figyelmezeni, mint a [300]dolgokra² magokra.³ Jobbra, balra kel háritanom, által látnóm, s' világosságra jutnom.⁴ Meg érttettedé már ezekből, hogy mi van irva a jelentet Könyvbe? ha ilyen részek tsak ketten vagy hárman lennének az egész munkába, türhetöb vólna; de igen sok számmal taláztatnak. Más részbe ezt veszi summának, vagy tzélnak.

Mitsoda munkálkodása, vagy közösülése lehet a külsö házi gond tartásnak, vezérlésnek, a nagy országos dolgokkal, vagy Politikával?⁵

„Az Asszonyok erkölsiknek változása, nagy közt fog venni a Muszkoviai Uralkodásba. Minden nagyon öszve van kötve: az Uralkodó *despotasága*,⁶ az Asszonyok szolgálattyaival: és az Asszonyok szabadsága a *Monarchia* természetivel.” Vége van it az egész⁷ résznek.

[301] *Vólter* kár mond, hogy ez a nagy ember inkább nem igyekezet olvasóit oktatni, mint tsudálkozásba hozni — mellyre *Monteskiö* a *Voltér elméjének* felel, töb játékos furtsasága van, mint engem meg érthetne. De akármit feleljen *Monteskiö*, tsak nem fogja egy felöl soha azon gyengeségét Világunk elöt el fedezni, hogy a nagy, és sokszor semmi féle elmének nem elégséges értelmü rövid mondásokkal tsudálatni kívánt. Értelmébe⁸ hibázik ot, hol állittya, hogy a királyi uralkodásokat betsüllet, a köz birodalmakat pedig jó erköls tartya fen. Van annak valami helye, hogy a királyok fényességgel uralkodnak, hódoltatnak, a *Respublikások* pedig egyéb dolgokkal; de a tsak álom. Valahol emberek laknak e világon, betsüllet, és jó erkölsök nélkül nem lehetnek. A betsüllet ugy is tsak az igaz emberi érdemeknek jutalma, gyümöltse szokot lenni. Mi módon lehessen az igaz betsülletességet, az igaz erkölsöktül kü-[302]ömböztetni? ha tsak itt a betsülleten nem

² AH (1779): dol [az örszó nem ismétlődik a következő lapon] ³ AH (1779): magokra
⁴ AH (1779): jutnom- ⁵ AH (1779): *Poli.tikával* ⁶ AH (1779): *despotsága* ⁷ AH (1779):
egész ⁸ AH (1779): Ertelmébe

betsületet,⁹ s' a jó erköltsön vagy *Virtuson* nem *Virtust* ért. Mindenkor el¹⁰ szomorodol valamikor látnod, tapasztolnod kel, hogy soha nagy ember, nagy botlások nélkül nem lehet. Ugy láztik, mint ha a végre haszontalan tanúlnánk, hogy a hibáktól¹¹ meg menekedjünk. Tökéletessé¹² senki nem lehet böltsség¹³ által itt e földön, de mások felet való nagy erköltsöket szerezhet magának. Közöttünk a szokot nagy embernek ismértetni,¹⁴ kinek egy felöl nagy érdemei, nemes tulajdonságai vannak, más felöl pedig hibái nem károsok, és keveseb számmal mint érdemei, tsak mint emberi erőtlenségek láttatnak. Van szebnél szeb, jobnál job, rútnál rútab, rosznál roszsab.

Egy emberi egész test fogadom nintsen e földnek kerektségén, melly minden izibe, színébe, formájába, termetibe, egészségébe, minden hiba, ma-[303]kula nélkül való tökéletességgel birna; de még is millyen külömbségek vannak köztök. Sok Ifiú van olyan termettel, tekintettel, hogy tsak nem tökéletes emberi épségnek, szépségnek tettzik: allig találod hibáját egész testének, söt mentül többet szemléled, annál tökéleteseb formává változik előtted. Gondolod é hogy testébe éppen semmi hiba le lenne? minden bizonynyal van; de a sok széptől nem láztik. Erköltsi képpen így okoskodj a bölt, nagy tudományú emberekrül, kikbe sok dolgokra nézve van tudatlanság; de tsak tökéleteseb annál még is, ki egészlen ostobaság: övé hát az elsőség, mivel tudatlanságát a sok tudománnyal el temetni láttatik. Tudod é hát mit tartúnk mi mind külső mind belső dolgokba szépnek, nagynak, tökéletesnek? azt, a mibe leg keveseb hibát találúnk — igyekez hát hibáidat magadbúl irtani; töb töb tudománt szerezni, s' haladni fogsz az emberi tökéleteség felé.

⁹ AH (1779): bétületet ¹⁰ AH (1779): Mindenkor el ¹¹ AH (1779): hibáktól ¹² AH (1779): Tökéletessé ¹³ AH (1779): böltsség ¹⁴ AH (1779): itmértetni,

Aurelius isméretesebb ember, mint közönséges magyarázattyára szükség lenne, erről halgatván, tsak azt akarom az olvasónak¹ meg irni, hogy jártam véle.

Olvasom munkáját, hol a bóldogságot magyarázza, állitván annak abba való² meg határoztatását, mely szerint soha az ember testének gyötrelmes változásai által, lelkének tsendességét meg háborodni ne engedje. Ha motskolnak szembe, üldöznek, testedet tépik, ne tántorodj meg lelkedbe, mivel ötet mind ezen dolgok nem illethetik. Látod a folyó patakba akarmit belé haitasz, akarmit zavarod, folyását fel³ nem függeszti,⁴ sem a kút fő melyből ered meg nem reked: Így folytassa lelked tsendes munkáját, érti osztán, ha tested háborgattatik.

[305] El felejtette a hasonlatosságba meg jegyezni, hogy ha a leg tisztáb pataknak fenekére döfölök valamelly ruddal, honnan sárját fel szagatom; tehát zavaros, rút, és ihatatlan leszen, nem így zavarodik é meg a lélek is, mikor testét tépik. Könnyü irni, de nehéz tselekedni.

Ha mikor *Aurelius* gondolatait szagगतot testbe való⁵ léleknek tsendességéről irta, háta mellé kerülve ökölrel, egész erőmből ötet pofon vágtam vólna, ezeret tészek egyre, el felejtette vólna mély lelkének tsendességét.⁶ Ha a fővény véknyamat szagगतtya, ne érezze lelkem, hanem nyugodjon: ha a kőszvény tsontaimat hasगतtya, irjak lelkemnek tsendes, kies gondolataiból szép verseket⁷ a tavaszról. Mitsoda tévelygés!

Ha valaki mond még rajtad valami bosszúságot el követ, ne haragudj reá, [306] szenved⁸ el békével meg gondolván, hogy ő arrúl nem tehet, mivel már olyan születése, szerentsétlen természeti van. Ha ellenkező tulajdonságokkal lenne fel ruházva el nem követné, de így természeti-

¹ AH (1779): olvásónak ² AH (1779): való ³ AH (1779): fel- ⁴ AH (1779): függeszti, ⁵ AH (1779): való ⁶ AH (1779): tsendességét ⁷ AH (1779): verseket ⁸ AH (1779): sze. [örszó]

nek romlottságába azokat végbe vinni kéntelen. Ollybá veszem ha monddod, hogy ha valaki szobámba be jön, és azon szokot nem tudom mitsoda tisztelet helyet, hogy egyik lábát a másiknak háta mellé húzza, el kezd pofozni, tehát ne neheztelylek,⁹ mert már néki olyan szerentsétlen¹⁰ természeti van. E szerint a tudomány szerint, valamennyi akasztó fa, tömlözt, nyárs, kerék, hóhér van e Világon, mind el kellene törölni.

Ha meg ölte valaki feleségét, gyermekét, meg mentette é magát a hohértol, mondván:¹¹ olyan¹² már¹³ az én szerentsétlen természetem, méynek oka nem vagyok, azért nem érdelek haragot, sem büntetést? nem lenne az ég [307] alatt eszetlenebb biro, mint ki az ilyen mentségért a¹⁴ gyilkost szabadon bocsátaná. De azok a régi tudósok is,¹⁵ mindenkor csak a tsudára való böltességre törekedtek; pedig mihent egyet lépsz fére a Természetnek szokot úttýából magadtól, mindjárt nevettségé lészel, akarmint erőlködj.

Azonba kérdésen kívül van,¹⁶ hogy *Aurelius* az¹⁷ erköltsi dolgokba, hol azt nem tanította, hogy a Lélek danollyon, mikor körüllete a testet tépik, igen nagy ember volt. *Olvasd, s' ezt tapasztalni fogod.*

XXXVI Rész. EPICTETES

Ez azt javasollja, hogy ha bódolg akarsz lenni, mindég olyan dolgokba határozad nyugodalmadat, bódoltságodat, mellyek csak egyedül töl-[308]led fügjenek, hatalmad alatt legyenek. Mellyek hát azok a dolgok és minémüek gyönyörüségei? Van é olyan ember, kinek sem Apja, sem Anyja, sem Hazája, sem jószága miből éllyen, sem fizetése, sem Ura, sem szolgálja, sem jó barátja, sem szeretője, sem

⁹ AH (1779): neheztelylek ¹⁰ AH (1779): szerentsétlen ¹¹ AH (1779): mondvan ¹² AH (1779): ollyán ¹³ AH (1779): már ¹⁴ AH (1779): á ¹⁵ AH (1779): tudósokis ¹⁶ AH (1779): van ¹⁷ AH (1779): az

háza, sem Attyafia ne legyen? Ha maga Jóságából él,¹ bíróval,² hazával, tseléddel, szomszédal, idő járásával van nyugodalma,³ szerentséje egybe kötve. Ha a jég mindenét el veri, ha háza meg ég, ha tselédje⁴ meg lopja, ha szomszédja földét el veszi, ha marhájába dög esik, nevet é mind ezekre? — — Ha fizetésből él, nem fog é függeni attól, kinek pénzéből élelmét fen tartya. Némellyek ezek között a régi Világ tudók között erővel⁵ meg akarták az emberi Természetet érzékenségeitől fosztani. Tsuda⁶ arra nem fakadt valamelyik végre közülök, hogy az ételt, italt, álmod is meg tiltsa, mellyel többet, és nehezebbet mondjon a többinél.

[309] Nintsen olyan ember e Világon, ki leg kisebb dologba is szinte⁷ úgy mint a leg⁸ nagyobbba, rajta kívül való eszközöktől ne függjön. Azt gondolhatnám most: töllem füg mitsoda gondolatokat irjak erre a papirosra,⁹ — — nem igaz, mert szüntelen a *Censorra* kel gondolnom, hogy ne irjak olyat, mit ő hivatala szerint ki nyomtatattani meg nem engedhet. Így szabadságom, nyugodalmam, hazátul, királytól füg: élelmem Jó akaróimtul, bíráimtul,¹⁰ vérségeimtul: gyönyörűségem mások leányánál kel keresnem, mellyek hát azok a tsupán töllem függő bóldogságú és gyönyörűségű dolgok?

Mindég hallod azomba még is mondani, hogy a régiek okosabbak vóltak sokkal a maiaknál: noha látod, hogy *Diogenes* hordóba fütözik, *Plátó* a lóruul le szál, mivel kényeskedik alatta, s' olyan törvényeket, rendet gondol, mellyek el követhetlenségek miat élő emberi világra nem tartoznak. *Aristo*-[310]*teles* felét sem értette annak mit irt, magyarázot, mikor a léleknek, vagy lelkiségnek, öt rétü *Filosofiai* meséjét koholta. Valaki a régi időket, ki fogás nélkül egy átallyán¹¹ fogva sirattyá, együgyűségéről hitet el másokat.

¹ AH (1779): el ² AH (1779): bíróval ³ AH (1779): nyugodalma- ⁴ AH (1779): hatselédje ⁵ AH (1779): erővel ⁶ AH (1779): tsuda ⁷ AH (1779): szint é ⁸ AH (1779): aleg ⁹ AH (1779): papirosra ¹⁰ AH (1779): bíráimitól ¹¹ AH (1779): átallyan

XXXVII^{dik} Rész.
OKOS MAGA VISELET.

A régi mesés és együgyü Világba,¹ szokásnak vették az úgy itélt tudósok, hogy mindég gondolkodva, s merőn mutassák magokat. Attúl füg é az okosság, hogy mereszkej. Tsak halgat, forgattya szemeit, hol fel, hol alá néz, a hol mások katzagnak ő tsak allig mosolyodik, mintha orvosságnak kellene venni ritka nevetését. Néha, köhent is, olyan tudós bőfögéssel. Nem lehet néki jádzani, másokkal mulatni, ártatlanul gyermekeskedni, mert azonnal oda lenne minden böltessége. Férre [311] mégyen s' úgy mutattya magát mély elmélkedésbe, semmire sem gondolván. Hiába önt belé a Természet jó alkalmatosságba kedvet, mert ő meg fojtya azt magában, hogy okosnak tartasson. Ne úgy tégy: ha jó kedvedet érzed örüly, vigadj, gyermekeskedj, neves; mert el nem ragadják ezen nyájasságok lelkednek nagyságát, sem erköltsödöt: hidj nékem, fordítsd hasznodra az életet mikor lehet — a mély elmélkedésbe kevés vigasság van. Ha pedig a Természet bádjadásba, fájdalomba van nálad, maradj tsendesen, ne erőlködj vigságra. Légy valósággal bölt, s' kövessed humoroddal a tsupa Természetet mellyel együt vigadj — — és szomorkodj, mint idő szerint ő magát benned erre, vagy amarra botsáttya.

[312] XXXVIII RÉSZ.

Selovitz 23. Mart 1742.

Kedves Voltérem!

Félek néked irni, mert nem szólhatok egyéb dologról, hanem tsak olyanrúl, mellyet te meg vetz és utálsz. Ha mondom néked példának okáért, hogy Német Orzágnak bizonyos népei, külömb külömb féle

¹ AH (1779): Világba-,

helyekről fel támadtak, hogy egymásnak nyakát messék: és hogy ezek olyan emberek, kik egymásnak még tsak nevérol sem hallottak, majd úgy felelsz: ezeknek az embereknek el veszet az eszek, meg dühöttek, mivel igy öletik magokat.

Ha számlálom tovább, hogy nagy gondal készittyük magúnkat, a sok költséggel felépitet kö falaknak le rontására: hogy ot is aratúnk, hol semmit [313] nem vetettünk, és a hol a gazda ellenünk nem álhat, majd el kiáltod magad tudom: Ah kegyetlenek! Ah ragadozók! Embertele- nek! Igasságtalanok! *nem fogjátok soha az Istennek országát örökségül¹ birni. Sz. Mathe 12. v. 34.*

Meg elégszem tehát tudodra adni, hogy egy ember, *Prussiai Király* nevezet² alatt, frigyeseinek segedelmére készül,³ ki Tsászár, és a kit a Magyar Királyné el nyomni láttatik s már olyan szerentsés, hogy ellenségének leg nagyob erejét meg vitta. *Be nagy, be szép dolog, be nagy vitézség* fogod tsúfolva mondani. Mind azon által, hány féle képpen szoktuk a dolgokat, és hány óldalról tekinteni. Kedves *Voltérem!* az emberek el átkozzák estére, a mit reggel ditsértek, ugyan⁴ azon nap, mellynek fel jövetelekor örülnek, el lankasztya, s' unalomba hozza őket estvére. Így jár a fel támadt, és ismét el töröltetet, meg újra fel költ hir, név, [314] még is mi olyan ostobák vagyúnk, hogy e hirért tellyes életünket fírasztyuk. Lehet é, hogy soha reá ne ismérjünk erre a roszt pénzre, noha már magát annyiszor mutatta s, ismértette! sat.

Fridericus.

Felséges Uram!

Mig én betegségembe feküdtem, Felséged addig több vitézi dolgokat követet el, mint engem hidegem a mennyiszer rázot. Nem felelhettem utolsó levelére. Hová igazítottam volna külömben is válaszomat? *Bétsbe, Petersburgba, vagy Tömös Várra?* Könnyen lehetet vala-

¹ AH (1779): örökségül ² AH (1779): nevezet ³ AH (1779): készül ⁴ AH (1779): Ugyan

mellyikbe e városok között: és ha van olyan dolog, melly egyszerre több helyen lehet, Felséged, mint Isten képe e földön, több uralkodókkal együtt, olyan Isteni kép valósággal, s' igen szépen gondolkodó, felettéb sebessen munkálkodó eszköz magába. Nem irtam, mert Felséged úgy is ló háton [315] nyargalódot szélllyel nyeresége közt mikor én ágyamba nyögtem. Tsak egy lábbal léptem a *Stix* partyára, és igen meg kellett szomorodnom, látván a lelkeknek sokaságát, mellyek *Prága*, és *Iglao* alól érkeztek oda. Hát már, soha nem fog Felséged több Király pajtásaival szünni, ezt a nyomorúlt Világot pusztítani, mellyet mondják, olly nagy kívánsággal akarnak bődögségbe tartani? s. a. t,

Volter.

Jegyzés.

Mivel ennek a híres Frantzia Irónak nevével már Világunknak négy része bé tölt, kit⁵ *Atheusok* és *Naturalisták* Attyának tartanak, és a kiről úgy vannak némelylek el hitelve, hogy Szent Irásnak, Evangyeliomi tudománynak tzáfolását írta; bátorkodom, de szükségesnek is látom rólla valamit ide fel jegyezni.⁶ Mert olyanok szoktak fölle itélni magyar hazánkba, kik tel-[316]lyes életekbe, három sor írását sem olvasták, — lássuk mi légyen *Voltért* ismérni, és mitsoda eszközök kívántassanak meg egész ismérétségére. Minden munkái frantziául vannak, ha némelly apro darabjai németre fordítottak is, mellyekből keveset lehet látni. Kel hát a frantzia nyelvet erőbe érteni annak, ki az emlitet Irót ismérni akarja, e nem elég, hanem látni kellett írásainak színét: e sem elég; mert⁷ nem tsak a nyelvet, hanem a dolgot is szükség érteni mindenüt: szorgalmatosságnak, figyelmetességnek is kel lenni elégségesnek a munka meg olvasására. Több kívántatik még, az az, az Evangyeliomi tudománt jól kel olvasni, érteni, és átallyában Szent Irás szerint Ismérni, hogy annak erejét, sérelmét, ha esik, láthassa; és azt is észre vegye az Iróba, hogy mibe ellenkezik Evangyelistáinkal: külömben ha valakinek, az elő számlált eszközökből tsak egy is hibázik látod, hogy *Voltérrul* egész itéle-[317]tet nem tehet. Ved fel már

⁵ AH (1779): tölt. kit ⁶ AH (1779): jegyezni ⁷ AH (1779): mett

hányan leszünk magyar országba, kik mondhassuk, vagy ítélhessük az Író ki, és mi.

Nem úgy fogok én is erről írni, mint ki magamnak azzal hízelném, hogy ötöt tökéletesen ismértem, csak addig kívánok rólla említést tenni, a meddig ismerhetem; kérdésbe vévén egyszersmind, ha igaz é hogy az a híres ember a Szent Írást meg táfolta,⁸ mint némellyek e világiak⁹ közzül rólla hibáson vélekednek.

Ezen nevezetes Író munkájának ereje, színe, harmintz hat könyvekbe vannak öszve szedve, hol mindenik darabnak elég levele van az olvasásra. Harmintzhat darab könyvbe csak el terjedhet egy betsülletes olvasónak elméje, míg röllok ítélhet akár egy, akár más dologra nézve.¹⁰ Mondhatom, hogy másoktól költsönözvén mind a 36. könyv[318]vet, figyelmetességgel kétszer, háromszor is által meg által olvastam, mely olvasásból le tészem előtted tsekély ítéletemet.

Ez a híres Író munkájának kezdetitől fogva, egész végéig sehol a Szent Írás meg táfolását tzélul magának nem vézsi, vagy venni sem akarta, mitsoda okbul, nem tudom bizonyosan; és más se tudja, hanem csak vélekedik; de a tanáлом nem bizonyág.

Gyalázattal sem a Kristusról, sem Apostolairól egy említést nem tészem. Nem mondja, hogy a Bibliába meg irt dolgoknak hitelébe ne kételkedj, sem azt nem tanította, hogy az Evangyeliomi tudomány szerint ne élly, söt ajánlya: azonba azt sem tézsi fel, hogy hidj; s' mit hidj. Új vallásnak tikkelyeit¹¹ sehol nem mutat. Csak azt lehet munkájaiból által látni, egész Írásainak módjába, hogy bizonyosan ol[319]lyan embernek kellett néki lenni, ki a Szent Írásról mint mi nem úgy hit, és azt minden keresztyénektől meg különböztetet módon magyarázta. De nem hinni valamit, és azt tökéletesen, erős, gyöző, ellene álhatatlan okok szerint meg táfolni, két egymástól nagyon meg különböztetet dolgot tészem. A Sidó nem hiszi keresztyénségemet, de

⁸ AH (1779): táfolta ⁹ AH (1779): ilvágiak ¹⁰ AH (1779): nézve, ¹¹ AH (1779): tikkelyeit

azzal a nem hittelt tsupán, meg nem bizonyította még, hogy Keresztyén nem vólnék.¹² Azt én is látom *Vóltérba*, hogy sem Catholicus, sem Protestáns, sem Óhitű, sem Quaker; de azzal egyiket sem tzáfollja meg. Már pedig mondom, hogy a keresztyénségnek tzáfólását, egész 36 Könyvébe sehol sem vészi fel. Mutasson nekem valaki tsak summát, részt, olytat munkájába melly fel tenné: *A Keresztyéni hitnek tudománya ellen, hogy a hamis tudomány. A Szent Írásnak igassága ellen?* sat. Ki mondhattya hát, hogy ez a hires Író a Keresztyénséget [320] meg tzáfolta, és annak helytelenségét, Világ elibe tette? Én¹³ munkájiban ellenünk egyéb *refutatiot* annál¹⁴ nem leltem, hogy ő¹⁵ töllünk különböző Hitbe van, ez é hát az Evangyeliomi tudomáynak rend szerint való meg tzáfólása? Azomba panaszkodik sok helyen, hogy ötet hitetlennek, *Atheusnak* tartják, meg mutatván erős okokkal; hogy Atheusság,¹⁶ eszetlen embert illet, és hogy gondolkodó lélekkel, ugyan azon léleknek kútfejét tagadni lehetetlen, azért nyilván vallya, írja, hogy Istent ismér, imád és tisztel. El lehet azomba gondolni, hogy mihent ő mint születet, ugy neveltetet *Catholicus* Keresztén, magát ki adta, és sem egy, sem más Keresztyének értelmével nem egyez, tehát könnyen *Atheusnak* kiáltathatot a Világtól. Az *Arianus* hasonlólul mindnyájunúinktól különbözik, még sem Isten tagadó. Meg kel hát azzal is elégedni, ha *Voltér* írja, vallya, próbállya, hogy Istent ismér, s' nem *Atheus*.

[321] A lélek halhatatlanságát, munkájának egy részibe védelmezvén, fő okoskodása alá jegyzést téssen, mellyet le fordítok egészlen, hogy azok, kik *Voltér* barátságáért, kit nem ismérnek, mindent meg akarnak vetni hallomásból, lássák tsalattatásokat. Okai közöt végre így szól.

Elégséges hát részemről, ha lelkemet igasságba éltetem e világon, melly szerint ő bölög lehessen, a más világba is. Nohát mond, kedvetlen ellenségei az értelemnek és igasságnak, fogjátok é még is mondani, hogy e munka a léleknek halandóságát állittya, s' tanittya? E rész

¹² AH (1779): vólnék, ¹³ AH (1779): En ¹⁴ AH (1779) annal ¹⁵ AH (1779): hogyő
¹⁶ AH (1779): Autheusság

minden nyomtatással ki adatot. Mitsoda vakmerőséggel rágalmazhattytok tehát? ah! ha lelkeitek mostani okoskodásaikat örökre illy formába tartják meg magokba, örökre igasságtalanok, s' együgyüek fognak maradni. Soha ezen munkának Írója nem állította néktek, sem nem mondja, hogy a lé-[322]lek¹⁷ a testel együtt meg hal¹⁸ el vész; tsak azt állította, hogy tudatlanok vagytok. Ne szégyenellyétek ezt magatokról meg vallani; minden tudósok, és böltsék ki vallották szabadon, hogy a léleknek mivoltát nem tudhatták, sem természet szerint meg nem foghatták. Egy bölts sem vólt olyan vakmerő, ki a léleknek tudását merte vólna magába állítani. *Gassendi* így szól: *Tudjátok emberek hogy gondolkoztok; de nem tudjátok mitsoda természetű dolgokból állatok. Hasonlítatok a vakon születethez, ki azon okból, hogy a nap sugárátul melegszik el hitetné magával, hogy a napot is láttya, isméri.*

Ezeket *Voltér* maga írja, mellyek szerint állította, hogy lelkünket ugyan tudjuk bennünk; de miből van, mitsodás, nem magyarázhattytok. Ne véld, hogy ezeket ravaszul írnam tsak keresztyénségünk-höz való hízelkedésből. Ha értesz frantziául, és ez írónak mun-[323]kái kezembe eshetnek, vagy azokat másnál fel találod a XXVII. Könyvnek 42. levelét olvasd, és ha ot nem találod mind ezeket mellyeket, irtam maradjak előtted örökös hiba

Mit irt hát *Voltér* azt kérded, mellyel olyan nagy lármát indított? Sokat irt jót is, rosszat is, mint minden emberi állapotok szoktak lenni e világon. Abba tapasztoltam értelmét, hogy ő a vallás ki szolgáltatásának dolgát is az Ország külső törvényei, tanátsa, és¹⁹ fejedelme alá rendeli, hogy külső törvény bírától fügjenek minden belső egy házi szolgálak. Továbbá leg terheoseb let benne az el viselésre azon vég nélkül való hánkódás, irás, szidalmazás, mellyel a Szent Rend ellen háborgot, és munkáit meg töltötte. Ezen kívül a theológiai vetékedésekről is keserves motskokkal ír, hol a lelki Pásztoronak viselt dolgait, a leg utolsób, és leg felsőb tsufságokkal kívánnya illetni. [324] Motskolódik s' irásokba való vetékedéseiket *Tekintetes Ostobaságoknak* nevezi, sat.

¹⁷ AH (1779): [ország] leg ¹⁸ AH (1779): meg, hal ¹⁹ AH (1779): es

Én ezeket tapasztoltam benne leg inkább, több munkái ha vannak, azokba mit irt nem tudom, ezekbe mellyek ismerettségembe estek, sem a Keresztyénséget nem tzáfolya, sem a maga hitit fel nem tészi, úgy hogy *refutatiot* sem lehet hit dolgába ellene fel venni, mivel nem tudhatná senki, hol és mint²⁰ kezdje ellene okait. Nintsem hát okok a viszketeg fejü legényeknek mondani: *Voltér* sem hiszi a léleknek halhatatlanságát, tehát én sem hiszem. Meg bizonyította ellene álhatatlan okokkal az Evangyeliomi írásoknak hamisságát, azért azokba én sem hiszek semmi képpen?

Bóldogtalanok! ne bántsátok az embernek Istenéhez vet remenségét, s' örök bóldogságának hitelét!

[325] XXXIX Rész.
PENNA TSATA.

Ah, bártsak el érhetném azon vigasztalásomat, hogy tiz, vagy húsz meg sértetet Magyar Író ellenem támadna! Mihent az Írók nyomtatás-ba egy egész nemzet elöt el kezdenek egymással vetélkedni, azonnal meg indul a szép elmélkedés. Ezt keresném én, azért garázdálkodom néhol írásomba. Tudom hogy a ki tzáfolni akarna, igyekezne hozzám széb magyarsággal beszélni, mint én szoktam. Harmadik jönne, ki mind kettönket felül kívánna haladni. A nemzet mulatná vélünk magát, s' nevetne mikor mi egy másnak elötte bosszúságokat mondanánk, de a tudomány, magyarság azonba épülne. Ah! atyámfia-i, író barátim, támadjatok reám pennával, magyar könyvekkel! — mondjátok: nints eszem, itéllyetek *Szentzre*, mind öröm-[326]mel el fogadom,¹ tsak tzáfolyatok több elmével, magyarsággal mint én irtam.

²⁰ AH (1779): mind

¹ AH (1779): fogadam

XL Rész.
VIRGILIUS.

Tsak úgy hallod mondani: a mai *Poeták semmiksem a régiekhez képest*; — de mondjad inkább, hogy a mai nyelvek gyengék a deákhoz képest. A Római Iróknak leg nagyob szerentséjek vólt a deák szónak természet szerint való méltósága, melly olyan, hogy akar minémű kitsiny dolgot nagyvá változtat. Tégyed *Virgiliust* más akar mitsoda nyelvbe, tapasztolni fogod, hogy a beszéd, dolog, melly keze alat vólt, közönségessé lész. Ha tudsz németül nézd meg *Virgilius* mi let e nyelvbe.

Sing itzt von Kriegen, Streiten
Und eines Helden Flucht, der Trojens Strand verliesse,
[327] Und durch des Schicksaals zuerst an Wälschland stiesse
Der durch der Götter Macht im Kriege viel erlitte,
Den Junons Groll zu Land, und Wasser sehr bestritte;
Bis seine Stadt erbauet, und Trojens Götter Schaar
Nach Latien gebracht.

Veszed é észre mitsoda szegény dolgok ezek németül, noha tsak azt mondja, a mit *Virgilius*; nézd¹ meg magyarul is hogy esik.

„Énekely most hadakról, viadalokról, és egy vitéznek szaladásáról, ki Trójának homok rév partyait el hagyta, és a viszontagságnak intésére leg először Olasz országba ütközöt. A ki az Istenek hatalma miat a hadakba sokat szenvedet, ki² *Júnónak* haragját vizen, szárazon annyit vitta, mig varossát meg építette, s' a Trojai Istenek [328] seregét *Latiumba* áltak vitte”.³ De légy most egy kevés figyelmetességgel a deákra: „at⁴ nunc horrentia Martis, Arma, Virumque cano Trojae qui primus ab oris, Italiam, fato profugus, launiaeque venit Littora: multum ille & terris jactatus & alto,
Vi superum saevae memorem Junonis ob iram.

¹ AH (1779): Nézd ² AH (1779): Ki ³ AH (1779): vitte. [idézőjel hiányzik] ⁴ AH (1779): at [idézőjel hiányzik]

Multa quoque & bello passus, dum conderet Urbem,
Inferretque Deos Latio.”⁵ Látod ez a deákság, milyen nagyá,
méltóságossá⁶ teszi a dolgot; azt gondolod, fel emel ülő⁷ helyedből úgy
repül ajakidról fel felé az egekre. Probáallyuk magyarul:

De most Mársnak beszéld rettenetességét
Fegyverét, erejét, és kegyetlenségét.
[329]Szólyl azon vitézről, kit a végezések⁸
Édes⁹ hazájából bujdosni ki vertek,
A ki Trojának rév partyait el hagyván
S’ Júnónak haragját, kő szálak közt futván
Tengeren, szárazon a¹⁰ végezésekkel
Küszködöt hartzolván a bus Istenekkel:
Magosság, mélységbe egyre hányattatot
Végre *Latiumra* a vizről ki szállot:
Hol fényes várossát osztán építette
Hová Isteneit Trojából bé tette.
Ekként a veszélyes tengerek habjait
Hasitván, futotta Júnónak átkait
Ki tsak szerentsére mérvén e térséget
El szenvedet minden lehető inséget.
Músák mondjátok meg, hogy mellyik Istenség
Vet olyan haragot, mellybe egy vitézség
Noha szeléd annyi veszéllyel veretet,
S hegyeken, vizeken széllyel kergettetet

[330] Meg nem álhatom hogy a németet ide ne tégyem, hol ez utolsó
verseket magyarázza.¹¹

Sprich Muse! welcher Gott gerieth in solche Flammen? Was brachte
Junon auf, entdecke mir die Spur; Warum der frömmste Mann, so
viele Noth erfuhr. Ha németül értesz itéld meg már a magyar, és német
nyelvet ezek szerint a fel jegyzet versek szerint, lehetetlen szembe tűnő

⁵ AH (1779): Latio [idézőjel hiányzik] ⁶ AH (1779): méltóságossá ⁷ AH (1779): ülő
⁸ AH (1779): vegezések ⁹ AH (1779): Edes ¹⁰ AH (1779): á ¹¹ AH (1779): magyarázza.

képpen nem látnod, hogy milyen messzire esnek egymástól; pedig mennyi könyvet irtak már németül, azomba magyarul, látod most kezdünk mázolni. — — — Tudod é ha tsak magyar vagy, ezek az utolsó német versek hogy esnek nyelvünkön? Nézd: *Szóly Músa; mellyik Isten lett olyan lángoló? mi haragitotta meg Júnót, és fedezd fel nekem annak a nyomát, hogy a leg jámborab vitéz, miért szenvedet annyi nyomorúságot.* Már e mondások, ha ezerszer [331] versbe vészed is, tsak meg maradnak a magok nagy erejekbe, és ki nem hadják magokat soha erköltsökből venni.¹² Nézd, a deák hogy írja:

Musa, mihi caussas memora quo numine laeso,
Dolens regina Deum, tot volvere casus
Insignem pietate virum; tot adire labores

Inpulerit: Ezen a deák nyelven ha jól tudja, akarja a Poeta sem írhat tsekélységet.

Ha már *Virgiliusba* szót, nyelvet: természetnek, élő állatoknak, indulatoknak le rajzolását nézed, tsudálkoznod kel, de mihent mély tudományt, böltsességet keresel benne, mindjárt oda lész mind tsudálkozás, mind ditséret. Az *Anglus Popének* akar *Jungnak* száz versébe töb böltsesség van mint *Virgiliusnak* ezerbe találtathatik, ot is pe-[332]dig, hol szent Irásból semmit nem szóllanak, hanem tsak természetből irnak. De mivel a régiek tsudálkozásunk meg nyerték, s' általok kezdettünk tanulni, tehát már az újjakat, ha túl mennek is rajtok, tsak alájok szoktuk rendelni. Lásd, melly nehéz az embernek szemmel látot próbákra is, gyenge ítélleteitül meg szabadúlni!

XLI Rész. HOMERUS.

Ne merjük még mondani, hogy a magyar nyelv akár melly nemébe is az írásnak a frantziához hasonló erejü, vagy méltóságü. Tégyünk tsak próbát, mellyrül ítélvén halgassunk.

¹² AH (1779): venni:

Homerust végyük fel frantziába, mert ha méltóságra¹ akarunk valamely nyelvet húzni, vagy abba annak erejét próbálni,² e nevezetes Görög Poéta e vé-[333]gre leg alkalmasab lesz. Tegyük ide a frantiát azoknak, kik már nemzetünkbe e nyelvet birják, hogy ítélhessenek.

Deesse chantez la colere d' Achille fils de Pélée; cette colere perniciouse, qui causa tant de malheurs aux Grecs & qui précipité dans le sombre Royaume de *Pluton* les ames genereuse de tant de Heros, & livra leurs Corps en Proye aux chiens, & aux Vautours, depuis le jour fatal qu' une querelle d' eclat eut divisé le fils d' Atrée & le divin Achille; ainsi les Decrets de *Jupiter* s' accomplissoient. Quel Dieu les jetta dans ces dissensions? le fils de *Jupiter*, & de *Laton* irrité contre le Roi qui avoit deshonoré *Chryses* son Sacrificateur, envoya sur l' armée une afreuse maladi qui emportoit les peuples. Car *Chryses* etant allé aux vaisseaux des Grecs chargé de presents, pour la rancon de sa fille, & tenant dans ses mains les bandelettes [334] sacrés d' *Apollon* avec le sceptre d' or, pria humblement les Grecs & sur tout les deux fils d' Arée leurs Generaux.

”Fils d' Arée leurs dit il & vous genereux Grecs que le Dieu qui habitent l' olympe vous fassent la grace de detruire la superbe ville de Priam, et de vous voir heureusement de retour dans votre patrie; mais rendez moi ma fille en recevant ces presens, & respectez en moi le fils du Grand *Jupiter Apollon*, dont les traits sont inevitables.”

Lásd ezeket magyarba.

Oh Isten Asszony, énekely Akhilles haragjáról, mellynek veszedelme a Görögöknek annyi szerentsétlenséget³ okozot, számtalan nemes vitézeknek lelkét üzvéen *Pluto* komor Országába, kiknek el hüllot testek, ragadozó madarak s' vadaknak hagyattak prédául a térjeken mind azon szerentsétlen⁴ naptól fogva, melly *Atridesnek* fiát a nagy *Akhillessel* [335] háborura ki tette. Igy tellyesedtek bé Jupiternek örök végezései. Mitsoda Istenség által verettek illy visszálkodásra? *Jupiter*,

¹ AH (1779): méltóságra ² AH (1779): próbálni ³ AH (1779): szerentsétlenséget ⁴ AH (1779): sznrentsétlen

és *Látosnek* fia, haragra gerjedvén a király ellen, ki áldozó papját *Krisest* gyalázzal illette, öldöklő nyavalyát botsátot⁵ a hadi seregekre, mely azoknak vitézeit pusztította. *Krises Apollónak* arany páltzaját, s kötöt eszközeinek szent bodrait kezébe vivén meg alázódással esedezet a *Görögöknek*, kivált képpen pedig vezéreknek, az *Atrides* két fiainak

Atridesnek fiai, és ti vitéz Görögök mond nékik, hogy azon Istenek, kik a nagy Olimpusunak ditsőségét lakják segítsenek titeket *Priamus* fényes városának el törlésére, honnan szerentsésen térhesetek vissza hazátokba; de adjátok meg leányomat, el fogadván ajándékimat, és tisztelleyetek⁶ bennem a nagy *Jupiternek* fiát *Apollot*, kinek tsapásai el kerülhetetlenek

[336] XLII Rész

A KI FORDITOT MAGYAR SVÉDI GRÓFNÉ.

Nem láttam még olyan égre kiáltó¹ magyarságot, mint a ki forditot *Svedi Grófnéba*. Magyar írók,² haza fiak, tanullyatok meg eléb leg aláb, egy kevéssé magyarul s' irjatok osztán. Kár a nyelvet ugy sanyargatni! — hibát tsak ejtünk mindnyájan; de annyira hibázni, hogy egész munkába a leg első sortul fogva leg utólsóig, sem egy tulajdonítás, sem egy olyan, mit a deákok *cónstructionak* neveznek helyén ne találtassék, igen nagy el tévelyedés, mellyet lehetetlen bé hűnt szemmel el nézni. Szollyúnk barátságosan,³ hadne mondassék, hogy tsak irigységből irok a fordítás ellen. Ne indúlyúnk meg hanem lássuk tsendes vérrel a magyarságot. Mindjárt az elől járó beszéden kezdjük el:

[337] *Hogy ezen igyekezetemet fel váltottam, tsak azon okból sem sajnálom, mert általa sem sértődésére, sem botránkoztatására nem parkodtam senkinek. Ambár ezen történek kiket nyelvedben elő állitok — — — En ha egyéb hasznát sem látom ezen fordításomnak, tsak azzal is bé elégszem ha unalmas óráját sértődése nélkül az olvasónak el mulathatom. — — — A kik pedig szerentsére reá érkeztek, azok olly*

⁵ AH (1779): bátsátot ⁶ AH (1779): tisztellellyetek

¹ AH (1779): kiáltó ² AH (1779): irok ³ AH (1779): barátságosan

silányok hogy őket csak említeni is méltatlanság. Hogy a magyar munkákat véled meg esmértessem, őket véled közleni nem átalom.

A mi az én irásom modját illeti, azt sem nem igen fent jártatom, sem nem igen alát léptetem, hanem közönséges beszélésünk módja szerint ejteni iparkodom.

Igyekezetet fel vállalni idéten mondás magyarba azon okból sem sajnálom, mert általa botránkozásra nem iparkodom olyan e mintha mondanád:⁴ Sogor Uram azt üzente, mert kigyelmedhez jön ebédre. Nem kel hogy helyet⁵ metet tenni. Ámbár ezen történek vagy történetek, mert történek nem [338] magyar szó, kiket nyelvedbe élő állítok. Kiket vagy kik mindenkor személyre értetnek magyarba, ugy kel hát vala irni magyarul: történetek, mellyeket;⁶ asztán nem elő⁷ állítok, hanem elődbe adok; mert a történetet nem lehet elől állítani mint a katonákat. En ha egyéb hasznát sem látom ezen fordításnak nintsen magyarul mondva. Ha egyéb hasznát nem látom is. Igy kel vala tenni. bé elégszem, ha unalmas óráját az olvasónak el mulathatom. Mi módon lehessen az olvasó óráját az Irónak mindenüt el mulatni, ki ot jelen nem lehet, hol olvastatik széllyel az Országba? Vélle óráit el tölteni el mulasztani hát, nem mulatni. Oly silány irás vagy munka, mellyet említeni is méltatlanság. Magyarba ez éppen annyit tészni, mint ártatlanság.⁸ Akar azt mond: ártatlanúl szenyvedsz, akár méltatlanúl, egyet jelentesz. Oly silányok hogy őket említeni is ártatlanság jó magyarság é ez? mert e szó ártatlanság az említőre esik, nem pedig az említet [339] dologra. Hát ez a silány mitsoda? melly soha nem volt Magyar szó, nem is lész? Nem átalom véled a magyar munkákat közleni. Hol találtathatik it szemérem, vagy szégyen? átalani, vagy nem átalani magyar munkákat magyarul⁹ közölni — — mitsoda értelmű mondas ez? Osztán munkákat közöl, mellyeknek azomba tsak neveket emliti. Irásom módját sem nem igen fent jártatom, sem nem igen alát léptetem — — irás modját léptetni, jártatni, halottadé valaha? mintha mondanád: mosolygó kezeivel és pihegő homlokával, vidám, derekamat által ölelte. Hát az a sok véghetetlen iparkodás minnek mindenüt? 14.

⁴ AH (1779): mondanád ⁵ AH (1779): helyet ⁶ AH (1779): mellyeket. ⁷ AH (1779): élő

⁸ AH (1779): artatlanság ⁹ AH (1779): magyarul

Lev Anyám testvére, kit azután csak bátyámnak fogom hinni. Fogok hát, és nem fogom.

Nem magyarázom¹⁰ tovább ezt a *Silányos* munkát, hanem egy kifordított levelének kezdetit még ide tészem: „21. Lev. En szeretem a Kis asszont, meg ne ütközzék ezen a meg vallásomon, vagy is ha ugyan csak ezen merészségem, melytől viseltetem meg [340] rettentí, egyszersmind fontollya meg bár! ha ez vétségem, az én őszinteségemnek nem é igaz gyümöltse. Engedje had beszéllyem ki magamat szerettem Kis — asszonykám, de még is valyon mit szóllyak? szeretem a kis asszont, ezt mindenem.”

Az egész könyv ilyen *őszinteségekkel*¹¹ van teli, még is el fog a bosszúság, és szánakozásból való tsudálkozás, ha ezen Iróru elől járó beszédjében olvasod, hol azon tészon itéletet, kik leg job, igazab, szeb, tisztáb, s' mélyleb magyarok a hazánkba való Irók közt: *Faludi*¹² *Ferentzet* tartya elsőnek a ki mond *ortázó erköltös könyveket irt*. Én nem tudom, mit akar ezzel az *ortázással*, s' *erköltös könyvel*, melly magyarságot magyarnak, lehetetlen érteni. Második magyarnak *Mólnár Jánost* tészí. Mit vétet néki ez a két betsülletes Magyar Iró, hogy őket ditséretivel annyira kívánta meg gyalázni? mert ha magyarságokrol az ő ditséretes magyarsága szerint kel-[341]lyen itélni, vagy nevetned, vagy zugolódnod kell rajtok. Azomba igaz, hogy mind *Faludi*, mind *Mólnár* ezerszer jób magyarok ezen *svedi Grofnénál* ki azt is írja, hogy a *nyalos*, és unalmas beszédnek nem baráttya.

XLIII Rész ANGLUS JUNGNAK 19^{dik} ÉJTSZAKÁJA¹ A JÓ² ERKÖLTSRÖL.

El fáradot már Músám az emberek bünének rajzolásában:³ jó erköltsökröl kíván beszélteni, hogy az által újjúlásra hozattasson. Mennyire fog egy igaz embernek valóságos képi világunk szomorú

¹⁰ AH (1779): magyarázom ¹¹ AH (1779): *őszintéségekkel* ¹² AH (1779): Fal. [elválasztó jel]

¹ AH (1779): EJTSZAKÁJA ² AH (1779): JÓ ³ AH (1779): rajzolásában:

formája⁴ mellet ragyogni? Te ki ennek tsudállására magadat⁵ készítheted, igyekez követésére is.

Menyei angyalok, botsátkozatok alá a magosságból, jöjjetek segedelmemre, midőn az embert lelkébe, halhatatlannak mutatom lenni, ki⁶ földön tántorogván, egekben él, és úgy jár e [342] világba,⁷ mint tengerekre repitetet hajó melly a habok tetejéről, azoknak mély kebelekre alá botsátkozik s' még is hanyattatásai⁸ közt magát a vizek színén fen tartya.

Nézz killyeb a látásnak határozattyan: lásd a böltset olly tsendes, és tiszta egek alatt élni, mellyeket az indulatoknak szélvészei⁹ soha homályba nem zavarnak. A fekete gondok setét¹⁰ és szomorú képzelődéseiknek pestises kődét oda fel nem botsáthatták. Alázattal nyukszik édes remenségének¹¹ karjain: láttya jövendő sorsát, melly által nem háborítatik: félelmébe rettegésekig,¹² szorgalmatosságába nyughatatlanságig, s' gongyaiba kétségbe esésig soha nem vitetik. E szomorú zivatar fellegek világunk színén borongván lelkének országai alá esnek, hová a homályosságok közt dörgő ménköveknek¹³ tsapásai fel nem hathatnak. Ezeknek ellene tehetetlen tüztét, lábánál láttya meg halaványodni¹⁴ s el aludni. Haszontalan [343] lármák, mellyek által szánakozásra hozatik ugyan az emberi sors iránt közönségesen, de nyugodalmába háborodást nem szenyved.

Tekintetibe tsendes és vidám, mellyen a magával let meg elégedésnek kedve láttatik mosólyogni! Gondolatai egekre járnak, és¹⁵ ismét onnan szállanak alá hozzá. Feredik lelke azon tiszta gyönyörűségbe mellyet teremtőjének meg adot belső áldozattyaiba érez! Mitsoda édes el ragattatásba van, mikor Istenéhez hajlot szive, könnyörgései közt ragyogó tekintettel, annak királyi széki eleibe, meg halgattatására bé botsáttatik! az örök világosságnak álló habjaitul el borittatik, mellyekkel az Ur, szerentséjének ditső szempillantásait fedezi! Igy ő Istenével egyedül, mintha örökké való tsendességbe lenne, tsupán

⁴ AH (1779): formája ⁵ AH (1779): mágiadat ⁶ AH (1779): Ki ⁷ AH (1779): [őrszó] vile- ⁸ AH (1779): hanyattatásai ⁹ AH (1779): szélvészei ¹⁰ AH (1779): setét ¹¹ AH (1779): remenségének ¹² AH (1779): rettegések ig ¹³ AH (1779): ménköveknek ¹⁴ AH (1779): halaványodni ¹⁵ AH (1779): es

magába öszve gyűjtve, mély gondolatait egy pontra függeszti, egyetlen egy tárgyához forván lételével. Lelkének tüzével szive érzése el keveredik, melly által men-[344]nyei gyönyörűség terjed ki egész emberiségére. Ha e fényes magasságról alá tekint, alig veheti fel a királyi székekkel meg koronázott földnek golyobissát, hol ezeket, rabjaikkal együtt el egyveledve, mint valamely mély setét völgybe tsavargó ju seregeket szemléli. Mennyire vigad, hogy ezek, és maga közt, semmi hasonlatosságot nem tanál. Ah! ekkor bátorkodik magába, és tiszta erköltseibe bizakodni.

Néki van egyedül valóságos vigasztalása. Munkájával tökéletességre viszi magába az Istennek benne természet által el kezdet képét. Sok betsülletesnek mondot halandók, világnak fiai, tsak ki festet tsalárd fént mutatnak ő hozzá képpost ollyat, mellyel vétkeiket takargattyák rejtegetvén romlot¹⁶ sziveket, mivel tudják, hogy annak¹⁷ fel fedezése, ellenek útállatot, gyalázatot szülne. Az igaz embernek szive gyalázat nélkül fel meztelenitheti magát. Hajlásainak nem találtatnak olly [345] tisztátalan rejteki, mellyek a világosságot retteghetnék. De azért első érdemeit lelkének mélységébe alá süllyeszti, hol ők a szeléd mértékletességnek szárnyai alat lappangva, világi ditséreteknek egy részétül meg fosztatva laknak. Mint emberi tisztességre, és gyalázatokra érzéketlen, magával elégedvén, egyedül szokot egy nagy lelkü halandó élni. Ha a tisztesség köszöntésére mégyen, ha világi méltóságok függesztetnek reá, soha ezen ragyogó leplek alat, ötet fel fuvalkodásba nem látod. Férré háritván e fényes nevettségeket, egyedül érdemeit keresi ki lelkéből, és emberbe semit embernél nagyobbbat látni nem kíván. Nagyob tisztelettel viseltetik e¹⁸ szerint magához, mint sem erköltseit fel fuvalkodással, kényességgel alatsonyithatná.

A világnak fiai tsak külső fénybe keresik gyönyörűségeket. Tsak a jelen valóság foglalja el lelkeket. A bölts ellenben minden gondolatot, dol-[346]got fontolván, meg kérdi magátul, hogy ennek vagy amannak, mitsoda érdeme, vagy szine fog lenni az örökké való időkbe. Előre mégyen a jövő világba, és onnan betsüllí meg a jelen való dolgokat. Mennyire különböző szemekkel nézi hát azokat! A mit mások

¹⁶ AH (1779): aomlot ¹⁷ AH (1779): rnnak ¹⁸ AH (1779): é

hegyeknek vésznek, néki a tsak izetskének láttzik. Az uralkodás, birodalom, tsak annyit nyom mérő serpenyüjébe, mint egy szem homok. A világnak leg ditsőségeseb fényességei, mint бүдös ködök olyanok előtte, melly undokság által tsak a látás homályosítatik: — — el fűjja ezeket előle, hogy rajtok keresztül verekedvén, az örökké élő¹⁹ Istennek szine eleibe hasson, kit egyedül néz öszve omlik előtte, és imádja nagyságát,²⁰ ő tudja hát mind teremtőjét, mind ember társait eléggé szeretni.

Hallottátok a világ fiait, felebaráti szeretetekkel ditsekedni. Ezek hazájok rovására tésznek különös hasz-[347]noknak titkos áldozatokat, melly tselekedeteket osztán, a hir trombitájára függesztenek. Hitetők! kik igazán még azoknak szeretetire is alkalmatlanok, kiket barátaiknak neveznek. Mindenkor olly vetélkedő társat néznek a barátságba is, melly ha alkalmatosság esne, tőlök azon fényes haszontalanságot el ragadhatná, mellyeket ők magok számára a nagyobbaktól ki hizelkedtek, azokba helyheztetvén képzelt bölcdogságokat. Leg kisebb gyanúra, az irigységnek első szikrájára, barátságok gyűlölséggé változik; és így végre különös hasznokra nézve, éh oroszlánokhoz lévén hasonlók, prédájoknál egyebet nem keresnek. Soha az igaz emberség, jó erköltsökön kívül nem lakot; és a józan tiszta erköltsöknek ellensége sem vólt soha emberségnek baráttya. *Tselekedetei, mellyek jóságának, kegyességnek színével kívánnak tündökleni, mindenkor meg veszet, és tisztátalan kutföbül erednek: de reszkes is, mikor egy titkos gonosz, színelt [348] jó teteményel magához kötelez. Az emberek akar mennyibe kerülyön, szerentsések kívánnak lenni, mit tsak akkor érnek el, mikor el hitetik magokkal, hogy náloknál bölcdogabb teremtés e földön nem találtathatik. Ekkor az irigység meg hal, s' édes gyönyörüségre botsátja által a léleknek tsendességét: nem lehet már felebaráti utállatot, haragot semmi szin alat viselni. Nints töb vetélkedő társ, barátok láttatnak: a sziv meg elégedvén, szeretetinek tiszta örömeire bátran reá botsátkozik, és így tárgyai közt, mint egy magára hajolva, édes érzéseivel bé tellyesedik. Tsak igaz emberek lehetnek igazán jól tévők. Te isméréd igazán előmeneteledet, melly szerint*

¹⁹ AH (1779): elő ²⁰ AH (1779): nagyságot

másokat nem tolvajólhatz, sem felebarati tiszta szeretet nélkül nem élhetz. Az igazságtalanságnak első tekintetivel, a belőlről ki költ dühösség másoknak ajakaikra véres tajtékot vér, de te ennek földre verő terhét tsendességgel hordozván, [349] szemeidet az igaz Istenre függesztet, hogy az igazságtalanság indító eszközeit se végyed ellenségeidnek. A benned fel gerjedt harag és gyűlölség, sokkal nagyobb ellenséged lenne ezeknél. Valami erköltseidnek tisztaságán mocskot nem ejthet, meg nem háborithattya lekednek tsendes nyugodalmát. Ah melly nagy és édes gyönyörűség, ha az igaz ember, s bűnös világnak tsatázó viszontagságai, és²¹ a vak szerentsének kettős tsapásai között, lelki ismérteinek tisztaságára botsátkozván, az örök irgalmas Istennek kebelén nyugodhatik!

Mutas hát nekünk illy tsudállatos nagy igazságú²² férfiat, így kiáltanak azok, kiknek gonoszságok az igazságot, tsak képzelődésnek álitván, minden fő erköltst lehetetlenséggé tésznek, valamelynek erejét, vagy értelmét magokba fel nem találhattya. Hol van olyan halandó, mondják, ki a természet ösztöneinek ellent²³ álhasson? Hát az indulatoknak rohanó özöne, nem az egek-[350]től költsönözte é hatalmát, s' sebes úttyába vonszó erejét? Nem ő é, ki az erőtelen embereknek fel tételeiket magával el ragadja, melly által a gyenge okoskodásnak minden munkáit homok sárjába temeti?

Az Isten nagy rendit természetbe tette,
Hová életünket maga helyezettte.
El gyengült létünkre nem húz erőszakot,
Nem tsinál kegyelme szántsándékkal vakot.
Van a természetnek olyan igazsága,
Melly a nagy Istennek let világossága.
Ez erős *Jehova* első törvényeit,
Hatalmát, nagyságát, és rendeléseit,
Hiv természet által Atyáink²⁴ szivekbe,
Tisztán nyomta vólt bé az éden kertekbe.

²¹ AH (1779): es ²² AH (1779): igazsagu ²³ AH (1779): éllent ²⁴ AH (1779): Atyaink

Nem töröltettek el ezen igasságok
Egészlen, és maradt olly világosságok²⁵
[351] Melly teremtőjéhez néha sűgározhat,
S ditső Trónusához szívünkűl fel hathat.
Nem kel természetűnk fojtani egészlen
Lehet győzedelmet venni az egeken
Ennek törvényiből²⁶ Isten irgalmával,
Barátkozván néki áldozot fiával.
Igaz, hogy e nélkül a természet botlik,
S noha van törvénye, el homályosodik.
Ezt kellet kezdetbe meg igazítani
E felet vólt szükség tanátsot tartani,
Az égi biráknak, kik emberi neműnk
Óltalmazván magok felé vitték éltűnk.

Mikor a természet²⁷ magába meg romlot
És a menyei frigy, ég, föld közt fel bomlot
Akkor jöt az igaz természet sebekbe,
Kergetvén fiait a veszedelmekbe.
A világ Istene ragyogó ortzáját
Töllűnk fordította, s' egyetlen egy fiát
[352] Szomorúan nézte, ki már titkon készűlt
Uj frigyét szerezni, a mellyért meg feszűlt.
Az ég ditsössége el rejtette magát
Rá vetvén létűnkre a keserves igát.
Maga maradt a föld teremtéseivel
Fohászcodni, nyögni kezdvén inségivel.
Bövségét, áldását magába fojtotta
Az embert munkára ekként taszította.
A mennyei átok, termékeny kebelét
Keresztűl szegezte; és gyümöłtsös színét
Homokkal, kóróval, bünnel terítette
Mellynek fő lakosit poklokra vetette.

²⁵ AH (1779): világosságok ²⁶ AH (1779): törvényiből ²⁷ AH (1779): természet

A *Bűn* mélységinek öbliből fel támad
Undok formájára az ember meg ríjjad
A haragnak tüze szikrázik szeméből
Dühösség, gyilkosság, gőzöl ki szivéből:
Homlokát vesztő gond, irigység rántzolta
Völgyesült pofáját kegyetlenség falta.
[553] Halvány alyakiról fojtó méreg tsepeg
S a halál árnyéka páráji közt lebeg.
Éles²⁸ fogai közt undok tsikorgással
A kétségbe esést rágja orditással.
Mint tövisses bokrok vipera kigyókból
Ugy ál haja fején, mely tűz homlokából
Egy részt bé fedezet, s' úgy sziszegi mérgét
Kiki lövöldözvén foga közzül nyelvét.

Egy kezébe fegyvert, másba tüzet hozot
Mellyekkel pokolnak az után áldozot.
Égetet²⁹ testébe öszve vólt szaggatva
S minden munkájába veszni átkoztatva.
Teste darabokba tsüngöt oldalárúl
Mellyet maga tépet önként le magáról.
A dühösség belső részéig szaggatta
Melly véle a világ kinyát orditatta.
Pokloknak seregi lebegtek körülte
Mellyek közt vérinek tsepjeit hintette
A melly sebe gyógyúlt újra fel szaggatta
S a bögö kinokat magára rángatta
[354] Így kél ki pokolból az emberek büne
Mellyet ki botsátok ránk Ádámnak³⁰ tette.
Ez által szaggattyuk, annyiszor magúnkat
Ennek párájából szijjuk halálunkat
E küldte *Ábelnek*³¹ vérét az egekre
Kárhozatot hozván a bús emberekre.

²⁸ AH (1779): Eles ²⁹ AH (1779): Egetet ³⁰ AH (1779): Adámnak ³¹ AH (1779):
Abelnek

Az ég tsak mendörgöt, a föld pusztitatot
Honnan Istenünknek képe rabóltatot.
A pokol fekete zászloját fel vette
S el rettent világunk elöt ki szegezte.
Katonáit széllyel küldte e föld színén
Kik hizlalták magok, a halandók³² bünén.
Ezeket prédának, fegyverekre fűzték
Kiknek életeket tűzők közzé üzték
Jajgatot az ember nyomorúságába.
Az isten el búsúlt nagy igasságába.
Tsak nézte veszélyét a föld fiainak
Utát adván tovább undok kinnyaiknak.

Végre az egeknek kebele meg nyilik
S az Úrnak irgalma a földre ki fénylik.
[355] Meg únta halgatni népe kiáltását
Mérsékelni kezdte verő igasságát.
Ki terjeszti kezét a nagy magasságban³³
Le jön, le szál hozzánk szerelmes fiában.
Egy ártatlan szűznek tiszta méhe hevül
Kinek kebelébe végre meg testesül
A bús Jehovának örök ditsőssége.
Igy jöt ember képbe felső Istensége.
Szünik mendörgése már igasságának
Tapogatni kezdvén sebeit fiának
Az ég, és föld közöt frigyét fel függeszti
Véres áldozattyát kereszt fán emészti.
A bün ellen gerjedt haragnak ménköve
Omlot az egekből a keresztre verve,
Az áldozat, véri, oldalain tsorgot
A haragnak lángja folyásán tsavargot.
It aludt el végre, s' így az ember fejét,
Fel kezdé emelni tsudálván Istenét.

³² AH (1779): halondók ³³ AH (1779): magasságban

A pokol ajtaja magára úgy bé dült
Hogy reá a világ egészen meg rendült.
[356] Ditséretet kezdet, ég, föld énekelni
A meg let váltságért, mellybe remélni
Az Isten vissza nyert fiainak lehet
Kik közöt ez által ki ki mennybe mehet.
Örökös kötés lesz, az ég és föld közöt
Mellyeket a bárány vérevel öntözöt.
A pokolnak lántza lelkeinkről le húl
Sohajt a sok ördög rabbá let már, s' nem dúl.
A romlot természet igazgattya magát.
Érzi³⁴ édessedni vállain az igát.
A meg feszitetet Váltónak³⁵ érdeme
Eröttségével egybe keveredve.
Reménsége el kezd ragyogni szivébe
Mér már Istenéhez futni kérésébe.³⁶
Keserves ügyébe közben járója van
Kinek ragaszkodik ditső váltságában.
Ekként már az ember két törvényre tanál
Egyik természetbe, másik váltságban ál.
[357] A természettül is vehet igasságot,
De közben járóban lél tsak bóldogságot.
Ennek kegyelmével igazgattya éltét:
Ez erősitheti romlot természetét
Melly noha magátúl sokba lehet igaz,
De azomba romlot, s' nagyob részt már gaz.

Nohát *Iong* te is ne felejtsd eztet el
Ha gyözedelemről szollasz az emberrel
Mondjad hogy felére a természet késztet
De fő bóldogságra tsak Istened vezet.
Ki nem kívánnya hogy a természet füllyon
Tsak hogy indúlattya kegyelmén indúllyon.

³⁴ AH (1779): Erzi ³⁵ AH (1779): Valtónak ³⁶ AH (1779): kéresebe

Tsupán tsak embernek, váltság béri nélkül
Nem lehet messzire menni természettől.
A test ez erőnek viseli lántzait
Mondjad hát, hogy menyből hozza óltalmait.
[358] De azonban járjon a természet rendin
Melly fel állot a nagy Isten végezésin.³⁷
Félig természettel, félig kegyelemmel
Társalkodjon titkon az erős Istennel.

Alatsony és bátorság³⁸ nélkül hagyatot lelkek, azon mély alkotatá-
su halandó, kit ti tsak álomnak gondoltok, nem veti meg a természetet,
meg marad annak örökös rendin, tsak hogy a tiétektül különböző
ösvényen jár benne. Nem indulatoktól ragadtatik ő pályja futásán.
Józan okoskodásától vezéreltetik, mellynek engedelmeskedni annyira
tud, hogy ezen nemes tselekedetibe, még gyönyörüségét találja. Soha
szive a haszon irigylésnek rágó tüzétől nem szaggattatik, sem
vetelkedésel nem tész magába gyuladást. Tiszta elméje, melly homályos
fellegekkel nem setétült, mindenkor igaz gondolatokat szül. Igaz
értelemmel vizsgál, és egyenes lelki ismérettel itél. Belső mardosásokat
nem szenyved tselekedetei [359] miat. Tsendes, rendben vett életet
viselvén, szüntelen való újjúlással van lelke környül vétetve. Minden
belső tulajdonságai, tehetségei, egymáshoz igazított hangon munkál-
kodnak, mely által kebelébe az egyességet³⁹ szülik. Nem is fárattság
már néki többé jó erköltsöt, és tiszta életet viselni. Hatalmat vet szivén,
lelkére támaszkodik egyedül, s' ugy parantsol indulatainak, mellyek
akarattyát követvén, a természet édes, és józan törvényei⁴⁰ után
láttatnak vonatatni.

Nem isméri az unalmat: e titkon emésztő méreg, mely sokakat meg
szokot rontani, soha életének folyásával el nem keveredhetik. Hasonló
mindenkor magához, még is a külső dolgoknak változó folyásaiba
gyönyörködik. Az idő kívánságának tárgyait, soha meg aggódásra

³⁷ AH (1779): végzésin ³⁸ AH (1779): batország ³⁹ AH (1779): égyességet ⁴⁰ AH
(1779): törvényei

nem hozhattya. Nintsen olly hajnala, mellynek fel tettzése számára, új érzést, új gondolatokat, és új győ-[360]nyörüséget ne hozna. A földnek roppant golyobissa e nagy természettel, dolgait egymás után folytatván előtte, szüntelen szebnél⁴¹ sebz formákat mutatnak szemlélésének. Ő az tsak egyedül, ki valóságos gyönyörüséget érezhet. Bóldogságának ragyogó fonala életének minden napjaira ki terjedvén, azoknak egymásból nyúlt lántz szemeit meg aranyozza. Az álhatatlanságnak fárasztó gyengesége, soha nem hozza létét lankadásba. Magához láttatik kötni eként bóldogságát, mellynek fundamentomául az igaz erköltsöt tész. Akarattyának, tzellyának egyenlőségébe meg nyugodva, mutattya erejét, helybe való meg állásával. Magával egyedül elégedve örül dolgának, s' édesdeden mulat lelkével. Így leli fel magába, gazdagságának, s' gyönyörüségének ki merithetetlen kút fejét. Hasonló e⁴² részbe az Ifiu *Narcissushoz*, kit a mesék önnön személlébe szerelmesedetnek mondanak, ő is tsak magába gyönyör-[361]kódik. El kerüli azon alkalmatlan eszközöket, mellyek által belső örömének mélyéből, hol alá süllyedve nyugoszik, fel vonattatna. Nyugodalmának édességétül el nyelve nézi magát, szüntelen nevelvén önnön szeretetit magához. Ő mondhattya osztán, hogy van, és él.

A testi emberek elöt külömben haszontalan és terhes élet, egy böltsnek részire gazdagság, ki életének minden szempillantásait drágákká tudja tenni. Így élte végső órája meg fizethetetlen árra ment fel. Királyok, koronákat adnátok érte ha meg szerezhethének; de ez az a kints, mellyet egy egész világgal sem lehet gazdájának meg fizetni.

Ki ditsekedhetik olly bátorsággal mint ő? Mások igaz truttzollyák a halált, de engednek azomba a bűnnek. Tsak a hartz mezején van bátorságok. A tsalárd ditsősségnek kíséző árnyékátul [362] vezetettek. Mihent magokba szállanak, és a véres ütközeteket oda hadják a vitéz el tünik nállok, az erőtelen ember pedig fel kél benne. A Bölts — strásáját egyenlő bátorsággal álván mind veszedelemnek, mind testi bulya gyönyörüségeknak ellent tud állani. Te ki *Mársnak* mezején meg

⁴¹ AH (1779): sebz nél ⁴² AH (1779): é

győztetet ember társaidból, vért tudtál ontani, győzedelmeskedhetel é lelkedbe kedves bünödön? A bölts igaz hitből épít magának hidat a halál rémitő mélységén⁴³ keresztül, mellyen egyik világból, a más világba jár által. Azt gondolnád, hogy a halálon Istenétül⁴⁴ hatalmat nyert. Mindent el viselhet; mindent kezdhet, s' haláláig viaskodhatik — — Az után olvasd paissán e szókat: *győztem*. Isten let nyeresége az által, és a halál melly másokat vesz, ötet ditsöiti. Ah bár úgy halhatnánk minnyájan kiáltyák a halandók! Éllyetek hát úgy, mint ő élt. E szóra az emberek meg némúlnak.

[363] Testi s' világi haszontalan halandó hát te mi vagy? gyenge kívánságaid elégedéseket sehol fel nem találhattyák. Álhatatlanságodba ki rabolt gyönyörüségeidről szüntelen új új tárgyokra lebegsz, hol vágyódásaid magokat újra szülvén, szivedet fárasztják. Örökké tartó bajba nyüglödöl: önnön nyugodalmattúl is emésztetel, haszontalan eszközökhöz ragaszkodván rágó unalmadnak el kergetésére. El tompult izeid, s' meg részegült kívánságaid, nem hozattathatnak más móddal érzésre, ha tsak a bünt utolsó póttzára nem mesterségelik, melly által egyedül akarnak tápláltatni. Bújdosó s' erőszakos örömd mindenkor tsak szem fény vészto költsönözés, mellyel igazán soha nem birsz. El veszted kedvedet, mihent azon dolgok meg vonattatnak tölled, mellyekbe ötet helyhezted. Olly habok ezek, hol gyönyörüségeid⁴⁵ kezedből ki futnak; olyan fedelek, mellyekkel ezer felé szakadnak nevettséges [364] munkái az emberi bolondság, s' haszontalanokódsnak,⁴⁶ mellyekkel belső nyomorúságodnak el takarására haszontalan fáradsz: a⁴⁷ viszontagságoknak minden reméntelen tsapása el ragad belöle egy darabot, melyhez örömed is hozzá szakad. Így te végre meztelen maradsz, minden rajtad meg eshető tsapásoknak, tsak szerentsére lévén ki tétetve. Szüntelen tévelyegve bujdosnál e földnek színén, hol mint magadba szerentsétlen életedet is titokba utállod, melly tsak gyötrelmének mindég tartó változásai közt folyt.

⁴³ AH (1779): mélységén ⁴⁴ AH (1779): Isténétül ⁴⁵ AH (1779): gyönyörüségeid ⁴⁶ AH (1779): haszontalanokódsnak ⁴⁷ AH (1779): á

Vallyuk meg azonba egy mély foházkodást tévén az emberi nemnek szerentsétlen és nyomorúlt sorsán, hogy e számkivetésnek helyén, hol létünket vontzollyuk, leg nagyob kintsünk a reménség, mellyért hartzolnunk kelletik. E háborúba a leg tisztáb erköltsü emberek elöt is, gyakorta⁴⁸ setét fellegek húzzák magokat öszve. De ezek tsak [365] futva jelennek meg, és ha néha homályt mutatnak is a fényes tiszta életbe, de soha azt állandó éjtszakába⁴⁹ nem merithetik. Ismérd meg szökdöső öröm nélkül az életnek kis javait,⁵⁰ néz tsendes szemekkel a gyermeki gyönyörüségekre, viseld álhatatossággal viszontagságaidat, és mosolyogj szerentsétlenségednek ölén is: ezekben ál az it lehető bóldogságnak mestersége. Ezen dolgok határozzák meg azt a mély erköltsöt, melly menyei vitézt szülhet.

XLIV Rész.

Magyarázzuk *Jungot* egykevössé a haszontalan emberekhez tet beszédjébe. A bölts férfi gyönyörüségeit és bóldogságát önnön erköltsébe határozza leg inkább és így, mivel nagy erköltsait mindenkor magába viseli, azokon épitetet¹ bóldogságát is magán láttatik vi-[366]selni. Ha utolsó oráira jut, magának jószágos tselekedetekel öröké gyönyörüségre szerezvén, meg van ugy é fizethetetlen kintse. De ha valaki minden lehető bóldogságát, tsak rajta kívül levő világi dolgokba helyhezteti, meg tsalattatik az Iro itéleti szerint. Valamit külső képpen bir az ember, azt ezerféle modon vesztheti el. Akar Országba, akár külső hirbe, névbe, mulattságokba keresd bóldogságodat, azt ezen dolgokkal együt el vesztheted. Azonba haláloznak óráján mi fog vigasztalni; mert² nem szállanak vélléd világi gazdagságaid, sem egyéb fényességeid a koporsóba? olyan habok hát a testi gyönyörüségek, melyekkel bóldogságod kezéd alól ki múlik. De az igaz hit, Istenhez való bizodalom, tiszta erkölts, koporsódon túl is el viszi gyönyörüsége-

⁴⁸ AH (1779): gyakota ⁴⁹ AH (1779): ejtszakaba ⁵⁰ AH (1779): jávait

det, hol koronáz. Ez a keresztyén *Jung* beszédének³ rövid értelme, a testi emberekhez.

[367] A fordításba ne gondold hogy magamat minden szóhoz szorosan kötöttem volna, mit nem is akartam. Ha meg van nálad a munka, előre mondom ne is igyekez fordításomat vizsgálni, mert nem fogod egyenlőnek találni. Nem hogy szórúl szóra nem fordítok; de gondolatrul gondolatra, dologrúl dologra mégyek tsupán magamtúl, mellyeket tettzésem szerint alkalmaztatok⁴ az Iró gondolattjai közzé. Azomba fogadom hogy nem fogsz a fordításba két féle elmét, gondolkodásnak modját tapasztolni. Ha reá szoritanának,⁵ hogy különböztesd mindenüt a Magyar fordító gondolatait, az Anglus Irótúl, majd nagy szorulásba esnél. Valahol látom, hogy a szép dolog nyelvünkön idéetlenül esne, ot hozzá gondolok azonnal.

A munkának közepin verseket olvastál, és jegyezd meg, hogy azok nem *Jungból* forditattak, hanem magamtul irtam őket ezen okbúl: Mikor az Anglus Iró természetbe mond az embernek [368] gyözedelme- ket, ezt veti maga, magának: úgy de mi módon lehessen,⁶ romlottság alá rekesztetet halandónak, olly nagy tökéletességre menni? nem vagyunk é⁷ mindnyájan a természetnek rabságába? ki vihetné azokat a felső dolgokat véghez? E nagy, és ellene álhatatlan ellen vetésre, tsak azzal felel; hogy nem szükség a tiszta erkölsü Férfinak,⁸ a természet törvényeit magába el fojtani: Meg marad ő a józan természetnek rendibe, tsak hogy más ösvényeken jár. E még nem elégséges felelet, mert tapasztolhattad, hogy tsupa természet józan törvényével olly nagy erkölsökre ember soha nem mehet.

Tudom jól, hogy az Istenek kegyelmét, szent lelkét, magába az Iró mindég oda érti e nagy erkölsökhöz, úgy de nem nevezi, melly szerint nem köteles minden olvasó⁹ ezt meg érteni. Azért irtam levele közzé a Válságnak múnkjáját. A bünt meg testesülve, olly [369] undok formába: azért igazitom a Keresztyén olvasót természetből Közben járójának kereszt fájához,¹⁰ és azért emlitem végre, hogy az olly tsak

¹ AH (1779): epitetet ² AH (1779): mett ³ AH (1779): beszédének ⁴ AH (1779): alkalmaztatok ⁵ AH (1779): soritanának ⁶ AH (1779): le hessen ⁷ AH (1779): vagyunké ⁸ AH (1779): Ferfinak ⁹ AH (1779): olvasó ¹⁰ AH (1779): fájához

nem ember felet való hathatós érdemeket, felére józan természettel, felére, vagy inkább tökéletesen¹¹ szent Lélek által kívánnyák a hívők meg szerezni.

Indúly el tsak a tsupa természetet vizgálni ha tanúlt, és erős gondolkodású ember vagy, majd főgod tapasztolni, hogy olyan dolgokra jössz, mellyekre fel borzad hajad fejedén, végre pedig tellyességgel ugy el vesztesz világosságot, igasságot, hogy magadra is alig tanálhatz

Mitsoda a természet törvénye? az úgy é, hogy *a mit magadnak kívánsz, másnak is azt kívánd.* Indúly el már a természetbe, vizgáld meg magadat is jól, és tégy határozást benne, hogy ki vólt az az ember, ki másnak elégséges let va-[370]laha mindenbe tsupa természet által azt kívánni, a mit magának akar birodalmába hozni, s' azt ot meg tartani.

XLV¹ Rész.

MÉLY OKOSKODÁS, S'² IRÁS.

Azt gondolnád, hogy az Irók emberi nemzetek iránt, úgy teszik meg kötelességeket, ha mindég a leg mélyeb böltsességgel irnak és tanitanak. Tudod é hogy a leg mélyeb dolgok, leg kedvetlenebbek szoktak lenni, és leg kevésbé halgattatnak. Soha az³ emberek oly dolgokhoz közönségesen nem hajolnak, mellyek által nem gyönyörködtethetnek, azért is valamely bölts, tsak tsupán elmének; és szivnek nem beszél, nem fog kedves lenni.

Hány háznál tanálod meg *Plátónak, Zenonnak* munkáit magyar Országba? de [371] a kinek van, azok is tsak ritkaságért tartják. A melly munkának olvasásánál az embereknek szüntelen komor ábrázatba, melly elmélkedésbe, száraz okoskodásba kel meg maradni, a soha

¹¹ AH (1779): tökéletesen

¹ AH (1779): XLVI ² AH (1779): 'S ³ AH (1779): ez

nem lesz közönséges e világon, hol egy egy Országba, tiz, tizenkét Okostól ha fog ismértetni, s' néha olvastatni is, a többinél tsak homályos vélekedésekkel hirrel lesz esméretes. A kemény gondolkodások kedvetlenek, mély igazságaik szomorúk,⁴ és homályosok. Tudod ritka fognak van ereje tsontot rágni. Valaki a halandóknak sziveket édesgette, mindég közönségeseb kedvességre ment köztök, mint aki tsak setét, száraz igazságokkal okoskodot.

Mikor gondolod, hogy férfaink, asszonyaink, magokat közönségesen, az *Algebrának* tanulására fogják adni? ha egy rántzos homlokú tanító, valamely szép Ifju Menyetskéhez bé menne, egy tsomó papirossal, cirkalmakkal, s kezdé-[372]né előtte mondani, melly hasznos dolog légyen az *Algebra*, mivel a testeknek nagyságába, kitsinségébe, a dolgoknak számokra olly nagy bizonytságot szül. Eget, földet, tsillagokat, messzeségekbe ki vét, s. a. t. A⁵ szép, majd tsak ugy nézne reá figyelmettséggel,⁶ ha észre⁷ veheti é szemének járásából, hogy elméjébe tévelyeg; azt felelvén mosolyogva *édes jó Uram, ezek szép állapotok lehetnek, de nékem nem tsélom sem tsillagot számlálni, sem időket mérni.* Azomba adj által néki egy levelet, melly szép versekkel légyen bé festve, hol ő majd *Venushoz*, majd *Diánnához*, majd *Helenához* rendesen hasonlitva, szivének édes érzéseit⁸ izlelhesse, s' titkos elmékedéseit meg találva szemlélhesse; fogadom, olly kedves el ragadtatásba jön, hogy ha e Világ *Algebráját*⁹ mind rakásra tolod előtte sem fogja látni.

Másképpen gondolkodol é pedig a férfiakról? Nem hogy az *Algebrába*¹⁰ belé tekintenének valaha az emberek [373] közönségesen, de a mély Filozofiába sem mennek bé soha. Meny egyik Ország széliről, a másíki, köszönd meg ha négy *Lokot* tanálsz; úgy de ellenbe lelsz *Virgiliust*, *Homerust*, *Kemény Jánost*,¹¹ *Kárdigant* ezeret is. Mi haszna ásol mélységet, ha senki nem botsátkozík belé, hogy kintseit szedje. Kéntelenek vagyunk, a leg kedvetleneb igazságot, játékos ábrázatba, és

⁴ AH (1779): szomorúk ⁵ AH (1779): a ⁶ AH (1779): figyelmettséggel ⁷ AH (1779): észre ⁸ AH (1779): érzéseit ⁹ AH (1779): *Algebráját* ¹⁰ AH (1779): *Algebraba* ¹¹ AH (1779): *Janost*

nyájjas formába öltöztetni, mert különben az emberek hátat vetnek neki. Mitsoda vigasztalás, haszon légyen pedig benne, ha ő egy Országba, őt, hat embertül ismertetik? Egy ékesen szólló, egy hatalmas Poéta többet végbe viszen az embereken, mint száz ezer *Seneca*. Az az Író, kinek munkájira az olvasók soha nem mosolyodhatnak, sem könyvezhetnek, sem semmi féle vitézi, vagy szerelmes indulatokra nem ragattathatnak, nem messze terjed, és tsak *Bibliothékákra* szorúl ritkaságnak, hol ki ki ditséri, de soha nem olvassa.

[374] Lehet é minden igasságról nyájason, és világosan okoskodni? lehet annak kitől ki telik. A régi tudósok minden okoskodást, igen komor, és szomorú mélységgel, nehézséggel vettek körül, gondolván hogy az által fognak az együgyüektől tsudáltatni, meg adván a böltességnek méltóságát. Mi let belöle? a hogy az által a községet a böltességtül el ijesztették. A melly dolgokat leg világosabban lehetet vólna elől adni, leg setéteb, mélyeb okoskodásnak modjával irták ki, tsak hogy minden mélységnek, nehéznek, és tsudára valónak lássék kezekbe. Olyba vészem ezeket, mint azon Orvosokat kik a beteg felet, annak tüdejérül, májáról, gyomráról, lépíról, görög deák szokal beszélnek, hogy a szegény szenvedő öket nem értvén, nagyságokon tsudálkozzon, s' tudományokhoz bizodalmat végyen. Látok sok olly tudósokat okaik közt veszödni, homályoskodni, kiknek három levélre [375] mázolt setét igasságaikat, tizenkét sorral érthetöb módon ki lehet vala¹² tenni. — Küszködünk¹³ meg értésekkel, vélvén Isten tudja, majd¹⁴ mely nagy igazságot fogunk, azomba mikor azt fárattsággal, a sok szó rakás alól ki fejtetük, el nevettyük magunkat kitsinségén. Ugy ved ezt, mint a vadászt ki egész nap ás a Róka lyukán, hogy bőréért pénzt kaphasson, s' azonba mikor nagy fárattsággal, már a juknak fenekére ér, Róka helyet mellyet reménlet,¹⁵ egy ürge, vagy hörtsök ugrik ki elibe.

Okosok, irjatok úgy, hogy szeressenek, értsenek benneteket, s' mosolyogva, könyvezve, tsudálkozzanak rajtatok.

¹² AH (1779): v- [betühiány az elvlasztásnál] ¹³ AH (1779): küszködünk ¹⁴ AH (1779): májd ¹⁵ AH (1779): réménlet

XLVI¹ Rész.
A MOND VALAMIT.

Az emberi nevetségés erőtlenségeknek van egy olyan neme, mely abból [376] szokot állani, hogy ítélet tétellel, magát a nálla sokkal nemeseb, s' mélyeb dolog felibe tégye. Sok betsülletes emberek ennél fogva, ha uj, szép, és mély dolgokat látnak mellyek mások által ditsértetnek, szollani szoktak: *de szép, szép,² lehet olvasni. Laudatur industria.* Tudod³ é miért beszél illy magos hangból mellyel az Író, mint egy védelmezni láttatik? azért hogy magát azon dolognak mégis felibe tégye, melyről itél, ezen okbul beszél ugy: *a⁴ mond valamit* hogy magárúl mindenkor fel tétessék, a ditsért dolog feletvalóság. Ha már el gondolod, hogy sok szegény legény szól *mond valamittal* ki tellyes életébe ha életét is kellene is érte veszteni, század részét azon dolgoknak, mellyekről *mond valamitoz* meg nem tsinálhatná, szána-kozva kel rajta mosolyognod.

Soha az emberi erőtelen természet semmit nehezebben nem néz, mintha láttya, hogy mellette futó társátul, dit-[377]sösségbe, szerentsé-be⁵ el hagyatik. Nem ment a világ olyan tökéletességre,⁶ nem is megyen már többé, hogy az emberek, egy részint azoknak ellene ne támadjanak, kik különös érdemekkel jelennek meg fellettek. És igaz az, hogy soha közöttünk a bünök, annyi ellenséget nem tsinálnak, mint az érdemek. Miért? azért, hogy a bünt utállják, utállatot pedig senki nem keres; az érdemeket azonba ditsérik, melly dologért egész Világ embere sohajt titkon. Valamennyi nagy ember vólt e földön kezdetibe mind üldözték,⁷ vége felé tisztelték, azon okon, hogy soha az igaz emberi érdemet, sokáig nem lehet el nyomni, végre tsak fel emelkedik, mint az erőtlenség, melly ellenbe utóllýára tsak ki sül, ámbár *szorgalmatosan fedezettet.*

¹ AH (1779): XLVII ² AH (1779): szep ³ AH (1779): tudod ⁴ AH (1779): áe ⁵ AH (1779): szerentsébe ⁶ AH (1779): tökéletességre ⁷ AH (1779): ültözték

Az ifiuságnak hanyatlása.¹

Ifjúság, gyermekség, édes nyájasságok,
 Hová tűntök töllem, mint a futó habok!
 Mennyire hajtatok régi örömtől, —
 Ne bútsúzzatok még illy hamar szivemtül!
 Ez előtt a kedvnek gyenge karjaira
 Botsátkozván, néztem Venus óltárira.
 Nyájasság, Ifjúság, szerelem, vezettek,
 Körültem mosolygás, kedv, öröm lebegtek.
 A vérnek hévsége szökdöshetet bennem.
 Minden kis tréfára, lehetet nevetnem.
 Nem ismértem gondot, nem éreztem terhet,
 Nem tudtam az élet, hogy valaha verhet.
 Vigság, gyönyörűség viritot szivemen,
 Mellyek közt szerelem fajdogált lelkemen.
 [379] Ollyan voltam mint egy vidám tavaszi kert
 Hová a természet ezer újulást vert.
 Édességen kívül semmit nem ismértem,
 Még a méregről is tiszta mézet szettem.
 A merre fordúltam minden rám nevetet,
 Kedvemhez a baj is töb kedvet tehetet.
 Az egész világot szerettem, öleltem
 Mert minden részibe vigságomat leltem
 Kívül szeléd voltam, belől kényeskedtem,
 Mivel Tárgyomtúl nagyon szerettettem.
 Azt mondta: *szeretlek, mert szép a termeted,*
Ékes² nyájjas, nemes, rendes, tekinteted.
Szemedbe olvasom szivednek érzését
Vérembe érzem mellyed pihegését.

¹ AH (1779): HANYNATLÁSA ² AH (1779): *Ekes*

*Ah be szép Ifju vagy, mint férfi teremve!
Hartzra, szerelemre, egy módon születve!
Nyájasságod édes, természeted szeléd,
Ah! vallyon kit rendelt a végezés melléd!*

[380] Mikor egy Ifjúnak eként hizelkedik
Tárgya, szive olyan nagyra nevededik
Mint egy egész világ, hol ő örömébe
Mások felet úszkál szive szerelmébe
Midön sok szép estvén köztünk nyájaskodtunk
S barátok, barátnék együt sétálgattunk,
Mennyi édes nézés, mennyi mosolyodás
Mennyi kéz szoritás, mennyi titkos mondás
Jádzottata szívünk, hol az érzés lopva
Szökdösöt közöttünk, ide stova sűgva.
Rendes mondásokkal elménket tsipkedtük,
S osztán ha módosan vágunk tsak nevettük.
Játék,³ Bál, mulattság, kártya, tréfa, járás
Sok gyermeki beszéd, esdekés, zavarás
Hordozták életünk, melybe a szerelem
Néha úgy forgot mint, édes veszedelem.
[381] Az, a kit szerettem viszontag szeretet
S bődogab e földön nállam nem lehetet
Ki világgal birt is, mert a gyengesége
Az Ifju szívnek, mellynek nagy hivsége
Tsak azt érezheti a kit meg szeretet
S kebelében mélyen alá erezhetet.

Kedves édes idők, szép tavaszi napok
Szerelmek, játékok, vidám mulattságok,
Ártatlan⁴ Ifjuság, fáradhatatlan szív
Te édes, gerjesztő, nyughatatlan kis iv
Ah maradjatok meg még érzésem⁵ közöt
Mellyet harmatotok olly sokszor öntözöt!

³ AH (1779): Játék ⁴ AH (1779): Artatlan ⁵ AH (1779): érzésem

Mit tsinállyak magam szomorúságomba,
Hogy kezdjek hervadni magánosságomba?

Nem maradnak, mennek mert el jött az idő,
Hátulról néz már rám a harmintz esztendő.
[382]⁶Meg lassodot a vér, nem tehet már szökést,
Tsak tolyya eszembe a sok elmékedést
Szomorodik a sziv, pusztul vigassága
Hosszason szeret már, s' nyomja bádjatsága.
Az esztendők jönnek, virágim szaggattyák
Ifúságomat fagylyallják, lankasztyák.
A sors barátimat el horta mellölem
Talán nem is tudnak már semmit felölem!
Uj emberek közöt rám munka, teher jöt,
Melly bádjad szivemre könyveket öntözöt.
Olyan belső részem, mint a szép kert őszel
Hol tsak sárga levél zúg már a szelekkel.
Virágit hullatta, erdei ritkúltak,
Mellyeknek zöldségi felére sárgúltak.
Az ülo székeken száraz levél zörög
Melly a szél futásra, imit amit tsörög.
[383]⁷ A szép zöld pásitok, hol annyit mulattak,
Fejeket le hajtván, meg halaványodtak.
Nintsen tavaszi nap mi rájok ragyogjon,
S fényes sугáriveral felettek meg állyon.
Szomorú köd borong a fák közt felettek,
Gallyal bé vert utak kerülnek mellettek.
Ha nyárba, tavasszal, sok néppel it vóltál,
Szeretök, s' barátok közöt it mulattál,
Ah sohajts most titkon fájdalmas szivedbe
S búsuly e múláson, érzékenségedbe!

Illyen let a szivem, melytül vig napjai
Végre el enyésztek baráti tárgyai.

⁶ AH (1779): 384 ⁷ AH (1779): 385

Nintsenek körültem; az idő is bádjaszt⁸
 Melly terheket hoz rám s' szüntelenül fáraszt.
[384]⁹ Nem merek fordúlni azon helyek felé
 Mellyeken szorúltam annyit tárgyom mellé.
 Itt sétáltunk egyszer, másszor itt mulattunk,
 Így szól sok hely, a hol mind annyit katzagtunk
 Ha reájok botlom még széellyel jártomba,
 Így fogyván lassanként, még kborlásomba.
 Meg ért az értelmem, oda Ifjuságom,
 El pusztúlt szerelmem, időm nyájasságom.
 Ah melly szomorú let ez az emlékezet,
 Melyre már a szívem egy nehányszor vérzet!
 De hát nem lehet már soha is úgy élnem?
 El multak az idők, meg kel tsendesednem.
 Nohát Ifuság, s' ti gyönyörűségek,
 Régi ártatlan, vig, édes gyermekségek.
[385]¹⁰Tárgyam, ki szívemet kezedből étetted
 S életem olly gyakran gyönyörködtethetted
 Ah bús kegyetlen sors! bútsúzom ezektül! — — —
 El bádjad a testem, s' benne szívem meg hül!
 Érzem hogy életem már bennem hanyatlik
 S a hidegség felé közeleb vonatik! — —
 Rúgjuk el Cupidót, fussunk el Vénustól
 Vegyünk kettős erőt a bölts Minervától.¹¹
 El hagytam már régi nyájasságaimat,
 S tsak búval szemlélem széellyel pusztáimat.
 Hol másszor virágos kertek tündököltek
 Mellyek közt sok édes alyakak nevettek.
 Emlékezetem is felejteni kívánom
 Mert már hogy valaha jól éltem azt bánom!
[386]¹²Illyen az emberi élet vigságával
 Mely mindég el múlik Ifuságával

⁸ AH (1779): bádgaszt

⁹ AH (1779): 385 ¹⁰ AH (1779): 387 ¹¹ AH (1779): minervától. ¹² AH (1779): 388

Mert a mit osztán élsz, a tsak bánat, nyögés,
Fejet le hajtó gond, s' száraz elmélkedés
Szeneka, Póp, Zénon, gyertek vigasztalni:
Ha el múlt örööm¹³ jó lész tsak olvasni.
Mig éreztek heves Ifiak, éllyetek
Tsak mértékletesek, s nemesek legyetek:
Mert mi akkor tudjuk az időt betsülni,
Mikor el kezd bennünk a vér lassan hülni.

Vége.

NB. Criticus, — — barátom, — — olvastad mind ezeket? vald meg
nevethez rajtam? én is rajtad . . .

¹³ AH (1779): örööm

abusus — visszaélés

Akzibód — feltehetően a bibliai Akzib város nevének görögösen eltorzított változata
 algebra — a számtannak az a területe, ahol a mennyiségek jelölésére betűket használnak
 állat — 1. élőlény általában, megvető érteleme nincs 2. elem, a világnak tovább már nem

bontható alkotó része. Bessenyeinek és kortársainak szóhasználatában: életető állat
 ambrósia — az istenek elegele a görög mitológiában

anglus Jung — Edward Young angol író (1681—1765), műve — amelyből Bessenyei a
 részletet fordította — az Éjszakai gondolatok (Night-Thoughts 1742). Bessenyei a
 munkát Le Tourneur 1770—1771-ben megjelent francia fordításban ismerte meg
 apostata — hitehagyott

Apits — Ápisz, a régi egyiptomi vallás szent állata, a termékenységet jelképező bika
 ariánus — Krisztus Isten-voltát tagadó Arius (IV. század) követője
 atheus — istentagadó

babilloni fogság — a zsidó népnek az i. e. VIII—VI. századok során történt többszöri
 fogságba hurcolása

baseli zsinat — a katolikus egyház egyik legviharosabb zsinata, 1431-ben nyílt meg

basiliskus — már pillantásával is ölni tudó mesés sárkánygyík

bavariai háború — Ausztriának és Poroszországnak a bajor választófejedelemségért
 vívott hadjárata 1778-ban, amelynek során azonban komolyabb ütközetre nem került sor

Bokimba, Bakimba — valószínűleg a Bibliában szereplő Bókim város nevéől van szó,
 csak Bessenyei emlékezetében a bizarrul ható helyhatározóragos alak őrződött meg

bulla — pecséttel ellátott okmány a régiségben

cecus de colore — vak (beszél) a színről, azaz: nem ért hozzá

claritas — fényesség

conciliumozni — zsinatolni, tanácskozni

consiliarius — tanácsos

constantiai zsinat — a katolikus egyház 1414-ben kezdődött zsinata, itt ítélték halálra
 Husz Jánost

Corpus Juris [Hungarici] — a magyar törvények gyűjteménye

domini praelatorum — egyháznagyok
dominus rex — király úr

eukaris — szép, kedves; Aphroditének, a szerelem istennőjének a jelzője

fisice — testileg

Florinda — Lázár János (1703—1772) művének teljes címe: Florinda, Az az: Spanyolországban ezen gróf kis asszonyon a Roderig királytól lett erőszak alkalmatosságával a maurusok által lett elfoglaltatásának rövid históriája. Szebenben, 1766.

Fohira — valószínűleg Fa-kia olvasandó, az i. e. III. századi kínai bölcselek egyik irányzatát hívták így

folytával legelni — csapatostul legelni

frigyes — szövetséges

fundatio — alapítvány

fütözik — melegszik

géberiták — régi iráni népcsoport, Bessenyei minden valószínűség szerint Joseph Vaissette 1755-ben megjelent négykötetes világföldrajzából (Géographie historique et civile, ou Description de toutes les parties du globe terrestre, Paris) ismerte meg sorsukat

Gezerben — valószínűleg Gezer, bibliai város értendő rajta, Bessenyei emlékezete (mint más esetben is) a helyhatározóragos alakot őrizte meg

Gilgál — több, a Bibliában szereplő hely neve, így hívták pl. az izraeliek fő táborhelyét Kánaán meghódítása idején

gordiusi kötés — bonyolult, megoldhatatlannak látszó feladat

grádus — fok, fokozat

Helbat — feltehetően Helba bibliai városról van szó

Henriad (La Henriade) — Voltaire felvilágosult szellemű hőskölteménye (1723), amely Magyarországon is nagy népszerűsége tett szert: az 1780-as években ketten is lefordítják majd, Péczeli József fordítása (1786) pedig két kiadást is megért

hirkániai tigris — Hirkánia a régi Perzsia egyik tartománya volt, nevének jelentése: a farkasok földje

Hohen stauffeni (Hohenstaufeni) ház — német császári dinasztia, tagjai 1138-tól 1254-ig uralkodtak

Homérus — A Holmi francia nyelvű Homérosz-idézete Mme Dacier (1654—1720) fordításából való, amely először 1699-ben jelent meg, de a XVIII. század folyamán még számos kiadása volt

Iagelloni (Jagello) ház — lengyel királyi és litván fejedelmi család, egyes tagjai magyar és cseh királyok is voltak

idea innata — a „velünk született eszme”, Bessenyei nyelven: született tudomány. A descartes-i filozófia egyik sarkalatos állítása volt, hogy az Isten ideája velünk születik.

Ezt az elgondolást élesen támadta a szenzualista bölcsélet megalapítója, John Locke; Bessenyei vitatkozó írásán is Voltaire 1733-as *Lettres philosophiques* című esszégyűjteményében olvasható Locke-értelmezés hatása érezhető.

immaterialitás — anyagtalan minőség

ítéllyetek Szentzre — az észak-magyarországi Szenczen gazdatisztképző működött, a kifejezés így valószínűleg annyit jelent: küldjétek vissza földet túrni

jobbágiones — alattvaló, a XII—XIII. században a király kíséretének tagját jelölte ez az elnevezés

Jebezeusok — bibliai néptörzs kánaán területén, Dávid király hódította meg országukat

kabala — titkos tudomány, varázslat

Kárdigan — feltehetően Mészáros Ignácnak az 1770-es években keletkezett és évtizedeken át nagyon népszerű regényéről, a Kártigámról van szó

kapucinus — csuklyát és szakállt viselő ferences rendi szerzetes

kánabeli lakodalom (kánai menyegző) — itt történt meg a Jézusnak tulajdonított első csodatétel, a víz borrá változtatása

kármelita — szigorú szabályzatú szerzetesrend

Karthágó — ókori kereskedőváros Észak-Afrikában, az i. e. III. századtól Róma versenytársa, harcaik — az ún. „pun háborúk” — végül is Róma teljes győzelmével végződtek i. e. 146-ban

káté — valamely vallás tételeinek kifejtése kérdés-felelet formájában

Kemény János — Gyöngyösi István (1629—1704) A Holmiban idézett munkája 1693-ban jelent meg először, címe: Phoenix, avagy a néhai gyereke monostori Kemény János erdéli fejedelemnek Lonyai Anna aszszonnyal lévő házasságának, tatár országi rabságának hazája mellett vitézül le tett életének halála után élő emlékezete

ki forrt hátú — püpos

koledál — énekkel könyörög

közösülések — érintkezések

Lacédémon (Lakedaimón) — Spárta másik neve

lateráni zsinatok — Lateran pápai palota Rómában, a katolikus egyház több zsinatjának színhelye

laudetur industria — dicsértessék a szorgalom

lioni zsinatok — Lyon francia város, a katolikus egyház több zsinatjának színhelye volt

logica — az elvont gondolkodás szintjén való megismerés törvényszerűségeit kutató tudomány, a Bessenyei által látogatott iskolai rendszer középiskolájában így nevezték a legmagasabb iskolai osztályt

Lok — John Locke (1632—1704) angol filozófus, főművében (*An Essay concerning Human Understanding*, 1690) „vette a szabadságot”, hogy feltegye a kérdést: adhatott-e az Isten az anyagnak gondolkodó erőt? (IV. Könyv 6. cikkely) Ez a Bessenyeinél másutt is felmerülő probléma (vö. pl. Bessenyei György társasága, 1777)

Voltaire írásai révén vált különösen izgalmassá (vö. *Lettres philosophiques*, 1733, XIII. Sur Mr Lock)

Lorenzo — Edward Young Éjszakai gondolatok című művében ez a neve a hívságokat kedvelő személynek

lugudunumi tanács — Bessenyei valamelyik lyoni zsinatra utal
lutherani comburantur — a lutheránusok égettessenek meg

Monteskiő — a Bessenyei által vitatott és lefordított részletek Montesquieu (Charles Louis de Secondat, 1689–1755) *De l'Esprit des Lois* c. művéből valók, (Genève, 1748): Troisième partie, Livre Onzième, Chapitre XI.; Troisième partie, Livre Dix-neuvième, Chapitre premier; Troisième partie, Livre Dix-neuvième, Chapitre XVI.
moraliter — erkölcsileg, képletesen

néma barátok — a némaságot fogadó karthausi szerzetesrend tagjai
nice-i (nicea-i) zsinatok — a katolikus egyház első századainak jelentős zsinatai
nobilitum — nemesség

non sortem sed dominum mutabo — nem sorsot, csak urat cserélek

ó hitű — görög keleti vallású

oh [o] maribus dantur sermo cum turbine carbo — a főnevek nemére vonatkozó nyelvtani szabályt, illetve példákat tartalmazó mondóka Molnár Gergely *Elementa grammatica latinae* című tankönyvéből. A szóban forgó idézet az 1725-ben Debrecenben megjelent kiadásban a 20. oldalon található. Az első ízben 1556-ban megjelent nyelvtan számtalan kiadása közül Bessenyei ezt vagy ezzel azonos tördelésű lenyomatot használt

oraculum — jóslat, jóshely vagy csalhatatlan bölcs

Orániai ház — hollandiai uralkodócsalád, 1579-ben alapította Orániai Vilmos, a spanyolok ellen kirobbant németalföldi forradalom vezetője

O Socii (neque enim ignari sumus ante malorum —

„Kedveseim! hisz a bajt ismerjük már mi eléggé,

Oh a kutyábbakat is — lesz Isten majd aki megszán.

Birjátok ki! az életetek kell a jövőnek.”

Igy szól, s bár iszonyu kétely mardossa a lelkét

Arca reményt színlel, buját szívébe szoritja.

(Lakatos István fordítása)

A Holmi mottója Vergilius *Aeneis* című eposzának I. Könyvéből való

palatinus — nádor, a király első helyettese

patrocinium — segítség

perpendicularis — függőleges

polaris csillag — sarkcsillag, útjelző csillag

polgár — paraszt, földműves

poltura (poltra) — régi pénzegység

possessionati — birtokosok

praescribalt — elévült

praejudicium — előzetes döntés

quakker (kvéker) — szigorú erkölcsi szabályokat követő, papok és szertartások nélkül élő protestáns felekezet

quidditas — minéműség, minőség

quorumpiam — akármik

quotalitas — hányad

recital — előad

redve, reve — korhadrt része valaminek, fa-ré: fa korhadék

réf — rőf, régi hossz mérték

refutatio — cáfolat, visszautasítás

Rehobót (Rehobet vagy Rekhobót) — bibliai város

repetitio — ismétlés

revelatio — kinyilatkoztatás

Riseatham — valószínűleg Risataim, bibliai helynévről van szó

sacramentom — szentség, Bessenyei többnyire az oltáriszentséget érti alatta

sacratissima majestas — legszentségesebb felség

scitha, scytha — a mai Ukrajna területén élt ókori nép, a középkori krónikák alapján.

elterjedt s a köznemesi gondolkodásba mélyen beivódott nézet szerint a magyarság tőlük származik. Bessenyei a honfoglaló magyarokat pl. scitha magyaroknak nevezi

sintaxis — 1. a nyelvtudományban a mondatban neve 2. egy iskolai osztály a Bessenyei által ismert oktatási rendszerben

sodomia — állatokkal üzőtt fajtalankodás

S quoque finitum, si consona ponitur ante — nyelvtani szabályok Molnár Gergely

Elementa grammatica latinae című nyelvtankönyvéből. A lapszámok, ahonnan a hajdan bemagolt szabályok valók: 20., 173. és 175. (l. még az oh [o] maribus... kezdetű jegyzetet)

stift — alapítvány

Stix (Styx) — az alvilág határfolyója a görög mitológiában

stóla — papi illeték magánérdekű szertartások végzésére

Stuárd (Stuart) ház — skót, illetve angol királyi család, tagjai a XVII. században uralkodtak

substantia — a dolgok változhatatlan, végső lényege, a régi filozófiában a világ jelenségeinek alapja és végső oka

sugaroltat — valamely sugalmazás által befolyásol

sunda — utálatos, csúnya

Svédí grófné — A Bessenyei által kritizált „ki fordítot svédí grófné” Sándor István (1750—1815) ifjúkori munkája. Címe: G** nevezetű svédí Grófnének rendes történeti egy juhászi játékkal egyetemben. Kiadta német nyelven Gellert K. F. A magyar fordítás 1778-ban Pozsonyban és Kassán jelent meg

Système de la Nature — A természet rendszere, Paul-Henri Holbach, francia materialista filozófus (1723—1789) 1770-ben megjelent művének a címe. Bessenyei — mint szövegpárhuzamokkal valószínűsíthető — ismerte, a Természet rendjében olvasható részletre, az atheus imájára is található más írásaiban megfelelések, így logikailag A Holmiban a lélek imája is rokon vele (Bessenyei György és a lelke, II. Beszéd)

szorgoztat — sürgöt

tartás — tartam

Te Deum laudamus — hálaadó istentisztelet szavai

Telemachus — Haller László (1717—1751) fordította le Fénelon Les aventures de Télémaque című regényét (1699) Telemakus bújdosásának történeti címmel. Az első kiadás 1755-ben jelent meg, a hetvenes évek végére már többször kiadott, népszerű munka volt

Trója veszedelme — Dugonics András (1750—1818) 1774-ben készített eposzkísérlete Typhon — mitológiai szörnyalak, Bessenyei nyilván tévesen nevezi föníciai bölcsnek

usurpator — bitorló

Veneri — Veneria reale, a Torino melletti vadászkastélyt írja le Bessenyei. A kastélyt 1769-ben Olaszországi útja alkalmával látogatta meg testőrtársaival

verset élni — versenyt élni

Virgilius — Bessenyei A Holmi XL Részében Johann Cristoph Schwarz 1742-ben, Regensburgban megjelent német Éneiséből idéz

viza — nagytestű tengeri hal, a régi századokban hazánk folyóiban is előfordult

vojtó — a testőrök által kedvelt kártyajáték

Voltér — Bessenyei minden valószínűség szerint a Neufchatelben 1771—1772-ben kiadott, 34 kötetes Voltaire-kiadásra (Oeuvres de M. de V) hivatkozik A Holmi XXXVIII. részében**

NÉVMUTATÓ

- Abdiás, bibliai alak 240
Abednego, bibliai alak 240
Ábel, bibliai alak 365
Achilles l. *Akhilleusz*
Ádám, bibliai alak 274, 365
Aegistus l. *Aigiszthosz*
Aeneas 316, 317, 318
Agamemnon 249, 250
Aggeus, bibliai alak 240
Aigiszthosz 249, 250
Aiolosz 270
Akhilles l. *Akhilleusz*
Akhilleusz 243, 356
Amfiction l. Amphiktüön
Amphiktüön 247
András, I. magyar király 287
András, II. magyar király 287
Ankises l. *Ankhiszész*
Ankhiszész 320
Anubisz, egyiptomi istenség 139
Ányos Pál 11, 12, 84, 85, 86
Aphrodite 384
Apolló l. *Phoibosz Apollón*
Apollon l. *Phoibosz Apollón*
Ariadné 243
Aristoteles l. Arisztotelész
Arisztotelész 59, 206, 230, 274, 304, 345
Arius 383
Árpád 285
Asszurbanipal 219
Atilla l. Attila
Atreidész 356, 357
Atrides l. *Atreidész*
Attila 284, 285, 310
Augustulus 165

Bacco l. Bacon
Bachus l. *Bakkhosz*
Bacon, Roger 240
Báji Patay Sámuel 13
Bakkhosz 318
Ballagi Aladár 13
Barclavius l. Barclay
Barclay, John 313, 314
Barcsay Ábrahám 14, 17, 18, 20, 51, 173, 190, 307
Báróczy Sándor 11, 19, 51
Bartsai György 13, 14, 205
Bartsai Péter 13, 205
Batsányi János 15
Béla, IV., magyar király 287
Beleznai Miklós 10, 11, 12, 13
Benkő Loránd 80, 84
Beros l. Bérósszosz
Bérósszosz 239
Bessenyei Sándor 17, 18, 19, 20, 173, 190, 307, 311
Biás l. Biasz
Biasz 239
Bornemissa Péter l. Bornemissza
Bornemissa Péter 83, 84, 248, 249, 250
Bornemissza Péter l. Bornemissza

- Brennus 258, 259
 Bruckner János 18, 19, 21, 22, 23, 25, 30,
 31, 32, 33, 35, 46, 48, 65
 Caligula 235
 Camilius I. Camillus
 Camillus, Marcus Furius 258, 259
 Cassirer, Ernst 8
 Castello I. Castellion
 Castellion, Sebastien 248
 Cecrops L. Kekropsz
 Cesár I. Julius Caesar
 Chaunu, Pierre 54
 Chilon 239
 Cicero, Marcus Tullius 247, 248, 274, 313
 Cimon I. Kimon
 Cincinnatus, Lucius Quinctius 259
 Cirus I. Kúrosz
 Clarke, Samuel 54, 240
Clitemnestra I. Klütaimnésztra
 Colbert, Jean Baptiste 240
 Colardeau, Charles Pierre 20
 Collins, William 240
 Condé, Louis 240
 Confutius I. Konfucius
 Confutius I. Konfucius
 Constantinus, I., római császár 164, 165
 Copernicus I. Kopernikusz
 Corneille, Pierre 339, 345
 Cornelius Péter I. Corneille
 Cortez, Hernando 65, 68
 Cresus I. Kroiszosz
 Cujrások I. Curiatiusok
Cupido 318, 334
 Curiatiusok 247
 Curcius I. Curtius
 Curtius Rufus, Quintus 313
 Czésár I. Julius Caesar
 F. Csanak Dóra 80
 Császár Elemér 11
 Csonkai Vitéz Mihály 24, 56, 66
 Dacier, Mme (Anne Lefèvre) 83, 384
 Dareiosz 276
 Darius I. Dareiosz
 Datám I. Datan
 Datan, bibliai alak 240
 Dávid, bibliai alak 240
 Descartes, René 59, 384
Diana 243
 Diderot, Denis 67
Dido 316, 318, 319
 Diogenes I. Diogenész
 Diogenész 83, 155, 345
 Dorat, Jean 20
 Drákó I. Drakon
 Drakón 274
 Dugonics András 83, 388
 Dusch, Johann Jakob 19, 20
 Dzsingisz kán 240
 Egistes I. Aigiszthosz
 Egistus I. Aigiszthosz
 Ehrard, Jean 74
 Eneás I. Aeneas
 Eolus I. Aiolosz
 Epictetes I. Epiktétosz
 Epicureus I. Epikurosz
 Epicurus I. Epikurosz
 Epiktétosz 12, 274, 344
 Epikurosz 213, 214, 304
 Erigenes I. Origenész
 Eszter, bibliai alak 240
 Faludi Ferenc 359
Febusz I. Phoibosz Apollón
 Fénelon, François Salignac de la Motte
 11, 54, 321, 388
 Filippus I. Philipposz
 Focion I. Photion
 Fridericus I. II. Frigyes
 Frigyes, II. porosz király 324, 347

- Gálos Rezső 10, 16, 19, 20, 21, 22, 25, 31, 32, 33, 35, 36, 46, 48, 49, 50, 51, 62, 65, 67, 73, 76
- Gassendi, Pierre 33, 351
- Gengiskán I. Dzsingisz kán
- Grunwald, Max 33
- Gustav Adolf I. Gusztáv Adolf
- Gusztáv Adolf, II. svéd király 236
- Gyöngyösi István 83, 84, 203, 334, 336, 337, 385
- Habakuk, bibliai alak 129, 240
- Hagge I. Aggeus 240
- Haller László 11, 12, 83, 84, 314, 320, 321, 388
- Hannibál 255
- Hattyúffy Dezső 10
- Hazard, Paul 71
- Helena* I. *Helené*
- Helené* 243
- Héraklész* 215, 314
- Herkules* I. *Héraklész*
- Hesione* I. *Hészioné*
- Hészioné* 314, 315
- Hobbes, Thomas 51
- Holbach, Paul-Henri 68, 387
- Holberg, Ludwig 156
- Homérosz 204, 314, 355, 356, 374
- Homerus I. Homérosz
- Horatius, Cocles 247, 259
- Horatius, Flaccus, Quintus 123
- Horatius I. Horatius
- Horváth János 9
- Hoseás, bibliai alak 240
- Hunyadi János 259
- Hunyadi Mátyás I. Mátyás király
- Husz János 383
- Iong I. Young
- István, I., Szt. magyar király 286, 323, 324
- Jákob, bibliai alak 139
- Jehova 363, 367
- Jézus 102, 274
- Jósua I. Józsué
- Józsué, bibliai alak 110, 139
- Julianus 165
- Julius Caesar 188, 219, 236
- Jung I. Young
- Juno* 353, 354
- Jupiter* 128, 356, 357
- Justinianus 286
- Kaligula I. Caligula
- Kalipso* I. *Kalüpszó*
- Kalüpszó* 243, 314, 321
- Kállay Ferenc 24
- Kálmán, magyar király 240
- Kálvin János 284, 287
- Kalvinus I. Kálvin
- Károly, XII. svéd király 236
- Káron* I. *Kharón*
- Kazinczy Ferenc 11, 15, 23, 24, 73
- Kharón* 250
- Kekropsz 239, 247
- Khrüszész* 357
- Kimon 272
- Klanciczay Tibor 22
- Klárke I. Clarke
- Klütaimnésztra* 250
- Kniezsa István 81
- Koczebue I. Kotzebue
- Kodrus I. Kodrosz
- Kodrosz 247
- Kolbert I. Colbert
- Kondé I. Condé
- Konfucius 66, 97, 277, 284
- Kopernikusz, Nikolaus 139
- Korah, bibliai alak 240
- Koré I. Korah
- Kotzebue, August Friedrich 24, 25
- Kölcsey Ferenc 24, 25, 26
- Kristus I. Jézus
- Kreskay Imre 10, 11, 12
- Krisis* I. *Khrüszész*
- Kroisosz (Krózus) 276

- Kubelik, Jan 25
Kupido l. *Cupido*
 Kürosz 247
- Laczkó János 13, 62, 73
 Ladányi Sándor 80
 Lajos, I., magyar király 240, 247, 287, 324
 Lajos, XIV., francia király 236
 Lakatos István 386
 Láng József 80
Laomedón 314, 315
Laomedón l. *Laomedón*
 László, I., magyar király 324
 László l. Ulászló
Latones l. *Létó*
 Lázár János 83, 337, 338, 384
 Le Tourneur, Pierre 383
 Leibnitz l. Leibniz
 Leibniz, Gottfried Wilhelm 139
 Leo, X., pápa 163
Létó 357
 Licurgus l. Lükurgosz
 Locke, John 54, 59, 83, 139, 215, 240, 374, 385
 Lok l. Locke
 Lökk l. Locke
 Lucanus, Marcus Annaeus 68
 Lukánus l. Lucanus
 Luther Márton 284, 287
 Lükurgosz 247, 274
- Mahomet, próféta 112, 113, 128, 129, 139, 141, 284, 285
 Mahomet, II. török szultán 188
 Mahumed l. Mahomet
 Malakiás 240
 Malebranche, Nicolas de 139
 Marcus Aurelius 44, 203, 343, 344
 Mardonius l. Mardoniosz
 Mardoniosz 255
 Mária Terézia 324
 Mária Theresia l. Mária Terézia
 Marmontel, Jean Francois 23
- Mars* 139, 284, 369
Márs l. *Mars*
 Mathildis grófné l. Matild királynő
 Matild, Szt., német királynő 165
 Mátrai László 32
 Mátyás, I., magyar király 247, 287, 323, 324, 326
 Mazaren l. Mazarin
 Mazarin, Jules 240
 Mészáros Ignác 385
 Milciades l. Miltiadész
 Miltiadész l. Miltiadész
 Miltiadész 247, 272
 Miltziades l. Miltiadész
Minerva 128
 Mirabaud, Jean Baptiste 67, 68
 Misák, bibliai alak 240
 Molnár Gergely 83, 386, 387
 Molnár János 359
 Monteskiő l. Montesquieu
 Montesquieu, Charles de Secondat 43, 203, 240, 274, 340, 341, 386
 Monteskiő l. Montesquieu
 Montezuma 65, 68
 Mosheimius 240
 Mózes 97, 110, 114, 139, 142, 240, 274, 282
 Muhamet l. Mahomet
- Nabugodonozor l. Nebukadnecár
 Nádasdi l. Nádasdy
 Nádasdy Tamás 240
 Nagy Károly, frank király 165
 Nagy Sándor, macedón király 188, 194
 Náhúm, bibliai alak 129, 240
 Napóleon 23, 24
Narcissus l. *Narkisszosz*
Narkisszosz 369
Nébo, egyiptomi istenség 239
 Nebukadnecár 247
 Nefton l. Newton
 Némedi Lajos 65
 Néró 219
 Nevtón l. Newton

- Newton, Isaac 54, 59, 139, 238
Nubis l. *Anubisz*
 Numa Pompilius 247
- Odoacer l. Odoaker
 Odoaker 165
Odüsszeusz 314
 Omár, I., arab kalifa 240
 Orániai Vilmos 386
 Orczy Lőrinc 51, 73, 338
Orfeus l. *Orpheusz*
 Origenész 240
Orpheusz 318
Osiris 239
 Otto, német-római császár 247
- Paine Tamás l. Paine Thomas
 Paine, Thomas 23, 25, 26, 29
 Pál, Szent 129, 274
Paris l. *Parisz*
Parisz 243
 Péczeli József 384
Peleas l. *Péleusz*
Péleusz 356
 Péter, Szent 129, 162, 165, 166, 167, 274, 287
 Philipposz, II., macedón király 324
Phoibosz *Apollón* 270, 356, 357
 Photion 276
 Pinot, Virgile 66
 Pipinus l. Pippin
 Pippin (Kis) frank király 165
 Pittagórás l. Püthagorasz
 Pittakosz
 Pittakus l. Pittakosz
 Pláto l. Platón
 Platon l. Platón
 Platón l. Platón
 Platón 59, 206, 230, 238, 274, 304, 345, 373
 Plinius, Gaius Secundus 313
Pluto l. *Plutón*
Plutón 340, 356
Polixéna l. *Polüxené*
- Polüxené* 243
 Pomeau, René 54, 71
 Pompeius, Gnaeus Magnus 236
 Pompejus l. Pompeius
 Póp l. Pope
 Pope, Alexander 71, 355, 381
Priamus l. *Priamosz*
Priamosz 355
 Puffendorf, Samuel 240, 274
 Püthagorasz 206
- Regulus, Manius Atilius 258, 259
 Rousseau, Jean-Jacques 139
 Rut, bibliai alak 240
- Salamon, magyar király 240
 Sámson 139
 Sándor l. Nagy Sándor
 Sándor István 83, 388
 Sardanapalus l. Asszurbanipal
 Scaevola, Mucius 239
 Scevola l. Scaevola
 Schiller, Friedrich Johann Christoph 24, 25
 Schwarz, Johann Christoph 83, 388
 Scipio, Publius Cornelius Africanus (Minor) 194
 Selim l. Szelim
 Senakerib l. Szanherib
 Seneca, Lucius Annaeus 238, 274, 304, 375, 381
 Seneka l. Seneca
 Sidrák, bibliai alak 240
 Socrates l. Szókratész
 Solon l. Szolón
 Spink, John Stevenson 33, 74
 Spinosa l. Spinoza
 Spinoza, Baruch 35, 51, 156
 Staffer l. Stapfer
 Stapfer, Johann Friedrich 240
 Sulla, Lucius Cornelius 259
 Sully, Maximilien de 240
 Svatupolyg l. Svatopluk

Sylla I. Sulla
Sylvester, püspök 165

Szaitz Leo Mária 15
Szanherib 247
Szatmári Mihály 247
Szauder József 24, 26, 32
Széchy (Závodszyk) Károly 16
Szedekiás, bibliai alak 240
Szelim, I., török szultán 240
Széll Farkas 13, 16, 17, 18, 21, 22, 30, 31,
48, 49
Szeneka I. Seneca
Szinyei Gerzson 25, 49
Szuha Demeter 51
Szókratész 59, 230, 235
Szolón 274
Szülli I. Sully
Szvatopluk, morva fejedelem 189

Tamás, apostol 129
Teleki Ádám 84, 339
Teleki József 10, 11
Télemakhosz 243, 314, 321
Telemakhos I. *Télemakhosz*
Telemakus I. *Télemakhosz*
Temistocles I. Themisztoklész
Temistókles I. Themisztoklész
Thales I. Thalész
Thalész 239, 304
Thamnutz, asszír istenség 240
Themisztoklész 247, 258, 259, 276
Theseus I. *Thészeusz*
Thészeusz 243
Tisza-Beöi Hellenbroth Kálmán 14
Titus, Flavius Vespasianus 219, 276
Tóbiás, bibliai alak 240
Toldy Ferenc 22, 80
Traianus, Marcus Ulpius 247
Trajánus I. Traianus

Ulászló, II., magyar király 253, 323
Ulisses I. *Odüsszeusz*

Vaisette, Joseph 384
Vajthó László 7
Venus 139, 243, 319
Vénus I. *Venus*
Vergilius, Publius 123, 203, 313, 314, 353,
355, 374, 386
Vernière, Paul 33, 66
Virgilius I. Vergilius
Volfius I. Wolff
Voltaire I. Voltaire
Voltaire, Francois Marie Arouet 33, 54,
56, 63, 83, 139, 185, 324, 341, 346, 348,
350, 351, 352, 384, 385, 386, 388
Volter I. Voltaire
Voltér I. Voltaire
Vólter I. Voltaire
Vóltér I. Voltaire

Waldapfel József 11, 62
Wolff, Christian 139, 240, 274

Xerxes I. Xerxész
Xerxész 247, 258, 276

Young, Edward 54, 204, 335, 367, 371,
372, 383, 386

Zapolya I. Zápolya
Zápolya János, magyar király 323
Zarathustra 239, 268
Zebedeus, bibliai alak 240
Zedekiás, bibliai alak I. Szedekiás
Zénon I. Zénón
Zénón 304, 373, 381
Zoroastes I. Zarathustra
Zoványi Jenő 10

Zsigmond, német-római császár és ma-
gyar király 166

**A KIADÁSÉRT FELELŐS
AZ AKADÉMIAI KIADÓ IGAZGATÓJA
FELELŐS SZERKESZTŐ: EGYED ILONA
MŰSZAKI SZERKESZTŐ: ÉRDI JÚLIA
A KÖTÉSTERV KILLER MARCELLA MUNKÁJA
TERJEDELEM: 24,75 (A/5) ív
AK 1966 k 8386
83.10793 AKADÉMIAI NYOMDA, BUDAPEST
FELELŐS VEZETŐ: BERNÁT GYÖRGY**

